

॥ नमो तस्स भगवतो अरहतो सम्मासम्बुद्धस्स ॥

दीघनिकाये

सीलक्खन्धवग्गट्ठकथा

गन्थारम्भकथा

करुणासीतलहदयं, पज्जापज्जोतविहतमोहतमं ।
सनरामरलोकगरुं, वन्दे सुगतं गतिविमुत्तं ॥

बुद्धोपि बुद्धभावं, भावेत्वा चेव सच्छिकत्वा च ।
यं उपगतो गतमलं, वन्दे तमनुत्तरं धम्मं ॥

सुगतस्स ओरसानं, पुत्तानं मारसेनमथनानं ।
अट्ठन्नम्पि समूहं, सिरसा वन्दे अरियसङ्घं ॥

इति मे पसन्नमतिनो, रतनत्तयवन्दनामयं पुज्जं ।
यं सुविहतन्तरायो, हुत्वा तस्सानुभावेन ॥

दीघस्स दीघसुत्तङ्कितस्स, निपुणस्स आगमवरस्स ।
बुद्धानुबुद्धसंवण्णितस्स, सद्भावहगुणस्स ॥

अत्थप्पकासनत्थं, अट्ठकथा आदितो वसिसतेहि ।
पज्चहि या सङ्गीता, अनुसङ्गीता च पच्छापि ॥

सीहळदीपं पन आभताथ, वसिना महामहिन्देन ।
ठपिता सीहळभासाय, दीपवासीनमत्थाय ॥

अपनेत्वान ततोहं, सीहळभासं मनोरमं भासं ।
तन्तिनयानुच्छविकं, आरोपेन्तो विगतदोसं ॥

समयं अविलोमेन्तो, थेरानं थेरवंसपदीपानं ।
सुनिपुणविनिच्छयानं, महाविहारे निवासीनं ॥

हित्वा पुनप्पुनागतमत्थं, अत्थं पकासयिस्सामि ।
सुजनस्स च तुट्ठत्थं, चिरट्ठितत्थञ्च धम्मस्स ॥

सीलकथा धुतधम्मा, कम्मट्टानानि चेव सब्बानि ।
चरियाविधानसहितो, ज्ञानसमापत्तिवित्थारो ॥

सब्बा च अभिज्जायो, पज्जासङ्कलननिच्छयो चेव ।
खन्धधातायतनिन्द्रियानि, अरियानि चेव चत्तारि ॥

सच्चानि पच्चयाकारदेसना, सुपरिसुद्धनिपुणनया ।
अविमुत्ततन्तिमग्गा, विपस्सना भावना चेव ॥

इति पन सब्बं यस्मा, **विसुद्धिमग्गे** मया सुपरिसुद्धं ।
वुत्तं तस्मा भिय्यो, न तं इध विचारयिस्सामि ॥

“मज्जे **विसुद्धिमग्गे**, एस चतुन्नम्पि आगमानज्झि ।
ठत्वा पकासयिस्सति, तत्थ यथा भासितं अत्थं” ॥

इच्चेव कतो तस्मा, तम्पि गहेत्त्वान सद्धिमेताय ।
अट्टकथाय विजानथ, दीघागमनिस्सितं अत्थन्ति ॥

निदानकथा

तत्थ **दीघागमो** नाम सीलखन्धवग्गो, महावग्गो, पाथिकवग्गोति वग्गतो तिवग्गो होति; सुत्ततो चतुत्तिससुत्तसङ्गहो ।
तस्स वग्गोसु **सीलखन्धवग्गो** आदि, सुत्तेसु **ब्रह्मजालं** । ब्रह्मजालस्सापि “एवं मे सुत्त”न्तिआदिकं आयस्मता आनन्देन
पठममहासङ्गीतिकाले वुत्तं निदानमादि ।

पठममहासङ्गीतिकथा

पठममहासङ्गीति नाम चेसा किञ्चापि विनयपिटके तन्तिमारूढहा, निदानकोसल्लत्थं पन इधापि एवं वेदितब्बा ।
धम्मचक्कप्पवत्तनज्झि आदिं कत्वा याव सुभद्दपरिब्बाजकविनयना कतबुद्धकिच्चे, कुसिनारायं उपवत्तने मल्लानं सालवने
यमकसालानमन्तरे विसाखपुण्णमदिवसे पच्चूससमये अनुपादिसेसाय निब्बानधातुया परिनिब्बुते भगवति लोकनाथे,
भगवतो धातुभाजनदिवसे सन्निपतितानं सत्तन्नं भिक्खुसतसहस्सानं सङ्घत्थेरो आयस्मा महाकस्सपो सत्ताहपरिनिब्बुते
भगवति सुभद्देन वुड्डपब्बजितेन — “अलं, आवुसो, मा सोचित्थ, मा परिदेवित्थ, सुमुत्ता मयं तेन महासमणेन, उपहुता च
होम — ‘इदं वो कप्पति, इदं वो न कप्पती’ति, इदानी पन मयं यं इच्छिस्साम, तं करिस्साम, यं न इच्छिस्साम न तं
करिस्सामा’ति (चूळव० ४३७) वुत्तवचनमनुस्सरन्तो, ईदिसस्स च सङ्घसन्निपातस्स पुन दुल्लभभावं मज्जमानो, “ठानं
खो पनेतं विज्जति, यं पापभिक्खू ‘अतीतसत्थुकं पावचनं’न्ति मज्जमाना पक्खं लभित्वा नचिरस्सेव सद्धम्मं अन्तरधापेय्युं,
याव च धम्मविनयो तिड्ढति, ताव अनतीतसत्थुकमेव पावचनं होति । वुत्तज्जेतं भगवता —

‘यो वो, आनन्द, मया धम्मो च विनयो च देसितो पज्जत्तो, सो वो ममच्चयेन सत्था’ति (दी० नि० २.२१६) ।

‘यंनूनाहं धम्मञ्च विनयञ्च सङ्गायेय्यं, यथयिदं सासनं अद्धनियं अस्स चिरट्ठितिकं’ ।

यञ्चाहं भगवता —

‘धारेस्ससि पन मे त्वं, कस्सप, साणानि पंसुकूलानि निब्बसनानी’ति (सं० नि० २.१५४) वत्वा चीवरे साधारणपरिभोगेन ।

‘अहं, भिक्खवे, यावदेव आकङ्खामि विविच्चेव कामेहि विविच्च अकुसलेहि धम्मेहि सवितक्कं सविचारं विवेकजं पीतिसुखं पठमं ज्ञानं उपसम्पज्ज विहरामि; कस्सपोपि, भिक्खवे, यावदेव, आकङ्खति विविच्चेव कामेहि विविच्च अकुसलेहि धम्मेहि सवितक्कं सविचारं विवेकजं पीतिसुखं पठमं ज्ञानं उपसम्पज्ज विहरती’ति (सं० नि० २.१५२) ।

एवमादिना नयेन नवानुपुब्बविहारछलभिज्जाप्पभेदे उत्तरिमनुस्सधम्मे अत्तना समसमट्ठपनेन च अनुगहितो, तथा आकासे पाणिं चालेत्वा अलगाचित्ताय चैव चन्दोपमपटिपदाय च पसंसितो, तस्स किमज्जं आणण्यं भविस्सति । ननु मं भगवा राजा विय सककवचइस्सरियानुप्पदानेन अत्तनो कुलवंसप्पतिट्ठापकं पुत्तं ‘सद्धम्मवंसप्पतिट्ठापको मे अयं भविस्सती’ति, मन्त्वा इमिना असाधारणेन अनुगहेन अनुगहेसि, इमाय च उळाराय पसंसाय पसंसीति चिन्तयन्तो धम्मविनयसङ्गायनत्थं भिक्खूनं उस्साहं जनेसि । यथाह —

“अथ खो आयस्मा महाकस्सपो भिक्खू आमन्तेसि — ‘एकमिदाहं, आवुसो, समयं पावाय कुसिनारं अद्धानमगपटिपन्नो महता भिक्खुसङ्घेन सद्धिं पज्जमत्तेहि भिक्खुसतेही’ति (चूळव० ४३७) सब्बं सुभद्वकण्डं वित्थारतो वेदितब्बं । अत्थं पनस्स महापरिनिब्बानावसाने आगतट्ठानेयेव कथयिस्साम ।

ततो परं आह —

“हन्द मयं, आवुसो, धम्मञ्च विनयञ्च सङ्गायाम, पुरे अधम्मो दिप्पति, धम्मो पटिबाहिय्यति; पुरे अविनयो दिप्पति, विनयो पटिबाहिय्यति; पुरे अधम्मवादिनो बलवन्तो होन्ति, धम्मवादिनो दुब्बला होन्ति, पुरे अविनयवादिनो बलवन्तो होन्ति, विनयवादिनो दुब्बला होन्ती’ति (चूळव० ४३७) ।

भिक्खू आहंसु — “तेन हि, भन्ते, थेरो भिक्खू उच्चिनतू”ति । थेरो पन सकलनवङ्गसत्थुसासनपरियत्तिधरे पुथुज्जनसोतापन्नसकदागामिअनागामि सुक्खविपस्सक खीणासवभिक्खू अनेकसते, अनेकसहस्से च वज्जेत्वा तिपिटकसब्बपरियत्तिप्पभेदधरे पटिसम्भिदाप्पत्ते महानुभावे येभ्येन भगवतो एतदगगं आरोपिते तेविज्जादिभेदे खीणासवभिक्खूयेव एकूनपज्जसते परिगगहेसि । ये सन्धाय इदं वुत्तं — “अथ खो आयस्मा महाकस्सपो एकेनूनानि पज्ज अरहन्तसतानि उच्चिनी”ति (चूळव० ४३७) ।

किस्स पन थेरो एकेनूनमकासीति? आयस्मतो आनन्दत्थेरस्स ओकासकरणत्थं । तेनहायस्मता सहापि, विनापि, न सक्का धम्मसङ्गीतिं कातुं । सो हायस्मा सेक्खो सकरणीयो, तस्मा सहापि न सक्का । यस्मा पनस्स किञ्चि दसबलदेसितं सुत्तगेय्यादिकं अप्पच्चक्खं नाम नत्थि । यथाह —

“द्वासीति बुद्धतो गण्हिं, द्वे सहस्सानि भिक्खुतो ।
चतुरासीति सहस्सानि, ये मे धम्मा पवत्तिनो”ति ॥ (थेरगा० १०२७) ।

तस्मा विनापि न सकका ।

यदि एवं सेक्खोपि समानो धम्मसङ्गीतिया बहुकारत्ता थेरेन उच्चिनितब्बो अस्स, अथ कस्मा न उच्चिनितोति?
परूपवादविवज्जनतो । थेरो हि आयस्मन्ते आनन्दे अतिविय विस्सत्थो अहोसि, तथा हि नं सिरस्मिं पलितेसु जातेसुपि ‘न
वायं कुमारको मत्तमज्जासी’ति, (सं० नि० २.१५४) कुमारकवादेन ओवदति । सक्यकुलप्पसुतो चायस्मा तथागतस्स भाता
चूळपितुपुत्तो । तत्थ केचि भिक्खू छन्दागमनं विय मज्जमाना — “बहू असेक्खपटिसम्भिदाप्पत्ते भिक्खू ठपेत्वा आनन्दं
सेक्खपटिसम्भिदाप्पत्तं थेरो उच्चिनी”ति उपवदेय्युं । तं परूपवादं परिवज्जेन्तो, ‘आनन्दं विना धम्मसङ्गीतिं न सकका कातुं,
भिक्खूनंयेव नं अनुमतिया गहेस्सामी’ति न उच्चिनि ।

अथ सयमेव भिक्खू आनन्दस्सत्थाय थेरं याचिंसु । यथाह —

“भिक्खू आयस्मन्तं महाकस्सपं एतदवोचुं — ‘अयं, भन्ते, आयस्मा आनन्दो किञ्चापि सेक्खो अभब्बो
छन्दा दोसा मोहा भया अगतिं गन्तुं, बहु चानेन भगवतो सन्निके धम्मो च विनयो च परियत्तो, तेन हि, भन्ते, थेरो
आयस्मन्तम्पि आनन्दं उच्चिनतू’ति । अथ खो आयस्मा महाकस्सपो आयस्मन्तम्पि आनन्दं उच्चिनी”ति
(चूळव० ४३७) ।

एवं भिक्खूनं अनुमतिया उच्चिनितेन तेनायस्मता सद्धिं पञ्चथेरसतानि अहेसुं ।

अथ खो थेरानं भिक्खूनं एतदहोसि — “कत्थ नु खो मयं धम्मञ्च विनयञ्च सङ्गायेय्यामा”ति? अथ खो थेरानं
भिक्खूनं एतदहोसि — “राजगहं खो महागोचरं पहतसेनासनं, यन्नून मयं राजगहे वस्सं वसन्ता धम्मञ्च विनयञ्च
सङ्गायेय्याम, न अज्जे भिक्खू राजगहे वस्सं उपगच्छेय्यु”न्ति (चूळव० ४३७) ।

कस्मा पन नेसं एतदहोसि? “इदं पन अम्हाकं थावरकम्मं, कोचि विसभागपुग्गलो सङ्गमज्झं पविसित्वा
उक्कोटेय्या”ति । अथायस्मा महाकस्सपो जत्तिदुतियेन कम्मेन सावेसि —

“सुणातु मे, आवुसो सङ्गो, यदि सङ्गस्स पत्तकल्लं सङ्गो इमानि पञ्च भिक्खुसतानि सम्मन्नेय्य राजगहे
वस्सं वसन्तानि धम्मञ्च विनयञ्च सङ्गायितुं, न अज्जेहि भिक्खूहि राजगहे वस्सं वसितब्ब”न्ति । एसा जत्ति ।

“सुणातु मे, आवुसो सङ्गो, सङ्गो इमानि पञ्चभिक्खुसतानि सम्मन्”ति ‘राजगहे वस्सं वसन्तानि धम्मञ्च
विनयञ्च सङ्गायितुं, न अज्जेहि भिक्खूहि राजगहे वस्सं वसितब्बन्ति । यस्सायस्मतो खमति इमेसं पञ्चन्नं
भिक्खुसतानं सम्मुति’ राजगहे वस्सं वसन्तानं धम्मञ्च विनयञ्च सङ्गायितुं, न अज्जेहि भिक्खूहि राजगहे वस्सं
वसितब्बन्ति, सो तुण्हस्स; यस्स नक्खमति, सो भासेय्य ।

“सम्मतानि सङ्गेन इमानि पञ्चभिक्खुसतानि राजगहे वस्सं वसन्तानि धम्मञ्च विनयञ्च सङ्गायितुं, न
अज्जेहि भिक्खूहि राजगहे वस्सं वसितब्बन्ति, खमति सङ्गस्स, तस्मा तुण्ही, एवमेतं धारयामी”ति (चूळव०

४३८)।

अयं पन कम्मवाचा तथागतस्स परिनिब्बानतो एकवीसतिमे दिवसे कता । भगवा हि विसाखपुण्णमायं पच्चूससमये परिनिब्बुतो, अथस्स सत्ताहं सुवण्णवण्णं सरीरं गन्धमालादीहि पूजयिंसु । एवं सत्ताहं साधुकीळनदिवसा नाम अहेसुं । ततो सत्ताहं चितकाय अग्गिना झायि, सत्ताहं सत्तिपञ्जरं कत्वा सन्धागारसालायं धातुपूजं करिंसूति, एकवीसति दिवसा गता । जेट्टमूलसुक्कपक्खपञ्चमियंयेव धातुयो भाजयिंसु । एतस्मिं धातुभाजनदिवसे सन्निपतितस्स महाभिक्षुसङ्घस्स सुभदेन वुड्डपब्बजितेन कतं अनाचारं आरोचेत्वा वुत्तनयेनेव च भिक्षू उच्चिनित्वा अयं कम्मवाचा कता ।

इमञ्च पन कम्मवाचं कत्वा थेरो भिक्षू आमन्तेसि — “आवुसो, इदानीं तुम्हाकं चत्तालीस दिवसा ओकासो कतो, ततो परं ‘अयं नाम नो पलिबोधो अत्थी’ति, वत्तुं न लब्भा, तस्मा एत्थन्तरे यस्स रोगपलिबोधो वा आचरियुपज्झायपलिबोधो वा मातापितुपलिबोधो वा अत्थि, पत्तं वा पन पचितब्बं, चीवरं वा कातब्बं, सो तं पलिबोधं छिन्दित्वा तं करणीयं करोतू”ति ।

एवञ्च पन वत्वा थेरो अत्तनो पञ्चसताय परिसाय परिवुतो राजगहं गतो । अज्जेपि महाथेरा अत्तनो अत्तनो परिवारे गहेत्वा सोकसल्लसमप्पितं महाजनं अस्सासेतुकामा तं तं दिसं पक्कन्ता । पुण्णत्थेरो पन सत्तसतभिक्षुपरिवारो ‘तथागतस्स परिनिब्बानद्धानं आगतागतं महाजनं अस्सासेस्सामी’ति कुसिनारायंयेव अट्ठासि ।

आयस्मा आनन्दो यथा पुब्बे अपरिनिब्बुतस्स, एवं परिनिब्बुतस्सापि भगवतो सयमेव पत्तचीवरमादाय पञ्चहि भिक्षुसतेहि सद्धिं येन सावत्थि तेन चारिकं पक्कामि । गच्छतो गच्छतो पनस्स परिवारा भिक्षू गणनपथं वीतिवत्ता । तेनायस्मता गतगतद्धाने महापरिदेवो अहोसि । अनुपुब्बेन पन सावत्थिमनुप्पत्ते थेरे सावत्थिवासिनो मनुस्सा “थेरो किर आगतो”ति सुत्वा गन्धमालादिहत्था पच्चुगन्त्वा — “भन्ते, आनन्द, पुब्बे भगवता सद्धिं आगच्छथ, अज्ज कुहिं भगवन्तं ठपेत्वा आगतत्था”ति आदीनि वदमाना परोदिंसु । बुद्धस्स भगवतो परिनिब्बानदिवसे विय महापरिदेवो अहोसि ।

तत्र सुदं आयस्मा आनन्दो अनिच्चतादिपटिसंयुत्ताय धम्मियाकथाय तं महाजनं सज्जापेत्वा जेतवनं पविसित्वा दसबलेन वसितगन्धकुटिं वन्दित्वा द्वारं विवरित्वा मज्जपीठं नीहरित्वा पप्फोटेत्वा गन्धकुटिं सम्मज्जित्वा मिलातमालाकचवरं छट्टेत्वा मज्जपीठं अतिहरित्वा पुन यथाठाने ठपेत्वा भगवतो ठितकाले करणीयं वत्तं सब्बमकासि । कुरुमानो च न्हानकोट्टकसम्मज्जनउदकुपट्टापनादिकालेसु गन्धकुटिं वन्दित्वा — “ननु भगवा, अयं तुम्हाकं न्हानकालो, अयं धम्मदेसनाकालो, अयं भिक्षूनं ओवाददानकालो, अयं सीहसेय्यकप्पनकालो, अयं मुखधोवनकालो”ति आदिना नयेन परिदेवमानोव अकासि, यथा तं भगवतो गुणगणामतरसज्जुताय पतिट्ठितपेमो चेव अखीणासवो च अनेकेसु च जातिसतसहस्सेसु अज्जमज्जस्सूपकारसज्जनितचित्तमद्वो । तमेनं अज्जतरा देवता — “भन्ते, आनन्द, तुम्हे एवं परिदेवमाना कथं अज्जे अस्सासेस्सथा”ति संवेजेसि । सो तस्सा वचनेन संविग्गहदयो सन्थम्भित्वा तथागतस्स परिनिब्बानतो पभुति ठाननिसज्जबहुलत्ता उस्सन्नधातुकं कायं समस्सासेतुं दुतियदिवसे खीरविवरेचनं पिवित्वा विहारेयेव निसीदि । यं सन्धाय सुभेन माणवेन पहितं माणवकं एतदवोच —

“अकालो, खो माणवक, अत्थि मे अज्ज भेसज्जमत्ता पीता, अप्पेव नाम स्वेपि उपसङ्कमेय्यामा”ति (दी० नि० १.४४७) ।

दुतियदिवसे चेतकत्थेरेन पच्छासमणेन गन्त्वा सुभेन माणवेन पुट्ठो इमस्मिं दीघनिकाये सुभसुत्तं नाम दसमं सुत्तं अभसि ।

अथ आनन्दत्थेरो जेतवनमहाविहारे खण्डफुल्लप्पटिसङ्खरणं कारापेत्वा उपकट्टाय वस्सूपनायिकाय भिक्खुसङ्घं ओहाय राजगहं गतो तथा अज्जेपि धम्मसङ्गाहका भिक्खूति । एवञ्चि गते, ते सन्धाय च इदं वुत्तं — “अथ खो थेरा भिक्खू राजगहं अगमंसु, धम्मञ्च विनयञ्च सङ्गायितु”न्ति (चूळव० ४३८) । ते आसळहीपुण्णमायं उपोसथं कत्वा पाटिपददिवसे सन्निपतित्वा वस्सं उपगच्छंसु ।

तेन खो पन समयेन राजगहं परिवारेत्वा अट्टारस महाविहारा होन्ति, ते सब्बेपि छट्ठितपतितउक्लापा अहेसुं । भगवतो हि परिनिब्बाने सब्बेपि भिक्खू अत्तनो अत्तनो पत्तचीवरमादाय विहारे च परिवेणे च छट्ठेत्वा अगमंसु । तत्थ कतिकवत्तं कुरुमाना थेरा भगवतो वचनपूजनत्थं तित्थियवादपरिमोचनत्थञ्च — ‘पठमं मासं खण्डफुल्लप्पटिसङ्खरणं करोमा’ति चिन्तेसुं । तित्थिया हि एवं वदेय्युं — “समणस्स गोतमस्स सावका सत्थरि ठितेयेव विहारे पटिजग्गिंसु, परिनिब्बुते छट्ठेसुं, कुलानं महाधनपरिच्चागो विनस्सती”ति । तेसञ्च वादपरिमोचनत्थं चिन्तेसुन्ति वुत्तं होति । एवं चिन्तयित्वा च पन कतिकवत्तं करिंसु । यं सन्धाय वुत्तं —

“अथ खो थेरानं भिक्खूनं एतदहोसि — भगवता, खो आवुसो, खण्डफुल्लप्पटिसङ्खरणं वण्णितं, हन्द मयं, आवुसो, पठमं मासं खण्डफुल्लप्पटिसङ्खरणं करोम, मज्झिमं मासं सन्निपतित्वा धम्मञ्च विनयञ्च सङ्गायिस्सामा”ति (चूळव० ४३८) ।

ते दुतियदिवसे गन्त्वा राजद्वारे अट्ठंसु । राजा आगन्त्वा वन्दित्वा — “किं भन्ते, आगतत्था”ति अत्तना कत्तब्बकिच्चं पुच्छि । थेरा अट्टारस महाविहारपटिसङ्खरणत्थाय हत्थकम्मं पटिवेदेसुं । राजा हत्थकम्मकारके मनुस्से अदासि । थेरा पठमं मासं सब्बविहारे पटिसङ्खरापेत्वा रज्जो आरोचेसुं — “निट्ठितं, महाराज, विहारपटिसङ्खरणं, इदानि धम्मविनयसङ्गहं करोमा”ति । “साधु भन्ते विसट्ठा करोथ, मय्हं आणाचक्कं, तुम्हाकञ्च धम्मचक्कं होतु, आणापेथ, भन्ते, किं करोमी”ति । “सङ्गहं करोन्तानं भिक्खूनं सन्निसज्जट्ठानं महाराजा”ति । “कत्थ करोमि, भन्ते”ति? “वेभारपब्बतपस्से सत्तपण्णि गुहाद्वारे कातुं युत्तं महाराजा”ति । “साधु, भन्ते”ति खो राजा अजातसत्तु विस्सकम्मुना निम्मितसदिसं सुविभत्तभित्तिथम्भसोपानं, नानाविधमालाकम्मलताकम्मविचित्तं, अभिभवन्तमिव राजभवनविभूतिं, अवहसन्तमिव देवविमानसिरिं, सिरिया निकेतनमिव एकनिपाततित्थमिव च देवमनुस्सनयनविहंगानं, लोकरामण्येयकमिव सम्पिण्डितं दट्ठब्बसारमण्डं मण्डपं कारापेत्वा विविधकुसुमदामोलम्बकविनिगलन्तचारुवितानं नानारतनविचित्तमणिकोट्टिमतलमिव च, नं नानापुष्पपहारविचित्तसुपरिनिट्ठितभूमिकम्मं ब्रह्मविमानसदिसं अलङ्कुरित्वा, तस्मिं महामण्डपे पञ्चसतानं भिक्खूनं अनग्धानि पञ्च कप्पियपच्चत्थरणसतानि पञ्जपेत्वा, दक्खिणभागं निस्साय उत्तराभिमुखं थेरासनं, मण्डपमज्झे पुरत्थाभिमुखं बुद्धस्स भगवतो आसनारहं धम्मासनं पञ्जपेत्वा, दन्तखचितं बीजनिज्चेत्थ ठपेत्वा, भिक्खुसङ्घस्स आरोचापेसि — “निट्ठितं, भन्ते, मम किच्च”न्ति ।

तस्मिञ्च पन दिवसे एकच्चे भिक्खू आयस्मन्तं आनन्दं सन्धाय एवमाहंसु — “इमस्मिं भिक्खुसङ्घे एको भिक्खु विस्सगन्धं वायन्तो विचरती”ति । थेरो तं सुत्वा इमस्मिं भिक्खुसङ्घे अज्जो विस्सगन्धं वायन्तो विचरणकभिक्खु नाम नत्थि । अट्ठा एते मं सन्धाय वदन्तीति संवेगं आपज्जि । एकच्चे नं आहंसुयेव — “स्वे आवुसो, आनन्द, सन्निपातो, त्वञ्च सेक्खो सक्कणीयो, तेन ते न युत्तं सन्निपातं गन्तुं, अप्पमतो होही”ति ।

अथ खो आयस्मा आनन्दो — ‘स्वे सन्निपातो, न खो मेतं पतिरूपं खाहं सेक्खो समानो सन्निपातं गच्छेय्य’न्ति, बहुदेव रत्तिं कायगताय सतिया वीतिनामेत्वा रत्तिया पच्चूससमये चङ्कमा ओरोहित्वा विहारं पविसित्वा ‘‘निपज्जिस्सामी’’ति कायं आवज्जेसि, द्वे पादा भूमितो मुत्ता, अपत्तञ्च सीसं बिम्बोहनं, एतस्मिं अन्तरे अनुपादाय आसवेहि चित्तं विमुच्चि । अयज्हि आयस्मा चङ्कमेन बहि वीतिनामेत्वा विसेसं निब्बत्तेतुं असक्कोन्तो चिन्तेसि — ‘‘ननु मं भगवा एतदवोच — ‘कतपुज्जोसि त्वं, आनन्द, पधानमनुयुज्ज, खिप्पं होहिसि अनासवो’ति (दी० नि० २.२०७) । बुद्धानञ्च कथादोसो नाम नत्थि, मम पन अच्चारद्धं वीरियं, तेन मे चित्तं उद्धच्चाय संवत्तति । हन्दाहं वीरियसमतं योजेमी’’ति, चङ्कमा ओरोहित्वा पादधोवनट्टाने ठत्वा पादे धोवित्वा विहारं पविसित्वा मञ्चके निसीदित्वा, ‘‘थोकं विस्समिस्सामी’’ति कायं मञ्चके अपनामेसि । द्वे पादा भूमितो मुत्ता, सीसं बिम्बोहनमपत्तं, एतस्मिं अन्तरे अनुपादाय आसवेहि चित्तं विमुत्तं, चतुइरियापथविरहितं थेरस्स अरहत्तं । तेन ‘‘इमस्मिं सासने अनिपन्नो अनिसिन्नो अट्ठितो अचङ्कमन्तो को भिक्खु अरहत्तं पत्तो’’ति वुत्ते ‘‘आनन्दत्थेरो’’ति वत्तुं वट्ठति ।

अथ थेरा भिक्खू दुतियदिवसे पञ्चमियं काळपक्खस्स कतभत्तकिच्चा पत्तचीवरं पटिसामेत्वा धम्मसभायं सन्निपत्तिं सु । अथ खो आयस्मा आनन्दो अरहा समानो सन्निपातं अगमासि । कथं अगमासि? ‘‘इदानीमिह सन्निपातमज्झं पविसनारहो’’ति हट्ठतुट्ठचित्तो एकंसं चीवरं कत्वा बन्धना मुत्ततालपक्कं विय, पण्डुकम्बले निक्खित्तजातिमणि विय, विगतवलाहके नभे समुगगतपुण्णचन्दो विय, बालातपसम्फस्सविकसितरेणुपिज्जरगब्भं पदुमं विय च, परिसुद्धेन परियोदातेन सप्पभेन सस्सिरीकेन च मुखवरेन अत्तनो अरहत्तप्पत्तिं आरोचयमानो विय अगमासि । अथ नं दिस्वा आयस्मतो महाकस्सपस्स एतदहोसि — ‘‘सोभति वत भो अरहत्तप्पत्तो आनन्दो, सचे सत्था धरेय्य, अब्बा अज्जानन्दस्स साधुकारं ददेय्य, हन्द, दानिस्साहं सत्थारा दातब्बं साधुकारं ददामी’’ति, तिक्खत्तुं साधुकारमदासि ।

मज्झिमभाणका पन वदन्ति — ‘‘आनन्दत्थेरो अत्तनो अरहत्तप्पत्तिं जापेतुकामो भिक्खूहि सद्धिं नागतो, भिक्खू यथावुट्ठं अत्तनो अत्तनो पत्तासने निसीदन्ता आनन्दत्थेरस्स आसनं ठपेत्वा निसिन्ना । तत्थ केचि एवमाहंसु — ‘एतं आसनं कस्सा’ति? ‘आनन्दस्सा’ति । ‘आनन्दो पन कुहिं गतो’ति? तस्मिं समये थेरो चिन्तेसि — ‘इदानीं मय्हं गमनकालो’ति । ततो अत्तनो आनुभावं दस्सेन्तो पथवियं निमुज्जित्वा अत्तनो आसनेयेव अत्तानं दस्सेसी’ति, आकासेन गन्त्वा निसीदीतिपि एके । यथा वा तथा वा होतु । सब्बथापि तं दिस्वा आयस्मतो महाकस्सपस्स साधुकारदानं युत्तमेव ।

एवं आगते पन तस्मिं आयस्मन्ते महाकस्सपत्थेरो भिक्खू आमन्तेसि — ‘‘आवुसो, किं पठमं सङ्गायाम, धम्मं वा विनयं वा’’ति? भिक्खू आहंसु — ‘‘भन्ते, महाकस्सप, विनयो नाम बुद्धसासनस्स आयु । विनये ठिते सासनं ठितं नाम होति । तस्मा पठमं विनयं सङ्गायामा’’ति । ‘‘कं धुरं कत्वा’’ति? ‘‘आयस्मन्तं उपालि’’न्ति । ‘‘किं आनन्दो नप्पहोती’’ति? ‘‘नो नप्पहोति’’ । अपि च खो पन सम्मासम्बुद्धो धरमानोयेव विनयपरियत्तिं निस्साय आयस्मन्तं उपालिं एतदग्गे ठपेसि — ‘‘एतदग्गं, भिक्खवे, मम सावकानं भिक्खूनं विनयधरानं यदिदं उपाली’’ति (अ० नि० १.२२८) । ‘तस्मा उपालित्थेरं पुच्छित्वा विनयं सङ्गायामा’ति ।

ततो थेरो विनयं पुच्छनत्थाय अत्तनाव अत्तानं सम्मन्नि । उपालित्थेरोपि विस्सज्जनत्थाय सम्मन्नि । तत्रायं पाळि — अथ खो आयस्मा महाकस्सपो सद्धं जापेसि —

‘‘सुणातु मे, आवुसो, सद्धो, यदि सद्धस्स पत्तकल्लं,
अहं उपालिं विनयं पुच्छेय्य’’न्ति ॥

आयस्मापि उपालि सङ्गं जापेसि —

“सुणातु मे, भन्ते, सङ्गो, यदि सङ्गस्स पत्तकल्लं,
अहं आयस्मता महाकस्सपेन विनयं पुट्ठो विस्सज्जेय्य”न्ति ॥ (चूळव० ४३९) ।

एवं अत्तानं सम्मन्नित्वा आयस्मा उपालि उट्ठायासना एकंसं चीवरं कत्वा थेरे भिक्खू वन्दित्वा धम्मासने निसीदि दन्तखचितं बीजनिं गहेत्वा, ततो महाकस्सपत्थेरो थेरासने निसीदित्वा आयस्मन्तं उपालिं विनयं पुच्छि । “पठमं आवुसो, उपालि, पाराजिकं कत्थ पञ्जत्त”न्ति? “वेसालियं, भन्ते”ति । “कं आरब्भा”ति? “सुदिन्नं कलन्दपुत्तं आरब्भा”ति । “किस्मिं वत्थुस्मि”न्ति? “मेथुनधम्मे”ति ।

“अथ खो आयस्मा महाकस्सपो आयस्मन्तं उपालिं पठमस्स पाराजिकस्स वत्थुम्पि पुच्छि, निदानम्पि पुच्छि, पुग्गलम्पि पुच्छि, पञ्जत्तिम्पि पुच्छि, अनुपञ्जत्तिम्पि पुच्छि, आपत्तिम्पि पुच्छि, अनापत्तिम्पि पुच्छि” (चूळव० ४३९) । पुट्ठो आयस्मा उपालि विस्सज्जेसि ।

किं पनेत्थ पठमपाराजिके किञ्चि अपनेतब्बं वा पक्खिपितब्बं वा अत्थि नत्थीति? अपनेतब्बं नत्थि । बुद्धस्स हि भगवतो भासिते अपनेतब्बं नाम नत्थि । न हि तथागता एकव्यञ्जनम्पि निरत्थकं वदन्ति । सावकानं पन देवतानं वा भासिते अपनेतब्बम्पि होति, तं धम्मसङ्गाहकत्थेरा अपनयिंसु । पक्खिपितब्बं पन सब्बत्थापि अत्थि, तस्मा यं यत्थ पक्खिपितुं युत्तं, तं पक्खिपिंसुयेव । किं पन तन्ति? ‘तेन समयेना’ति वा, ‘तेन खो पन समयेना’ति वा, ‘अथ खोति वा’, ‘एवं वुत्तेति’ वा, ‘एतदवोचा’ति वा, एवमादिकं सम्बन्धवचनमत्तं । एवं पक्खिपितब्बयुत्तं पक्खिपित्वा पन — “इदं पठमपाराजिक”न्ति ठपेसुं । पठमपाराजिके सङ्गहमारूढहे पञ्च अरहन्तसतानि सङ्गहं आरोपितनयेनेव गणसज्झायमकंसु — “तेन समयेन बुद्धो भगवा वेरज्जायं विहरती”ति । तेसं सज्झायारद्धकालेयेव साधुकारं ददमाना विय महापथवी उदकपरियन्तं कत्वा अकम्पित्थ ।

एतेनेव नयेन सेसानि तीणि पाराजिकानि सङ्गहं आरोपेत्वा “इदं पाराजिककण्ड”न्ति ठपेसुं । तेरस सङ्गादिसेसानि “तेरसक”न्ति ठपेसुं । द्वे सिक्खापदानि “अनियतानी”ति ठपेसुं । तिसं सिक्खापदानि “निस्सगगियानि पाचित्तियानी”ति ठपेसुं । द्वेनवुति सिक्खापदानि “पाचित्तियानी”ति ठपेसुं । चत्तारि सिक्खापदानि “पाटिदेसनीयानी”ति ठपेसुं । पञ्चसत्तति सिक्खापदानि “सेखियानी”ति ठपेसुं । सत्त धम्मे “अधिकरणसमथा”ति ठपेसुं । एवं सत्तवीसाधिकानि द्वे सिक्खापदसतानि “महाविभङ्गो”ति कित्तेत्वा ठपेसुं । महाविभङ्गावसानेपि पुरिमनयेनेव महापथवी अकम्पित्थ ।

ततो भिक्खुनीविभङ्गे अट्ठ सिक्खापदानि “पाराजिककण्डं नाम इदं”न्ति ठपेसुं । सत्तरस सिक्खापदानि “सत्तरसक”न्ति ठपेसुं । तिसं सिक्खापदानि “निस्सगगियानि पाचित्तियानी”ति ठपेसुं । छसट्ठिसत्तसिक्खापदानि “पाचित्तियानी”ति ठपेसुं । अट्ठ सिक्खापदानि “पाटिदेसनीयानी”ति ठपेसुं । पञ्चसत्तति सिक्खापदानि “सेखियानी”ति ठपेसुं । सत्त धम्मे “अधिकरणसमथा”ति ठपेसुं । एवं तीणि सिक्खापदसतानि चत्तारि च सिक्खापदानि “भिक्खुनीविभङ्गो”ति कित्तेत्वा — “अयं उभतो विभङ्गो नाम चतुसट्ठिभाणवारो”ति ठपेसुं । उभतोविभङ्गावसानेपि वुत्तनयेनेव महापथविकम्पो अहोसि ।

एतेनेवुपायेन असीतिभाणवारपरिमाणं खन्धकं, पञ्चवीसतिभाणवारपरिमाणं परिवारञ्च सङ्गहं आरोपेत्वा “इदं

विनयपिटकं नामा”ति ठपेसुं। विनयपिटकावसानेपि वुत्तनयेनेव महापथविकम्पो अहोसि। तं आयस्मन्तं उपालिं पटिच्छापेसुं — “आवुसो, इमं तुय्हं निस्सितके वाचेही”ति। विनयपिटकसङ्गाहावसाने उपालित्थेरो दन्तखचितं बीजनिं निक्खिपित्वा धम्मासना ओरोहित्वा थरे भिक्खू वन्दित्वा अत्तनो पत्तासने निसीदि।

विनयं सङ्गायित्वा धम्मं सङ्गायितुकामो आयस्मा महाकस्सपो भिक्खू पुच्छि — “धम्मं सङ्गायन्ते हि कं पुगलं धुरं कत्वा धम्मो सङ्गायितब्बो”ति? भिक्खू — “आनन्दत्थेरं धुरं कत्वा”ति आहंसु।

अथ खो आयस्मा महाकस्सपो सङ्घं जापेसि —

“सुणातु मे, आवुसो, सङ्घो, यदि सङ्घस्स पत्तकल्लं,
अहं आनन्दं धम्मं पुच्छेय्य”न्ति।

अथ खो आयस्मा आनन्दो सङ्घं जापेसि —

“सुणातु मे, भन्ते, सङ्घो, यदि सङ्घस्स पत्तकल्लं,
अहं आयस्मता महाकस्सपेन धम्मं पुट्ठो विस्सज्जेय्य”न्ति।

अथ खो आयस्मा आनन्दो उट्ठायासना एकंसं चीवरं कत्वा थरे भिक्खू वन्दित्वा धम्मासने निसीदि दन्तखचितं बीजनिं गहेत्वा। अथ खो आयस्मा महाकस्सपो भिक्खू पुच्छि — “कतरं, आवुसो, पिटकं पठमं सङ्गायामा”ति? “सुत्तन्तपिटकं, भन्ते”ति। “सुत्तन्तपिटके चतस्सो सङ्गीतियो, तासु पठमं कतरं सङ्गीति”न्ति? “दीघसङ्गीतिं, भन्ते”ति। “दीघसङ्गीतियं चतुत्तिस सुत्तानि, तयो वग्गा, तेसु पठमं कतरं वग्ग”न्ति? “सीलक्खन्धवग्गं, भन्ते”ति। “सीलक्खन्धवग्गे तेरस सुत्तन्ता, तेसु पठमं कतरं सुत्त”न्ति? “ब्रह्मजालसुत्तं नाम भन्ते, तिविधसीलालङ्कृतं, नानाविधमिच्छाजीवकुह लपनादिविद्धंसनं, द्वासट्ठिदिट्ठिजालविनिवेठनं, दससहस्सिलोकधातुकम्पनं, तं पठमं सङ्गायामा”ति।

अथ खो आयस्मा महाकस्सपो आयस्मन्तं आनन्दं एतदवोच, “ब्रह्मजालं, आवुसो आनन्द, कथं भासित”न्ति? “अन्तरा च, भन्ते, राजगहं अन्तरा च नाळन्दं राजागारके अम्बलट्टिकाय”न्ति। “कं आरब्भा”ति? “सुप्पियञ्च परिब्बाजकं, ब्रह्मदत्तञ्च माणव”न्ति। “किस्मिं वत्थुस्मि”न्ति? “वण्णावण्णे”ति। अथ खो आयस्मा महाकस्सपो आयस्मन्तं आनन्दं ब्रह्मजालस्स निदानम्पि पुच्छि, पुगलम्पि पुच्छि, वत्थुम्पि पुच्छि (चूळव० ४४०)। आयस्मा आनन्दो विस्सज्जेसि। विस्सज्जनावसाने पञ्च अरहन्तसतानि गणसज्झायमकंसु। वुत्तनयेनेव च पथविकम्पो अहोसि।

एवं ब्रह्मजालं सङ्गायित्वा ततो परं “सामञ्जफलं, पनावुसो आनन्द, कथं भासित”न्ति आदिना नयेन पुच्छाविस्सज्जनानुक्कमेन सद्धिं ब्रह्मजालेन सब्बेपि तेरस सुत्तन्ते सङ्गायित्वा — “अयं सीलक्खन्धवग्गो नामा”ति कित्तेत्वा ठपेसुं।

तदनन्तरं महावग्गं, तदनन्तरं पाथिकवग्गन्ति, एवं तिवग्गसङ्गहं चतुत्तिससुत्तपटिमण्डितं चतुसट्ठिभाणवारपरिमाणं तन्तिं सङ्गायित्वा “अयं दीघनिकायो नामा”ति वत्वा आयस्मन्तं आनन्दं पटिच्छापेसुं — “आवुसो, इमं तुय्हं निस्सितके वाचेही”ति।

ततो अनन्तरं असीतिभाणवारपरिमाणं **मज्झिमनिकायं** सङ्गायित्वा धम्मसेनापतिसारिपुत्तत्थेरस्स निस्सितके पटिच्छापेसुं — “इमं तुम्हे परिहरथा”ति ।

ततो अनन्तरं सतभाणवारपरिमाणं **संयुत्तनिकायं** सङ्गायित्वा महाकस्सपत्थेरं पटिच्छापेसुं — “भन्ते, इमं तुम्हाकं निस्सितके वाचेथा”ति ।

ततो अनन्तरं वीसतिभाणवारसतपरिमाणं **अङ्गुत्तरनिकायं** सङ्गायित्वा अनुरुद्धत्थेरं पटिच्छापेसुं — “इमं तुम्हाकं निस्सितके वाचेथा”ति ।

ततो अनन्तरं धम्मसङ्गहविभङ्गधातुकथापुग्गलपञ्चत्तिकथावत्थुयमकपट्टानं अभिधम्मोति वुच्चति । एवं संवण्णितं सुखुमजाणगोचरं तन्तिं सङ्गायित्वा — “इदं **अभिधम्मपिटकं** नामा”ति वत्वा पञ्च अरहन्तसतानि सज्झायमकंसु । वुत्तनयेनेव पथविकम्पो अहोसीति ।

ततो परं जातकं, निद्देसो, पटिसम्भिदामग्गो, अपदानं, सुत्तनिपातो, खुद्दकपाठो, धम्मपदं, उदानं, इतिवुत्तकं, विमानवत्थु, पेतवत्थु, थेरगाथा, थेरीगाथाति इमं तन्तिं सङ्गायित्वा “**खुद्दकगन्थो** नामाय”न्ति च वत्वा “अभिधम्मपिटकस्मियेव सङ्गहं आरोपयिंसू”ति दीघभाणका वदन्ति । मज्झिमभाणका पन “चरियापिटकबुद्धवंसेहि सद्धिं सब्बम्पेतं खुद्दकगन्थं नाम सुत्तन्तपिटके परियापन्”न्ति वदन्ति ।

एवमेतं सब्बम्पि बुद्धवचनं रसवसेन एकविधं, धम्मविनयवसेन दुविधं, पठममज्झिमपच्छिमवसेन त्रिविधं । तथा पिटकवसेन । निकायवसेन पञ्चविधं, अङ्गवसेन नवविधं, धम्मक्खन्धवसेन चतुरासीतिसहस्सविधन्ति वेदितब्बं ।

कथं **रसवसेन एकविधं**? यज्झि भगवता अनुत्तरं सम्मासम्बोधिं अभिसम्बुज्झित्वा याव अनुपादिसेसाय निब्बानधातुया परिनिब्बायति, एत्थन्तरे पञ्चचत्तालीसवस्सानि देवमनुस्सनागयक्खादयो अनुसासन्तेन वा पच्चवेक्खन्तेन वा वुत्तं, सब्बं तं एकरसं विमुत्तिरसमेव होति । एवं रसवसेन एकविधं ।

कथं **धम्मविनयवसेन दुविधं**? सब्बमेव चेतं धम्मो चेव विनयो चाति सङ्ख्यं गच्छति । तत्थ विनयपिटकं विनयो, अवसेसं बुद्धवचनं धम्मो । तेनेवाह “यन्नून मयं धम्मञ्च विनयञ्च सङ्गायेय्यामा”ति (चूळव० ४३७) । “अहं उपालिं विनयं पुच्छेय्यं, आनन्दं धम्मं पुच्छेय्य”न्ति च । एवं धम्मविनयवसेन दुविधं ।

कथं **पठममज्झिमपच्छिमवसेन त्रिविधं**? सब्बमेव हिदं पठमबुद्धवचनं, मज्झिमबुद्धवचनं, पच्छिमबुद्धवचनन्ति तिप्पभेदं होति । तत्थ —

“अनेकजातिसंसारं, सन्धाविस्सं अनिब्बिसं ।

गहकारं गवेसन्तो, दुक्खा जाति पुनप्पुनं ॥

गहकारक दिट्ठोसि, पुन गेहं न काहसि ।

सब्बा ते फासुका भग्गा, गहकूटं विसङ्खतं ।

विसङ्खारगतं चित्तं, तण्हानं खयमज्झगा”ति ॥ (ध० प० १५३-५४) ।

इदं पठमबुद्धवचनं । केचि “यदा हवे पातुभवन्ति धम्मा”ति (महाव० १) खन्धके उदानगाथं वदन्ति । एसा पन पाटिपददिवसे सब्बज्जुभावप्पत्तस्स सोमनस्समयजाणेन पच्चयाकारं पच्चवेक्खन्तस्स उप्पन्ना उदानगाथाति वेदितब्बा ।

यं पन परिनिब्बानकाले अभसि — “हन्द दानि, भिक्खवे, आमन्तयामि वो, वयधम्मा सङ्घारा, अप्पमादेन सम्पादेथा”ति (दी० नि० २.२१८) इदं पच्छिमबुद्धवचनं । उभिन्नमन्तरे यं वुत्तं, एतं मज्झिमबुद्धवचनं नाम । एवं पठममज्झिमपच्छिमबुद्धवचनवसेन तिविधं ।

कथं **पिटकवसेन तिविधं**? सब्बम्पि चेतं विनयपिटकं सुत्तन्तपिटकं अभिधम्मपिटकन्ति तिप्पभेदमेव होति । तत्थ पठमसङ्गीतियं सङ्गीतञ्च असङ्गीतञ्च सब्बम्पि समोधानेत्वा उभयानि पातिमोक्खानि, द्वे विभङ्गा, द्वावीसति खन्धका, सोळसपरिवाराति — इदं **विनयपिटकं** नाम । ब्रह्मजालादिचतुत्तिससुत्तसङ्गहो दीघनिकायो, मूलपरियायसुत्तादिदियड्डसतद्वेसुत्तसङ्गहो मज्झिमनिकायो, ओघतरणसुत्तादिसत्तसुत्तसहस्ससत्तसत्तद्वसट्ठिसुत्तसङ्गहो संयुत्तनिकायो, चित्तपरियादानसुत्तादिनवसुत्तसहस्सपञ्चसत्तसत्तपञ्जाससुत्तसङ्गहो अङ्गुत्तरनिकायो, खुद्दकपाठ-धम्मपद-उदान-इतिवुत्तक-सुत्तनिपात-विमानवत्थु-पेतवत्थु-थेरगाथा-थेरीगाथा-जातक-निद्देस-पटिसम्भिमदामग्ग-अपदान-बुद्धवंस-चरियापिटकवसेन पन्नरसप्पभेदो खुद्दकनिकायोति इदं **सुत्तन्तपिटकं** नाम । धम्मसङ्गहो, विभङ्गो, धातुकथा, पुग्गलपञ्जत्ति, कथावत्थु, यमकं, पट्टानन्ति — इदं **अभिधम्मपिटकं** नाम । तत्थ —

“विविधविसेसनयत्ता, विनयनतो चेव कायवाचानं ।
विनयत्थविदूहि अयं, विनयो विनयोति अक्खातो” ॥

विविधा हि एत्थ पञ्चविधपातिमोक्खुद्देसपाराजिकादि सत्त आपत्तिक्खन्धमातिका विभङ्गादिप्पभेदा नया । विसेसभूता च दळ्ढीकम्मसिथिलकरणप्पयोजना अनुपञ्जत्तिनया । कायिकवाचसिकअज्झाचारनिसेधनतो चेस कायं वाचञ्च विनेति, तस्मा विविधनयत्ता विसेसनयत्ता कायवाचानं विनयनतो चेव विनयोति अक्खातो । तेनेतमेतस्स वचनत्थकोसल्लत्थं वुत्तं —

“विविधविसेसनयत्ता, विनयनतो चेव कायवाचानं ।
विनयत्थविदूहि अयं, विनयो विनयोति अक्खातो”ति ॥

इतरं पन —

“अत्थानं सूचनतो सुवुत्ततो, सवनतोथ सूदनतो ।
सुत्ताणा सुत्तसभागतो च, सुत्तन्ति अक्खातं ॥

तज्झि अत्तत्थपरत्थादिभेदे अत्थे सूचेति । सुवुत्ता चेत्थ अत्था, वेनेय्यज्झासयानुलोमेन वुत्तत्ता । सवति चेतं अत्थे सस्समिव फलं, पसवतीति वुत्तं होति । सूदति चेतं धेनु विय खीरं, पग्घरापेतीति वुत्तं होति । सुट्ठु च ने तायति, रक्खतीति वुत्तं होति । सुत्तसभागञ्चेतं, यथा हि तच्छकानं सुत्तं पमाणं होति, एवमेतम्पि विज्जूनं । यथा च सुत्तेन सङ्गहितानि पुप्फानि न विकिरीयन्ति, न विद्धंसीयन्ति, एवमेव तेन सङ्गहिता अत्था । तेनेतमेतस्स वचनत्थकोसल्लत्थं वुत्तं —

“अत्थानं सूचनतो, सुवुत्ततो सवनतोथ सूदनतो ।

सुत्ताणा सुत्तसभागतो च, सुत्तन्ति अक्खात’न्ति ॥

इतरो पन —

“यं एत्थ वुड्ढिमन्तो, सलक्खणा पूजिता परिच्छिन्ना ।

वुत्ताधिका च धम्मा, अभिधम्मो तेन अक्खातो’ ॥

अयञ्हि अभिसद्वो वुड्ढिलक्खणपूजितपरिच्छिन्नाधिकेसु दिस्सति । तथा हेस “बाळ्हा मे दुक्खा वेदना अभिक्कमन्ति, नो पटिक्कमन्ती’तिआदीसु (म० नि० ३.३८९) वुड्ढियं आगतो । “या ता रत्तियो अभिज्जाता अभिलक्खिता’तिआदीसु (म० नि० १.४९) सलक्खणे । “राजाभिराजा मनुजिन्दो’तिआदीसु (म० नि० २.३९९) पूजिते । “पटिबलो विनेतुं अभिधम्मे अभिविनये’तिआदीसु (महाव० ८५) परिच्छिन्ने । अज्जमज्जसङ्करविरहिते धम्मे च विनये चाति वुत्तं होति । “अभिक्कन्तेन वण्णेना’तिआदीसु (वि० व० ८१९) अधिके ।

एत्थ च “रूपूपपत्तिया मगं भावेति” (ध० स० २५१), “मेत्तासहगतेन चेतसा एकं दिसं फरित्वा विहरती’तिआदिना (विभ० ६४२) नयेन वुड्ढिमन्तोपि धम्मा वुत्ता । “रूपारम्मणं वा सद्धारम्मणं वा’तिआदिना (ध० स० १) नयेन आरम्मणादीहि लक्खणीयत्ता सलक्खणापि । “सेक्खा धम्मा, असेक्खा धम्मा, लोकुत्तरा धम्मा’तिआदिना (ध० स० तिकमातिका ११, दुक्मातिका १२) नयेन पूजितापि, पूजारहाति अधिप्पायो । “फस्सो होति, वेदना होती’तिआदिना (ध० स० १) नयेन सभावपरिच्छिन्नत्ता परिच्छिन्नापि । “महग्गता धम्मा, अप्पमाणा धम्मा (ध० स० तिकमातिका ११), अनुत्तरा धम्मा’तिआदिना (ध० स० दुक्मातिका ११) नयेन अधिकापि धम्मा वुत्ता । तेनेतमेतस्स वचनत्थकोसल्लत्थं वुत्तं —

“यं एत्थ वुड्ढिमन्तो, सलक्खणा पूजिता परिच्छिन्ना ।

वुत्ताधिका च धम्मा, अभिधम्मो तेन अक्खातो’ति ॥

यं पनेत्थ अविसिद्धं, तं —

“पिटकं पिटकत्थविदू, परियत्तिभाजनत्थतो आहु ।

तेन समोधानेत्वा, तयोपि विनयादयो जेय्या’ ॥

परियत्तिपि हि “मा पिटकसम्पदानेना’तिआदीसु (अ० नि० ३.६६) पिटकन्ति वुच्चति । “अथ पुरिसो आगच्छेय्य कुदालपिटकमादाया’तिआदीसु (अ० नि० ३.७०) यं किञ्चि भाजनम्पि । तस्मा ‘पिटकं पिटकत्थविदू परियत्तिभाजनत्थतो आहु ।

इदानीं ‘तेन समोधानेत्वा तयोपि विनयादयो जेय्या’ति, तेन एवं दुविधत्थेन पिटकसद्देन सह समासं कत्वा विनयो च सो पिटकञ्च परियत्तिभावतो, तस्स तस्स अत्थस्स भाजनतो चाति विनयपिटकं, यथावुत्तेनेव नयेन सुत्तन्तञ्च तं पिटकञ्चाति सुत्तन्तपिटकं, अभिधम्मो च सो पिटकञ्चाति अभिधम्मपिटकन्ति । एवमेते तयोपि विनयादयो जेय्या ।

एवं जत्वा च पुनपि तेसुयेव पिटकेसु नानप्पकारकोसल्लत्थं —

“देसनासासनकथाभेदं तेसु यथारहं ।
 सिक्खाप्पहानगम्भीरभावञ्च परिदीपये ॥
 परियत्तिभेदं सम्पत्तिं, विपत्तिञ्चापि यं यहिं ।
 पापुणाति यथा भिक्खु, तम्पि सब्बं विभावये” ॥

तत्रायं परिदीपना विभावना च । एतानि हि तीणि पिटकानि यथाक्कमं आणावोहारपरमत्थदेसना,
 यथापराधयथानुलोमयथाधम्मसासनानि, संवरासंवरदिट्ठिविनिवेठननामरूपपरिच्छेदकथाति च वुच्चन्ति । एत्थ हि
 विनयपिटकं आणारहेन भगवता आणाबाहुल्लतो देसितत्ता **आणादेसना**, सुत्तन्तपिटकं वोहारकुसलेन भगवता
 वोहारबाहुल्लतो देसितत्ता **वोहारदेसना**, अभिधम्मपिटकं परमत्थकुसलेन भगवता परमत्थबाहुल्लतो देसितत्ता
परमत्थदेसनाति वुच्चति ।

तथा पठमं — ‘ये ते पचुरापराधा सत्ता, ते यथापराधं एत्थ सासिता’ति **यथापराधसासनं**, दुतियं —
 ‘अनेकज्झासयानुसयचरियाधिमुत्तिका सत्ता यथानुलोमं एत्थ सासिता’ति **यथानुलोमसासनं**, ततियं — ‘धम्मपुज्जमत्ते
 “अहं ममा”ति सज्जिनो सत्ता यथाधम्मं एत्थ सासिता’ति **यथाधम्मसासनं**ति वुच्चति ।

तथा पठमं — अज्झाचारपटिपक्खभूतो संवरासंवरो एत्थ कथितोति **संवरासंवरकथा** । संवरासंवरोति खुद्दको चेव
 महन्तो च संवरो, कम्माकम्मं विय, फलाफलं विय च, दुतियं — “द्वासट्ठिदिट्ठिपटिपक्खभूता दिट्ठिविनिवेठना एत्थ
 कथिता”ति **दिट्ठिविनिवेठनकथा**, ततियं — “रागादिपटिपक्खभूतो नामरूपपरिच्छेदो एत्थ कथितो”ति
नामरूपपरिच्छेदकथाति वुच्चति ।

तीसुपि चेतेसु तिस्सो सिक्खा, तीणि पहानानि, चतुब्बिधो च गम्भीरभावो वेदितब्बो । तथा हि विनयपिटके विसेसेन
अधिसीलसिक्खा वुत्ता, सुत्तन्तपिटके **अधिचित्तसिक्खा**, अभिधम्मपिटके **अधिपज्जासिक्खा** ।

विनयपिटके च **वीतिक्कमप्पहानं**, किलेसानं वीतिक्कमपटिपक्खत्ता सीलस्स । सुत्तन्तपिटके **परियुट्ठानप्पहानं**,
 परियुट्ठानपटिपक्खत्ता समाधिस्स । अभिधम्मपिटके **अनुसयप्पहानं**, अनुसयपटिपक्खत्ता पज्जाय । पठमे च **तदङ्गप्पहानं**,
 इतरेसु **विकखम्भनसमुच्छेदप्पहानानि** । पठमे च दुच्चरितसंकिलेसप्पहानं, इतरेसु **तण्हादिट्ठिसंकिलेसप्पहानं** ।

एकमेकस्मिञ्चेत्थ चतुब्बिधोपि धम्मत्थदेसना पटिवेधगम्भीरभावो वेदितब्बो । तत्थ **धम्मो**ति तन्ति । **अत्थो**ति
 तस्सायेव अत्थो । **देसना**ति तस्सा मनसा ववत्थापिताय तन्तिया देसना । **पटिवेधो**ति तन्तिया तन्तिअत्थस्स च
 यथाभूतावबोधो । तीसुपि चेतेसु एते धम्मत्थदेसनापटिवेधा । यस्मा ससादीहि विय महासमुदो मन्दबुद्धीहि दुक्खोगाळ्हा
 अलब्भनेय्यपतिट्ठा च, तस्मा गम्भीरा । एवं एकमेकस्मिं एत्थ चतुब्बिधोपि गम्भीरभावो वेदितब्बो ।

अपरो नयो, **धम्मो**ति हेतु । वुत्तज्हेतं — “हेतुम्हि जाणं धम्मपटिसम्भिदा”ति । **अत्थो**ति हेतुफलं, वुत्तज्हेतं —
 “हेतुफले जाणं अत्थपटिसम्भिदा”ति (विभ० ७२०) । **देसना**ति पज्जत्ति, यथा धम्मं धम्माभिलापोति अधिप्पायो ।
 अनुलोमपटिलोमसङ्खेपवित्थारादिवसेन वा कथनं । **पटिवेधो**ति अभिसमयो, सो च लोकियलोकुत्तरो विसयतो असम्मोहतो
 च, अत्थानुरूपं धम्मेसु, धम्मानुरूपं अत्थेसु, पज्जत्तिपथानुरूपं पज्जत्तीसु अवबोधो । तेसं तेसं वा तत्थ तत्थ वुत्तधम्मानं
 पटिविज्झितब्बो सलक्खणसङ्घातो अविपरीतसभावो ।

इदानीं यस्मा एतेसु पिटकेसु यं यं धम्मजातं वा अत्थजातं वा, या चायं यथा यथा जापेतब्बो अत्थो सोतूनं जाणस्स अभिमुखो होति, तथा तथा तदत्थजोतिका देसना, यो चेत्थ अविपरीतावबोधसङ्घातो पटिवेधो, तेसं तेसं वा धम्मानं पटिविज्झितब्बो सलक्खणसङ्घातो अविपरीतसभावो । सब्बम्पेतं अनुपचितकुसलसम्भारेहि दुप्पञ्जेहि ससादीहि विय महासमुद्दो दुक्खोगाळ्हं अलब्भनेय्यपतिट्ठञ्च, तस्मा गम्भीरं । एवम्पि एकमेकस्मिं एत्थ चतुब्बिधोपि गम्भीरभावो वेदितब्बो ।

एत्तावता च —

“देसनासासनकथा, भेदं तेसु यथारहं ।
सिक्खाप्पहानगम्भीर, भावञ्च परिदीपये”ति —

अयं गाथा वुत्तत्थाव होति ।

“परियत्तिभेदं सम्पत्तिं, विपत्तिञ्चापि यं यहिं ।
पापुणाति यथा भिक्खु, तम्पि सब्बं विभावये”ति —

एत्थ पन तीसु पिटकेसु तिविधो परियत्तिभेदो दट्ठब्बो । तिस्सो हि परियत्तियो — अलगद्वूपमा, निस्सरणत्था, भण्डागारिकपरियत्तीति ।

तत्थ या दुग्गहिता, उपारम्भादिहेतु परियापुटा, अयं **अलगद्वूपमा** । यं सन्धाय वुत्तं “सेय्यथापि, भिक्खवे, पुरिसो अलगद्वत्थिको अलगद्वगवेसी अलगद्वपरियेसनं चरमानो, सो पस्सेय्य महन्तं अलगद्वं, तमेनं भोगे वा नङ्गुट्टे वा गणहेय्य, तस्स सो अलगद्वो पटिपरिवत्तित्वा हत्थे वा बाहायं वा अञ्जतरस्मिं वा अङ्गपच्चङ्गे डंसेय्य, सो ततो निदानं मरणं वा निगच्छेय्य, मरणमत्तं वा दुक्खं । तं किस्स हेतु? दुग्गहितत्ता, भिक्खवे, अलगद्वस्स । एवमेव खो, भिक्खवे, इधेकच्चे मोघपुरिसा धम्मं परियापुणन्ति, सुत्तं...पे०... वेदल्लं, ते तं धम्मं परियापुणित्वा तेसं धम्मानं पज्जाय अत्थं न उपपरिक्खन्ति, तेसं ते धम्मा पज्जाय अत्थं अनुपपरिक्खत्तं न निज्झानं खमन्ति, ते उपारम्भानिसंसा चेव धम्मं परियापुणन्ति, इतिवादप्पमोक्खानिसंसा च, यस्स चत्थाय धम्मं परियापुणन्ति, तच्चस्स अत्थं नानुभोन्ति, तेसं ते धम्मा दुग्गहिता दीघरत्तं अहिताय दुक्खाय संवत्तन्ति । तं किस्स हेतु? दुग्गहितत्ता, भिक्खवे, धम्मान”न्ति (म० नि० १.२३८) ।

या पन सुग्गहिता सीलक्खन्धादिपारिपूरियेव आकङ्खमानेन परियापुटा, न उपारम्भादिहेतु, अयं **निस्सरणत्था** । यं सन्धाय वुत्तं — “तेसं ते धम्मा सुग्गहिता दीघरत्तं हिताय सुखाय संवत्तन्ति । तं किस्स हेतु? सुग्गहितत्ता, भिक्खवे, धम्मान”न्ति (म० नि० १.२३९) ।

यं पन परिज्जातक्खन्थो पहीनकिलेसो भावितमग्गो पटिविद्धाकुप्पो सच्छिकतनिरोधो खीणासवो केवलं पवेणीपालनत्थाय वंसानुरक्खणत्थाय परियापुणाति, अयं **भण्डागारिकपरियत्तीति** ।

विनये पन सुप्पटिपन्नो भिक्खु सीलसम्पदं निस्साय तिस्सो विज्जा पापुणाति, तासंयेव च तत्थ पभेदवचनतो । सुत्ते सुप्पटिपन्नो समाधिसम्पदं निस्साय छ अभिज्जा पापुणाति, तासंयेव च तत्थ पभेदवचनतो । अभिधम्मे सुप्पटिपन्नो पज्जासम्पदं निस्साय चतस्सो पटिसम्भिदा पापुणाति, तासञ्च तत्थेव पभेदवचनतो, एवमेतेसु सुप्पटिपन्नो यथाक्कमेन इमं

विज्जातयच्छलभिज्जाचतुप्पटिसम्भिदाभेदं सम्पत्तिं पापुणाति ।

विनये पन दुप्पटिपन्नो अनुज्जातसुखसम्पत्तस्य अत्थरणपावुरणादिफस्ससामज्जतो पटिक्खित्तेसु उपादिन्नकफस्सादीसु अनवज्जसज्जी होति । वुत्तम्पि हेतं — “तथाहं भगवता धम्मं देसितं आजानामि, यथा ये मे अन्तरायिका धम्मा अन्तरायिका वुत्ता भगवता, ते पटिसेवतो नालं अन्तरायाया”ति (म० नि० १.२३४) । ततो दुस्सीलभावं पापुणाति । सुत्ते दुप्पटिपन्नो — “चत्तारो मे, भिक्खवे, पुग्गला सन्तो संविज्जमाना”ति आदीसु (अ० नि० ४.५) अधिप्पायं अजानन्तो दुग्गहितं गण्हाति, यं सन्धाय वुत्तं — “अत्तना दुग्गहितेन अम्हे चेव अब्भाचिक्खति, अत्तानज्ज खणति, बहुज्ज अपुज्जं पसवती”ति (म० नि० १.२३६) । ततो मिच्छादिद्वितं पापुणाति । अभिधम्मो दुप्पटिपन्नो धम्मचिन्तं अतिधावन्तो अचिन्तेय्यानिपि चिन्तेति । ततो चित्तक्खेपं पापुणाति, वुत्तज्जेतं — “चत्तारिमानि, भिक्खवे, अचिन्तेय्यानि, न चिन्तेतब्बानि, यानि चिन्तेन्तो उम्मादस्स विघातस्स भागी अस्सा”ति (अ० नि० ४.७७) । एवमेतेसु दुप्पटिपन्नो यथाक्कमेन इमं दुस्सीलभाव मिच्छादिद्विता चित्तक्खेपभेदं विपत्तिं पापुणाती”ति ।

एत्तावता च —

“परियत्तिभेदं सम्पत्तिं, विपत्तिञ्चापि यं यहिं ।

पापुणाति यथा भिक्खु, तम्पि सब्बं विभावये”ति —

अयम्पि गाथा वुत्तत्थाव होति । एवं नानप्पकारतो पिटकानि जत्वा तेसं वसेनेतं बुद्धवचनं तिविधन्ति जातब्बं ।

कथं निकायवसेन पञ्चविधं? सब्बमेव चेतं दीघनिकायो, मज्झिमनिकायो, संयुत्तनिकायो, अङ्गुत्तरनिकायो, खुद्दकनिकायोति पञ्चप्पभेदं होति । तत्थ कतमो **दीघनिकायो**? तिवग्गसङ्गहानि ब्रह्मजालादीनि चतुत्तिस सुत्तानि ।

“चतुत्तिसेव सुत्तन्ता, तिवग्गो यस्स सङ्गहो ।

एस दीघनिकायोति, पठमो अनुलोमिको”ति ॥

कस्मा पनेस दीघनिकायोति वुच्चति? दीघप्पमाणानं सुत्तानं समूहतो निवासतो च । समूहनिवासा हि निकायोति वुच्चन्ति । “नाहं, भिक्खवे, अज्जं एकनिकायम्पि समनुपस्सामि एवं चित्तं, यथयिदं, भिक्खवे, तिरच्छानगता पाणा” (सं० नि० २.१००) । पोणिकनिकायो चिक्खल्लिकनिकायोति एवमादीनि चेत्य साधकानि सासनतो लोकतो च । एवं सेसानम्पि निकायभावे वचनत्थो वेदितब्बो ।

कतमो **मज्झिमनिकायो**? मज्झिमप्पमाणानि पञ्चदसवग्गसङ्गहानि मूलपरियायसुत्तादीनि दियड्डसतं द्वे च सुत्तानि ।

“दियड्डसतसुत्तन्ता, द्वे च सुत्तानि यत्थ सो ।

निकायो मज्झिमो पञ्च, दसवग्गपरिग्गहो”ति ॥

कतमो **संयुत्तनिकायो**? देवतासंयुत्तादिवसेन कथितानि ओघतरणादीनि सत्त सुत्तसहस्सानि सत्त च सुत्तसत्तानि द्वासट्ठि च सुत्तानि ।

“सत्तसुत्तसहस्सानि, सत्तसुत्तसतानि च ।
द्रासट्ठि चेव सुत्तन्ता, एसो संयुत्तसङ्गहो”ति ॥

कतमो **अङ्गुत्तरनिकायो**? एकेकअङ्गातिरेकवसेन कथितानि चित्तपरियादानादीनि नव सुत्तसहस्सानि पञ्च सुत्तसतानि सत्तपञ्जासञ्च सुत्तानि ।

“नव सुत्तसहस्सानि, पञ्च सुत्तसतानि च ।
सत्तपञ्जास सुत्तानि, सङ्ख्या अङ्गुत्तरे अय”न्ति ॥

कतमो **खुद्दकनिकायो**? सकलं विनयपिटकं, अभिधम्मपिटकं, खुद्दकपाठादयो च पुब्बे दस्सिता पञ्चदसपभेदा, ठपेत्वा चत्तारो निकाये अवसेसं बुद्धवचनं ।

“ठपेत्वा चतुरोपेते, निकाये दीघादिके ।
तदञ्जं बुद्धवचनं, निकायो खुद्दको मतो”ति ॥

एवं निकायवसेन पञ्चविधं ।

कथं अङ्गवसेन नवविधं? सब्बमेव हिदं सुत्तं, गेय्यं, वेय्याकरणं, गाथा, उदानं, इतिवुत्तकं, जातकं, अब्भुतधम्मं, वेदल्लन्ति नवपभेदं होति । तत्थ उभतोविभङ्गनिद्वेसखन्धकपरिवारा, सुत्तनिपाते मङ्गलसुत्तरतनसुत्तनालकसुत्ततुवट्टकसुत्तानि च अञ्जम्पि च सुत्तनामकं तथागतवचनं **सुत्तन्ति** वेदितब्बं । सब्बम्पि सगाथकं सुत्तं **गेय्यन्ति** वेदितब्बं । विसेसेन संयुत्तके सकलोपि सगाथवग्गो, सकलम्पि अभिधम्मपिटकं, निग्गाथकं सुत्तं, यञ्च अञ्जम्पि अट्ठहि अङ्गेहि असङ्गहितं बुद्धवचनं, तं **वेय्याकरणन्ति** वेदितब्बं । धम्मपदं, थेरगाथा, थेरीगाथा, सुत्तनिपाते नोसुत्तनामिका सुद्धिकगाथा च **गाथाति** वेदितब्बा । सोमनस्सञ्जाणमयिकगाथा पटिसंयुत्ता द्वेअसीति सुत्तन्ता **उदानन्ति** वेदितब्बं । “वुत्तज्हेतं भगवता”तिआदिनयप्पवत्ता दसुत्तरसतसुत्तन्ता **इतिवुत्तकन्ति** वेदितब्बं । अपण्णकजातकादीनि पञ्जासाधिकानि पञ्चजातकसतानि **‘जातक’**न्ति वेदितब्बं । “चत्तारोमे, भिक्खवे, अच्छरिया अब्भुता धम्मा आनन्दे”तिआदिनयप्पवत्ता (दी० नि० २.२०९) सब्बेपि अच्छरियब्भुतधम्मपटिसंयुत्तसुत्तन्ता **अब्भुतधम्मन्ति** वेदितब्बं । चूळवेदल्ल-महावेदल्ल-सम्मादिट्ठि-सक्कपञ्च-सङ्खारभाजनिय-महापुण्णमसुत्तादयो सब्बेपि वेदञ्च तुट्ठिञ्च लद्धा लद्धा पुच्छितसुत्तन्ता **वेदल्लन्ति** वेदितब्बं । एवं अङ्गवसेन नवविधं ।

कथं धम्मखन्धवसेन चतुरासीतिसहस्सविधं? सब्बमेव चेतं बुद्धवचनं —

“द्रासीति बुद्धतो गण्हिं, द्वे सहस्सानि भिक्खुतो ।
चतुरासीति सहस्सानि, ये मे धम्मा पवत्तिनो”ति ॥

एवं परिदीपितधम्मखन्धवसेन चतुरासीतिसहस्सपभेदं होति । तत्थ एकानुसन्धिकं सुत्तं एको धम्मखन्धो । यं अनेकानुसन्धिकं, तत्थ अनुसन्धिवसेन धम्मखन्धगणना । गाथाबन्धेसु पञ्हापुच्छनं एको धम्मखन्धो, विस्सज्जनं एको । अभिधम्मे एकमेकं तिकदुकभाजनं, एकमेकञ्च चित्तवारभाजनं, एकमेको धम्मखन्धो । विनये अत्थि वत्थु, अत्थि मातिका, अत्थि पदभाजनीयं, अत्थि अन्तरापत्ति, अत्थि आपत्ति, अत्थि अनापत्ति, अत्थि तिकच्छेदो । तत्थ एकमेको

कोट्टासो एकमेको धम्मक्खन्धोति वेदितब्बो । एवं धम्मक्खन्धवसेन चतुरासीतिसहस्सविधं ।

एवमेतं अभेदतो रसवसेन एकविधं, भेदतो धम्मविनयादिवसेन दुविधादिभेदं बुद्धवचनं सङ्गायन्तेन महाकस्सपप्पमुखेन वसीगणेन “अयं धम्मो, अयं विनयो, इदं पठमबुद्धवचनं, इदं मज्झिमबुद्धवचनं, इदं पच्छिमबुद्धवचनं, इदं विनयपिटकं, इदं सुत्तन्तपिटकं, इदं अभिधम्मपिटकं, अयं दीघनिकायो...पे०... अयं खुद्दकनिकायो, इमानि सुत्तादीनि नवङ्गानि, इमानि चतुरासीति धम्मक्खन्धसहस्सानी”ति, इमं पभेदं ववत्थपेत्वाव सङ्गीतं । न केवलञ्च इममेव, अज्जम्पि उद्दानसङ्गह-वग्गसङ्गह-पेय्यालसङ्गह-एककनिपात-दुकनिपातादिनिपातसङ्गह-संयुत्तसङ्गह-पण्णाससङ्गहादि-अनेकविधं तीसु पिटकेसु सन्दिस्समानं सङ्गहपभेदं ववत्थपेत्वा एव सत्तहि मासेहि सङ्गीतं ।

सङ्गीतिपरियोसाने चस्स — “इदं महाकस्सपत्थेरेन दसबलस्स सासनं पञ्चवस्ससहस्सपरिमाणकालं पवत्तनसमत्थं कत”न्ति सज्जातपप्पमोदा साधुकारं विय ददमाना अयं महापथवी उदकपरियन्तं कत्वा अनेकप्पकारं कम्पि सङ्कम्पि सम्पकम्पि सम्पवेधि, अनेकानि च अच्छरियानि पातुरहेसुन्ति, अयं पठममहासङ्गीति नाम । या लोके —

“सतेहि पञ्चहि कता, तेन पञ्चसताति च ।

थेरेहेव कतत्ता च, थेरिकाति पवुच्चती”ति ॥

१. ब्रह्मजालसुत्तवण्णना

परिब्बाजककथावण्णना

इमिस्सा पठममहासङ्गीतिया वत्तमानाय विनयसङ्गहावसाने सुत्तन्तपिटके आदिनिकायस्स आदिसुत्तं ब्रह्मजालं पुच्छन्तेन आयस्मता महाकस्सपेन — “ब्रह्मजालं, आवुसो आनन्द, कत्थ भासित”न्ति, एवमादिवुत्तवचनपरियोसाने यत्थ च भासितं, यज्चारब्भ भासितं, तं सब्बं पकासेन्तो आयस्मा आनन्दो एवं मे सुतन्तिआदिमाह । तेन वुत्तं “ब्रह्मजालस्सापि एवं मे सुतन्तिआदिकं आयस्मता आनन्देन पठममहासङ्गीतिकाले वुत्तं निदानमादी”ति ।

१. तत्थ एवन्ति निपातपदं । मेतिआदीनि नामपदानि । पटिपन्नो होतीति एत्थ पटीति उपसगगपदं, होतीति आख्यातपदन्ति । इमिना ताव नयेन पदविभागो वेदितब्बो ।

अत्थतो पन एवं-सद्दो ताव उपमूपदेससम्पहंसनगरहणवचनसम्पटिग्गहाकारनिदस्सनावधारणादिअनेकत्थप्पभेदो । तथाहेस — “एवं जातेन मच्चेन, कत्तब्बं कुसलं बहु”न्ति (ध० प० ५३) एवमादीसु उपमायं आगतो । “एवं ते अभिक्कमितब्बं, एवं ते पटिक्कमितब्ब”न्तिआदीसु (अ० नि० ४.१२२) उपदेसे । “एवमेतं भगवा, एवमेतं सुगता”तिआदीसु (अ० नि० ३.६६) सम्पहंसने । “एवमेवं पनायं वसली यस्मिं वा तस्मिं वा तस्स मुण्डकस्स समणकस्स वण्णं भासती”तिआदीसु (सं० नि० १.१८७) गरहणे । “एवं, भन्तेति खो ते भिक्खू भगवतो पच्चस्सोसु”न्तिआदीसु (म० नि० १.१) वचनसम्पटिग्गहे । “एवं ब्या खो अहं, भन्ते, भगवता धम्मं देसितं आजानामी”तिआदीसु (म० नि० १.३९८) आकारे । “एहि त्वं, माणवक, येन समणो आनन्दो तेनुपसङ्कम, उपसङ्कमित्वा मम वचनेन समणं आनन्दं अप्पाबाधं अप्पातङ्कं लहुट्ठानं बलं फासुविहारं पुच्छ । “सुभो माणवो तोदेय्यपुत्तो भवन्तं आनन्दं अप्पाबाधं अप्पातङ्कं लहुट्ठानं बलं फासुविहारं पुच्छती”ति । “एवञ्च वदेहि, साधु किर भवं आनन्दो येन सुभस्स माणवस्स तोदेय्यपुत्तस्स निवेसनं,

तेनुपसङ्कमतु अनुकम्पं उपादाया”तिआदीसु (दी० नि० १.४४५) निदस्सने । “तं किं मज्जथ, कालामा, इमे धम्मा कुसला वा अकुसला वाति? अकुसला, भन्ते । सावज्जा वा अनवज्जा वाति? सावज्जा, भन्ते । विज्जुगरहिता वा विज्जुप्पसत्था वाति? विज्जुगरहिता, भन्ते । समत्ता समादिन्ना अहिताय दुक्खाय संवत्तन्ति नो वा, कथं वो एत्थ होतीति? समत्ता, भन्ते, समादिन्ना अहिताय दुक्खाय संवत्तन्ति, एवं नो एत्थ होती”तिआदीसु (अ० नि० ३.६६) अवधारणे । स्वायमिध आकारनिदस्सनावधारणेषु दट्ठब्बो ।

तत्थ आकारत्थेन एवं-सद्देन एतमत्थं दीपेति, नानानयनिपुणमनेकज्झासयसमुद्धानं, अत्थव्यञ्जनसम्पन्नं, विविधपाटिहारियं, धम्मत्थदेसनापटिवेधगम्भीरं, सब्बसत्तानं सकसकभासानुरूपतो सोतपथमागच्छन्तं तस्स भगवतो वचनं सब्बप्पकारेण को समत्थो विज्जातुं, सब्बथामेन पन सोतुकामतं जनेत्वापि ‘एवं मे सुतं’ मयापि एकेनाकारेण सुतन्ति ।

निदस्सनत्थेन — “नाहं सयम्भू, न मया इदं सच्छिकत”न्ति अत्तानं परिमोचेन्तो — ‘एवं मे सुतं’, ‘मयापि एवं सुतं’न्ति इदानीं वत्तब्बं सकलं सुतं निदस्सेति ।

अवधारणत्थेन — “एतदगं, भिक्खवे, मम सावकानं भिक्खून् बहुस्सुतानं यदिदं आनन्दो, गतिमन्तानं, सतिमन्तानं, धितिमन्तानं, उपट्ठाकानं यदिदं आनन्दो”ति (अ० नि० १.२२३) । एवं भगवता — “आयस्मा आनन्दो अत्थकुसलो, धम्मकुसलो, व्यञ्जनकुसलो, निरुत्तिकुसलो, पुब्बापरकुसलो”ति (अ० नि० ५.१६९) । एवं धम्मसेनापतिना च पसत्थभावानुरूपं अत्तनो धारणबलं दस्सेन्तो सत्तानं सोतुकामतं जनेति — ‘एवं मे सुतं’, तज्ज खो अत्थतो वा व्यञ्जनतो वा अनूनमनधिकं, एवमेव न अज्जथा दट्ठब्ब”न्ति ।

मे-सद्दो तीसु अत्थेसु दिस्सति । तथा हिस्स — “गाथाभिगीतं मे अभोजनेय्य”न्तिआदीसु (सु० नि० ८१) मयाति अत्थो । “साधु मे, भन्ते, भगवा सङ्खित्तेन धम्मं देसेतू”तिआदीसु (सं० नि० ४.८८) मय्हन्ति अत्थो । “धम्मदायादा मे, भिक्खवे, भवथा”तिआदीसु (म० नि० १.२९) ममाति अत्थो । इध पन मया सुतन्ति च, मम सुतन्ति च अत्थद्वये युज्जति ।

सुतन्ति अयं सुत-सद्दो सउपसगो च अनुपसगो च — गमनविस्सुतकिलिन्न-उपचितानुयोग-सोतविज्जेय्य-सोतद्वारानुसार-विज्जातादिअनेकत्थप्पभेदो, तथा हिस्स “सेनाय पसुतो”तिआदीसु गच्छन्तोति अत्थो । “सुतधम्मस्स पस्सतो”तिआदीसु (उदा० ११) विस्सुतधम्मस्साति अत्थो । “अवस्सुता अवस्सुतस्सा”तिआदीसु (पाचि० ६५७) किलिन्नाकिलिन्नस्साति अत्थो । “तुम्हेहि पुज्जं पसुतं अनप्पक”न्तिआदीसु (खु० पा० ७.१२) उपचितन्ति अत्थो । “ये ज्ञानपसुता धीरा”तिआदीसु (ध० प० १८१) ज्ञानानुयुत्ताति अत्थो । ‘दिट्ठं सुतं मुत’न्तिआदीसु (म० नि० १.२४१) सोतविज्जेय्यन्ति अत्थो । “सुतधरो सुतसन्निचयो”तिआदीसु (म० नि० १.३३९) सोतद्वारानुसारविज्जातधरोति अत्थो । इध पनस्स सोतद्वारानुसारेण उपधारितन्ति वा उपधारणन्ति वाति अत्थो । ‘मे’ सद्दस्स हि ‘मया’ति अत्थे सति ‘एवं मया सुतं’ सोतद्वारानुसारेण उपधारितन्ति युज्जति । ‘ममा’ति अत्थे सति एवं मम सुतं सोतद्वारानुसारेण उपधारणन्ति युज्जति ।

एवमेतेसु तीसु पदेसु एवन्ति सोतविज्जाणादिविज्जाणकिच्चनिदस्सनं । मेति वुत्तविज्जाणसमङ्गिपुगलनिदस्सनं । सुतन्ति अस्सवनभावपटिक्खेपतो अनूनाधिकाविपरीतगहणनिदस्सनं । तथा एवन्ति तस्सा सोतद्वारानुसारेण पवत्ताय विज्जाणवीथिया नानप्पकारेण आरम्मणे पवत्तिभावप्पकासनं । मेति अत्तप्पकासनं । सुतन्ति धम्मप्पकासनं । अयज्हेत्थ सङ्केपो — “नानप्पकारेण आरम्मणे पवत्ताय विज्जाणवीथिया मया न अज्जं कतं, इदं पन कतं, अयं धम्मो सुतो”ति ।

तथा एवन्ति निद्विसितब्बधम्मप्पकासनं । मेति पुग्गलप्पकासनं । सुतन्ति पुग्गलकिच्चप्पकासनं । इदं वुत्तं होति । “यं सुत्तं निद्विसिस्सामि, तं मया एवं सुतं”न्ति ।

तथा एवन्ति यस्स चित्तसन्तानस्स नानाकारप्पवत्तिया नानत्थव्यञ्जनग्गहणं होति, तस्स नानाकारनिद्वेसो । एवन्ति हि अयमाकारपञ्जति । मेति कत्तुनिद्वेसो । सुतन्ति विसयनिद्वेसो । एत्तावता नानाकारप्पवत्तेन चित्तसन्तानेन तं समङ्गिनो कत्तु विसयग्गहणसन्निधानं कतं होति ।

अथवा एवन्ति पुग्गलकिच्चनिद्वेसो । सुतन्ति विज्जाणकिच्चनिद्वेसो । मेति उभयकिच्चयुत्तपुग्गलनिद्वेसो । अयं पनेत्थ सङ्खेपो, “मया सवनकिच्चविज्जाणसमङ्गिना पुग्गलेन विज्जाणवसेन लद्धसवनकिच्चवोहारेन सुतं”न्ति ।

तत्थ एवन्ति च मेति च सच्चिकट्टपरमत्थवसेन अविज्जमानपञ्जति । किञ्हेत्थ तं परमत्थतो अत्थि, यं एवन्ति वा मेति वा निद्वेसं लभेत्थ? सुतन्ति विज्जमानपञ्जति । यज्झि तं एत्थ सोतेन उपलब्धं, तं परमत्थतो विज्जमानन्ति । तथा ‘एवं’न्ति च, मेति च, तं तं उपादाय वत्तब्बतो उपादापञ्जति । ‘सुतं’न्ति दिट्ठादीनि उपनिधाय वत्तब्बतो उपनिधापञ्जति । एत्थ च एवन्ति वचनेन असम्मोहं दीपेति । न हि सम्मूळ्हो नानप्पकारपटिवेधसमत्थो होति । ‘सुतं’न्ति वचनेन सुतस्स असम्मोसं दीपेति । यस्स हि सुतं सम्मुट्ठं होति, न सो कालन्तरेण मया सुतन्ति पटिजानाति । इच्चस्स असम्मोहेन पञ्जासिद्धि, असम्मोसेन पन सतिसिद्धि । तत्थ पञ्जापुब्बङ्गमाय सतिया व्यञ्जनावधारणसमत्थता, सतिपुब्बङ्गमाय पञ्जाय अत्थपटिवेधसमत्थता । तदुभयसमत्थतायोगेन अत्थव्यञ्जनसम्पन्नस्स धम्मकोसस्स अनुपालनसमत्थतो धम्मभण्डागारिकत्तिसिद्धि ।

अपरो नयो, एवन्ति वचनेन योनिसो मनसिकारं दीपेति । अयोनिसो मनसिकरोतो हि नानप्पकारपटिवेधाभावतो । सुतन्ति वचनेन अविक्खेपं दीपेति, विक्खित्तचित्तस्स सवनाभावतो । तथा हि विक्खित्तचित्तो पुग्गलो सब्बसम्पत्तिया वुच्चमानोपि “न मया सुतं, पुन भणथा”ति भणति । योनिसो मनसिकारेण चेत्थ अत्तसम्मापणिधिं पुब्बे च कतपुञ्जतं सार्धेति, सम्मा अप्पणिहितत्तस्स पुब्बे अकतपुञ्जस्स वा तदभावतो । अविक्खेपेन सद्धम्मस्सवनं सप्पुरिसूपनिस्सयञ्च सार्धेति । न हि विक्खित्तचित्तो सोतुं सक्कोति, न च सप्पुरिसे अनुपस्सयमानस्स सवनं अत्थीति ।

अपरो नयो, यस्मा एवन्ति यस्स चित्तसन्तानस्स नानाकारप्पवत्तिया नानत्थव्यञ्जनग्गहणं होति, तस्स नानाकारनिद्वेसोति वुत्तं, सो च एवं भद्दको आकारो न सम्माप्पणिहितत्तनो पुब्बे अकतपुञ्जस्स वा होति, तस्मा एवन्ति इमिना भद्दकेनाकारेण पच्छिमचक्कद्वयसम्पत्तिमत्तनो दीपेति । सुतन्ति सवनयोगेन पुरिमचक्कद्वयसम्पत्तिं । न हि अप्पतिरूपदेसे वसतो सप्पुरिसूपनिस्सयविरहितस्स वा सवनं अत्थि । इच्चस्स पच्छिमचक्कद्वयसिद्धिया आसयसुद्धिसिद्ध्या होति, पुरिमचक्कद्वयसिद्धिया पयोगसुद्धि, ताव च आसयसुद्धिया अधिगमव्यत्तिसिद्धि, पयोगसुद्धिया आगमव्यत्तिसिद्धि । इति पयोगासयसुद्धिस्स आगमाधिगमसम्पन्नस्स वचनं अरुणुगं विय सूरियस्स उदयतो योनिसो मनसिकारो विय च कुसलकम्मस्स अरहति भगवतो वचनस्स पुब्बङ्गमं भवितुन्ति ठाने निदानं ठपेन्तो — “एवं मे सुतं”न्तिआदिमाह ।

अपरो नयो, ‘एवं’न्ति इमिना नानप्पकारपटिवेधदीपकेन वचनेन अत्तनो अत्थपटिभानपटिसम्भिदासम्पत्तिसम्भावं दीपेति । ‘सुतं’न्ति इमिना सोतब्बप्पभेदपटिवेधदीपकेन धम्मनिरुत्तिपटिसम्भिदासम्पत्तिसम्भावं । ‘एवं’न्ति च इदं योनिसो मनसिकारदीपकं वचनं भासमानो — “एते मया धम्मा मनसानुपेक्खिता, दिट्ठिया सुप्पटिविद्धा”ति दीपेति । ‘सुतं’न्ति इदं सवनयोगदीपकं वचनं भासमानो — “बहू मया धम्मा सुता धाता वचसा परिचिता”ति दीपेति । तदुभयेनापि

अत्थब्यञ्जनपरिपूरं दीपेन्तो सवने आदरं जनेति । अत्थब्यञ्जनपरिपुण्णञ्चि धम्मं आदरेन अस्सुणन्तो महता हिता परिबाहिरो होतीति, तस्मा आदरं जनेत्वा सक्कच्चं अयं धम्मो सोतब्बोति ।

“एवं मे सुत”न्ति इमिना पन सकलेन वचनेन आयस्मा आनन्दो तथागतप्पवेदितं धम्मं अत्तनो अदहन्तो असप्पुरिसभूमिं अतिक्कमति । सावकत्तं पटिजानन्तो सप्पुरिसभूमिं ओक्कमति । तथा असद्धम्मा चित्तं वुट्ठापेति, सद्धम्मे चित्तं पटिट्ठापेति । “केवलं सुतमेवेतं मया, तस्सेव भगवतो वचन”न्ति दीपेन्तो अत्तानं परिमोचेति, सत्थारं अपदिसति, जिनवचनं अप्पेति, धम्मनेत्तिं पटिट्ठापेति ।

अपिच “एवं मे सुत”न्ति अत्तना उप्पादितभावं अप्पटिजानन्तो पुरिमवचनं विवरन्तो — “सम्मूखा पटिग्गहितमिदं मया तस्स भगवतो चतुवेसारज्जविसारदस्स दसबलधरस्स आसभट्टानट्ठायिनो सीहनादनादिनो सब्बसत्तुत्तमस्स धम्मिस्सरस्स धम्मराजस्स धम्माधिपतिनो धम्मदीपस्स धम्मसरणस्स सद्धम्मवरचक्कवत्तिनो सम्मासम्बुद्धस्स वचनं, न एत्थ अत्थे वा धम्मे वा पदे वा व्यञ्जने वा कङ्खा वा विमति वा कातब्बा”ति सब्बेसं देवमनुस्सानं इमस्मिं धम्मे अस्सद्धियं विनासेति, सद्धासम्पदं उप्पादेति । तेनेतं वुच्चति —

“विनासयति अस्सद्धं, सद्धं वट्ठेति सासने ।

एवं मे सुतमिच्चेवं, वदं गोतमसावको”ति ॥

एकन्ति गणनपरिच्छेदनिद्देशो । समयन्ति परिच्छिन्ननिद्देशो । एकं समयन्ति अनियमितपरिदीपनं । तत्थ समयसद्वो —

“समवाये खणे काले, समूहे हेतुदिट्ठिसु ।

पटिलाभे पहाने च, पटिवेधे च दिस्सति” ॥

तथा हिस्स — “अप्पेवनाम स्वेपि उपसङ्कमेय्याम कालञ्च समयञ्च उपादाया”ति एवमादीसु (दी० नि० १.४४७) समवायो अत्थो । “एकोव खो भिक्खवे, खणो च समयो च ब्रह्मचरियवासाया”ति आदीसु (अ० नि० ८.२९) खणो । “उण्हसमयो परिळाहसमयो”ति आदीसु (पाचि० ३५८) कालो । “महासमयो पवनस्मि”न्ति आदीसु (दी० नि० २.३३२) समूहो । “समयोपि खो ते, भद्दालि, अप्पटिविद्धो अहोसि, भगवा खो सावत्थियं विहरति, भगवापि मं जानिस्सति, भद्दालि नाम भिक्खु सत्थुसासने सिक्खाय अपरिपूरकारी”ति । अयम्पि खो, ते भद्दालि, समयो अप्पटिविद्धो अहोसी”ति आदीसु (म० नि० २.१३५) हेतु । “तेन खो पन समयेन उग्गहमानो परिब्बाजको समणमुण्डिकापुत्तो समयप्पवादके तिन्दुकाचीरे एकसालके मल्लिकाय आरामे पटिवसती”ति आदीसु (म० नि० २.२६०) दिट्ठि ।

“दिट्ठे धम्मे च यो अत्थो, यो चत्थो सम्परायिको ।

अत्थाभिसमया धीरो, पण्डितोति पवुच्चती”ति ॥ (सं० नि० १.१२८) —

आदीसु पटिलाभो । “सम्मा मानाभिसमया अन्तमकासि दुक्खस्सा”ति आदीसु (अ० नि० ७.९) पहानं । “दुक्खस्स पीळनट्ठो सङ्खतट्ठो सन्तापट्ठो विपरिणामट्ठो अभिसमयट्ठो”ति आदीसु (पटि० १०८) पटिवेधो । इध पनस्स कालो अत्थो । तेन संवच्छरउतुमासट्ठुमासरत्तिदिवपुब्बण्हमज्झन्हिकसायन्हपठममज्झि-मपच्छिमयाममुहुत्तादीसु कालप्पभेदभूतेसु समयेसु एकं समयन्ति दीपेति ।

तत्थ किञ्चापि एतेसु संवच्छरादीसु समयेसु यं यं सुत्तं यस्मिं यस्मिं संवच्छरे उतुम्हि मासे पक्खे रत्तिभागे वा दिवसभागे वा वुत्तं, सब्बं तं थेरस्स सुविदितं सुववत्थापितं पज्जाय। यस्मा पन — “एवं मे सुत्तं” असुकसंवच्छरे असुकउतुम्हि असुकमासे असुकपक्खे असुकरत्तिभागे असुकदिवसभागे वाति एवं वुत्ते न सक्का सुखेन धारेतुं वा उद्दिसितुं वा उद्दिसापेतुं वा, बहु च वत्तब्बं होति, तस्मा एकेनेव पदेन तमत्थं समोधानेत्वा “एकं समयं”न्ति आह। ये वा इमे गम्भोक्कन्तिसमयो, जातिसमयो, संवेगसमयो, अभिनिक्खमनसमयो, दुक्करकारिकसमयो, मारविजयसमयो, अभिसम्बोधिसमयो दिट्ठधम्मसुखविहारसमयो, देसनासमयो, परिनिब्बानसमयोति, एवमादयो भगवतो देवमनुस्सेसु अतिविय पकासा अनेककालप्पभेदा एव समया। तेसु समयेसु देसनासमयसङ्घातं एकं समयन्ति दीपेति। यो चायं जाणकरुणाकिच्चसमयेसु करुणाकिच्चसमयो, अत्तहितपरहितपटिपत्तिसमयेसु परहितपटिपत्तिसमयो, सन्निपतितानं करणीयद्वयसमयेसु धम्मिकथासमयो देसनापटिपत्तिसमयेसु देसनासमयो, तेसुपि समयेसु अज्जतरं समयं सन्धाय “एकं समयं”न्ति आह।

कस्मा पनेत्थ यथा अभिधम्मे “यस्मिं समये कामावचरं”न्ति (ध० स० १) च, इतो अज्जेसु च सुत्तपदेसु — “यस्मिं समये, भिक्खवे, भिक्खु विविच्चेव कामेही”ति च भुम्मवचननिद्देशो कतो, विनये च — “तेन समयेन बुद्धो भगवा”ति करणवचनेन, तथा अकत्वा “एकं समयं”न्ति उपयोगवचननिद्देशो कतोति? तत्थ तथा इध च अज्जथा अत्थसम्भवतो। तत्थ हि अभिधम्मे इतो अज्जेसु सुत्तपदेसु च अधिकरणत्थो भावेन भावलक्खणत्थो च सम्भवति। अधिकरणज्झि कालत्थो, समूहत्थो च समयो, तत्थ तत्थ वुत्तानं फस्सादिधम्मानं खणसमवायहेतुसङ्घातस्स च समयस्स भावेन तेसं भावो लक्खीयति, तस्मा तदत्थजोतनत्थं तत्थ भुम्मवचननिद्देशो कतो।

विनये च हेतुअत्थो करणत्थो च सम्भवति। यो हि सो सिक्खापदपज्जत्तिसमयो सारिपुत्तादीहिपि दुब्बिज्जेय्यो, तेन समयेन हेतुभूतेन करणभूतेन च सिक्खापदानि पज्जापयन्तो सिक्खापदपज्जत्तिहेतुज्ज अपेक्खमानो भगवा तत्थ तत्थ विहासि, तस्मा तदत्थजोतनत्थं तत्थ करणवचनेन निद्देशो कतो।

इध पन अज्जस्मिज्ज एवं जातिके अच्चन्तसंयोगत्थो सम्भवति। यज्झि समयं भगवा इमं अज्जं वा सुत्तन्तं देसेसि, अच्चन्तमेव तं समयं करुणाविहारेण विहासि, तस्मा तदत्थजोतनत्थं इध उपयोगवचननिद्देशो कतोति।

तेनेतं वुच्चति —

“तं तं अत्थमपेक्खित्वा, भुम्मेन करणेन च।

अज्जत्र समयो वुत्तो, उपयोगेन सो इधा”ति॥

पोराणा पन वण्णयन्ति — “तस्मिं समये”ति वा, “तेन समयेना”ति वा, “एकं समयं”न्ति वा, अभिलापमत्तभेदो एस, सब्बत्थ भुम्ममेवत्थोति। तस्मा “एकं समयं”न्ति वुत्तेपि “एकस्मिं समये”ति अत्थो वेदितब्बो।

भगवाति गरु। गरुज्झि लोके भगवाति वदन्ति। अयज्ज सब्बगुणविसिद्धताय सब्बसत्तानं गरु, तस्मा भगवाति वेदितब्बो। पोराणेहिपि वुत्तं —

“भगवाति वचनं सेट्ठं, भगवाति वचनमुत्तमं।

गरु गारवयुत्तो सो, भगवा तेन वुच्चती”ति॥

अपि च —

“भाग्यवा भगवा युत्तो, भगेहि च विभत्तवा ।

भत्तवा वन्तगमनो, भवेसु भगवा ततो”ति॥

इमिस्सा गाथाय वसेनस्स पदस्स वित्थारअत्थो वेदितब्बो । सो च विसुद्धिमग्गे बुद्धानुस्सतिनिद्देसे वुत्तोयेव ।

एत्तावता चेत्थ एवं मे सुतन्ति वचनेन यथासुतं धम्मं दस्सेन्तो भगवतो धम्मकायं पच्चक्खं करोति । तेन “नयिदं अतिक्कन्तसत्थुकं पावचनं, अयं वो सत्था”ति सत्थु अदस्सनेन उक्कण्ठितं जनं समस्सासेति ।

एकं समयं भगवाति वचनेन तस्मिं समये भगवतो अविज्जमानभावं दस्सेन्तो रूपकायपरिनिब्बानं साधेति । तेन “एवंविधस्स नाम अरियधम्मस्स देसको दसबलधरो वजिरसङ्घात समानकायो सोपि भगवा परिनिब्बुतो, केन अज्जेन जीविते आसा जनेतब्बा”ति जीवितमदमत्तं जनं संवेजेति, सद्धम्मं चस्स उस्साहं जनेति ।

एवन्ति च भणन्तो देसनासम्पत्तिं निद्दिसति । मे सुतन्ति सावकसम्पत्तिं । एकं समयन्ति कालसम्पत्तिं । भगवाति देसकसम्पत्तिं ।

अन्तरा च राजगहं अन्तरा च नाळन्दन्ति अन्तरा-सद्दो कारणखणचित्तवेमज्झविवरादीसु दिस्सति । “तदन्तरं को जानेय्य अज्जत्र तथागता”ति (अ० नि० ६.४४) च, “जना सङ्गम्म मन्तेन्ति मज्ज तज्ज किमन्तर”न्ति (सं० नि० १.२२८) च आदीसु हि कारणे अन्तरा-सद्दो । “अद्दस मं, भन्ते, अज्जतरा इत्थी विज्जन्तरिकाय भाजनं धोवन्ती”ति आदीसु (म० नि० २.१४९) खणे । “यस्सन्तरतो न सन्ति कोपा”ति आदीसु (उदा० २०) चित्ते । “अन्तरा वोसानमापादी”ति आदीसु (चूळव० ३५०) वेमज्झे । “अपि चायं, भिक्खवे, तपोदा द्विन्नं महानिरयानं अन्तरिकाय आगच्छती”ति आदीसु (पारा० २३१) विवरे । स्वायमिध विवरे वत्तति, तस्मा राजगहस्स च नाळन्दाय च विवरेति एवमेत्थत्थो वेदितब्बो । अन्तरा-सद्देन पन युत्तत्ता उपयोगवचनं कतं । ईदिसेसु च ठानेसु अक्खरचिन्तका “अन्तरा गामज्ज नदिज्ज याती”ति एवं एकमेव अन्तरासद्दं पयुज्जन्ति, सो दुतियपदेनपि योजेतब्बो होति, अयोजियमाने उपयोगवचनं न पापुणाति । इध पन योजेत्वायेव वुत्तोति ।

अद्धानमगगपटिपन्नो होतीति अद्धानसङ्घातं मगं पटिपन्नो होति, “दीघमग”न्ति अत्थो । अद्धानगमनसमयस्स हि विभङ्गे “अड्ढयोजनं गच्छिस्सामीति भुज्जितब्ब”न्ति आदिवचनतो (पाचि० २१८) अड्ढयोजनम्पि अद्धानमग्गो होति । राजगहतो पन नाळन्दा योजनमेव ।

महता भिक्खुसङ्घेन सद्धिन्ति ‘महता’ति गुणमहत्तेनपि महता, सङ्ख्यामहत्तेनपि महता । सो हि भिक्खुसङ्घो गुणेहिपि महा अहोसि, अप्पिच्छतादिगुणसमन्नागतत्ता । सङ्ख्यायपि महा, पज्जसतसङ्ख्यत्ता । भिक्खूनं सङ्घो ‘भिक्खुसङ्घो’, तेन भिक्खुसङ्घेन । दिट्ठिसीलसामज्जसङ्घातसङ्घातेन समणगणेनाति अत्थो । सद्धिन्ति एकतो ।

पज्जमत्तेहि भिक्खुसतेहीति पज्जमत्ता एतेसन्ति पज्जमत्तानि । मत्ताति पमाणं वुच्चति, तस्मा यथा “भोजने

मत्तञ्जू”ति वुत्ते “भोजने मत्तं जानाति, पमाणं जानाती”ति अत्थो होति, एवमिधापि — “तेसं भिक्खुसतानं पञ्चमत्ता पञ्चपमाण”न्ति एवमत्थो दट्ठब्बो । भिक्खूनं सतानि भिक्खुसतानि, तेहि पञ्चमत्तेहि भिक्खुसतेहि ।

सुप्पियोपि खो परिब्बाजकोति सुप्पियोति तस्स नामं । **पि-**कारो मग्गप्पटिपन्नसभागताय पुग्गलसम्पिण्डनत्थो । **खो-**कारो पदसन्धिकरो, ब्यञ्जनसिलिडुतावसेन वुत्तो । **परिब्बाजकोति** सञ्जयस्स अन्तेवासी छन्नपरिब्बाजको । इदं वुत्तं होति — “यदा भगवा तं अद्धानमग्गं पटिपन्नो, तदा सुप्पियोपि परिब्बाजको पटिपन्नो अहोसी”ति । अतीतकालत्थो हेत्थ होति-सद्दो ।

सद्धिं अन्तेवासिना ब्रह्मदत्तेन माणवेनाति — एत्थ अन्ते वसतीति अन्तेवासी । समीपचारो सन्तिकावचरो सिस्सोति अत्थो । **ब्रह्मदत्तोति** तस्स नामं । **माणवोति** सत्तोपि चोरोपि तरुणोपि वुच्चति ।

“चोदिता देवदूतेहि, ये पमज्जन्ति माणवा ।

ते दीघरत्तं सोचन्ति, हीनकायूपगा नरा”ति ॥ (म० नि० ३.२७१) —

आदीसु हि सत्तो माणवोति वुत्तो । “माणवेहिपि समागच्छन्ति कतकम्मोहिपि अकतकम्मोहिपी”ति आदीसु (म० नि० २.१४९) चोरो । “अम्बट्ठो माणवो, अङ्गको माणवो”ति आदीसु (दी० नि० १.३१६) तरुणो ‘माणवो’ति वुत्तो । इधापि अयमेवत्थो । इदञ्चि वुत्तं होति — ब्रह्मदत्तेन नाम तरुणन्तेवासिना सद्धिन्ति ।

तत्राति तस्मिं अद्धानमग्गे, तेसु वा द्वीसु जनेसु । **सुदन्ति** निपातमत्तं । **अनेकपरियायेनाति** परियाय-सद्दो ताव वारदेसनाकारणेषु वत्तति । “कस्स नु खो, आनन्द, अज्ज परियायो भिक्खुनियो ओवदितु”न्ति आदीसु (म० नि० ३.३९८) हि वारे परियायसद्दो वत्तति । “मधुपिण्डकपरियायोत्वेव नं धारेही”ति आदीसु (म० नि० १.२०५) देसनायं । “इमिनापि खो, ते राजज्ज, परियायेन एवं होतू”ति आदीसु (दी० नि० २.४११) कारणे । स्वायमिधापि कारणे वत्तति, तस्मा अयमेत्थ अत्थो — “अनेकविधेन कारणेना”ति, “बहूहि कारणेही”ति वुत्तं होति ।

बुद्धस्स अवण्णं भासतीति अवण्णविरहितस्स अपरिमाणवण्णसमन्नागतस्सापि बुद्धस्स भगवतो — “यं लोके जातिवुट्ठेसु कत्तब्बं अभिवादनादिसामीचिकम्मं ‘सामगिरसो’ति वुच्चति, तं समणस्स गोतमस्स नत्थि तस्मा अरसरूपो समणो गोतमो, निब्भोगो, अकिरियवादो, उच्छेदवादो, जेगुच्छी, वेनयिको, तपस्सी, अपगम्भो । नत्थि समणस्स गोतमस्स उत्तरिमनुस्सधम्मो अलमरियजाणदस्सनविसेसो । तक्कपरियाहतं समणो गोतमो धम्मं देसेति, वीमंसानुचरितं, सयंपटिभानं । समणो गोतमो न सब्बञ्जू, न लोकविद्, न अनुत्तरो, न अग्गपुग्गलो”ति । एवं तं तं अकारणमेव कारणन्ति वत्त्वा तथा तथा अवण्णं दोसं निन्दं भासति ।

यथा च बुद्धस्स, एवं धम्मस्सापि तं तं अकारणमेव कारणतो वत्त्वा — “समणस्स गोतमस्स धम्मो दुरक्खातो, दुप्पटिवेदितो, अनिय्यानिको, अनुपसमसंवत्तनिको”ति तथा तथा अवण्णं भासति ।

यथा च धम्मस्स, एवं सङ्घस्सापि यं वा तं वा अकारणमेव कारणतो वत्त्वा — “मिच्छापटिपन्नो समणस्स गोतमस्स सावकसङ्घो, कुटिलपटिपन्नो, पच्चनीकपटिपदं अननुलोमपटिपदं अधम्मानुलोमपटिपदं पटिपन्नो”ति तथा तथा अवण्णं भासति ।

अन्तेवासी पनस्स — “अम्हाकं आचरियो अपरामसितब्बं परामसति, अनक्कमितब्बं अक्कमति, स्वायं अग्गिं गिलन्तो विय, हत्थेन असिधारं परामसन्तो विय, मुट्ठिना सिनेरुं पदालेतुकामो विय, ककचदन्तपन्तियं कीळमानो विय, पभिन्नमदं चण्डहत्थिं हत्थेन गणहन्तो विय च वण्णारहस्सेव रतनत्तयस्स अवण्णं भासमानो अनयब्बयसनं पापुणस्सति । आचरिये खो पन गूथं वा अग्गिं वा कण्टकं वा कण्हसपं वा अक्कमन्ते, सूलं वा अभिरूहन्ते, हलाहलं वा विसं खादन्ते, खारोदकं वा पक्खलन्ते, नरकपपातं वा पपतन्ते, न अन्तेवासिना तं सब्बमनुकातब्बं होति । कम्मस्सका हि सत्ता अत्तनो कम्मानुरूपमेव गतिं गच्छन्ति । नेव पिता पुत्तस्स कम्मेन गच्छति, न पुत्तो पितु कम्मेन, न माता पुत्तस्स, न पुत्तो मातुया, न भाता भगिनिया, न भगिनी भातु, न आचरियो अन्तेवासिनो, न अन्तेवासी आचरियस्स कम्मेन गच्छति । मय्हञ्च आचरियो तिण्णं रतनानं अवण्णं भासति, महासावज्जो खो पनारियूपवादोति । एवं योनिसो उम्मुज्जित्वा आचरियवादं मद्दमानो सम्माकारणमेव कारणतो अपदिसन्तो अनेकपरियायेन तिण्णं रतनानं वण्णं भासितुमारब्धो, यथा तं पण्डितजातिको कुलपुत्तो” । तेन वुत्तं — “सुप्पियस्स पन परिब्बाजकस्स अन्तेवासी ब्रह्मदत्तो माणवो अनेकपरियायेन बुद्धस्स वण्णं भासति, धम्मस्स वण्णं भासति, सङ्खस्स वण्णं भासती”ति ।

तत्थ वण्णन्ति वण्ण-सद्धो सण्ठान-जाति-रूपायतन-कारण-पमाण-गुण-पसंसादीसु दिस्सति । तत्थ “महन्तं सप्पराजवण्णं अभिनिम्मिनित्वा”तिआदीसु (सं० नि० १.१४२) सण्ठानं वुच्चति । “ब्राह्मणोव सेट्ठो वण्णो, हीनो अज्जो वण्णो”तिआदीसु (म० नि० २.४०२) जाति । “परमाय वण्णपोक्खरताय समन्नागतो”तिआदीसु (दी० नि० १.३०३) रूपायतनं ।

“न हरामि न भज्जामि, आरा सिङ्गामि वारिजं ।

अथ केन नु वण्णेन, गन्धत्थेनोति वुच्चती”ति ॥ (सं० नि० १.२३४) —

आदीसु कारणं । “तयो पत्तस्स वण्णा”तिआदीसु (पारा० ६०२) पमाणं । “कदा सज्जूळ्हा पन, ते गहपति, इमे समणस्स गोतमस्स वण्णा”तिआदीसु (म० नि० २.७७) गुणो । “वण्णारहस्स वण्णं भासती”तिआदीसु (अ० नि० २.१३५) पसंसा । इध गुणोपि पसंसापि । अयं किर तं तं भूतमेव कारणं अपदिसन्तो अनेकपरियायेन रतनत्तयस्स गुणूपसज्झितं पसंसं अभासि । तत्थ — “इतिपि सो भगवा अरहं सम्मासम्बुद्धो”तिआदिना (पारा० १) नयेन, “ये भिक्खवे, बुद्धे पसन्ना अग्गे ते पसन्ना”तिआदिना “एकपुगगलो, भिक्खवे, लोके उप्पज्जमानो उप्पज्जति...पे... असमो असमसमो”तिआदिना (अ० नि० १.१७४) च नयेन बुद्धस्स वण्णो वेदितब्बो । “स्वाक्खातो भगवता धम्मो”ति (दी० नि० २.१५९) च “आलयसमुग्घातो वट्ठुपच्छेदो”ति (इति० ९०, अ० नि० ४.३४) च, “ये भिक्खवे, अरिये अट्ठङ्गिके मग्गे पसन्ना, अग्गे ते पसन्ना”ति च एवमादीहि नयेहि धम्मस्स वण्णो वेदितब्बो । “सुप्पटिपन्नो भगवतो सावकसङ्घो”ति (दी० नि० २.१५९) च, “ये, भिक्खवे, सङ्घे पसन्ना, अग्गे ते पसन्ना”ति (अ० नि० ४.३४) च एवमादीहि पन नयेहि सङ्घस्स वण्णो वेदितब्बो । पहोन्तेन पन धम्मकथिकेन पञ्चनिकाये नवङ्गं सत्थुसासनं चतुरासीतिधम्मक्खन्धसहस्सानि ओगाहित्वा बुद्धादीनं वण्णो पकासेतब्बो । इमस्मिज्झि ठाने बुद्धादीनं गुणे पकासेन्तो अतित्थेन पक्खन्दो धम्मकथिकोति न सक्का वत्तुं । ईदिसेसु हि ठानेसु धम्मकथिकस्स थामो वेदितब्बो । ब्रह्मदत्तो पन माणवो अनुस्सवादिमत्तसम्बन्धितेन अत्तनो थामेन रतनत्तयस्स वण्णं भासति ।

इतिह ते उभो आचरियन्तेवासीति एवं ते द्वे आचरियन्तेवासिका । अज्जमज्जस्साति अज्जो अज्जस्स । उज्जुविपच्चनीकवादाति ईसकम्पि अपरिहरित्वा उज्जुमेव विविधपच्चनीकवादा, अनेकवारं विरुद्धवादा एव हुत्वाति

अत्थो । आचरियेन हि रतनत्तयस्स अवण्णे भासिते अन्तेवासी वण्णं भासति, पुन इतरो अवण्णं, इतरो वण्णन्ति एवं आचरियो सारफलके विसरुक्खआणिं आकोटयमानो विय पुनप्पुनं रतनत्तयस्स अवण्णं भासति । अन्तेवासी पन सुवण्णरजतमणिमयाय आणिया तं आणिं पटिबाहयमानो विय पुनप्पुनं रतनत्तयस्स वण्णं भासति । तेन वुत्तं — “उजुविपच्चनीकवादा”ति ।

भगवन्तं पिट्ठितो पिट्ठितो अनुबन्धा होन्ति भिक्खुसङ्घञ्चाति भगवन्तञ्च भिक्खुसङ्घञ्च पच्छतो पच्छतो दस्सनं अविजहन्ता इरियापथानुबन्धनेन अनुबन्धा होन्ति, सीसानुलोकिनो हुत्वा अनुगता होन्तीति अत्थो ।

कस्मा पन भगवा तं अद्धानं पटिपन्नो? कस्मा च सुप्पियो अनुबन्धो? कस्मा च सो रतनत्तयस्स अवण्णं भासतीति? भगवा ताव तस्मिं काले राजगहपरिवत्तकेसु अट्टारससु महाविहारेसु अज्जतरस्मिं वसित्वा पातोव सरीरप्पटिजगगनं कत्वा भिक्खाचारवेलायं भिक्खुसङ्घपरिवुतो राजगहे पिण्डाय चरति । सो तं दिवसं भिक्खुसङ्घस्स सुलभपिण्डपातं कत्वा पच्छाभत्तं पिण्डपातपटिक्कन्तो भिक्खुसङ्घं पत्तचीवरं गाहापेत्वा — “नाळन्दं गमिस्सामी”ति, राजगहतो निक्खमित्वा तं अद्धानं पटिपन्नो । सुप्पियोपि खो तस्मिं काले राजगहपरिवत्तके अज्जतरस्मिं परिब्बाजकारामे वसित्वा परिब्बाजकपरिवुतो राजगहे भिक्खाय चरति । सोपि तं दिवसं परिब्बाजकपरिसाय सुलभभिक्खं कत्वा भुत्तपातरासो परिब्बाजके परिब्बाजकपरिक्खारं गाहापेत्वा — नाळन्दं गमिस्सामिच्चेव भगवतो तं मगं पटिपन्नभावं अजानन्तोव अनुबन्धो । सचे पन जानेय्य नानुबन्धेय्य । सो अजानित्वाव गच्छन्तो गीवं उक्खिपित्वा ओलोकयमानो भगवन्तं अदस बुद्धसिरिया सोभमानं रत्तकम्बलपरिक्खित्तमिव जङ्गमकनकगिरिसिखरं ।

तस्मिं किर समये दसबलस्स सरीरतो निक्खमित्वा छब्बण्णरस्मियो समन्ता असीतिहत्थप्पमाणे पदेसे आधावन्ति विधावन्ति रतनावेळरतनदामरतनचुण्णविप्पकिण्णं विय, पसारितरतनचित्तकञ्चनपटमिव, रत्तसुवण्णरसनिसिञ्चमानमिव, उक्कासतनिपातसमाकुलमिव, निरन्तरविप्पकिण्णकणिकारपुष्फमिव वायुवेगक्खित्तचीनपिट्ठचुण्णमिव, इन्दधनुविज्जुलतातारागणप्पभाविसरविप्फुरितविच्छरितमिव च तं वनन्तरं होति ।

असीति अनुब्यञ्जनानुरज्जितञ्च पन भगवतो सरीरं विकसितकमलुप्पलमिव, सरं सब्बपालिफुल्लमिव पारिच्छत्तकं, तारामरीचिविकसितमिव, गगनतलं सिरिया अवहसन्तमिव, ब्यामप्पभापरिक्खेपविलासिनी चस्स द्वत्तिसवरलक्खणमाला गन्थेत्वा ठपितद्वत्तिसचन्दमालाय द्वत्तिससूरियमालाय पटिपाटिया ठपितद्वत्तिसचक्कवत्तिद्वत्तिससक्कदेवराजद्वत्तिसमहाब्रह्मानं सिरिं सिरिया अभिभवन्तिमिव । तञ्च पन भगवन्तं परिवारेत्वा ठिता भिक्खू सब्बेव अप्पिच्छा सन्तुट्ठा पविवित्ता असंसट्ठा चोदका पापगरहिनो वत्तारो वचनक्खमा सीलसम्पन्ना समाधिपज्जाविमुत्तिविमुत्तिज्जाणदस्सनसम्पन्ना । तेसं मज्झे भगवा रत्तकम्बलपाकारपरिक्खित्तो विय कञ्चनथम्भो, रत्तपदुमसण्डमज्जगता विय सुवण्णनावा, पवाळवेदिकापरिक्खित्तो विय अगिक्खन्धो, तारागणपरिवारितो विय पुण्णचन्दो मिगपक्खीनम्पि चक्खूनि पीणयति, पगेव देवमनुस्सानं । तस्मिञ्च पन दिवसे येभुय्येन असीतिमहाथेरा मेघवण्णं पंसुकूलं एकंसं करित्वा कत्तरदण्डं आदाय सुवम्मवम्मिता विय गन्धहत्थिनो विगतदोसा वन्तदोसा भिन्नकिलेसा विजटितजटा छिन्नबन्धना भगवन्तं परिवारयिंसु । सो सयं वीतरागो वीतरागेहि, सयं वीतदोसो वीतदोसेहि, सयं वीतमोहो वीतमोहेहि, सयं वीततण्हो वीततण्हेहि, सयं निक्किलेसो निक्किलेसेहि, सयं बुद्धो अनुबुद्धेहि परिवारितो; पत्तपरिवारितं विय केसरं, केसरपरिवारिता विय कण्णिका, अट्टनागसहस्सपरिवारितो विय छद्दन्तो नागराजा, नवुतिहंससहस्सपरिवारितो विय धतरट्ठो हंसराजा, सेनङ्गपरिवारितो विय चक्कवत्तिराजा, देवगणपरिवारितो विय सक्को देवराजा, ब्रह्मगणपरिवारितो

विय हारितो महाब्रह्मा, अपरिमितकालसञ्चितपुञ्जबलनिब्वत्ताय अचिन्तेय्याय अनोपमाय बुद्धलीलाय चन्दो विय गगनतलं तं मग्गं पटिपन्नो होति ।

अथेवं भगवन्तं अनोपमाय बुद्धलीलाय गच्छन्तं भिक्खू च ओक्खित्तचक्खू सन्तिन्द्रिये सन्तमानसे उपरिणभे ठितं पुण्णचन्दं विय भगवन्तयेव नमस्समाने दिस्वाव परिब्बाजको अत्तनो परिसं अवलोकेसि । सा होति काजदण्डके ओलम्बेत्वा गहितोलुग्गविलुग्गपिट्ठकतिदण्डमोरपिञ्चमत्तिकापत्तपसिब्वककुण्डिकादिअनेकपरिक्खारभारभरिता । “असुकस्स हत्था सोभणा, असुकस्स पादा”ति एवमादिनिरत्थकवचना मुखरा विकिण्णवाचा अदस्सनीया अपासादिका । तस्स तं दिस्वा विप्पटिसारो उदपादि ।

इदानीं तेन भगवतो वण्णो वत्तब्बो भवेय्य । यस्मा पनेस लाभसक्कारहानिया चेव पक्खहानिया च निच्चम्पि भगवन्तं उसूयति । अञ्जतित्थियानञ्जि याव बुद्धो लोके नुप्पज्जति, तावदेव लाभसक्कारा निब्वत्तन्ति, बुद्धुप्पादतो पन पट्टाय परिहीनलाभसक्कारा होन्ति, सूरियुग्गमने खज्जोपनका विय निस्सिरीकतं आपज्जन्ति । उपतिस्सकोलितानञ्च सञ्जयस्स सन्तिके पब्बजितकालेयेव परिब्बाजका महापरिसा अहेसुं, तेसु पन पक्कन्तेसु सापि तेसं परिसा भिन्ना । इति इमेहि द्वीहि कारणेहि अयं परिब्बाजको यस्मा निच्चम्पि भगवन्तं उसूयति, तस्मा तं उसूयविसुग्गारं उगिरन्तो रतनत्तयस्स अवण्णमेव भासतीति वेदितब्बो ।

२. अथ खो भगवा अम्बलट्टिकायं राजागारके एकरत्तिवासं उपगच्छि सद्धिं भिक्खुसङ्घेनाति भगवा ताव बुद्धलीलाय गच्छमानो अनुपुब्बेन अम्बलट्टिकाद्वारं पापुणित्वा सूरियं ओलोकेत्वा — “अकालो दानि गन्तुं, अत्थसमीपं गतो सूरियो”ति अम्बलट्टिकायं राजागारके एकरत्तिवासं उपगच्छि ।

तत्थ अम्बलट्टिकाति रज्जो उय्यानं । तस्स किर द्वारसमीपे तरुणअम्बरुक्खो अत्थि, तं “अम्बलट्टिका”ति वदन्ति । तस्स अविदूरे भवत्ता उय्यानम्पि अम्बलट्टिका त्वेव सङ्ख्यं गतं । तं छायादकसम्पन्नं पाकारपरिक्खित्तं सुयोजितद्वारं मज्जुसा विय सुगुत्तं । तत्थ रज्जो कीळनत्थं पटिभानचित्तविचित्तं अगारं अकंसु । तं “राजागारक”न्ति वुच्चति ।

सुप्पियोपि खोति सुप्पियोपि तस्मिं ठाने सूरियं ओलोकेत्वा — “अकालो दानि गन्तुं, बहू खुद्दकमहल्लका परिब्बाजका, बहुपरिस्सयो च अयं मग्गो चोरेहिपि वाळयक्खेहिपि वाळमिगेहिपि । अयं खो पन समणो गोतमो उय्यानं पविट्ठो, समणस्स च गोतमस्स वसनट्टाने देवता आरक्खं गणहन्ति, हन्दाहम्पि इध एकरत्तिवासं उपगन्त्वा स्वेव गमिस्सामी”ति तदेवुय्यानं पाविसि । ततो भिक्खुसङ्घो भगवतो वत्तं दस्सेत्वा अत्तनो अत्तनो वसनट्टानं सल्लक्खेसि । परिब्बाजकोपि उय्यानस्स एकपस्से परिब्बाजकपरिक्खारे ओतारेत्वा वासं उपगच्छि सद्धिं अत्तनो परिसाय । पाळियमारूळहवसेनेव पन — “सद्धिं अत्तनो अन्तेवासिना ब्रह्मदत्तेन माणवेना”ति वुत्तं ।

एवं वासं उपगतो पन सो परिब्बाजको रत्तिभागे दसबलं ओलोकेसि । तस्मिञ्च समये समन्ता विप्पकिण्णतारका विय पदीपा जलन्ति, मज्झे भगवा निसिन्नो होति, भिक्खुसङ्घो च भगवन्तं परिवारेत्वा । तत्थ एकभिक्खुस्सपि हत्थकुक्कुच्चं वा पादकुक्कुच्चं वा उक्कासितसद्धो वा खिपितसद्धो वा नत्थि । सा हि परिसा अत्तनो च सिक्खितसिक्खताय सत्थरि च गारवेनाति द्वीहि कारणेहि निवाते पदीपसिखा विय निच्चला सन्निसिन्नाव अहोसि । परिब्बाजको तं विभूतिं दिस्वा अत्तनो परिसं ओलोकेसि । तत्थ केचि हत्थं खिपन्ति, केचि पादं, केचि विप्पलपन्ति, केचि निल्लालितजिह्वा पग्घरितखेळा, दन्ते खादन्ता काकच्छमाना घरुघरुपस्सासिनो सयन्ति । सो रतनत्तयस्स गुणवण्णे वत्तब्बेपि इस्सावसेन पुन

अवण्णमेव आरभि । ब्रह्मदत्तो पन वुत्तनयेनेव वण्णं । तेन वुत्तं — “तत्रापि सुदं सुप्पियो परिब्बाजको”ति सब्बं वत्तब्बं । तत्थ तत्रापि तस्मिम्पि, अम्बलड्डिकायं उय्यानेति अत्थो ।

३. सम्बहुलानन्ति बहुकानं । तत्थ विनयपरियायेन तयो जना “सम्बहुला”ति वुच्चन्ति । ततो परं सङ्खो । सुत्तन्तपरियायेन पन तयो तयोव ततो पट्टाय सम्बहुला । इध सुत्तन्तपरियायेन “सम्बहुला”ति वेदितब्बा । **मण्डलमाळेति** कत्थचि द्वे कण्णिका गहेत्वा हंसवट्टकच्छन्नेन कता कूटागारसालापि “मण्डलमाळो”ति वुच्चति, कत्थचि एकं कण्णिकं गहेत्वा थम्भपन्तिं परिक्खिपित्वा कता उपट्टानसालापि “मण्डलमाळो”ति वुच्चति । इध पन निसीदनसाला “मण्डलमाळो”ति वेदितब्बो । **सन्निसिन्नानन्ति** निसज्जनवसेन । **सन्निपतितानन्ति** समोधानवसेन । **अयं सङ्खियधम्मो**ति सङ्खिया वुच्चति कथा, कथाधम्मोति अत्थो । **उदपादीति** उप्पन्नो । कतमो पन सोति? अच्छरियं आवुसोति एवमादि । तत्थ अन्धस्स पब्बतारोहणं विय निच्चं न होतीति **अच्छरियं** । अयं ताव सद्दनयो । अयं पन अट्टकथानयो — अच्छरायोगान्ति **अच्छरियं** । अच्छरं पहरितुं युत्तन्ति अत्थो । अभूतपुब्बं भूतन्ति **अब्भुतं** । उभयं पेतं विम्हयस्सेवाधिवचनं । **यावज्जिदन्ति** याव च इदं तेन सुप्पटिविदितताय अप्पमेय्यत्तं दस्सेति ।

तेन भगवता जानता...पे०... सुप्पटिविदिताति एत्थायं सङ्खेपत्थो । यो सो भगवा समतिस पारमियो पूरेत्वा सब्बकिलेसे भज्जित्वा अनुत्तरं सम्मासम्बोधिं अभिसम्बुद्धो, तेन भगवता तेसं तेसं सत्तानं आसयानुसयं **जानता**, हत्थतले ठपितं आमलकं विय सब्बजेय्यधम्मं **पस्सता** ।

अपि च पुब्बेनिवासादीहि **जानता**, दिब्बेन चक्खुना **पस्सता** । तीहि विज्जाहि छहि वा पन अभिज्जाहि **जानता**, सब्बत्थ अप्पटिहतेन समन्तचक्खुना **पस्सता** । सब्बधम्मजाननसमत्थाय वा पज्जाय **जानता**, सब्बसत्तानं चक्खुविसयातीतानि तिरोकुट्टादिगतानिपि रूपानि अतिविसुद्धेन मंसचक्खुना **पस्सता** । अत्तहितसाधिकाय वा समाधिपदट्टानाय पटिवेधपज्जाय **जानता**, परहितसाधिकाय करुणापदट्टानाय देसनापज्जाय **पस्सता** ।

अरीनं हतत्ता पच्चयादीनञ्च अरहत्ता **अरहता** । सम्मा सामञ्च सब्बधम्मानं बुद्धत्ता सम्मासम्बुद्धेन अन्तरायिकधम्मे वा **जानता**, निरयानिकधम्मे **पस्सता**, किलेसारीनं हतत्ता **अरहता** । सम्मा सामञ्च सब्बधम्मानं बुद्धत्ता **सम्मासम्बुद्धेनाति** । एवं चतूवेसारज्जवसेन चतूहाकारेहि थोमितेन सत्तानं **नानाधिमुत्तिकता** नानज्झासयता सुप्पटिविदिता याव च **सुट्टु पटिविदिता** ।

इदानिस्स सुप्पटिविदितभावं दस्सेतुं **अयज्हीति** आदिमाह । इदं वुत्तं होति या च अयं भगवता “धातुसो, भिक्खवे, सत्ता संसन्दन्ति समेन्ति, हीनाधिमुत्तिका हीनाधिमुत्तिकेहि सद्धिं संसन्दन्ति समेन्ति, कल्याणाधिमुत्तिका कल्याणाधिमुत्तिकेहि सद्धिं संसन्दन्ति समेन्ति । अतीतम्पि खो, भिक्खवे, अद्धानं धातुसोव सत्ता संसन्दिंसु समिंसु, हीनाधिमुत्तिका हीनाधिमुत्तिकेहि...पे०... कल्याणाधिमुत्तिका कल्याणाधिमुत्तिकेहि सद्धिं संसन्दिंसु समिंसु, अनागतम्पि खो, भिक्खवे, अद्धानं...पे०... संसन्दिस्सन्ति समेस्सन्ति, एतरहिपि खो, भिक्खवे, पच्चुप्पन्नं अद्धानं धातुसोव सत्ता संसन्दन्ति समेन्ति, हीनाधिमुत्तिका हीनाधिमुत्तिकेहि...पे०... कल्याणाधिमुत्तिका कल्याणाधिमुत्तिकेहि सद्धिं संसन्दन्ति समेन्ती”ति एवं सत्तानं नानाधिमुत्तिकता, नानज्झासयता, नानादिट्ठिकता, नानाखन्तिता, नानारुचिता, नाळिया मिनन्तेन विय तुलाय तुलयन्तेन विय च नानाधिमुत्तिकताजाणेन सब्बज्जुतज्जाणेन विदिता, सा याव सुप्पटिविदिता । द्वेपि नाम सत्ता एकज्झासया दुल्लभा लोकस्मिं । एकस्मिं गन्तुकामे एको ठातुकामो होति, एकस्मिं पिवितुकामे एको भुज्जितुकामो । इमेसु चापि द्वीसु आचरियन्तेवासीसु **अयज्हि** “**सुप्पियो परिब्बाजको...पे०...** भगवन्तं पिट्ठितो पिट्ठितो अनुबन्धा होन्ति

‘‘भिक्षुसङ्गञ्चा’’ति । तत्थ इतिहमेति इतिह इमे, एवं इमेति अत्थो । सेसं वुत्तनयमेव ।

४. अथ खो भगवा तेसं भिक्षून् इमं सङ्घियधम्मं विदित्वाति एत्थ विदित्वाति सब्बञ्जुतञ्जाणेन जानित्वा । भगवा हि कत्थचि मंसचक्खुना दिस्वा जानाति — ‘‘अद्दसा खो भगवा महन्तं दारुक्खन्धं गङ्गाय नदिया सोतेन वुहमान’’न्तिआदीसु (सं० नि० ४.२४१) विय । कत्थचि दिब्बचक्खुना दिस्वा जानाति — ‘‘अद्दसा खो भगवा दिब्बेन चक्खुना विसुद्धेन अतिक्कन्तमानुसकेन ता देवतायो सहस्सस्सेव पाटलिगामे वत्थूनि परिगण्हन्तियो’’तिआदीसु (दी० नि० २.१५२) विय । कत्थचि पकतिसोतेन सुत्वा जानाति — ‘‘अस्सोसि खो भगवा आयस्मतो आनन्दस्स सुभदेन परिब्बाजकेन सङ्घि इमं कथासल्लाप’’न्तिआदीसु (दी० नि० २.२१३) विय । कत्थचि दिब्बसोतेन सुत्वा जानाति — ‘‘अस्सोसि खो भगवा दिब्बाय सोतधातुया विसुद्धाय अतिक्कन्तमानुसिकाय सन्धानस्स गहपतिस्स निग्रोधेन परिब्बाजकेन सङ्घि इमं कथासल्लाप’’न्तिआदीसु (दी० नि० ३.५४) विय । इध पन सब्बञ्जुतञ्जाणेन सुत्वा अञ्जासि । किं करोन्तो अञ्जासि? पच्छिमयामकिच्चं, किच्चञ्च नामेतं सात्थकं, निरत्थकन्ति दुविधं होति । तत्थ निरत्थककिच्चं भगवता बोधिपल्लङ्केयेव अरहत्तमग्गेन समुग्घातं कतं । सात्थकंयेव पन भगवतो किच्चं होति । तं पञ्चविधं — पुरेभत्तकिच्चं, पच्छाभत्तकिच्चं, पुरिमयामकिच्चं, मज्झिमयामकिच्चं, पच्छिमयामकिच्चन्ति ।

तत्रिदं पुरेभत्तकिच्चं —

भगवा हि पातोव उट्ठाय उपट्ठाकानुगहत्थं सरीरफासुकत्थञ्च मुखधोवनादिसरीरपरिकम्मं कत्वा याव भिक्षाचारवेला ताव विवित्तासने वीतिनामेत्वा, भिक्षाचारवेलायं निवासेत्वा कायबन्धनं बन्धित्वा चीवरं पारुपित्वा पत्तमादाय कदाचि एकको, कदाचि भिक्षुसङ्घपरिवुतो, गामं वा निगमं वा पिण्डाय पविसति; कदाचि पकतिया, कदाचि अनेकेहि पाटिहारियेहि वत्तमानेहि । सेय्यथिदं, पिण्डाय पविसतो लोकनाथस्स पुरतो पुरतो गन्त्वा मुदुगतवाता पथविं सोधेन्ति, वलाहका उदकफुसितानि मुञ्चन्ता मग्गे रेणुं वूपसमेत्वा उपरि वितानं हुत्वा तिड्ढन्ति, अपरे वाता पुप्फानि उपसंहरित्वा मग्गे ओकिरन्ति, उन्नता भूमिप्पदेसा ओनमन्ति, ओनता उन्नमन्ति, पादनिक्खेपसमये समाव भूमि होति, सुखसम्पस्सानि पदुमपुप्फानि वा पादे सम्पटिच्छन्ति । इन्दखीलस्स अन्तो ठपितमत्ते दक्खिणपादे सरीरतो छब्बण्णरस्मियो निक्खमित्वा सुवण्णरसपिञ्जरानि विय चित्रपटपरिक्खित्तानि विय च पासादकूटागारादीनि अलङ्करोन्तियो इतो चितो च धावन्ति, हत्थिअस्सविहङ्गादयो सकसकट्टानेसु ठितायेव मधुरेनाकारेन सद्दं करोन्ति, तथा भेरिवीणादीनि तूरियानि मनुस्सानञ्च कायूपगानि आभरणानि । तेन सञ्जाणेन मनुस्सा जानन्ति — ‘‘अज्ज भगवा इध पिण्डाय पविट्ठो’’ति । ते सुनिवत्था सुपारुता गन्धपुप्फादीनि आदाय घरा निक्खमित्वा अन्तरवीथिं पटिपज्जित्वा भगवन्तं गन्धपुप्फादीहि सक्कच्चं पूजेत्वा वन्दित्वा — ‘‘अम्हाकं, भन्ते, दस भिक्षू, अम्हाकं वीसति, पञ्जासं...पे०... सतं देथा’’ति याचित्वा भगवतोपि पत्तं गहेत्वा आसनं पञ्जपेत्वा सक्कच्चं पिण्डपातेन पटिमानेन्ति । भगवा कतभत्तकिच्चो तेसं सत्तानं चित्तसन्तानानि ओलोकेत्वा तथा धम्मं देसेति, यथा केचि सरणगमनेसु पटिड्ढहन्ति, केचि पञ्चसु सीलेसु, केचि सोतापत्तिसकदागामिअनागामिफलानं अज्जतरस्मिं; केचि पब्बजित्वा अग्गफले अरहत्तेति । एवं महाजनं अनुगहेत्वा उट्ठायसना विहारं गच्छति । तत्थ गन्त्वा मण्डलमाळे पञ्चत्तरबुद्धासने निसीदति, भिक्षून् भत्तकिच्चपरियोसानं आगमयमानो । ततो भिक्षून् भत्तकिच्चपरियोसाने उपट्ठाको भगवतो निवेदेति । अथ भगवा गन्धकुटिं पविसति । इदं ताव पुरेभत्तकिच्चं ।

अथ भगवा एवं कतपुरेभत्तकिच्चो गन्धकुटिया उपट्ठाने निसीदित्वा पादे पक्खालेत्वा पादपीठे ठत्वा भिक्षुसङ्घं

ओवदति — “भिक्षवे, अप्पमादेन सम्पादेथ, दुल्लभो बुद्धुप्पादो लोकस्मिं, दुल्लभो मनुस्सत्तपटिलाभो, दुल्लभा सम्पत्ति, दुल्लभा पब्बज्जा, दुल्लभं सद्धम्मस्सवन”न्ति । तत्थ केचि भगवन्तं कम्मट्ठानं पुच्छन्ति । भगवापि तेसं चरियानुरूपं कम्मट्ठानं देति । ततो सब्बेपि भगवन्तं वन्दित्वा अत्तनो अत्तनो रत्तिट्ठानदिवाट्ठानानि गच्छन्ति । केचि अरज्जं, केचि रुक्खमूलं, केचि पब्बतादीनं अज्जतरं, केचि चातुमहाराजिकभवनं... पे०... केचि वसवत्तिभवनन्ति । ततो भगवा गन्धकुटिं पविसित्वा सचे आकङ्खति, दक्खिणेन पस्सेन सतो सम्पजानो मुहुत्तं सीहसेय्यं कप्पेति । अथ समस्सासितकायो वुट्ठहित्वा दुतियभागे लोकं वोलोकेति । ततियभागे यं गामं वा निगमं वा उपनिस्साय विहरति तत्थ महाजनो पुरेभत्तं दानं दत्त्वा पच्छाभत्तं सुनिवत्थो सुपारुतो गन्धपुष्पादीनि आदाय विहारे सन्निपतति । ततो भगवा सम्पत्तपरिसाय अनुरूपेन पाटिहारियेन गन्त्वा धम्मसभायं पज्जत्तवरबुद्धासने निसज्ज धम्मं देसेति कालयुत्तं समययुत्तं, अथ कालं विदित्वा परिसं उय्योजेति, मनुस्सा भगवन्तं वन्दित्वा पक्कमन्ति । इदं **पच्छाभत्तकिच्चं** ।

सो एवं निट्ठितपच्छाभत्तकिच्चो सचे गत्तानि ओसिज्चितुकामो होति, बुद्धासना वुट्ठाय न्हानकोट्टकं पविसित्वा उपट्ठाकेन पटियादितउदकेन गत्तानि उत्तुं गण्हापेति । उपट्ठाकोपि बुद्धासनं आनेत्वा गन्धकुटिपरिवेणे पज्जपेति । भगवा सुरत्तदुपट्ठं निवासेत्वा कायबन्धनं बन्धित्वा उत्तरासङ्गं एकंसं करित्वा तत्थ गन्त्वा निसीदति एककोव मुहुत्तं पटिसल्लीनो, अथ भिक्षू ततो ततो आगम्म भगवतो उपट्ठानं आगच्छन्ति । तत्थ एकच्चे पज्जं पुच्छन्ति, एकच्चे कम्मट्ठानं, एकच्चे धम्मस्सवनं याचन्ति । भगवा तेसं अधिप्पायं सम्पादेन्तो पुरिमयामं वीतिनामेति । इदं **पुरिमयामकिच्चं** ।

पुरिमयामकिच्चपरियोसाने पन भिक्षूसु भगवन्तं वन्दित्वा पक्कन्तेसु सकलदससहस्सिलोकधातुदेवतायो ओकासं लभमाना भगवन्तं उपसङ्कमित्वा पज्जं पुच्छन्ति, यथाभिसङ्गतं अन्तमसो चतुरक्खरम्मि । भगवा तासं देवतानं पज्जं विस्सज्जेन्तो मज्झिमयामं वीतिनामेति । इदं **मज्झिमयामकिच्चं** ।

पच्छिमयामं पन तयो कोट्ठासे कत्वा पुरेभत्ततो पट्ठाय निसज्जाय पीळितस्स सरीरस्स किलासुभावमोचनत्थं एकं कोट्ठासं चङ्कमेन वीतिनामेति । दुतियकोट्ठासे गन्धकुटिं पविसित्वा दक्खिणेन पस्सेन सतो सम्पजानो सीहसेय्यं कप्पेति । ततियकोट्ठासे पच्चुट्ठाय निसीदित्वा पुरिमबुद्धानं सन्तिके दानसीलादिवसेन कताधिकारपुग्गलदस्सनत्थं बुद्धचक्खुना लोकं वोलोकेति । इदं **पच्छिमयामकिच्चं** ।

तस्मिं पन दिवसे भगवा पुरेभत्तकिच्चं राजगहे परियोसापेत्वा पच्छाभत्ते मगं आगतो, पुरिमयामे भिक्षूनं कम्मट्ठानं कथेत्वा, मज्झिमयामे देवतानं पज्जं विस्सज्जेत्वा, पच्छिमयामे चङ्कमं आरुह्य चङ्कममानो पज्जन्नं भिक्षुसतानं इमं सब्बज्जुतज्जाणं आरब्ध पवत्तं कथं सब्बज्जुतज्जाणेनेव सुत्वा अज्जासीति । तेन वुत्तं — “पच्छिमयामकिच्चं करोन्तो अज्जासी”ति ।

जत्वा च पनस्स एतदहोसि — “इमे भिक्षू मय्हं सब्बज्जुतज्जाणं आरब्ध गुणं कथेन्ति, एतेसज्ज सब्बज्जुतज्जाणकिच्चं न पाकटं, मय्हमेव पाकटं । मयि पन गते एते अत्तनो कथं निरन्तरं आरोचेस्सन्ति, ततो नेसं अहं तं अट्ठप्पत्तिं कत्वा तिविधं सीलं विभजन्तो, द्वासट्ठिया ठानेसु अप्पटिवत्तियं सीहनादं नदन्तो, पच्चयाकारं समोधानेत्वा बुद्धगुणे पाकटे कत्वा, सिनेरुं उक्खिपेन्तो विय सुवण्णकूटेन नभं पहरन्तो विय च दससहस्सिलोकधातुकम्पनं ब्रह्मजालसुत्तन्तं अरहत्तनिकूटेन निट्ठापेन्तो देसेस्सामि, सा मे देसना परिनिब्बुतस्सापि पज्जवस्ससहस्सानि सत्तानं अमत्तमहानिब्बानं सम्पापिका भविस्सती”ति । एवं चिन्तेत्वा येन मण्डलमाळो तेनुपसङ्कमीति । **येनाति** येन दिसाभागेन, सो उपसङ्कमितब्बो । भुम्मत्थे वा एतं करणवचनं, यस्मिं पदेसे सो मण्डलमाळो, तत्थ गतोति अयमेत्थ अत्थो ।

पञ्जत्ते आसने निसीदीति बुद्धकाले किर यत्थ यत्थ एकोपि भिक्खु विहरति सब्बत्थ बुद्धासनं पञ्जत्तमेव होति । कस्मा? भगवा किर अत्तनो सन्तिके कम्मट्ठानं गहेत्वा फासुकट्ठाने विहरन्ते मनसि करोति — “असुको मय्हं सन्तिके कम्मट्ठानं गहेत्वा गतो, सक्खिस्सति नु खो विसेसं निब्बत्तेतुं नो वा”ति । अथ नं पस्सति कम्मट्ठानं विस्सज्जेत्वा अकुसलवितक्कं वितक्कयमानं, ततो “कथञ्चि नाम मादिसस्स सत्थु सन्तिके कम्मट्ठानं गहेत्वा विहरन्तं इमं कुलपुत्तं अकुसलवितक्का अभिभवित्वा अनमतग्गे वट्टदुक्खे संसारेस्सन्ती”ति तस्स अनुगहत्थं तत्थेव अत्तानं दस्सेत्वा तं कुलपुत्तं ओवदित्वा आकासं उप्पतित्वा पुन अत्तनो वसनट्ठानमेव गच्छति । अथेवं ओवदियमाना ते भिक्खू चिन्तयिंसु — “सत्था अम्हाकं मनं जानित्वा आगन्त्वा अम्हाकं समीपे ठितंयेव अत्तानं दस्सेति” । तस्मिं खणे — “भन्ते, इध निसीदथा, इध निसीदथा”ति आसनपरियेसनं नाम भारोति । ते आसनं पञ्जपेत्वाव विहरन्ति । यस्स पीठं अत्थि, सो तं पञ्जपेति । यस्स नत्थि, सो मज्जं वा फलकं वा कट्टं वा पासाणं वा वालुकपुज्जं वा पञ्जपेति । तं अलभमाना पुराणपण्णानिपि सङ्कट्टित्वा तत्थ पंसुकूलं पत्थरित्वा ठपेन्ति । इध पन रज्जो निसीदनासनमेव अत्थि, तं पण्फोटेत्वा पञ्जपेत्वा परिवारेत्वा ते भिक्खू भगवतो अधिमुत्तिकजाणमारब्ध गुणं थोमयमाना निसीदिंसु । तं सन्धाय वुत्तं — “पञ्जत्ते आसने निसीदी”ति ।

एवं निसिन्नो पन जानन्तोयेव कथासमुट्ठापनत्थं भिक्खू पुच्छि । ते चस्स सब्बं कथयिंसु । तेन वुत्तं — “निसज्ज खो भगवा”तिआदि । तत्थ **काय नुत्थाति** कतमाय नु कथाय सन्निसिन्ना भवथाति अत्थो । **काय नेत्थाति**पि पाळि, तस्सा कतमाय नु एत्थाति अत्थो **काय नोत्थाति**पि पाळि । तस्सापि पुरिमोयेव अत्थो ।

अन्तराकथाति, कम्मट्ठानमनसिकारउद्देसपरिपुच्छादीनं अन्तरा अज्जा एका कथा । **विप्पकताति**, मम आगमनपच्चया अपरिनिट्ठिता सिखं अप्पत्ता । तेन किं दस्सेति? “नाहं तुम्हाकं कथाभङ्गत्थं आगतो, अहं पन सब्बज्जुताय तुम्हाकं कथं निट्ठपेत्वा मत्थकप्पत्तं कत्वा दस्सामीति आगतो”ति निसज्जेव सब्बज्जुपवारणं पवारेति । **अयं खो नो, भन्ते, अन्तराकथा विप्पकता, अथ भगवा अनुप्पत्तो**ति एत्थापि अयमधिप्पायो । अयं भन्ते अम्हाकं भगवतो सब्बज्जुतज्जाणं आरब्ध गुणकथा विप्पकता, न राजकथादिका तिरच्छानकथा, अथ भगवा अनुप्पत्तो; तं नो इदानी निट्ठापेत्वा देसेथाति ।

एत्तावता च यं आयस्मता आनन्देन कमलकुवलयुज्जलविमलसाधुरससलिलाय पोक्खरणिा सुखावतरणत्थं निम्मलसिलातलरचनविलाससोभितरतनसोपानं, विप्पकिण्णमुत्तातलसदिसवालुकाकिण्णपण्डरभूमिभागं तित्थं विय सुविभत्तभित्तिविचित्रवेदिकापरिक्खित्तस्स नक्खत्तपथं फुसितुकामताय विय, विजम्भितसमुस्सयस्स पासादवरस्स सुखारोहणत्थं दन्तमयसण्हमुदुफलककज्चनलताविनद्धमणिगणप्पभासमुदयुज्जलसोभं सोपानं विय, सुवण्णवलयनूपुरादिसङ्घट्टनसद्वसम्मिस्सितकथितहसितमधुरस्सरगेहजनविचरितस्स उळारिस्सरिविभवसोभितस्स महाघरस्स सुखप्पवेसनत्थं सुवण्णरजतमणिमुत्तपवाळादिजुतिविस्सरविज्जोतितसुप्पतिट्ठितविसालद्वारबाहं महाद्वारं विय च अत्थव्यज्जनसम्पन्नस्स बुद्धगुणानुभावसंसूचकस्स इमस्स सुत्तस्स सुखावगहणत्थं कालदेसदेसकवत्थुपरिसापदेसपटिमण्डितं निदानं भासितं, तस्सत्थवण्णना समत्ताति ।

५. इदानी — “ममं वा, भिक्खवे, परे अवण्णं भासेय्यु”न्तिआदिना नयेन भगवता निक्खित्तस्स सुत्तस्स वण्णनाय ओकासो अनुप्पत्तो । सा पनेसा सुत्तवण्णना । यस्मा सुत्तनिक्खेपं विचारेत्वा वुच्चमाना पाकटा होति, तस्मा सुत्तनिक्खेपं ताव विचारयिस्साम । चत्तारो हि सुत्तनिक्खेपा — अत्तज्झासयो, परज्झासयो, पुच्छावसिको, अट्ठुप्पत्तिकोति ।

तत्थ यानि सुत्तानि भगवा परेहि अनज्झिट्ठो केवलं अत्तनो अज्झासयेनेव कथेसि; सेय्यथिदं, आकङ्खेय्यसुत्तं,

वत्थसुत्तं, महासतिपट्टानं, महासळायतनविभङ्गसुत्तं, अरियवंससुत्तं, सम्मप्पधानसुत्तन्तहारको, इन्द्रिपादइन्द्रियबलबोज्झङ्गमगङ्गसुत्तन्तहारकोति एवमादीनि; तेसं अत्तज्झासयो निक्खेपो ।

यानि पन “परिपक्का खो राहुलस्स विमुत्तिपरिपाचिनिया धम्मा; यंनूनाहं राहुलं उत्तरिं आसवानं खये विनेय्य”न्ति; (सं० नि० ४.१२१) एवं परेसं अज्झासयं खन्तिं मनं अभिनीहारं बुज्झनभावञ्च अवेक्खित्वा परज्झासयवसेन कथितानि; सेय्यथिदं, चूळराहुलोवादसुत्तं, महाराहुलोवादसुत्तं, धम्मचक्कप्पवत्तनं, धातुविभङ्गसुत्तन्ति एवमादीनि; तेसं परज्झासयो निक्खेपो ।

भगवन्तं पन उपसङ्कमित्वा चतस्सो परिसा, चत्तारो वण्णा, नागा, सुपण्णा, गन्धब्बा, असुरा, यक्खा, महाराजानो, तावत्तिंसादयो देवा, महाब्रह्माति एवमादयो — “बोज्झङ्गा बोज्झङ्गा”ति, भन्ते, वुच्चन्ति । “नीवरणा नीवरणा”ति, भन्ते, वुच्चन्ति; “इमे नु खो, भन्ते, पञ्चुपादानक्खन्था” । “किं सूध वित्तं पुरिसस्स सेट्ठ”न्ति आदिना नयेन पज्झं पुच्छन्ति । एवं पुट्ठेन भगवता यानि कथितानि बोज्झङ्गसंयुत्तादीनि, यानि वा पनज्जानिपि देवतासंयुत्त-मारसंयुत्त-ब्रह्मसंयुत्त-सक्कपज्झ-चूळवेदल्ल-महावेदल्ल-सामज्जफल-आळवक-सूचिलोम-खरलोमसुत्तादीनि; तेसं पुच्छावसिको निक्खेपो ।

यानि पन तानि उप्पन्नं कारणं पटिच्च कथितानि, सेय्यथिदं — धम्मदायादं, चूळसीहनादं, चन्दूपमं, पुत्तमंसूपमं, दारुक्खन्धूपमं, अग्गिक्खन्धूपमं, फेणपिण्डूपमं, पारिच्छत्तकूपमन्ति एवमादीनि; तेसं अट्ठप्पत्तिको निक्खेपो ।

एवमेतेसु चतूसु निक्खेपेसु इमस्स सुत्तस्स अट्ठप्पत्तिको निक्खेपो । अट्ठप्पत्तिया हि इदं भगवता निक्खित्तं । कतराय अट्ठप्पत्तिया? वण्णावण्णे । आचरियो रतनत्तयस्स अवण्णं अभासि, अन्तेवासी वण्णं । इति इमं वण्णावण्णं अट्ठप्पत्तिं कत्वा देसनाकुसलो भगवा — “ममं वा, भिक्खवे, परे अवण्णं भासेय्यु”न्ति देसनं आरभि । तत्थ ममन्ति, सामिवचनं, ममाति अत्थो । वासद्दो विकप्पन्तथो । परेति, पटिविरुद्धा सत्ता । तत्राति ये अवण्णं वदन्ति तेसु ।

न आघातोति आदीहि किञ्चापि तेसं भिक्खूनां आघातोयेव नत्थि, अथ खो आर्यातिं कुलपुत्तानं ईदिसेसुपि ठानेसु अकुसलुप्पत्तिं पटिसेधेन्तो धम्मनेत्तिं ठपेति । तत्थ आहनति चित्तन्ति ‘आघातो’; कोपस्सेतं अधिवचनं । अप्पतीता होन्ति तेन अतुट्ठा असोमनस्सिकाति **अप्पच्चयो**; दोमनस्सस्सेतं अधिवचनं । नेव अत्तनो न परेसं हितं अभिराधयतीति **अनभिरद्धि**; कोपस्सेतं अधिवचनं । एवमेत्थ द्वीहि पदेहि सङ्खारक्खन्धो, एकेन वेदनाक्खन्धोति द्वे खन्धा वुत्ता । तेसं वसेन सेसानम्पि सम्पयुत्तधम्मानं कारणं पटिक्खित्तमेव ।

एवं पठमेन नयेन मनोपदोसं निवारेत्वा, दुतियेन नयेन तत्थ आदीनवं दस्सेन्तो आह — “तत्र चे तुम्हे अस्सथ कुपिता वा अनत्तमना वा, तुम्हं येवस्स तेन अन्तरायो”ति । तत्थ ‘तत्र चे तुम्हे अस्सथा’ति तेसु अवण्णभासकेसु, तस्मिं वा अवण्णे तुम्हे भवेय्याथ चे; यदि भवेय्याथाति अत्थो । ‘कुपिता’ कोपेन, अनत्तमना दोमनस्सेन । ‘तुम्हं येवस्स तेन अन्तरायो’ति तुम्हाकंयेव तेन कोपेन, तां च अनत्तमनताय पठमज्झानादीनां अन्तरायो भवेय्य ।

एवं दुतियेन नयेन आदीनवं दस्सेत्वा, ततियेन नयेन वचनत्थसल्लक्खणमत्तेपि असमत्थतं दस्सेन्तो — “अपि नु तुम्हे परेस”न्ति आदिमाह । तत्थ परेसन्ति येसं केसं चि । कुपितो हि नेव बुद्धपच्चेकबुद्धअरियसावकानं, न मातापितॄनं, न पच्चत्थिकानं सुभासितदुब्भासितस्स अत्थं आजानाति । यथाह —

“कुद्धो अत्थं न जानाति, कुद्धो धम्मं न पस्सति ।
अन्धं तमं तदा होति, यं कोधो सहते नरं ॥

अनत्थजननो कोधो, कोधो चित्तप्पकोपनो ।
भयमन्तरतो जातं, तं जनो नावबुज्झती”ति ॥ (अ० नि० ७.६४) ।

एवं सब्बथापि अवण्णे मनोपदोसं निसेधेत्वा इदानीं पटिपज्जितब्बाकारं दस्सेन्तो — “तत्र तुम्हेहि अभूतं अभूततो”ति आदिमाह ।

तत्थ तत्र तुम्हेहीति, तस्मिं अवण्णे तुम्हेहि । अभूतं अभूततो निब्बेठेतब्बन्ति यं अभूतं, तं अभूतभावेनेव अपनेतब्बं । कथं? इतिपेतं अभूतन्ति आदिना नयेन । तत्रायं योजना — “तुम्हाकं सत्था न सब्बज्जू, धम्मो दुरक्खातो, सङ्गो दुप्पटिपन्नो”ति आदीनि सुत्वा न तुण्ही भवितब्बं । एवं पन वत्तब्बं — “इति पेतं अभूतं, यं तुम्हेहि वुत्तं, तं इमिनापि कारणेन अभूतं, इमिनापि कारणेन अतच्छं, ‘नत्थि चेत्तं अम्हेसु’, ‘न च पनेतं अम्हेसु संविज्जति’, सब्बज्जूयेव अम्हाकं सत्था, स्वाक्खातो धम्मो, सुप्पटिपन्नो सङ्गो, तत्र इदञ्चिदञ्च कारण”न्ति । एत्थ च दुतियं पदं पठमस्स, चतुत्थञ्च ततियस्स वेवचनन्ति वेदितब्बं । इदञ्च अवण्णेयेव निब्बेठनं कातब्बं, न सब्बत्थ । यदि हि “त्वं दुस्सीलो, तवाचरियो दुस्सीलो, इदञ्चिदञ्च तया कतं, तवाचरियेन कत”न्ति वुत्ते तुण्हीभूतो अधिवासेति, आसङ्कनीयो होति । तस्मा मनोपदोसं अकत्वा अवण्णो निब्बेठेतब्बो । “ओट्ठोसि, गोणोसी”ति आदिना पन नयेन दसहि अक्कोसवत्थूहि अक्कोसन्तं पुग्गलं अज्झुपेक्खित्वा अधिवासनखन्तियेव तत्थ कातब्बा ।

६. एवं अवण्णभूमियं तादिलक्खणं दस्सेत्वा इदानीं वण्णभूमियं दस्सेतुं “ममं वा, भिक्खवे, परे वण्णं भासेय्यु”न्ति आदिमाह । तत्थ परेति ये केचि पसन्ना देवमनुस्सा । आनन्दन्ति एतेनाति आनन्दो, पीतिया एतं अधिवचनं । सुमनस्स भावो सोमनस्सं, चेतसिकसुखस्सेतं अधिवचनं । उप्पिलाविनो भावो उप्पिलावितत्तं । कस्स उप्पिलावितत्तन्ति? चेतसोति । उद्धच्चावहाय उप्पिलापनपीतिया एतं अधिवचनं । इधापि द्वीहि पदेहि सङ्गारक्खन्थो, एकेन वेदनाक्खन्थो वुत्तो ।

एवं पठमनयेन उप्पिलावितत्तं निवारेत्वा, दुतियेन तत्थ आदीनवं दस्सेन्तो — “तत्र चे तुम्हे अस्सथा”ति आदिमाह । इधापि तुम्हं येवस्स तेन अन्तरायोति तेन उप्पिलावितत्तेन तुम्हाकंयेव पठमज्झानादीनं अन्तरायो भवेय्याति अत्थो वेदितब्बो । कस्मा पनेतं वुत्तं? ननु भगवता —

“बुद्धोति कित्तयन्तस्स, काये भवति या पीति ।
वरमेव हि सा पीति, कसिणेनापि जम्बुदीपस्स ॥

धम्मोति कित्तयन्तस्स, काये भवति या पीति ।
वरमेव हि सा पीति, कसिणेनापि जम्बुदीपस्स ॥

सङ्गोति कित्तयन्तस्स, काये भवति या पीति ।
वरमेव हि सा पीति, कसिणेनापि जम्बुदीपस्सा”ति च ॥

“ये, भिक्खवे, बुद्धे पसन्ना, अग्गे ते पसन्ना”ति च एवमादीहि अनेकसतेहि सुत्तेहि रतनत्तये पीतिसोमनस्समेव

वणिणतन्ति । सच्चं वणिणतं, तं पन नेक्खम्मनिस्सितं । इध — “अम्हाकं बुद्धो, अम्हाकं धम्मो”तिआदिना नयेन आयस्मतो छन्नस्स उप्पन्नसदिसं गेहस्सितं पीतिसोमनस्सं अधिप्पेतं । इदञ्चि ज्ञानादिपटिलाभाय अन्तरायकरं होति । तेनेवायस्मा छन्नोपि याव बुद्धो न परिनिब्बायि, ताव विसेसं निब्बत्तेतुं नासक्खि, परिनिब्बानकाले पज्जत्तेन पन ब्रह्मदण्डेन तज्जितो तं पीतिसोमनस्सं पहाय विसेसं निब्बत्तेसि । तस्मा अन्तरायकरंयेव सन्धाय इदं वुत्तन्ति वेदितब्बं । अयञ्चि लोभसहगता पीति । लोभो च कोधसदिसोव । यथाह —

“लुद्धो अत्थं न जानाति, लुद्धो धम्मं न पस्सति ।
अन्धं तमं तदा होति, यं लोभो सहते नरं ॥

अनत्थजननो लोभो, लोभो चित्तप्पकोपनो ।
भयमन्तरतो जातं, तं जनो नावबुज्झती”ति ॥ (इतिवु० ८८) ।

ततियवारो पन इध अनागतोपि अत्थतो आगतो येवाति वेदितब्बो । यथेव हि कुद्धो, एवं लुद्धोपि अत्थं न जानातीति ।

पटिपज्जितब्बाकारदस्सनवारे पनायं योजना — “तुम्हाकं सत्था सब्बञ्जू अरहं सम्मासम्बुद्धो, धम्मो स्वाक्खातो, सङ्गो सुप्पटिपन्नो”तिआदीनि सुत्वा न तुण्ही भवितब्बं । एवं पन पटिजानितब्बं — “इतिपेतं भूतं, यं तुम्हेहि वुत्तं, तं इमिनापि कारणेन भूतं, इमिनापि कारणेन तच्छं । सो हि भगवा इतिपि अरहं, इतिपि सम्मासम्बुद्धो; धम्मो इतिपि स्वाक्खातो, इतिपि सन्दिट्ठिको; सङ्गो इतिपि सुप्पटिपन्नो, इतिपि उजुप्पटिपन्नो”ति । “त्वं सीलवा”ति पुच्छितेनापि सचे सीलवा, “सीलवाहमस्मी”ति पटिजानितब्बमेव । “त्वं पठमस्स ज्ञानस्स लाभी...पे०... अरहा”ति पुट्टेनापि सभागानं भिक्खूनंयेव पटिजानितब्बं । एवञ्चि पापिच्छता चेव परिवज्जिता होति, सासनस्स च अमोघता दीपिता होतीति । सेसं वुत्तनयेनेव वेदितब्बं ।

चूळसीलवण्णना

७. अप्पमत्तकं खो पनेतं, भिक्खवेति को अनुसन्धि? इदं सुत्तं द्वीहि पदेहि आबद्धं वण्णेन च अवण्णेन च । तत्थ अवण्णो — “इति पेतं अभूतं इति पेतं अतच्छ”न्ति, एत्थेव उदकन्तं पत्वा अग्गिविय निवत्तो । वण्णो पन भूतं भूततो पटिजानितब्बं — “इति पेतं भूतं”न्ति एवं अनुवत्ततियेव । सो पन दुविधो ब्रह्मदत्तेन भासितवण्णो च भिक्खुसङ्घेन अच्छरियं आवुसोतिआदिना नयेन आरद्धवण्णो च । तेसु भिक्खुसङ्घेन वुत्तवण्णस्स उपरि सुज्जतापकासने अनुसन्धिं दस्सेस्सति । इध पन ब्रह्मदत्तेन वुत्तवण्णस्स अनुसन्धिं दस्सेतुं “अप्पमत्तकं खो पनेतं, भिक्खवे”ति देसना आरद्धा ।

तत्थ अप्पमत्तकन्ति परित्तस्स नामं । ओरमत्तकन्ति तस्सेव वेवचनं । मत्ताति वुच्चति पमाणं । अप्पं मत्ता एतस्साति अप्पमत्तकं । ओरं मत्ता एतस्साति ओरमत्तकं । सीलमेव सीलमत्तकं । इदं वुत्तं होति — ‘अप्पमत्तकं खो, पनेतं भिक्खवे, ओरमत्तकं सीलमत्तकं’ नाम येन “तथागतस्स वण्णं वदामी”ति उस्साहं कत्वापि वण्णं वदमानो पुथुज्जनो वदेय्याति । तत्थ सिया — ननु इदं सीलं नाम योगिनो अग्गविभूसनं? यथाहु पोराणा —

“सीलं योगिस्सलङ्कारो, सीलं योगिस्स मण्डनं ।
सीलेहि लङ्कतो योगी, मण्डने अग्गतं गतो”ति ॥

भगवतापि च अनेकेसु सुत्तसतेसु सीलं महन्तमेव कत्वा कथितं । यथाह — “आकङ्खेय्य चे, भिक्खवे, भिक्खु
‘सब्रह्मचारीनं पियो चस्सं मनापो च गरु च भावनीयो चा’ति, सीलेस्वेवस्स परिपूरकारी”ति (म० नि० १.६५) च ।

“किकीव अण्डं, चमरीव वालधिं ।
पियंव पुत्तं, नयनंव एककं ॥
तथेव सीलं, अनुरक्खमाना ।
सुपेसला होथ, सदा सगारवा”ति च ॥

“न पुष्पगन्धो पटिवातमेति ।
न चन्दनं तगगरमल्लिका वा ॥
सतञ्च गन्धो पटिवातमेति ।
सब्बा दिसा सप्पुरिसो पवायति ॥

चन्दनं तगरं वापि, उप्पलं अथ वस्सिकी ।
एतेसं गन्धजातानं, सीलगन्धो अनुत्तरो ॥

अप्पमत्तो अयं गन्धो, ख्वायं तगरचन्दनं ।
यो च सीलवतं गन्धो, वाति देवेसु उत्तमो ॥

तेसं सम्पन्नसीलानं, अप्पमादविहारिनं ।
सम्मदञ्जा विमुत्तानं, मारो मगं न विन्दती”ति च ॥ (ध० प० ५७) ।

“सीले पतिट्ठाया नरो सपञ्जो, चित्तं पञ्जञ्च भावयं ।
आतापी निपको भिक्खु, सो इमं विजटये जट”न्ति च ॥ (सं० नि० १.२३) ।

“सेय्यथापि, भिक्खवे, ये केचि बीजगामभूतगामा वुड्ढिं विरूळिह वेपुल्लं आपज्जन्ति, सब्बे ते पथविं निस्साय,
पथवियं पतिट्ठाया; एवमेते बीजगामभूतगामा वुड्ढिं विरूळिह वेपुल्लं आपज्जन्ति । एवमेव खो, भिक्खवे, भिक्खु सीलं
निस्साय सीले पतिट्ठाया सत्तबोज्झङ्गे भावेन्तो सत्तबोज्झङ्गे बहुलीकरोन्तो वुड्ढिं विरूळिह वेपुल्लं पापुणाति धम्मसू”ति (सं०
नि० ५.१५०) च । एवं अञ्जानिपि अनेकानि सुत्तानि दट्ठब्बानि । एवमनेकेसु सुत्तसतेसु सीलं महन्तमेव कत्वा कथितं । तं
“कस्मा इमस्मिं ठाने अप्पमत्तक”न्ति आहाति? उपरि गुणे उपनिधाय । सीलञ्चि समाधिं न पापुणाति, समाधि पञ्जं न
पापुणाति, तस्मा उपरिमं उपनिधाय हेट्ठिमं ओरमत्तकं नाम होति । कथं सीलं समाधिं न पापुणाति? भगवा हि
अभिसम्बोद्धितो सत्तमे संवच्छरे सावत्थिनगर — द्वारे कण्डम्बरुक्खमूले द्वादसयोजने रतनमण्डपे योजनप्पमाणे
रतनपल्लङ्के निसीदित्वा तियोजनिके दिब्बसेतच्छत्ते धारियमाने द्वादसयोजनाय परिसाय अत्तादानपरिदीपनं तित्थियमहनं —
“उपरिमकायतो अगिक्खन्धो पवत्तति, हेट्ठिमकायतो उदकधारा पवत्तति...पे०... एकेकलोमकूपतो अगिक्खन्धो पवत्तति,
एकेकलोमकूपतो उदकधारा पवत्तति, छन्नं वण्णान”न्ति आदिनयप्पवत्तं यमकपाटिहारियं दस्सेति । तस्स
सुवण्णवण्णसरीरतो सुवण्णवण्णा रस्मियो उगन्त्वा याव भवग्गा गच्छन्ति, सकलदससहस्सचक्कवाळस्स
अलङ्करणकालो विय होति, दुतिया दुतिया रस्मियो पुरिमाय पुरिमाय यमकयमका विय एकक्खणे विय पवत्तन्ति ।

द्विन्नञ्च चित्तानं एकक्खणे पवत्ति नाम नत्थि । बुद्धानं पन भगवन्तानं भवङ्गपरिवासस्स लहुकताय पञ्चहाकारेहि आचिण्णवसिताय च, ता एकक्खणे विय पवत्तन्ति । तस्सा तस्सा पन रस्मिया आवज्जनपरिकम्माधिद्वानानि विसुं विसुंयेव ।

नीलरस्मिअत्थाय हि भगवा नीलकसिणं समापज्जति, पीतरस्मिअत्थाय पीतकसिणं, लोहितओदातरस्मिअत्थाय लोहितओदातकसिणं, अग्गिक्खन्धत्थाय तेजोकसिणं, उदकधारत्थाय आपोकसिणं समापज्जति । सत्था चङ्कमति, निम्मितो तिड्ढति वा निसीदति वा सेय्यं वा कप्पेतीति सब्बं वित्थारेतब्बं । एत्थ एकम्मि सीलस्स किच्चं नत्थि, सब्बं समाधिकिच्चमेव । एवं सीलं समाधिं न पापुणाति ।

यं पन भगवा कप्पसतसहस्साधिकानि चत्तारि असङ्ख्येय्यानि पारमियो पूरेत्वा, एकूनतिसवस्सकाले चक्कवत्तिसिरीनिवासभूता भवना निक्खम्म अनोमानदीतीरे पब्बजित्वा, छब्बस्सानि पधानयोगं कत्वा, विसाखपुण्णमायं उरुवेलगामे सुजाताय दिन्नं पक्खित्तदिब्बोजं मधुपायासं परिभुज्जित्वा, सायन्हसमये दक्खिणुत्तरेन बोधिमण्डं पविसित्वा अस्सत्थदुमराजानं तिक्खत्तुं पदक्खिणं कत्वा, पुब्बुत्तरभागे ठितो तिणसन्थारं सन्थरित्वा, तिसन्धिपल्लङ्कं आभुजित्वा, चतुरङ्गसमन्नागतं मेत्ताकम्मद्वानं पुब्बङ्गमं कत्वा, वीरियाधिद्वानं अधिद्वाय, चुहसहत्थपल्लङ्कवरगतो सुवण्णपीठे ठपितं रजतक्खन्धं विय पज्जासहत्थं बोधिक्खन्धं पिड्डितो कत्वा, उपरि मणिछत्तेन विय बोधिसाखाय धारियमानो, सुवण्णवण्णे चीवरे पवाळसदिसेसु बोधिअङ्कुरेसु पतमानेसु, सूरिये अत्थं उपगच्छन्ते मारबलं विधमित्वा, पठमयामे पुब्बेनिवासं अनुस्सरित्वा, मज्झिमयामे दिब्बचक्खुं विसोधेत्वा, पच्चूसकाले सब्बबुद्धानमाचिण्णे पच्चयाकारे जाणं ओतारेत्वा, आनापानचतुत्थज्झानं निब्बत्तेत्वा, तदेव पादकं कत्वा विपस्सनं वड्ढेत्वा, मग्गपटिपाटिया अधिगतेन चतुत्थमग्गेन सब्बकिलेसे खेपेत्वा सब्बबुद्ध्युणे पटिविज्झि, इदमस्स पज्जाकिच्चं । एवं समाधि पज्जं न पापुणाति ।

तत्थ यथा हत्थे उदकं पातियं उदकं न पापुणाति, पातियं उदकं घटे उदकं न पापुणाति, घटे उदकं कोलम्बे उदकं न पापुणाति, कोलम्बे उदकं चाटियं उदकं न पापुणाति, चाटियं उदकं महाकुम्भियं उदकं न पापुणाति, महाकुम्भियं उदकं कुसोब्भे उदकं न पापुणाति, कुसोब्भे उदकं कन्दरे उदकं न पापुणाति, कन्दरे उदकं कुन्नदियं उदकं न पापुणाति, कुन्नदियं उदकं पञ्चमहानदियं उदकं न पापुणाति, पञ्चमहानदियं उदकं चक्कवाळमहासमुद्वे उदकं न पापुणाति, चक्कवाळमहासमुद्वे उदकं सिनेरुपादके महासमुद्वे उदकं न पापुणाति । पातियं उदकं उपनिधाय हत्थे उदकं परित्तं...पे०... सिनेरुपादकमहासमुद्वे उदकं उपनिधाय चक्कवाळमहासमुद्वे उदकं परित्तं । इति उपरूपरि उदकं बहुकं उपादाय हेट्ठा हेट्ठा उदकं परित्तं होति ।

एवमेव उपरि उपरि गुणे उपादाय हेट्ठा हेट्ठा सीलं अप्पमत्तकं ओरमत्तकन्ति वेदितब्बं । तेनाह — “अप्पमत्तकं खो पनेतं, भिक्खवे, ओरमत्तकं सीलमत्तक”न्ति ।

येन पुथुज्जनोति, एत्थ —

“दुवे पुथुज्जना वुत्ता, बुद्धेनादिच्चबन्धुना ।

अन्धो पुथुज्जनो एको, कल्याणेको पुथुज्जनो”ति ॥

तत्थ यस्स खन्धधातुआयतनादीसु उग्गहपरिपुच्छासवनधारणपच्चवेक्खणानि नत्थि, अयं अन्धपुथुज्जनो । यस्स

तानि अत्थि, सो कल्याणपुथुज्जनो । दुविधोपि पनेस —

“पुथूनं जननादीहि, कारणेहि पुथुज्जनो ।
पुथुज्जनन्तो गधत्ता, पुथुवायं जनो इति” ॥

सो हि पुथूनं नानप्पकारानं किलेसादीनं जननादीहि कारणेहि पुथुज्जनो । यथाह —

“पुथु किलेसे जनेन्तीति पुथुज्जना, पुथु अविहतसक्कायदिट्ठिकाति पुथुज्जना, पुथु सत्थारानं मुखुल्लोकिकाति पुथुज्जना, पुथु सब्बगतीहि अवुट्ठिताति पुथुज्जना, पुथु नानाभिसङ्खारे अभिसङ्खरोन्तीति पुथुज्जना, पुथु नानाओघेहि वुहन्ति, पुथु सन्तापेहि सन्तप्पन्ति, पुथु परिळाहेहि परिडहन्ति, पुथु पञ्चसु कामगुणेषु रत्ता गिद्धा गथिता मुच्छिता अज्झोपन्ना लग्गा लग्गिता पलिबुद्धाति पुथुज्जना, पुथु पञ्चहि नीवरणेहि आवुता निवुता ओवुता पिहिता पटिच्छन्ना पटिकुज्जिताति पुथुज्जना”ति । पुथूनं गणनपथमतीतानं अरियधम्मपरम्मुखानं नीचधम्मसमाचारानं जनानं अन्तो गधत्तापि पुथुज्जनो, पुथुवायं विसुंयेव सङ्ख्यं गतो विसंसङ्गो सीलसुतादिगुणयुत्तेहि अरियेहि जनेहीति पुथुज्जनोति ।

तथागतस्साति अट्ठहि कारणेहि भगवा तथागतो । तथा आगतोति तथागतो, तथा गतोति तथागतो, तथलक्खणं आगतोति तथागतो, तथधम्मे याथावतो अभिसम्बुद्धोति तथागतो, तथदस्सिताय तथागतो, तथवादिताय तथागतो, तथाकारिताय तथागतो, अभिभवनट्ठेन तथागतोति ।

कथं भगवा **तथा आगतोति तथागतो?** यथा सब्बलोकहिताय उस्सुक्कमापन्ना पुरिमका सम्मासम्बुद्धा आगता, यथा विपस्सी भगवा आगतो, यथा सिखी भगवा, यथा वेस्सभू भगवा, यथा ककुसन्धो भगवा, यथा कोणागमनो भगवा, यथा कस्सपो भगवा आगतो । किं वुत्तं होति? येन अभिनीहारेन एते भगवन्तो आगता, तेनेव अम्हाकम्पि भगवा आगतो । अथ वा यथा विपस्सी भगवा...पे०... यथा कस्सपो भगवा दानपारमिं पूरेत्वा, सीलनेक्खम्मपज्जावीरियखन्तिसच्चअधिट्ठानमेत्ताउपेक्खापारमिं पूरेत्वा, इमा दस पारमियो, दस उपपारमियो, दस परमत्थपारमियोति समतिसपारमियो पूरेत्वा अङ्गपरिच्चागं, नयनधनरज्जपुत्तदारपरिच्चागन्ति इमे पञ्च महापरिच्चागे परिच्चजित्वा पुब्बयोगपुब्बचरियधम्मक्खानजातत्थचरियादयो पूरेत्वा बुद्धिचरियाय कोटिं पत्वा आगतो; तथा अम्हाकम्पि भगवा आगतो । अथ वा यथा विपस्सी भगवा...पे०... कस्सपो भगवा चत्तारो सतिपट्ठाने, चत्तारो सम्मप्पधाने, चत्तारो इद्धिपादे, पञ्चिन्द्रियानि, पञ्च बलानि, सत्त बोज्झङ्गे, अरियं अट्ठङ्गिकं मगं भावेत्वा ब्रूहेत्वा आगतो, तथा अम्हाकम्पि भगवा आगतो । एवं तथा आगतोति तथागतो ।

“यथेव लोकम्हि विपस्सिआदयो,
सब्बज्जुभावं मुनयो इधागता ।
तथा अयं सक्खमुनीपि आगतो,
तथागतो वुच्चति तेन चक्खुमा”ति ॥

एवं तथा आगतोति तथागतो ।

कथं **तथा गतोति तथागतो?** यथा सम्पतिजातो विपस्सी भगवा गतो...पे०... कस्सपो भगवा गतो ।

कथञ्च सो भगवा गतो? सो हि सम्पति जातोव समेहि पादेहि पथवियं पतिट्ठाय उत्तराभिमुखो सत्तपदवीतिहारेन गतो । यथाह — “सम्पतिजातो खो, आनन्द, बोधिसत्तो समेहि पादेहि पतिट्ठहित्वा उत्तराभिमुखो सत्तपदवीतिहारेन गच्छति, सेतम्हि छत्ते अनुधारियमाने सब्बा च दिसा अनुविलोकेति, आसभिं वाचं भासति — ‘अग्गोहमस्मि लोकस्स, जेट्ठोहमस्मि लोकस्स, सेट्ठोहमस्मि लोकस्स, अयमन्तिमा जाति, नत्थिदानि पुनब्भवो’ति” (दी० नि० २.३१) ।

तञ्चस्स गमनं तथं अहोसि? अवितथं अनेकेसं विसेसाधिगमानं पुब्बनिमित्तभावेन । यज्झि सो सम्पतिजातोव समेहि पादेहि पतिट्ठहि । इदमस्स चतुरिद्धिपादपटिलाभस्स पुब्बनिमित्तं ।

उत्तराभिमुखभावो पन सब्बलोकुत्तरभावस्स पुब्बनिमित्तं ।

सत्तपदवीतिहारो, सत्तबोज्झङ्गरतनपटिलाभस्स ।

“सुवण्णदण्डा वीतिपतन्ति चामरा”ति, एत्थ वुत्तचामरुक्खेपो पन सब्बतित्थियनिम्मद्दनस्स ।

सेतच्छत्तधारणं, अरहत्तविमुत्तिवरविमलसेतच्छत्तपटिलाभस्स ।

सत्तमपदूपरि ठत्वा सब्बदिसानुविलोकनं, सब्बज्जुतानावरणजाणपटिलाभस्स ।

आसभिवाचाभासनं अप्पटिवत्तियवरधम्मचक्कप्पवत्तनस्स पुब्बनिमित्तं ।

तथा अयं भगवापि गतो, तञ्चस्स गमनं तथं अहोसि, अवितथं, तेसंयेव विसेसाधिगमानं पुब्बनिमित्तभावेन ।

तेनाहु पोराणा —

“मुहुत्तजातोव गवम्पती यथा,
समेहि पादेहि फुसी वसुन्धरं ।
सो विक्कमी सत्त पदानि गोतमो,
सेतञ्च छत्तं अनुधारयुं मरू ॥

गन्त्वान सो सत्त पदानि गोतमो,
दिसा विलोकेसि समा समन्ततो ।
अट्ठङ्गुपेतं गिरमब्भुदीरयि,
सीहो यथा पब्बतमुद्धनिट्ठितो’ति ॥

एवं तथा गतोति तथागतो ।

अथ वा यथा विपस्सी भगवा...पे०... यथा कस्सपो भगवा, अयम्पि भगवा तथेव नेक्खम्मेन कामच्छन्दं पहाय गतो, अब्बापादेन ब्यापादं, आलोकसज्जाय थिनमिद्धं, अविक्खेपेन उद्धच्चकुक्कुच्चं, धम्मववत्थानेन विचिकिच्चं पहाय जाणेन अविज्जं पदालेत्वा, पामोज्जेन अरतिं विनोदेत्वा, पठमज्झानेन नीवरणकवाटं उग्घाटेत्वा, दुतियज्झानेन वितक्कविचारं

वूपसमेत्वा, ततियज्झानेन पीतिं विराजेत्वा, चतुत्थज्झानेन सुखदुखं पहाय, आकासानञ्चायतनसमापत्तिया रूपसञ्जापटिघसञ्जानानत्तसञ्जायो समतिक्कमित्वा, विज्जाणञ्चायतनसमापत्तिया आकासानञ्चायतनसञ्जं, आकिञ्चञ्चायतनसमापत्तिया विज्जाणञ्चायतनसञ्जं, नेवसञ्जानासञ्चायतनसमापत्तिया आकिञ्चञ्चायतनसञ्जं समतिक्कमित्वा गतो ।

अनिच्चानुपस्सनाय निच्चसञ्जं पहाय, दुखानुपस्सनाय सुखसञ्जं, अनत्तानुपस्सनाय अत्तसञ्जं, निब्बिदानुपस्सनाय नन्दिं, विरागानुपस्सनाय रागं, निरोधानुपस्सनाय समुदयं, पटिनिस्सग्गानुपस्सनाय आदानं, खयानुपस्सनाय घनसञ्जं, वयानुपस्सनाय आयूहनं, विपरिणामानुपस्सनाय धुवसञ्जं, अनिमित्तानुपस्सनाय निमित्तं, अप्पणिहितानुपस्सनाय पणिधिं, सुञ्जतानुपस्सनाय अभिनिवेसं, अधिपञ्चाधम्मविपस्सनाय सारादानाभिनिवेसं, यथाभूतजाणदस्सनेन सम्मोहाभिनिवेसं, आदीनवानुपस्सनाय आलयाभिनिवेसं, पटिसङ्खानुपस्सनाय अप्पटिसङ्खं, विवट्टानुपस्सनाय संयोगाभिनिवेसं, सोतापत्तिमग्गेन दिट्ठेकट्ठे किलेसे भज्जित्वा, सकदागामिमग्गेन ओळारिके किलेसे पहाय, अनागामिमग्गेन अणुसहगते किलेसे समुग्घाटेत्वा, अरहत्तमग्गेन सब्बकिलेसे समुच्छिन्दित्वा गतो । एवम्पि तथा गतोति तथागतो ।

कथं तथलक्खणं आगतोति तथागतो? पथवीधातुया कक्खळत्तलक्खणं तथं अवितथं । आपोधातुया पग्घरणलक्खणं । तेजोधातुया उण्हत्तलक्खणं । वायोधातुया वित्थम्भनलक्खणं । आकासधातुया असम्फुट्टलक्खणं । विज्जाणधातुया विजाननलक्खणं ।

रूपस्स रूपनलक्खणं । वेदनाय वेदयितलक्खणं । सञ्जाय सञ्जाननलक्खणं । सङ्खारानं अभिसङ्खरणलक्खणं । विज्जाणस्स विजाननलक्खणं ।

वितक्कस्स अभिनिरोपनलक्खणं । विचारस्स अनुमज्जनलक्खणं पीतिया फरणलक्खणं । सुखस्स सातलक्खणं । चित्तेकग्गताय अविक्खेपलक्खणं । फस्सस्स फुसनलक्खणं ।

सद्धिन्द्रियस्स अधिमोक्खलक्खणं । वीरियिन्द्रियस्स पग्गहलक्खणं । सतिन्द्रियस्स उपट्टानलक्खणं । समाधिन्द्रियस्स अविक्खेपलक्खणं । पज्जिन्द्रियस्स पजाननलक्खणं ।

सद्भाबलस्स अस्सद्धिये अकम्पियलक्खणं । वीरियबलस्स कोसज्जे, सतिबलस्स मुट्टस्सच्चे । समाधिबलस्स उद्धच्चे, पज्जाबलस्स अविज्जाय अकम्पियलक्खणं ।

सतिसम्बोज्झङ्गस्स उपट्टानलक्खणं । धम्मविचयसम्बोज्झङ्गस्स पविचयलक्खणं । वीरियसम्बोज्झङ्गस्स पग्गहलक्खणं । पीतिसम्बोज्झङ्गस्स फरणलक्खणं । पस्सद्धिसम्बोज्झङ्गस्स वूपसमलक्खणं । समाधिसम्बोज्झङ्गस्स अविक्खेपलक्खणं । उपेक्खासम्बोज्झङ्गस्स पटिसङ्खानलक्खणं ।

सम्मादिट्ठिया दस्सनलक्खणं । सम्मासङ्कप्पस्स अभिनिरोपनलक्खणं । सम्मावाचाय परिग्गहलक्खणं । सम्माकम्मन्तस्स समुट्टानलक्खणं । सम्माआजीवस्स वोदानलक्खणं । सम्मावायामस्स पग्गहलक्खणं । सम्मासतिया उपट्टानलक्खणं । सम्मासमाधिस्स अविक्खेपलक्खणं ।

अविज्जाय अज्जाणलक्खणं । सङ्खारानं चेतनालक्खणं । विज्जाणस्स विजाननलक्खणं । नामस्स नमनलक्खणं । रूपस्स रूपनलक्खणं । सळायतनस्स आयतनलक्खणं । फस्सस्स फुसनलक्खणं । वेदनाय वेदयितलक्खणं । तण्हाय हेतुलक्खणं । उपादानस्स गहणलक्खणं । भवस्स आयूहनलक्खणं । जातिया निब्बत्तिलक्खणं । जराय जीरणलक्खणं । मरणस्स चुत्तिलक्खणं ।

धातूनं सुज्जतालक्खणं । आयतनानं आयतनलक्खणं । सतिपट्टानानं उपट्टानलक्खणं । सम्मप्पधानानं पदहनलक्खणं । इद्धिपादानं इज्जनलक्खणं । इन्द्रियानं अधिपतिलक्खणं । बलानं अकम्पियलक्खणं । बोज्झङ्गानं निय्यानलक्खणं । मग्गस्स हेतुलक्खणं ।

सच्चानं तथलक्खणं । समथस्स अविकखेपलक्खणं । विपस्सनाय अनुपस्सनालक्खणं । समथविपस्सनानं एकरसलक्खणं । युगनद्धानं अनतिवत्तनलक्खणं ।

सीलविसुद्धिया संवरलक्खणं । चित्तविसुद्धिया अविकखेपलक्खणं । दिट्ठिविसुद्धिया दस्सनलक्खणं ।

खये जाणस्स समुच्छेदनलक्खणं । अनुप्पादे जाणस्स पस्सद्दिलक्खणं ।

छन्दस्स मूललक्खणं । मनसिकारस्स समुट्ठापनलक्खणं । फस्सस्स समोधानलक्खणं । वेदनाय समोसरणलक्खणं । समाधिस्स पमुखलक्खणं । सतिया आधिपतेय्यलक्खणं । पज्जाय ततुत्तरियलक्खणं । विमुत्तिया सारलक्खणं... अमतोगधस्स निब्बानस्स परियोसानलक्खणं तथं अवितथं । एवं तथलक्खणं जाणगतिया आगतो अविरज्झित्वा पत्तो अनुप्पत्तोति तथागतो । एवं तथलक्खणं आगतोति तथागतो ।

कथं तथधम्मे याथावतो अभिसम्बुद्धोति तथागतो? तथधम्मा नाम चत्तारि अरियसच्चानि । यथाह — “चत्तारिमानि, भिक्खवे, तथानि अवितथानि अनज्जथानि । कतमानि चत्तारि? ‘इदं दुक्खं’न्ति भिक्खवे, तथमेतं अवितथमेतं अनज्जथमेतं’न्ति (सं० नि० ५.१०९०) वित्थारो । तानि च भगवा अभिसम्बुद्धो, तस्मा तथानं धम्मानं अभिसम्बुद्धत्ता तथागतोति वुच्चति । अभिसम्बुद्धत्थो हेत्थ गतसद्दो ।

अपि च जरामरणस्स जातिपच्चयसम्भूतसमुदागतट्ठो तथो अवितथो अनज्जथो...पे०..., सङ्खारानं अविज्जापच्चयसम्भूतसमुदागतट्ठो तथो अवितथो अनज्जथो...पे०..., तथा अविज्जाय सङ्खारानं पच्चयट्ठो, सङ्खारानं विज्जाणस्स पच्चयट्ठो...पे०..., जातिया जरामरणस्स पच्चयट्ठो तथो अवितथो अनज्जथो । तं सब्बं भगवा अभिसम्बुद्धो, तस्मापि तथानं धम्मानं अभिसम्बुद्धत्ता तथागतोति वुच्चति । एवं तथधम्मे याथावतो अभिसम्बुद्धोति तथागतो ।

कथं तथदस्सिताय तथागतो? भगवा यं सदेवके लोके...पे०..., सदेवमनुस्साय पजाय अपरिमाणासु लोकधातूसु अपरिमाणानं सत्तानं चक्खुद्वारे आपाथमागच्छन्तं रूपारम्भणं नाम अत्थि, तं सब्बाकारतो जानाति पस्सति । एवं जानता पस्सता च, तेन तं इट्ठानिट्ठादिवसेन वा दिट्ठसुतमुतविज्जातेसु लब्भमानकपदवसेन वा । “कतमं तं रूपं रूपायतनं? यं रूपं चतुन्नं महाभूतानं उपादाय वण्णनिभा सनिदस्सनं सप्पटिघं नीलं पीतकं’न्तिआदिना (ध० स० ६१६) नयेन अनेकेहि नामेहि तेरसहि वारेहि द्वेपज्जासाय नयेहि विभज्जमानं तथमेव होति, वितथं नत्थि । एस नयो सोतद्वारादीसुपि आपाथं आगच्छन्तेसु सद्दादीसु । वुत्तज्जेतं भगवता — “यं भिक्खवे, सदेवकस्स लोकस्स...पे०... सदेवमनुस्साय पजाय दिट्ठं सुतं

मुतं विज्जातं पत्तं परियेसितं अनुविचरितं मनसा, तमहं जानामि । तमहं अब्भज्जासिं, तं तथागतस्स विदितं, तं तथागतो न उपट्ठासी”ति (अ० नि० ४.२४) । एवं तथदस्सिताय तथागतो । तत्थ तथदस्सी अत्थे तथागतोति पदसम्भवो वेदितब्बो ।

कथं तथवादिताय तथागतो? यं रत्तिं भगवा बोधिमण्डे अपराजितपल्लङ्के निसिन्नो तिण्णं मारानं मत्थकं महित्वा अनुत्तरं सम्मासम्बोधिं अभिसम्बुद्धो, यच्च रत्तिं यमकसालानमन्तरे अनुपादिसेसाय निब्बानधातुया परिनिब्बायि, एत्थन्तरे पञ्चचत्तालीसवस्सपरिमाणे काले पठमबोधियापि मज्झिमबोधियापि पच्छिमबोधियापि यं भगवता भासितं — सुत्तं, गेय्यं... पे०... वेदल्लं, तं सब्बं अत्थतो च व्यञ्जनतो च अनुपवज्जं, अनूनमनधिकं, सब्बाकारपरिपुण्णं, रागमदनिम्मदं, दोसमोहमदनिम्मदं । नत्थि तत्थ वालगमत्तमि अवक्खलितं, सब्बं तं एकमुद्दिकाय लज्झितं विय, एकनाळिया मितं विय, एकतुलाय तुलितं विय च, तथमेव होति अवितथं अनञ्जथं । तेनाह — “यच्च, चुन्द, रत्तिं तथागतो अनुत्तरं सम्मासम्बोधिं अभिसम्बुद्धति, यच्च रत्तिं अनुपादिसेसाय निब्बानधातुया परिनिब्बायति, यं एतस्मिं अन्तरे भासति लपति निद्दिसति, सब्बं तं तथेव होति, नो अञ्जथा । तस्मा ‘तथागतो’ति वुच्चती”ति (अ० नि० ४.२३) । गदत्थो हेत्थ गतसद्धो । एवं तथवादिताय तथागतो ।

अपि च आगदं आगदो, वचनन्ति अत्थो । तयो अविपरीतो आगदो अस्साति, द-कारस्स त-कारं कत्वा तथागतोति एवमेतस्मिं अत्थे पदसिद्धि वेदितब्बा ।

कथं तथाकारिताय तथागतो? भगवतो हि वाचाय कायो अनुलोमेति, कायस्सपि वाचा, तस्मा यथावादी तथाकारी, यथाकारी तथावादी च होति । एवंभूतस्स चस्स यथावाचा, कायोपि तथा गतो पवत्तोति अत्थो । यथा च कायो, वाचापि तथा गता पवत्ताति तथागतो । तेनेवाह — “यथावादी, भिक्खवे, तथागतो तथाकारी, यथाकारी तथावादी । इति यथावादी तथाकारी यथाकारी तथावादी । तस्मा ‘तथागतो’ति वुच्चती”ति (अ० नि० ४.२३) । एवं तथाकारिताय तथागतो ।

कथं अभिभवनट्टेन तथागतो? उपरि भवगं हेट्ठा अवीचिं परियन्तं कत्वा तिरियं अपरिमाणासु लोकधातूसु सब्बसत्ते अभिभवति सीलेनपि समाधिनापि पञ्चायपि विमुत्तियापि, विमुत्तिजाणदस्सनेनपि न तस्स तुला वा पमाणं वा अत्थि; अतुलो अप्पमेय्यो अनुत्तरो राजातिराजा देवदेवो सक्कानं अतिसक्को ब्रह्मानं अतिब्रह्मा । तेनाह — “सदेवके, भिक्खवे, लोके...पे०... सदेवमनुस्साय पजाय तथागतो अभिभू अनभिभूतो अज्जदत्थुदसो वसवत्ती, तस्मा ‘तथागतो’ति वुच्चती”ति ।

तत्रेवं पदसिद्धि वेदितब्बा । अगदो विय अगदो । को पनेस? देसनाविलासमयो चेव पुज्जुस्सयो च । तेन हेस महानुभावो भिसक्को दिब्बागदेन सप्पे विय सब्बपरप्पवादिनो सदेवकञ्च लोकं अभिभवति । इति सब्बालोकाभिभवने तथो अविपरीतो देसनाविलासमयो चेव पुज्जुस्सयो च अगदो अस्साति । द-कारस्स त-कारं कत्वा तथागतोति वेदितब्बो । एवं अभिभवनट्टेन तथागतो ।

अपि च तथाय गतोतिपि तथागतो, तथं गतोतिपि तथागतो । गतोति अवगतो, अतीतो पत्तो पटिपन्नोति अत्थो ।

तत्थ सकललोकं तीरणपरिज्जाय तथाय गतो अवगतोति तथागतो । लोकसमुदयं प्हानपरिज्जाय तथाय गतो अतीतोति तथागतो । लोकनिरोधं सच्छिकिरियाय तथाय गतो पत्तोति तथागतो । लोकनिरोधगामिनिं पटिपदं तथं गतो

पटिपन्नोति तथागतो । तेन वुत्तं भगवता —

“लोको, भिक्खवे, तथागतेन अभिसम्बुद्धो, लोकस्मा तथागतो विसंयुत्तो । लोकसमुदयो, भिक्खवे, तथागतेन अभिसम्बुद्धो, लोकसमुदयो तथागतस्स पहीनो । लोकनिरोधो, भिक्खवे, तथागतेन अभिसम्बुद्धो, लोकनिरोधो तथागतस्स सच्छिकतो । लोकनिरोधगामिनी पटिपदा, भिक्खवे, तथागतेन अभिसम्बुद्धा, लोकनिरोधगामिनी पटिपदा तथागतस्स भाविता । यं भिक्खवे, सदेवकस्स लोकस्स...पे०... सब्बं तं तथागतेन अभिसम्बुद्धं । तस्मा, तथागतोति वुच्चती”ति (अ० नि० ४.२३) ।

तस्सपि एवं अत्थो वेदितब्बो । इदम्पि च तथागतस्स तथागतभावदीपने मुखमत्तमेव । सब्बाकारेण पन तथागतोव तथागतस्स तथागतभावं वण्णेय्य ।

कतमञ्च तं भिक्खवेति येन अप्पमत्तकेन ओरमत्तकेन सीलमत्तकेन पुथुज्जनो तथागतस्स वण्णं वदमानो वदेय्य, तं कतमन्ति पुच्छति? तत्थ पुच्छा नाम अदिट्ठजोतना पुच्छा, दिट्ठसंसन्दना पुच्छा, विमतिच्छेदना पुच्छा, अनुमतिपुच्छा, कथेतुकम्यता पुच्छाति पञ्चविधा होति ।

तत्थ कतमा **अदिट्ठजोतना पुच्छा**? पकतिया लक्खणं अज्जातं होति, अदिट्ठं अतुलितं अतीरितं अविभूतं अविभावितं, तस्स जाणाय दस्सनाय तुलनाय तीरणाय विभावनाय पज्जं पुच्छति, अयं अदिट्ठजोतना पुच्छा ।

कतमा **दिट्ठसंसन्दना पुच्छा**? पकतिया लक्खणं जातं होति, दिट्ठं तुलितं तीरितं विभूतं विभावितं, तस्स अज्जेहि पण्डितेहि सद्धिं संसन्दनत्थाय पज्जं पुच्छति, अयं दिट्ठसंसन्दना पुच्छा ।

कतमा **विमतिच्छेदना पुच्छा**? पकतिया संसयपक्खन्दो होति, विमतिपक्खन्दो, द्वेळ्हकजातो, “एवं नु खो, न नु खो, किन्नु खो, कथं नु खो”ति । सो विमतिच्छेदनत्थाय पज्जं पुच्छति । अयं विमतिच्छेदना पुच्छा ।

कतमा **अनुमतिपुच्छा**? भगवा भिक्खून् अनुमतिया पज्जं पुच्छति — “तं किं मज्जथ, भिक्खवे, रूपं निच्चं वा अनिच्चं वा”ति । अनिच्चं, भन्ते । यं पनानिच्चं, दुक्खं वा तं सुखं वाति? दुक्खं भन्तेति (महाव० २१) सब्बं वत्तब्बं, अयं अनुमतिपुच्छा ।

कतमा **कथेतुकम्यता पुच्छा**? भगवा भिक्खून् कथेतुकम्यताय पज्जं पुच्छति । चत्तारोमे, भिक्खवे, सतिपट्ठाना । कतमे चत्तारो?...पे०... अट्ठिमे भिक्खवे मग्गङ्गा । कतमे अट्ठाति, अयं कथेतुकम्यता पुच्छा ।

इति इमासु पञ्चसु पुच्छासु अदिट्ठस्स ताव कस्सचि धम्मस्स अभावतो तथागतस्स अदिट्ठजोतना पुच्छा नत्थि । “इदं नाम अज्जेहि पण्डितेहि समणब्राह्मणेहि सद्धिं संसन्दित्वा देसेस्सामी”ति समन्नाहारस्सेव अनुपपज्जनतो दिट्ठसंसन्दना पुच्छापि नत्थि । यस्मा पन बुद्धानं एकधम्मपि आसप्पना परिसप्पना नत्थि, बोधिमण्डेयेव सब्बा कङ्खा छिन्ना; तस्मा विमतिच्छेदना पुच्छापि नत्थियेव । अवसेसा पन द्वे पुच्छा बुद्धानं अत्थि, तासु अयं कथेतुकम्यता पुच्छा नाम ।

८. इदानि तं कथेतुकम्यताय पुच्छाय पुच्छितमत्थं कथेतुं “पाणातिपातं पहाया”तिआदिमाह ।

तत्थ पाणस्स अतिपातो पाणातिपातो, पाणवधो, पाणघातोति वुत्तं होति । **पाणो**ति चेत्थ वोहारतो सत्तो, परमत्थतो जीवितिन्द्रियं, तस्मिं पन पाणे पाणसज्जिनो जीवितिन्द्रियुपच्छेदकउपक्कमसमुद्वापिका कायवचीद्वारानं अज्जतरद्वारप्पवत्ता वधकचेतना पाणातिपातो । सो गुणविरहितेसु तिरच्छानगतादीसु पाणेसु खुद्दके पाणे अप्पसावज्जो, महासरीरे महासावज्जो, कस्मा? पयोगमहन्तताय । पयोगसमत्तेपि वत्थुमहन्तताय । गुणवन्तेसु मनुस्सादीसु अप्पगुणे पाणे अप्पसावज्जो, महागुणे महासावज्जो । सरीरगुणानं पन समभावे सति किलेसानं उपक्कमानञ्च मुदुताय अप्पसावज्जो, तिब्बताय महासावज्जोति वेदितब्बो ।

तस्स पञ्च सम्भारा होन्ति — पाणो, पाणसज्जिता, वधकचित्तं, उपक्कमो, तेन मरणन्ति । छ पयोगा — साहत्थिको, आणत्तिको, निस्सगियो, थावरो, विज्जामयो, इद्धिमयोति । इमस्मिं पनत्थे वित्थारियमाने अतिविय पपञ्चो होति, तस्मा तं न वित्थारयाम, अज्जञ्च एवरूपं । अत्थिकेहि पन समन्तपासादिकं विनयट्ठकथं ओलोकेत्वा गहेतब्बं ।

पहायाति इमं पाणातिपातचेतनासङ्घातं दुस्सील्यं पजहित्वा । **पटिविरतो**ति पहीनकालतो पट्टाय ततो दुस्सील्यतो ओरतो विरतोव । नत्थि तस्स वीतिक्कमिस्सामीति चक्खुसोतविज्जेय्या धम्मा पगेव कायिकाति इमिनाव नयेन अज्जेसुपि एवरूपेसु पदेसु अत्थो वेदितब्बो ।

समणोति भगवा समितपापताय लद्धवोहारो । **गोतमो**ति गोत्तवसेन । न केवलञ्च भगवायेव पाणातिपाता पटिविरतो, भिक्खुसङ्घोपि पटिविरतो, देसना पन आदितो पट्टाय एवं आगता, अत्थं पन दीपेन्तेन भिक्खुसङ्घवसेनापि दीपेतुं वट्ठति ।

निहितदण्डो निहितसत्थोति परूपघातत्थाय दण्डं वा सत्थं वा आदाय अवत्तनतो निक्खित्तदण्डो चेव निक्खित्तसत्थो चाति अत्थो । एत्थ च ठपेत्वा दण्डं सब्बम्पि अवसेसं उपकरणं सत्तानं विहेठनभावतो सत्थन्ति वेदितब्बं । यं पन भिक्खू कत्तरदण्डं वा दन्तकट्टं वा वासिं पिप्पलिकं वा गहेत्वा विचरन्ति, न तं परूपघातत्थाय । तस्मा निहितदण्डो निहितसत्थो त्वेव सङ्ख्यं गच्छति ।

लज्जीति पापजिगुच्छनलक्खणाय लज्जाय समन्नागतो । **दयापन्नो**ति दयं मेत्तचित्तं आपन्नो । **सब्बपाणभूतहितानुकम्पी**ति; सब्बे पाणभूते हितेन अनुकम्पको । ताय दयापन्नताय सब्बेसं पाणभूतानं हितचित्तकोति अत्थो । **विहरती**ति इरियति यपेति यापेति पालेति । **इति वा हि, भिक्खवे**ति एवं वा भिक्खवे । वा सहो उपरि “अदिन्नादानं पहाया”ति आदीनि अपेक्खित्वा विकप्पत्थो वुत्तो, एवं सब्बत्थ पुरिमं वा पच्छिमं वा अपेक्खित्वा विकप्पभावो वेदितब्बो ।

अयं पनेत्थ सङ्घेपो — भिक्खवे, पुथुज्जनो तथागतस्स वण्णं वदमानो एवं वदेय्य — “समणो गोतमो पाणं न हनति, न घातेति, न तत्थ समनुज्जो होति, विरतो इमस्मा दुस्सील्या; अहो, वत रे बुद्धगुणा महन्ता”ति, इति महन्तं उस्साहं कत्वा वण्णं वत्तुकामोपि अप्पमत्तकं ओरमत्तकं आचारसीलमत्तकमेव वक्खति । उपरि असाधारणभावं निस्साय वण्णं वत्तुं न सक्खिस्सति । न केवलञ्च पुथुज्जनोव सोतापन्नसकदागामिअनागामिअरहन्तोपि पच्चेकबुद्धापि न सक्कोन्तियेव; तथागतोयेव पन सक्कोति, तं वो उपरि वक्खामीति, अयमेत्थ साधिप्पाया अत्थवण्णना । इतो परं पन अपुब्बपदमेव वण्णयिस्साम ।

अदिन्नादानं पहायाति एत्थ अदिन्नस्स आदानं अदिन्नादानं, परसंहरणं, थेय्यं, चोरिकाति वुत्तं होति । तत्थ

अदिन्नन्ति परपरिगृहीतं, यत्थ परो यथाकामकारितं आपज्जन्तो अदण्डारहो अनुपवज्जो च होति । तस्मिं परपरिगृहीते परपरिगृहीतसज्जिनो, तदादायकउपक्कमसमुट्ठापिका थेय्यचेतना अदिन्नादानं । तं हीने परसन्तके अप्पसावज्जं, पणीते महासावज्जं, कस्मा? वत्थुपणीतताय । वत्थुसमत्ते सति गुणाधिकानं सन्तके वत्थुस्मिं महासावज्जं । तं तं गुणाधिकं उपादाय ततो ततो हीनगुणस्स सन्तके वत्थुस्मिं अप्पसावज्जं ।

तस्स पञ्च सम्भारा होन्ति — परपरिगृहीतं, परपरिगृहीतसज्जिता, थेय्यचित्तं, उपक्कमो, तेन हरणन्ति । छ पयोगा — साहत्थिकादयोव । ते च खो यथानुरूपं थेय्यावहारो, पसय्हावहारो, पटिच्छन्नावहारो, परिकप्पावहारो, कुसावहारोति इमेसं अवहारानं वसेन पवत्ता, अयमेत्थ सङ्केपो । वित्थारो पन समन्तपासादिकायं वुत्तो ।

दिन्नमेव आदियतीति **दिन्नादायी** । चित्तेनपि दिन्नमेव पटिकङ्कुतीति **दिन्नपाटिकङ्कु** । थेनेतीति थेनो । न थेनेन **अथेनेन** । अथेनत्तायेव **सुचिभूतेन** । **अत्तनाति** अत्तभावेन । अथेनं सुचिभूतं अत्तानं कत्वा विहरतीति वुत्तं होति । सेसं पठमसिक्खापदे वुत्तनयेनेव योजेतब्बं । यथा च इध, एवं सब्बत्थ ।

अब्रह्मचरियन्ति असेट्ठचरियं । ब्रह्मं सेट्ठं आचारं चरतीति ब्रह्मचारी । **आराचारी**ति अब्रह्मचरियतो दूरचारी । **मेथुनाति** रागपरियुट्ठानवसेन सदिसत्ता मेथुनकाति लद्धवोहारेहि पटिसेवितब्बतो मेथुनाति सङ्ख्यं गता असद्धम्मा । **गामधम्माति** गामवासीनं धम्मा ।

१. मुसावादं पहायाति एत्थ **मुसा**ति विसंवादनपुरेक्खारस्स अत्थभज्जनको वचीपयोगो कायपयोगो, वा विसंवादनाधिप्पायेन पनस्स परविसंवादकायवचीपयोगसमुट्ठापिका चेतना मुसावादो ।

अपरो नयो, **‘मुसा’**ति अभूतं अतच्छं वत्थु । **‘वादो’**ति तस्स भूततो तच्छतो विज्जापनं । लक्खणतो पन अतथं वत्थुं तथतो परं विज्जापेतुकामस्स तथाविज्जत्तिसमुट्ठापिका चेतना मुसावादो । सो यमत्थं भज्जति, तस्स अप्पताय अप्पसावज्जो, महन्तताय महासावज्जो ।

अपि च गहट्ठानं अत्तनो सन्तकं अदातुकामताय नत्थीतिआदिनयप्पवत्तो अप्पसावज्जो, सक्खिना हुत्वा अत्थभज्जनत्थं वुत्तो महासावज्जो, पब्बजितानं अप्पकम्पि तेलं वा सप्पिं वा लभित्वा हसाधिप्पायेन — “अज्ज गामे तेलं नदी मज्जे सन्दती”ति पूरणकथानयेन पवत्तो अप्पसावज्जो, अदिट्ठयेव पन दिट्ठन्तिआदिना नयेन वदन्तानं महासावज्जो ।

तस्स चत्तारो सम्भारा होन्ति — अतथं वत्थु, विसंवादनचित्तं, तज्जो वायामो, परस्स तदत्थविजाननन्ति । एको पयोगो साहत्थिकोव । सो कायेन वा कायपटिबद्धेन वा वाचाय वा परविसंवादनकिरियाकरणेन दट्ठब्बो । ताय चे किरियाय परो तमत्थं जानाति, अयं किरियसमुट्ठापिकचेतनाक्खणेयेव मुसावादकम्मुना बज्झति ।

यस्मा पन यथा कायकायपटिबद्धवाचाहि परं विसंवादेति, तथा “इदमस्स भणाही”ति आणापेन्तोपि पण्णं लिखित्वा पुरतो निस्सज्जन्तोपि, “अयमत्थो एवं दट्ठब्बो”ति कुट्ठादीसु लिखित्वा ठपेन्तोपि । तस्मा एत्थ आणत्तिकनिस्सगियथावरापि पयोगा युज्जन्ति, अट्ठकथासु पन अनागतत्ता वीमंसित्वा गहेतब्बा ।

सच्चं वदतीति **सच्चवादी** । सच्चेन सच्चं सन्दहति घटेतीति **सच्चसन्धो** । न अन्तरन्तरा मुसा वदतीति अत्थो । यो हि पुरिसो कदाचि मुसा वदति, कदाचि सच्चं, तस्स मुसावादेन अन्तरितत्ता सच्चं सच्चेन न घटीयति; तस्मा सो न

सच्चसन्धो । अयं पन न तादिसो, जीवितहेतुपि मुसा अवत्वा सच्चेन सच्चं सन्दहति येवाति सच्चसन्धो ।

थेतोति थिरो थिरकथोति अत्थो । एको हि पुग्गलो हलिद्विरागो विय, थुसरासिम्हि निखातखाणु विय, अस्सपिट्टे ठपितकुम्भण्डमिव च न थिरकथो होति, एको पासाणलेखा विय, इन्दखीलो विय च थिरकथो होति, असिना सीसं छिन्दन्तेपि द्वे कथा न कथेति, अयं वुच्चति थेतो ।

पच्चयिकोति पत्तियायितब्बको, सद्भावयितब्बकोति अत्थो । एकच्चो हि पुग्गलो न पच्चयिको होति, “इदं केन वुत्तं, असुकेना”ति वुत्ते “मा तस्स वचनं सद्वहथा”ति वत्तब्बतं आपज्जति । एको पच्चयिको होति, “इदं केन वुत्तं, असुकेना”ति वुत्ते “यदि तेन वुत्तं, इदमेव पमाणं, इदानि उपपरिक्खितब्बं नत्थि, एवमेव इद”न्ति वत्तब्बतं आपज्जति, अयं वुच्चति पच्चयिको । **अविसंवादको लोकस्सा**ति ताय सच्चवादिताय लोकं न विसंवादेतीति अत्थो ।

पिसुणं वाचं पहायाति आदीसु याय वाचाय यस्स तं वाचं भासति, तस्स हृदये अत्तनो पियभावं, परस्स च सुज्जभावं करोति, सा पिसुणा वाचा ।

याय पन अत्तानम्पि परम्पि फरुसं करोति, या वाचा सयम्पि फरुसा, नेव कण्णसुखा न हृदयङ्गमा, अयं फरुसा वाचा ।

येन सम्फं पलपति निरत्थकं, सो सम्फप्पलापो ।

तेसं मूलभूता चेतनापि पिसुणवाचादिनामेव लभति, सा एव च इधाधिप्पेताति ।

तत्थ संकिलिडुचित्तस्स परेसं वा भेदाय अत्तनो पियकम्यताय वा कायवचीपयोगसमुट्ठापिका चेतना पिसुणवाचा । सा यस्स भेदं करोति, तस्स अप्पगुणताय अप्पसावज्जा, महागुणताय महासावज्जा ।

तस्सा चत्तारो सम्भारा — भिन्दितब्बो परो, “इति इमे नाना भविस्सन्ति, विना भविस्सन्ती”ति भेदपुरेक्खारता वा, “इति अहं पियो भविस्सामि विस्सासिको”ति पियकम्यता वा, तज्जो वायामो, तस्स तदत्थविजाननन्ति । **इमेसं भेदायाति**, येसं इतोति वुत्तानं सन्तिके सुतं तेसं भेदाय ।

भिन्नानं वा सन्धाताति द्विन्नं मित्तानं वा समानुपज्झायकादीनं वा केनचिदेव कारणेन भिन्नानं एकमेकं उपसङ्गमित्वा “तुम्हाकं ईदिसे कुले जातानं एवं बहुस्सुतानं इदं न युत्त”न्ति आदीनि वत्वा सन्धानं कत्ता अनुकत्ता । **अनुप्पदाताति** सन्धानानुप्पदाता । द्वे जने समग्गे दिस्वा — “तुम्हाकं एवरूपे कुले जातानं एवरूपेहि गुणेहि समन्नागतानं अनुच्छविकमेत”न्ति आदीनि वत्वा दळ्हीकम्मं कत्ताति अत्थो । समग्गो आरामो अस्साति **समग्गारामो** । यत्थ समग्गा नत्थि, तत्थ वसितुम्पि न इच्छतीति अत्थो । समग्गरामोतिपि पाळि, अयमेवेत्थ अत्थो । **समग्गरतोति** समग्गोसु रतो, ते पहाय अज्जत्थ गन्तुम्पि न इच्छतीति अत्थो । समग्गे दिस्वापि सुत्वापि नन्दतीति **समग्गनन्दी**, **समग्गकरणं वाचं भासिताति** या वाचा सत्ते समग्गेयेव करोति, तं सामग्गिगुणपरिदीपिकमेव वाचं भासति, न इतरन्ति ।

परस्स मम्मच्छेदककायवचीपयोगसमुट्ठापिका एकन्तफरुसचेतना फरुसावाचा । तस्सा आविभावत्थमिदं वत्थु — एको किर दारको मातुवचनं अनादियित्वा अरज्जं गच्छति, तं माता निवत्तेतुमसक्कोन्ती — “चण्डा तं महिंसी अनुबन्धतू”ति अक्कोसि । अथस्स तथेव अरज्जे महिंसी उट्ठासि । दारको “यं मम माता मुखेन कथेसि, तं मा होतु, यं

चित्तेन चिन्तेसि तं होतूँ'ति, सच्चकिरियमकासि । महिंसी तत्थेव बद्धा विय अट्ठासि । एवं मम्मच्छेदकोपि पयोगो चित्तसण्हाताय न फरुसा वाचा होति । मातापितरो हि कदाचि पुत्तके एवं वदन्ति — “चोरा वो खण्डाखण्डं करोन्तूँ”ति, उप्पलपत्तम्पि च नेसं उपरि पतन्तं न इच्छन्ति । आचरियुपज्झाया च कदाचि निस्सितके एवं वदन्ति — “किं इमे अहिरीका अनोत्तप्पिनो चरन्ति, निद्धमथ ने”ति, अथ च नेसं आगमाधिगमसम्पत्तिं इच्छन्ति । यथा च चित्तसण्हाताय फरुसा वाचा न होति, एवं वचनसण्हाताय अफरुसा वाचा न होति । न हि मारापेतुकामस्स — “इमं सुखं सयापेथा”ति वचनं अफरुसा वाचा होति, चित्तफरुसताय पनेसा फरुसा वाचाव । सा यं सन्धाय पवत्तिता, तस्स अप्पगुणताय अप्पसावज्जा, महागुणताय महासावज्जा । तस्सा तयो सम्भारा — अवकोसितब्बो परो, कुपितचित्तं, अवकोसनाति ।

नेलाति एलं वुच्चति दोसो, नास्सा एलन्ति नेला, निद्वोसाति अत्थो । “नेलङ्गो सेतपच्छादो”ति, (उदा० ६५) एत्थ वुत्तनेलं विय । **कण्णसुखा**ति ब्यञ्जनमधुरताय कण्णानं सुखा, सूचिविज्जनं विय कण्णसूलं न जनेति । अत्थमधुरताय सकलसरीरे कोपं अजनेत्वा पेमं जनेतीति **पेमनीया** । हृदयं गच्छति, अप्पटिहज्जमाना सुखेन चित्तं पविसतीति **हृदयङ्गमा** । गुणपरिपुण्णताय पुरे भवाति **पोरी** पुरे संवट्टनारी विय सुकुमारातिपि **पोरी** । पुरस्स एसातिपि **पोरी** । नगरवासीनं कथाति अत्थो । नगरवासिनो हि युत्तकथा होन्ति । पितिमत्तं पिताति वदन्ति, भातिमत्तं भाताति वदन्ति, मातिमत्तं माताति वदन्ति । एवरूपी कथा बहुनो जनस्स कन्ता होतीति **बहुजनकन्ता** । कन्तभावेनेव बहुनो जनस्स मनापा चित्तवुट्ठिकराति **बहुजनमनापा** ।

अनत्थविज्जापिका कायवचीपयोगसमुट्ठापिका अकुसलचेतना सम्फप्पलापो । सो आसेवनमन्दताय अप्पसावज्जो, आसेवनमहन्ताय महासावज्जो, तस्स द्वे सम्भारा — भारतयुद्धसीताहरणादिनिरत्थकथापुरेक्खारता, तथारूपी कथा कथनञ्च ।

कालेन वदतीति **कालवादी** वत्तब्बयुत्तकालं सल्लक्खेत्वा वदतीति अत्थो । भूतं तथं तच्छं सभावमेव वदतीति **भूतवादी** । दिट्ठधम्मिकसम्परायिकत्थसन्निस्सितमेव कत्वा वदतीति **अत्थवादी** । नवलोकुत्तरधम्मसन्निस्सितं कत्वा वदतीति **धम्मवादी** संवरविनयपहानविनयसन्निस्सितं कत्वा वदतीति **विनयवादी** ।

निधानं वुच्चति ठपनोकासो, निधानमस्सा अत्थीति **निधानवती** । हृदये निधातब्बयुत्तकं वाचं भासिताति अत्थो । **कालेनाति** एवरूपिं भासमानोपि च — “अहं निधानवतिं वाचं भासिस्सामी”ति न अकालेन भासति, युत्तकालं पन अपेक्खित्वाव भासतीति अत्थो । **सापदेसन्ति** सउपमं, सकारणन्ति अत्थो । **परियन्तवतिन्ति** परिच्छेदं दस्सेत्वा यथास्सा परिच्छेदो पज्जायति, एवं भासतीति अत्थो । **अत्थसंहितन्ति** अनेकेहिपि नयेहि विभजन्तेन परियादातुं असक्कुण्ययताय अत्थसम्पन्नं भासति । यं वा सो अत्थवादी अत्थं वदति, तेन अत्थेन सहितत्ता अत्थसंहितं वाचं भासति, न अज्जं निक्खिपित्वा अज्जं भासतीति वुत्तं होति ।

१०. बीजगामभूतगामसमारम्भाति मूलबीजं खन्धबीजं फळुबीजं अगगबीजं बीजबीजन्ति पञ्चविधस्स बीजगामस्स चेव, यस्स कस्सचि नीलतिणरुक्खादिकस्स भूतगामस्स च समारम्भा, छेदनभेदनपचनादिभावेन विकोपना पटिविरतोति अत्थो ।

एकभत्तिकोति पातरासभत्तं सायमासभत्तन्ति द्वे भत्तानि, तेसु पातरासभत्तं अन्तोमज्झन्हिकेन परिच्छिन्नं, इतरं मज्झन्हिकतो उद्धं अन्तो अरुणेन । तस्मा अन्तोमज्झन्हिके दसक्खत्तुं भुज्जमानोपि एकभत्तिकोव होति । तं सन्धाय वुत्तं

“एकभक्तिको”ति ।

रत्तिया भोजनं रत्ति, ततो उपरतोति **रत्तूपरतो** । अतिक्कन्ते मज्झन्हिके याव सूरियत्थङ्गमना भोजनं विकालभोजनं नाम । ततो विरतत्ता **विरतो विकालभोजना** । कदा विरतो? अनोमानदीतीरे पब्बजितदिवसतो पट्टाय ।

सासनस्स अननुलोमत्ता विसूकं पटाणीभूतं दस्सनन्ति विसूकदस्सनं । अत्तना नच्चननच्चापनादिवसेन नच्चा च गीता च वादिता च अन्तमसो मयूरनच्चादिवसेनपि पवत्तानं नच्चादीनं विसूकभूता दस्सना चाति **नच्चगीतवादितविसूकदस्सना** । नच्चादीनि हि अत्तना पयोजेतुं वा परेहि पयोजापेतुं वा पयुत्तानि पस्सितुं वा नेव भिक्खूनं न भिक्खुनीनञ्च वट्टन्ति ।

मालादीसु **मालाति** यं किञ्चि पुप्फं । **गन्धन्ति** यं किञ्चि गन्धजातं । **विलेपनन्ति** छविरागकरणं । तत्थ पिळन्धन्तो धारेति नाम, ऊनट्टानं पूरेन्तो मण्डेति नाम, गन्धवसेन छविरागवसेन च सादियन्तो विभूसेति नाम । **ठानं** वुच्चति कारणं । तस्मा याय दुस्सील्यचेतनाय तानि मालाधारणादीनि महाजनो करोति, ततो पटिविरतोति अत्थो ।

उच्चासयनं वुच्चति पमाणातिक्कन्तं । **महासयनन्ति** अकप्पियपच्चत्थरणं । ततो विरतोति अत्थो ।

जातरूपन्ति सुवण्णं । **रजतन्ति** कहापणो, लोहमासको, जतुमासको, दारुमासकोति ये वोहारं गच्छन्ति । तस्स उभयस्सापि पटिग्गहणा पटिविरतो, नेव नं उग्गणहाति, न उग्गणहापेति, न उपनिक्खित्तं सादियतीति अत्थो ।

आमकधञ्जपटिग्गहणाति, सालिवीहियवगोधूमकङ्गुवरककुद्रूसकसङ्घातस्स सत्तविधस्सापि आमकधञ्जस्स पटिग्गहणा । न केवलञ्च एतेसं पटिग्गहणमेव, आमसनम्पि भिक्खूनं न वट्टतियेव । **आमकमंसपटिग्गहणाति** एत्थ अञ्जत्र ओदिस्स अनुज्जाता आमकमंसमच्छानं पटिग्गहणमेव भिक्खूनं न वट्टति, नो आमसनं ।

इत्थिकुमारिकपटिग्गहणाति एत्थ **इत्थीति** पुरिसन्तरगता, इतरा कुमारिका नाम, तासं पटिग्गहणम्पि आमसनम्पि अकप्पियमेव ।

दासिदासपटिग्गहणाति एत्थ दासिदासवसेनेव तेसं पटिग्गहणं न वट्टति । “कप्पियकारकं दम्पि, आरामिकं दम्पी”ति एवं वुत्ते पन वट्टति ।

अजेळकादीसु खेत्तवत्थुपरियोसानेसु कप्पियाकप्पियनयो विनयवसेन उपपरिक्खितब्बो । तत्थ **खेत्तं** नाम यस्मिं पुब्बण्णं रुहति । **वत्थु** नाम यस्मिं अपरण्णं रुहति । यत्थ वा उभयम्पि रुहति, तं खेत्तं । तदत्थाय अकतभूमिभागो **वत्थु** । खेत्तवत्थुसीसेन चेत्य वापितळाकादीनिपि सङ्गहितानेव ।

दूतेय्यं वुच्चति दूतकम्मं, गिहीनं पहितं पण्णं वा सासनं वा गहेत्वा तत्थ तत्थ गमनं । **पहिणगमनं** वुच्चति घरा घरं पेसितस्स खुद्दकगमनं । अनुयोगो नाम तदुभयकरणं । तस्मा दूतेय्यपहिणगमनानं अनुयोगाति । एवमेत्थ अत्थो वेदितब्बो ।

कयविककयाति कया च विककया च । तुलाकूटादीसु **कूटन्ति** वञ्चनं । तत्थ तुलाकूटं नाम रूपकूटं अङ्गकूटं, गहणकूटं, पटिच्छन्नकूटन्ति चतुब्बिधं होति । तत्थ **रूपकूटं** नाम द्वे तुला समरूपा कत्वा गणहन्तो महतिया गणहाति, ददन्तो

खुदिकाय देति । **अङ्गकूटं** नाम गणहन्तो पच्छाभागे हत्थेन तुलं अवकमति, ददन्तो पुब्बभागे । **गहणकूटं** नाम गणहन्तो मूले रज्जुं गणहाति, ददन्तो अगगे । **पटिच्छन्नकूटं** नाम तुलं सुसिरं कत्वा अन्तो अयचुण्णं पक्खिपित्वा गणहन्तो तं पच्छाभागे करोति, ददन्तो अगगभागे ।

कंसो वुच्चति सुवण्णपाति, ताय वज्जनं **कंसकूटं** । कथं? एकं सुवण्णपातिं कत्वा अज्जा द्वे तिस्सो लोहपातियो सुवण्णवण्णे करोति, ततो जनपदं गन्त्वा किञ्चिदेव अङ्गं कुलं पविसित्वा — “सुवण्णभाजनानि किण्था”ति वत्वा अग्घे पुच्छिते समग्घतरं दातुकामा होन्ति । ततो तेहि — “कथं इमेसं सुवण्णभावो जानितब्बो”ति वुत्ते, “वीमंसित्वा गण्हाथा”ति सुवण्णपातिं पासाणे घंसित्वा सब्बा पातियो दत्वा गच्छति ।

मानकूटं नाम हृदयभेदसिखाभेदरज्जुभेदवसेन तिविधं होति । तत्थ **हृदयभेदो** सप्पितेलादिमिननकाले लब्धति । तानि हि गणहन्तो हेट्ठाछिद्देन मानेन — “सणिकं आसिज्जा”ति वत्वा अन्तोभाजने बहुं पग्घरापेत्वा गणहाति, ददन्तो छिदं पिधाय सीधं पूरेत्वा देति ।

सिखाभेदो तिलतण्डुलादिमिननकाले लब्धति । तानि हि गणहन्तो सणिकं सिखं उस्सापेत्वा गणहाति, ददन्तो वेगेन पूरेत्वा सिखं छिन्दन्तो देति ।

रज्जुभेदो खेत्तवत्थुमिननकाले लब्धति । लज्जं अलभन्ता हि खेत्तं अमहन्तम्पि महन्तं कत्वा मिनन्ति ।

उक्कोटनादीसु **उक्कोटनन्ति** अस्सामिके सामिके कातुं लज्जग्गहणं । **वज्जनन्ति** तेहि तेहि उपायेहि परेसं वज्जनं । तत्रिदमेकं वत्थु — एको किर लुद्धको मिगज्ज मिगपोतकज्ज गहेत्वा आगच्छति, तमेको धुत्तो — “किं भो, मिगो अग्घति, किं मिगपोतको”ति आह । “मिगो द्वे कहापणे, मिगपोतको एक”न्ति च वुत्ते एकं कहापणं दत्वा मिगपोतकं गहेत्वा थोकं गन्त्वा निवत्तो — “न मे भो, मिगपोतकेन अत्थो, मिगं मे देही”ति आह । तेन हि — द्वे कहापणे देहीति । सो आह — “ननु ते भो, मया पठमं एको कहापणो दिन्नो”ति? “आम, दिन्नो”ति । “इदं मिगपोतकं गण्ह, एवं सो च कहापणो, अयज्ज कहापणग्घनको मिगपोतकोति द्वे कहापणा भविस्सन्ती”ति । सो “कारणं वदती”ति सल्लक्खेत्वा मिगपोतकं गहेत्वा मिगं अदासीति । **निकतीति** योगवसेन वा मायावसेन वा अपामङ्गं पामङ्गन्ति, अमणिं मणिन्ति, असुवण्णं सुवण्णन्ति कत्वा पतिरूपकेन वज्जनं । **साचियोगोति** कुटिलयोगो, एतेसंयेव उक्कोटनादीनमेतं नामं । तस्मा — उक्कोटनसाचियोगो, वज्जनसाचियोगो, निकतिसाचियोगोति, एवमेत्थ अत्थो दट्ठब्बो । केचि अज्जं दस्सेत्वा अज्जस्स परिवत्तनं साचियोगोति वदन्ति । तं पन वज्जनेनेव सङ्गहितं ।

छेदनादीसु **छेदनन्ति** हत्थच्छेदनादि । **वधोति** मारणं । **बन्धोति** रज्जुबन्धनादीहि बन्धनं । **विपरामोसोति** हिमविपरामोसो, गुम्बविपरामोसोति दुविधो । यं हिमपातसमये हिमेन पटिच्छन्ना हुत्वा मग्गप्पटिपन्नं जनं मुसन्ति, अयं हिमविपरामोसो । यं गुम्बादीहि पटिच्छन्ना मुसन्ति, अयं गुम्बविपरामोसो । **आलोपो** वुच्चति गामनिगमादीनं विलोपकरणं । **सहसाकारोति** साहसिककिरिया । गेहं पविसित्वा मनुस्सानं उरे सत्थं ठपेत्वा इच्छितभण्डानं गहणं । एवमेतस्मा छेदन... पे०... सहसाकारा पटिविरतो समणो गोतमोति । इति वा हि, भिक्खवे, पुथुज्जनो तथागतस्स वण्णं वदमानो वदेय्याति ।

एत्तावता चूळसीलं निड्डितं होति ।

मज्झिमसीलवण्णना

११. इदानीं मज्झिमसीलं वित्थारेन्तो “यथा वा पनेके भोन्तो”ति आदिमाह । तत्रायं अनुत्तानपदवण्णना ।
सद्भादेय्यानीति कम्मञ्च फलञ्च इधलोकञ्च परलोकञ्च सहित्वा दिन्नानि । ‘अयं मे जाती’ति वा, ‘मित्तो’ति वा, इदं पटिकरिस्सति, इदं वा तेन कतपुब्बन्ति वा, एवं न दिन्नानीति अत्थो । एवं दिन्नानि हि न सद्भादेय्यानि नाम होन्ति ।
भोजनानीति देसनासीसमत्तमेतं, अत्थतो पन सद्भादेय्यानि भोजनानि भुज्जित्वा चीवरानि पारुपित्वा सेनासनानि सेवमाना गिलानभेसज्जं परिभुज्जमानाति सब्बमेतं वुत्तमेव होति ।

सेय्यथिदन्ति निपातो । तस्सत्थो कतमो सो बीजगामभूतगामो, यस्स समारम्भं अनुयुत्ता विहरन्तीति । ततो तं दस्सेन्तो **मूलबीजन्ति** आदिमाह । तत्थ **मूलबीजं** नाम हलिद्दि, सिङ्गिवेरं, वचा, वचत्तं, अतिविसा, कटुकरोहिणी, उसीरं, भद्दमुत्तकन्ति एवमादि । **खन्धबीजं** नाम अस्सत्थो, निग्रोधो, पिलक्खो, उदुम्बरो, कच्छको, कपित्थनोति एवमादि । **फलुबीजं** नाम उच्छु, नळो, वेळूति एवमादि । **अग्गबीजं** नाम अज्जकं, फणिज्जकं, हिरिवेरन्ति एवमादि । **बीजबीजं** नाम पुब्बण्णं अपरण्णन्ति एवमादि । सब्बज्हेतं रुक्खतो वियोजितं विरुहनसमत्थमेव “बीजगामो”ति वुच्चति । रुक्खतो पन अवियोजितं असुक्खं “भूतगामो”ति वुच्चति । तत्थ भूतगामसमारम्भो पाचित्तियवत्थु, बीजगामसमारम्भो दुक्कटवत्थूति वेदितब्बो ।

१२. **सन्निधिकारपरिभोगन्ति** सन्निधिकतस्स परिभोगं । तत्थ दुविधा कथा, विनयवसेन च सल्लेखवसेन च । विनयवसेन ताव यं किञ्चि अन्नं अज्ज पटिग्गहितं अपरज्जु सन्निधिकारकं होति, तस्स परिभोगे पाचित्तियं । अत्तना लद्धं पन सामणेरानं दत्त्वा, तेहि लद्धं ठपापेत्वा दुतियदिवसे भुज्जितुं वट्टति, सल्लेखो पन न होति ।

पानसन्निधिम्हि एसेव नयो । तत्थ पानं नाम अम्बपानादीनि अट्ठ पानानि, यानि च तेसं अनुलोमानि । तेसं विनिच्छयो समन्तपासादिकायं वुत्तो ।

वत्थसन्निधिम्हि अनधिद्वितं अविकप्पितं सन्निधि च होति, सल्लेखञ्च कोपेति, अयं परियायकथा । निप्परियायतो पन तिचीवरसन्तुट्ठेन भवितब्बं, चतुत्थं लभित्वा अज्जस्स दातब्बं । सचे यस्स कस्सचि दातुं न सक्कोति, यस्स पन दातुकामो होति, सो उद्देसत्थाय वा परिपुच्छत्थाय वा गतो, आगतमत्ते दातब्बं, अदातुं न वट्टति । चीवरे पन अप्पहोन्ते सतिया पच्चासाय अनुज्जातकालं ठपेतुं वट्टति । सूचिसुत्तचीवरकारकानं अलाभेन ततो परम्पि विनयकम्मं कत्वा ठपेतुं वट्टति । “इमस्मिं जिण्णे पुन ईदिसं कुतो लभिस्सामी”ति पन ठपेतुं न वट्टति, सन्निधि च होति, सल्लेखञ्च कोपेति ।

यानसन्निधिम्हि यानं नाम वय्हं, रथो, सकटं, सन्दमानिका, सिविका, पाटङ्कीति; नेतं पब्बजितस्स यानं । उपाहना पन पब्बजितस्स यानयेव । एकभिक्षुस्स हि एको अरज्जत्थाय, एको धोतपादकत्थायाति, उक्कंसतो द्वे उपाहनसङ्घाटा वट्टन्ति । ततियं लभित्वा अज्जस्स दातब्बो । “इमस्मिं जिण्णे अज्जं कुतो लभिस्सामी”ति हि ठपेतुं न वट्टति, सन्निधि च होति, सल्लेखञ्च कोपेति ।

सयनसन्निधिम्हि सयनन्ति मज्जो । एकस्स भिक्षुनो एको गम्भे, एको दिवाठानेति उक्कंसतो द्वे मज्जा वट्टन्ति । ततो उत्तरि लभित्वा अज्जस्स भिक्षुनो वा गणस्स वा दातब्बो; अदातुं न वट्टति । सन्निधि च होति, सल्लेखञ्च कोपेति ।

गन्धसन्निधिम्हि भिक्षुनो कण्डुकच्छुच्छिविदोसादिआबाधे सति गन्धा वट्टन्ति । ते गन्धे आहरापेत्वा तस्मिं रोगे वूपसन्ते अज्जेसं वा आबाधिकानं दातब्बा, द्वारे पञ्चङ्गुलिघरधूपनादीसु वा उपनेतब्बा । “पुन रोगे सति भविस्सन्ती”ति

पन ठपेतुं न वट्टति, सन्निधि च होति, सल्लेखञ्च कोपेति ।

आमिसन्ति वृत्तावसेसं दट्ठब्बं । सेय्यथिदं, इधेकच्चो भिक्खु — “तथारूपे काले उपकाराय भविस्सती”ति तिलतण्डुलमुग्गमासनाळिकेरलोणमच्छमंसवल्लूरसप्पितेलगुळभाजनादीनि आहरापेत्वा ठपेति । सो वस्सकाले कालस्सेव सामणेरहि यागुं पचापेत्वा परिभुज्जित्वा “सामणेर, उदककदमे दुक्खं गामं पविसितुं, गच्छ असुकं कुलं गन्त्वा मय्हं विहारे निसिन्नभावं आरोचेहि; असुककुलतो दधिआदीनि आहरा”ति पेसेति । भिक्खूहि — “किं, भन्ते, गामं पविसिस्सथा”ति वृत्तेपि, “दुप्पवेसो, आवुसो, इदानि गामो”ति वदति । ते — “होतु, भन्ते, अच्छथ तुम्हे, मयं भिक्खं परियेसित्वा आहरिस्सामा”ति गच्छन्ति । अथ सामणरोपि दधिआदीनि आहरित्वा भत्तञ्च व्यञ्जनञ्च सम्पादेत्वा उपनेति, तं भुज्जन्तस्सेव उपट्टाका भत्तं पहिणन्ति, ततोपि मनापं मनापं भुज्जति । अथ भिक्खू पिण्डपातं गहेत्वा आगच्छन्ति, ततोपि मनापं मनापं गीवायामकं भुज्जतियेव । एवं चतुमासम्पि वीतिनामेति । अयं वुच्चति — “भिक्खु मुण्डकुटुम्बिकजीविकं जीवति, न समणजीविक”न्ति । एवरूपो आमिससन्निधि नाम होति ।

भिक्खुनो पन वसनट्टाने एका तण्डुलनाळि, एको गुळपिण्डो, चतुभागमत्तं सप्पीति एत्तकं निधेतुं वट्टति, अकाले सम्पत्तचोरानं अत्थाय । ते हि एत्तकम्पि आमिसपटिसन्धारं अलभन्ता जीवितापि वोरपेय्युं, तस्मा सचे एत्तकं नत्थि, आहरापेत्वापि ठपेतुं वट्टति । अफासुककाले च यदेत्थ कप्पियं, तं अत्तनापि परिभुज्जितुं वट्टति । कप्पियकुटियं पन बहुं ठपेन्तस्सापि सन्निधि नाम नत्थि । तथागतस्स पन तण्डुलनाळिआदीसु वा यं किञ्चि चतुरतनमत्तं वा पिलोतिकखण्डं “इदं मे अज्ज वा स्वे वा भविस्सती”ति ठपितं नाम नत्थि ।

१३. विसूकदस्सनेसु नच्चं नाम यं किञ्चि नच्चं, तं मग्गं गच्छन्तेनापि गीवं पसारेत्वा दट्ठुं न वट्टति । वित्थारविनिच्छयो पनेत्थ समन्तपासादिकायं वुत्तनयेनेव वेदितब्बो । यथा चेत्थ, एवं सब्बेसु सिक्खापदपटिसंयुत्तेसु सुत्तपदेसु । इतो परहि एत्तकम्पि अवत्वा तत्थ तत्थ पयोजनमत्तमेव वण्णयिस्सामाति ।

पेक्खन्ति नटसमज्जं । **अक्खानन्ति** भारतयुज्जनादिकं । यस्मिं ठाने कथीयति, तत्थ गन्तुम्पि न वट्टति । **पाणिस्सरन्ति** कंसताळं, पाणिताळन्तिपि वदन्ति । **वेताळन्ति** घनताळं, मन्तेन मतसरीरुट्टापनन्तिपि एके । **कुम्भथूणन्ति** चतुरस्सअम्बणकताळं, कुम्भसद्वन्तिपि एके । **सोभनकन्ति** नटानं अब्भोक्किरणं, सोभनकरं वा, पटिभानचित्तन्ति वुत्तं होति । **चण्डालन्ति** अयोगुळकीळा, चण्डालानं साणधोवनकीळातिपि वदन्ति । **वंसन्ति** वेळुं उस्सापेत्वा कीळनं ।

धोवनन्ति अट्ठिधोवनं, एकच्चेसु किर जनपदेसु कालङ्कते जातके न झापेन्ति, निखणित्वा ठपेन्ति । अथ नेसं पूतिभूतं कायं जत्वा नीहरित्वा अट्ठीनि धोवित्वा गन्धेहि मक्खेत्वा ठपेन्ति । ते नक्खत्तकाले एकस्मिं ठाने अट्ठीनि ठपेत्वा एकस्मिं ठाने सुरादीनि ठपेत्वा रोदन्ता परिदेवन्ता सुरं पिवन्ति । वुत्तम्पि चेतं — “अत्थि, भिक्खवे, दक्खिणेषु जनपदेसु अट्ठिधोवनं नाम, तत्थ होति अन्नम्पि पानम्पि खज्जम्पि भोज्जम्पि लेय्यम्पि पेय्यम्पि नच्चम्पि गीतम्पि वादितम्पि । अत्थेतं, भिक्खवे, धोवनं, नेतं नत्थीति वदामी”ति (अ० नि० १०.१०७) । एकच्चे पन इन्दजालेन अट्ठिधोवनं धोवनन्तिपि वदन्ति ।

हत्थियुद्धादीसु भिक्खुनो नेव हत्थिआदीहि सद्धिं युज्जितुं, न ते युज्जापेतुं, न युज्जन्ते दट्ठुं वट्टति । **निब्बुद्धन्ति** मल्लयुद्धं । **उय्योधिकन्ति** यत्थ सम्पहारो दिस्सति । **बलग्गन्ति** बलगणनट्टानं । **सेनाब्यूहन्ति** सेनानिवेसो, सकटब्यूहादिवसेन सेनाय निवेसनं । **अनीकदस्सनन्ति** — “तयो हत्थी पच्छिमं हत्थानीक”न्तिआदिना (पाचि० ३२४) नयेन वुत्तस्स अनीकस्स दस्सनं ।

१४. पमादो एत्थ तिट्ठतीति पमादट्ठानं । जूतञ्च तं पमादट्ठानञ्चाति जूतप्पमादट्ठानं । एकेकाय पन्तिया अट्ठ अट्ठ पदानि अस्साति अट्ठपदं दसपदेपि एसेव नयो । आकासन्ति अट्ठपददसपदेसु विय आकासेयेव कीळनं । परिहारपथन्ति भूमियं नानापथमण्डलं कत्वा तत्थ तत्थ परिहरितब्बं, पथं परिहरन्तानं कीळनं । सन्तिकन्ति सन्तिककीळनं । एकज्झं ठपिता सारियो वा सक्खरायो वा अचालेन्ता नखेनेव अपनेन्ति च उपनेन्ति च, सचे तत्थ काचि चलति, पराजयो होति, एवरूपाय कीळायेतं अधिवचनं । खलिकन्ति जूतफलके पासककीळनं । घटिका वुच्चति दीघदण्डकेन रस्सदण्डकं पहरणकीळनं । सलाकहत्थन्ति लाखाय वा मज्जिडिकाय वा पिट्ठोदकेन वा सलाकहत्थं तेमेत्वा — “किं होतू”ति भूमियं वा भित्तिं वा तं पहरित्वा हत्थिअस्सादिरूपदस्सनकीळनं । अक्खन्ति गुळकीळा । पङ्गचीरं वुच्चति पण्णनाळिकं, तं धमन्ता कीळन्ति । वड्ढकन्ति गामदारकानं कीळनकं खुद्दकनङ्गलं । मोक्खचिका वुच्चति सम्परिवत्तनकीळा, आकासे वा दण्डकं गहेत्वा भूमियं वा सीसं ठपेत्वा हेट्ठपरियभावेन परिवत्तनकीळाति वुत्तं होति । चिङ्गुलिकं वुच्चति तालपण्णादीहि कतं वातप्पहारेन परिब्भमनचक्कं । पत्ताळहकं वुच्चति पण्णनाळिका । ताय वालुकादीनि मिनन्ता कीळन्ति । रथकन्ति खुद्दकरथं । धनुकन्ति खुद्दकधनुमेव । अक्खरिका वुच्चति आकासे वा पिट्ठियं वा अक्खरजाननकीळा । मनेसिका नाम मनसा चिन्तितजाननकीळा । यथावज्जं नाम काणकुणिखुज्जादीनं यं यं वज्जं, तं तं पयोजेत्वा दस्सनकीळा ।

१५. आसन्दिन्ति पमाणातिक्कन्तासनं । अनुयुत्ता विहरन्तीति इदं अपेक्खित्वा पन सब्बपदेसु उपयोगवचनं कतं । पल्लङ्कोति पादेसु वाळरूपानि ठपेत्वा कतो । गोनकोति दीघलोमको महाकोजवो, चतुरङ्गुलाधिकानि किर तस्स लोमानि । चित्तकन्ति वानविचित्तं उण्णामयत्थरणं । पटिकाति उण्णामयो सेतत्थरणो । पटलिकाति घनपुप्फको उण्णामयत्थरणो । यो आमलकपत्तोतिपि वुच्चति । तूलिकाति तिण्णं तूलानं अज्जतरपुण्णा तूलिका । विकतिकाति सीहब्यग्घादिरूपविचित्रो उण्णामयत्थरणो । उदलोमीति उभयतोदसं उण्णामयत्थरणं, केचि “एकतोउग्गतपुप्फ”न्ति वदन्ति । एकन्तलोमीति एकतोदसं उण्णामयत्थरणं । केचि “उभतोउग्गतपुप्फ”न्ति वदन्ति । कट्टिस्सन्ति रतनपरिसिब्बितं कोसेय्यकट्टिस्समयपच्चत्थरणं । कोसेय्यन्ति रतनपरिसिब्बितमेव कोसियसुत्तमयपच्चत्थरणं । सुद्धकोसेय्यं पन वट्ठतीति विनये वुत्तं । दीघनिकायट्ठकथायं पन “ठपेत्वा तूलिकं सब्बानेव गोनकादीनि रतनपरिसिब्बितानि न वट्ठन्ती”ति वुत्तं ।

कुत्तकन्ति सोळसन्नं नाटकित्थीनं ठत्वा नच्चनयोगं उण्णामयत्थरणं । हत्थत्थरं अस्सत्थरन्ति हत्थिअस्सपिट्ठीसु अत्थरणअत्थरकायेव । रथत्थरेपि एसेव नयो । अजिनप्पवेणीति अजिनचम्मेहि मज्जप्पमाणेन सिब्बित्वा कता पवेणी । कदलीमिगपवरपच्चत्थरणन्ति कदलीमिगचम्मं नाम अत्थि, तेन कतं पवरपच्चत्थरणं; उत्तमपच्चत्थरणन्ति अत्थो । तं किर सेतवत्थस्स उपरि कदलीमिगचम्मं पत्थरित्वा सिब्बेत्वा करोन्ति । सउत्तरच्छदन्ति सह उत्तरच्छदेन, उपरिबद्धेन रत्तवितानेन सद्धिन्ति अत्थो । सेतवितानम्पि हेट्ठा अकप्पियपच्चत्थरणे सति न वट्ठति, असति पन वट्ठति । उभतोलोहितकूपधानन्ति सीसूपधानञ्च पादूपधानञ्चाति मज्जस्स उभतोलोहितकं उपधानं, एतं न कप्पति । यं पन एकमेव उपधानं उभोसु पस्सेसु रत्तं वा होति पदुमवण्णं वा विचित्रं वा, सचे पमाणयुत्तं, वट्ठति । महाउपधानं पन पटिक्खत्तं । अलोहितकानि द्वेपि वट्ठन्तियेव । ततो उत्तरि लभित्वा अज्जेसं दातब्बानि । दातुं असक्कोन्तो मज्जे तिरियं अत्थरित्वा उपरि पच्चत्थरणं दत्वा निपज्जितुम्पि लभति । आसन्दीआदीसु पन वुत्तनयेनेव पटिपज्जितब्बं । वुत्तज्हेतं — “अनुजानामि, भिक्खवे, आसन्दिया पादे छिन्दित्वा परिभुज्जितुं, पल्लङ्गस्स वाळे भिन्दित्वा परिभुज्जितुं, तूलिकं विजटेत्वा बिम्बोहनं कातुं, अवसेसं भुम्मत्थरणं कातुं”न्ति (चूळव० २९७) ।

१६. उच्छादनादीसु मातुकुच्छितो निक्खन्तदारकानं सरीरगन्धो द्वादसवस्सपत्तकाले नस्सति, तेसं सरीरदुग्गन्धहरणत्थाय गन्धचुण्णादीहि उच्छादेन्ति, एवरूपं उच्छादनं न वट्ठति । पुज्जवन्ते पन दारके ऊरुसु निपज्जापेत्वा

तेलेन मक्खेत्वा हत्थपादऊरुनाभिआदीनं सण्ठानसम्पादनत्थं परिमद्दन्ति, एवरूपं परिमद्दं न वट्ठति ।

न्हापनन्ति तेसंयेव दारकानं गन्धादीहि न्हापनं । **सम्बाहनन्ति** महामल्लानं विय हत्थपादे मुग्गरादीहि पहरित्वा बाहुवट्ठनं । **आदासन्ति** यं किञ्चि आदासं परिहरितुं न वट्ठति । **अञ्जनन्ति** अलङ्कारञ्जनमेव । **मालाति** बद्धमाला वा अबद्धमाला वा । **विलेपनन्ति** यं किञ्चि छविरागकरणं । **मुखचुण्णं मुखलेपनन्ति** मुखे काळपीळकादीनं हरणत्थाय मत्तिककक्कं देन्ति, तेन लोहिते चलिते सासपकक्कं देन्ति, तेन दोसे खादिते तिलकक्कं देन्ति, तेन लोहिते सन्निसिन्ने हलिद्विकक्कं देन्ति, तेन छविवण्णे आरूळहे मुखचुण्णकेन मुखं चुण्णेन्ति, तं सब्बं न वट्ठति ।

हत्थबन्धादीसु हत्थे विचित्रसङ्खकपालादीनि बन्धित्वा विचरन्ति, तं वा अञ्जं वा सब्बम्पि हत्थाभरणं न वट्ठति, अपरे सिखं बन्धित्वा विचरन्ति । सुवण्णचीरकमुत्तलतादीहि च तं परिक्खिपन्ति; तं सब्बं न वट्ठति । अपरे चतुहत्थदण्डं वा अञ्जं वा पन अलङ्कृतदण्डकं गहेत्वा विचरन्ति, तथा इत्थिपुरिसरूपादिविचित्तं भेसज्जनाळिकं सुपरिक्खित्तं वामपस्से ओलगितं; अपरे कण्णिकरतनपरिक्खित्तकोसं अतितिखिणं असिं, पञ्चवण्णसुत्तिसिब्बितं मकरदन्तकादिविचित्तं छत्तं, सुवण्णरजतादिविचित्रा मोरपिञ्छादिपरिक्खित्ता उपाहना, केचि रतनमत्तायामं चतुरङ्गुलवित्थितं केसन्तपरिच्छेदं दस्सेत्वा मेघमुखे विज्जुलतं विय नलाटे उण्हीसपट्टं बन्धन्ति, चूळामणिं धारेन्ति, चामरवालबीजनिं धारेन्ति, तं सब्बं न वट्ठति ।

१७. अनिय्यानिकत्ता सग्गमोक्खमग्गानं तिरच्छानभूता कथाति **तिरच्छानकथा** । तत्थ राजानं आरब्ध महासम्मतो मन्धाता धम्मासोको एवं महानुभावोतिआदिना नयेन पवत्ता कथा **राजकथा** । एस नयो **चोरकथादीसु** । तेसु असुको राजा अभिरूपो दस्सनीयोतिआदिना नयेन गेहस्सितकथाव **तिरच्छानकथा** होति । सोपि नाम एवं महानुभावो खयं गतोति एवं पवत्ता पन कम्मट्ठानभावे तिड्ढति । चोरेसु मूलदेवो एवं महानुभावो, मेघमालो एवं महानुभावोति तेसं कम्मं पटिच्च अहो सूरति गेहस्सितकथाव **तिरच्छानकथा** । युद्धेपि भारतयुद्धादीसु असुकेन असुको एवं मारितो, एवं विद्धोति कामस्सादवसेनेव कथा **तिरच्छानकथा** । तेपि नाम खयं गताति एवं पवत्ता पन सब्बत्थ कम्मट्ठानमेव होति । अपि च अन्नादीसु एवं वण्णवन्तं गन्धवन्तं रसवन्तं फस्ससम्पन्नं खादिम्ह भुज्जिम्हाति कामस्सादवसेन कथेतुं न वट्ठति । सात्थकं पन कत्वा पुब्बे एवं वण्णादिसम्पन्नं अन्नं पानं वत्थं सयनं मालं गन्धं सीलवन्तानं अदम्ह, चेतिये पूजं करिम्हाति कथेतुं वट्ठति । **जातिकथादीसु** पन “अम्हाकं जातका सूरा समत्था”ति वा “पुब्बे मयं एवं विचित्रेहि यानेहि विचरिम्हा”ति वा अस्सादवसेन वत्तुं न वट्ठति । सात्थकं पन कत्वा “तेपि नो जातका खयं गता”ति वा “पुब्बे मयं एवरूपा उपाहना सङ्गस्स अदम्हा”ति वा कथेतुं वट्ठति । **गामकथापि** सुनिविट्ठदुन्निविट्ठसुभिक्खदुब्भिक्खादिवसेन वा “असुकगामवासिनो सूरा समत्था”ति वा एवं अस्सादवसेन न वट्ठति । सात्थकं पन कत्वा “सद्धा पसन्ना”ति वा “खयवयं गता”ति वा वत्तुं वट्ठति । **निगमनगरजनपदकथादीसुपि** एसेव नयो ।

इत्थिकथापि वण्णसण्ठानादीनि पटिच्च अस्सादवसेन न वट्ठति, सद्धा पसन्ना खयवयं गताति एवमेव वट्ठति । **सूरकथापि** “नन्दिमित्तो नाम योधो सूरौ अहोसी”ति अस्सादवसेन न वट्ठति । सद्धो अहोसि खयं गतोति एवमेव वट्ठति । **विसिखाकथापि** “असुका विसिखा सुनिविट्ठा दुन्निविट्ठा सूरा समत्था”ति अस्सादवसेन न वट्ठति । सद्धा पसन्ना खयवयं गताति एवमेव वट्ठति ।

कुम्भट्ठानकथाति उदकट्ठानकथा, उदकतित्थकथातिपि वुच्चति, कुम्भदासिकथा वा, सापि “पासादिका नच्चित्तुं गायितुं छेका”ति अस्सादवसेन न वट्ठति; सद्धा पसन्नातिआदिना नयेनेव वट्ठति । **पुब्बपेतकथाति** अतीतजातिकथा । तत्थ वत्तमानजातिकथासदिसो विनिच्छयो ।

नानत्तकथाति पुरिमपच्छिमकथाहि विमुत्ता अवसेसा नानासभावा निरत्थककथा । **लोकक्खायिका**ति अयं लोको केन निम्मितो, असुकेन नाम निम्मितो । काको सेतो, अट्ठीनं सेतत्ता; बलाका रत्ता । लोहितस्स रत्तत्ताति एवमादिका लोकायतवितण्डसल्लापकथा ।

समुद्धक्खायिका नाम कस्मा समुद्धो सागरो? सागरदेवेन खतो, तस्मा सागरो । खतो मेति हत्थमुद्दाय सयं निवेदितत्ता “समुद्धो”ति एवमादिका निरत्थका समुद्धक्खायनकथा । **भवोति** वुड्ढि । **अभवोति** हानि । इति भवो, इति अभवोति यं वा तं वा निरत्थकारणं वत्वा पवत्तितकथा **इतिभवाभवकथा** ।

१८. विग्गाहिककथाति विग्गाहकथा, सारम्भकथा । तत्थ **सहितं** मेति मय्हं वचनं सहितं सिलिडुं अत्थयुत्तं कारणयुत्तन्ति अत्थो । **असहितं** तेति तुय्हं वचनं असहितं असिलिडुं । **अधिचिण्णं** ते **विपरावत्तन्ति** यं तुय्हं दीघरत्ताचिण्णवसेन सुप्पगुणं, तं मय्हं एकवचनेनेव विपरावत्तं परिवत्तित्वा ठितं, न किञ्चि जानासीति अत्थो ।

आरोपितो ते वादोति मया तव दोसो आरोपितो । **चर वादप्पमोक्खाया**ति दोसमोचनत्थं चर, विचर; तत्थ तत्थ गन्त्वा सिक्खाति अत्थो । **निब्बेठेहि वा सचे** **पहोसी**ति अथ सयं पहोसि, इदानीमेव निब्बेठेहीति ।

१९. दूतेय्यकथायं **इध गच्छा**ति इतो असुकं नाम ठानं गच्छ । **अमुत्रागच्छा**ति ततो असुकं नाम ठानं आगच्छ । **इदं** हराति इतो इदं नाम हर । **अमुत्र इदं आहरा**ति असुकट्टानतो इदं नाम इध आहर । सङ्खेपतो पन इदं दूतेय्यं नाम ठपेत्वा पञ्च सहधम्मिके रतनत्तयस्स उपकारपटिसंयुत्तञ्च गिहीसासनं अञ्जेसं न वट्ठति ।

२०. कुहकाति आदीसु ति विधेन कुहनवत्थुना लोकं कुहयन्ति, विम्हापयन्तीति कुहका । लाभसक्कारत्थिका हुत्वा लपन्तीति **लपका** । निमित्तं सीलमेतेसन्ति **नेमित्तिका** । निप्पेसो सीलमेतेसन्ति **निप्पेसिका** । लाभेन लाभं निजिगीसन्ति मग्गन्ति परियेसन्तीति **लाभेन लाभं निजिगीसितारो** । कुहना, लपना, नेमित्तिकता, निप्पेसिकता, लाभेन लाभं निजिगीसनताति एताहि समन्नागतानं पुग्गलानं एतं अधिवचनं । अयमेत्थ सङ्खेपो । वित्थारेन पनेता कुहनादिका विसुद्धिमग्गे सीलनिद्वेसेयेव पाळिञ्च अट्ठकथञ्च आहरित्वा पकासिताति ।

एत्तावता मज्झिमसीलं निड्डितं होति ।

महासीलवण्णना

२१. इतो परं महासीलं होति । **अङ्गन्ति** हत्थपादादीसु येन केनचि एवरूपेन अङ्गेन समन्नागतो दीघायु यसवा होतीति आदिनयप्पवत्तं अङ्गसत्थं । **निमित्तन्ति** निमित्तसत्थं । पण्डुराजा किर तिस्सो मुत्तायो मुट्ठियं कत्वा नेमित्तिकं पुच्छि — “किं मे हत्थे”ति? सो इतो चितो च विलोकेसि, तस्मिञ्च समये घरगोलिकाय मक्खिका गय्हन्ती मुत्ता, सो “मुत्ता”ति आह । पुन “कती”ति पुट्ठो कुक्कुटस्स तिक्खत्तुं रवन्तस्स सद्धं सुत्वा “तिस्सो”ति आह । एवं तं तं आदिसित्वा निमित्तमनुयुत्ता विहरन्ति ।

उप्पातन्ति असनिपातादीनं महन्तानं उप्पतितं, तज्झि दिस्वा “इदं भविस्सति, एवं भविस्सती”ति आदिसन्ति । **सुपिनन्ति** यो पुब्बण्हसमये सुपिनं पस्सति, एवं विपाको होति; यो इदं नाम पस्सति, तस्स इदं नाम होतीति आदिना नयेन सुपिनकं अनुयुत्ता विहरन्ति । **लक्खणन्ति** इमिना लक्खणेन समन्नागतो राजा होति, इमिना उपराजाति आदिकं ।

मूसिकच्छिन्नन्ति उन्दूरखायितं । तेनापि हि अहते वा वत्थे अनहते वा वत्थे इतो पट्टाय एवं छिन्ने इदं नाम होतीति आदिसन्ति । **अग्निहोमन्ति** एवरूपेन दारुना एवं हुते इदं नाम होतीति अग्निजुहनं । दब्बिहोमादीनिपि अग्निहोमानेव, एवरूपाय दब्बिया ईदिसेहि कणादीहि हुते इदं नाम होतीति एवं पवत्तिवसेन पन विसुं वुत्तानि ।

तत्थ **कणोति** कुण्डको । **तण्डुलाति** सालिआदीनञ्चेव तिणजातीनञ्च तण्डुला । **सप्पीति** गोसप्पिआदिकं । **तेलन्ति** तिलतेलादिकं । सासपादीनि पन मुखेन गहेत्वा अग्निहि पक्खिपनं, विज्जं परिजप्पित्वा जुहनं वा **मुखहोमं** । दक्खिणकक्खकजण्णुलोहितादीहि जुहनं **लोहितहोमं** । **अङ्गविज्जाति** पुब्बे अङ्गमेव दिस्वा ब्याकरणवसेन अङ्गं वुत्तं, इध अङ्गुलट्ठिं दिस्वा विज्जं परिजप्पित्वा अयं कुलपुत्तो वा नो वा, सिरीसम्पन्नो वा नो वातिआदिब्याकरणवसेन अङ्गविज्जा वुत्ता । **वत्थुविज्जाति** घरवत्थुआरामवत्थादीनं गुणदोससल्लक्खणविज्जा । मत्तिकादिविसेसं दिस्वापि हि विज्जं परिजप्पित्वा हेट्ठा पथवियं तिसरतनमत्ते, आकासे च असीतिरतनमत्ते पदेसे गुणदोसं पस्सन्ति । **खत्तविज्जाति** अब्भेय्यमासुरक्खराजसत्थादिसत्थं । **सिवविज्जाति** सुसाने पविसित्वा सन्तिकरणविज्जा, सिङ्गालरुतविज्जातिपि वदन्ति । **भूतविज्जाति** भूतवेज्जमन्तो । **भूरिविज्जाति** भूरिघरे वसन्तेन उग्गहेतब्बमन्तो । **अहिविज्जाति** सप्पदट्ठतिकिच्छनविज्जा चेव सप्पाक्कायनविज्जा च । **विसविज्जाति** याय, पुराणविसं वा रक्खन्ति, नवविसं वा करोन्ति विसवन्तमेव वा । **विच्छिकविज्जाति** विच्छिकदट्ठतिकिच्छनविज्जा । **मूसिकविज्जायपि** एसेव नयो । **सकुणविज्जाति** सपक्खकअपक्खकद्विपदचतुप्पदानं रुतगतादिवसेन सकुणजाणं । **वायसविज्जाति** काकरुतजाणं, तं विसुञ्जेव सत्थं, तस्मा विसुं वुत्तं ।

पक्कज्झानन्ति परिपाकगतचिन्ता । इदानी “अयं एत्तकं जीविस्सति, अयं एत्तकं”न्ति एवं पवत्तं आदिट्ठजाणन्ति अत्थो । **सरपरित्ताणन्ति** सररक्खणं, यथा अत्तनो उपरि न आगच्छति, एवं करणविज्जा । **मिगचक्कन्ति** इदं सब्बसङ्गाहिकं सब्बसकुणचतुप्पदानं रुतजाणवसेन वुत्तं ।

२२. मणिलक्खणादीसु एवरूपो मणि पसत्थो, एवरूपो अपसत्थो, सामिनो आरोग्यइस्सरियादीनं हेतु होति, न होतीति, एवं वण्णसण्ठानादिवसेन मणिआदीनं लक्खणं अनुयुत्ता विहरन्तीति अत्थो । तत्थ **आवुधन्ति** ठपेत्वा असिआदीनि अवसेसं आवुधं । **इत्थिलक्खणादीनिपि** यम्हि कुले ते इत्थिपुरिसादयो वसन्ति, तस्स वुट्ठिहानिवसेनेव वेदितब्बानि । **अजलक्खणादीसु** पन एवरूपानं अजादीनं मंसं खादितब्बं, एवरूपानं न खादितब्बन्ति अयं विसेसो वेदितब्बो ।

अपि चेत्थ **गोधाय लक्खणे** चित्तकम्मपिळन्धनादीसुपि एवरूपाय गोधाय सति इदं नाम होतीति अयं विसेसो वेदितब्बो । इदञ्चेत्थ वत्थु — एकस्मिं किर विहारे चित्तकम्मे गोधं अग्निं धममानं अकंसु । ततो पट्टाय भिक्खूनां महाविवादो जातो । एको आगन्तुकभिक्खु तं दिस्वा मक्खेसि । ततो पट्टाय विवादो मन्दीभूतो होति । **कण्णिणकलक्खणं** पिळन्धनकण्णिणकायपि गेहकण्णिणकायपि वसेन वेदितब्बं । **कच्छपलक्खणं** गोधालक्खणसदिसमेव । **मिगलक्खणं** सब्बसङ्गाहिकं सब्बचतुप्पदानं लक्खणवसेन वुत्तं ।

२३. रज्जं निय्यानं भविस्सतीति असुकदिवसे असुकनक्खत्तेन असुकस्स नाम रज्जो निग्गमनं भविस्सतीति एवं राजूनं पवासगमनं ब्याकरोति । एस नयो सब्बत्थ । केवलं पनेत्थ **अनिय्यानन्ति** विप्पवुत्थानं पुन आगमनं । **अब्भन्तरानं रज्जं उपयानं भविस्सति, बाहिरानं रज्जं अपयानन्ति** अन्तो नगरे अम्हाकं राजा पटिविरुद्धं बहिराजानं उपसङ्गमिस्सति, ततो तस्स पटिक्कमनं भविस्सतीति एवं रज्जं उपयानापयानं ब्याकरोति । दुतियपदेपि एसेव नयो । जयपराजया पाकटायेव ।

२४. चन्दगाहादयो असुकदिवसे राहु चन्दं गहेस्सतीति व्याकरणवसेनेव वेदितब्बा । अपि च नक्खत्तस्स अङ्गारकादिगाहसमायोगोपि नक्खत्तगाहोयेव । **उक्कापातो**ति आकासतो उक्कानं पतनं । **दिसाडाहो**ति दिसाकालुसियं अगिसिखधूमसिखादीहि आकुलभावो विय । **देवदुद्रभी**ति सुखवलाहकगज्जनं । **उग्गमनन्ति** उदयनं । **ओक्कमनन्ति** अत्थङ्गमनं । **संकिलेसन्ति** अविसुद्धता । **वोदानन्ति** विसुद्धता । **एवं विपाको**ति लोकस्स एवं विविधसुखदुखावहो ।

२५. सुवुट्टिकाति देवस्स सम्माधारानुप्पवेच्छनं । **दुब्बुट्टिका**ति अवग्गाहो, वस्सविबन्धोति वुत्तं होति । **मुद्दा**ति हत्थमुद्दा । **गणना** वुच्चति अच्छिद्दकगणना । **सङ्खानन्ति** सङ्कलनसटुप्पादनादिवसेन पिण्डगणना । यस्स सा पगुणा होति, सो रुक्खम्पि दिस्वा एत्तकानि एत्थ पण्णानीति जानाति । **कावेय्यन्ति** “चत्तारोमे, भिक्खवे, कवी । कतमे चत्तारो? चिन्ताकवि, सुतकवि, अत्थकवि, पटिभानकवी”ति (अ० नि० ४.२३१) । इमेसं चतुन्नं कवीनं अत्तनो चिन्तावसेन वा; “वेस्सन्तरो नाम राजा अहोसी”ति आदीनि सुत्वा सुतवसेन वा; इमस्स अयं अत्थो, एवं तं योजेस्सामीति एवं अत्थवसेन वा; किञ्चिदेव दिस्वा तप्पटिभागं कत्तब्बं करिस्सामीति एवं ठानुप्पत्तिकपटिभानवसेन वा; जीविकत्थाय कव्यकरणं । लोकायतं वुत्तमेव ।

२६. आवाहनं नाम इमस्स दारकस्स असुककुलतो असुकनक्खत्तेन दारिकं आनेथाति आवाहकरणं । **विवाहनन्ति** इमं दारिकं असुकस्स नाम दारकस्स असुकनक्खत्तेन देथ, एवमस्सा वुट्ठि भविस्सतीति विवाहकरणं । **संवरणन्ति** संवरणं नाम ‘अज्ज नक्खत्तं सुन्दरं, अज्जेव समग्गा होथ, इति वो वियोगो न भविस्सती’ति एवं समगकरणं । **विवरणं** नाम ‘सचे वियुज्जितुकामत्थ, अज्जेव वियुज्जथ, इति वो पुन संयोगो न भविस्सती’ति एवं विसंयोगकरणं । **सङ्किरणन्ति** ‘उट्ठानं वा इणं वा दिन्नं धनं अज्ज सङ्कट्ठथ, अज्ज सङ्कट्ठितहि तं थावरं होती’ति एवं धनपिण्डापनं । **विकिरणन्ति** ‘सचे पयोगउट्ठारादिवसेन धनं पयोजितुकामत्थ, अज्ज पयोजितं दिग्गुणचतुग्गुणं होती’ति एवं धनपयोजापनं । **सुभगकरणन्ति** पियमनापकरणं वा सस्सिरीकरणं वा । **दुब्भगकरणन्ति** तब्बिपरीतं । **विरुद्धगब्भकरणन्ति** विरुद्धस्स विलीनस्स अट्ठितस्स मतस्स गब्भस्स करणं । पुन अविनासाय भेसज्जदानन्ति अत्थो । गब्भो हि वातेन, पाणकेहि, कम्मुना चाति तीहि कारणेहि विनस्सति । तत्थ वातेन विनस्सन्ते निब्बापनीयं सीतलं भेसज्जं देति, पाणकेहि विनस्सन्ते पाणकानं पटिकम्मं करोति, कम्मुना विनस्सन्ते पन बुद्धापि पटिबाहितुं न सक्कोन्ति ।

जिह्वानिबन्धनन्ति मन्तेन जिह्वाय बन्धकरणं । **हनुसंहननन्ति** मुखबन्धमन्तेन यथा हनुकं चालेतुं न सक्कोन्ति, एवं बन्धकरणं । **हत्थाभिजप्पन्ति** हत्थानं परिवत्तनत्थं मन्तजप्पनं । तस्मिं किर मन्ते सत्तपदन्तरे ठत्वा जप्पिते इतरो हत्थे परिवत्तेत्वा खिपति । **कण्णजप्पन्ति** कण्णेहि सद्दं अस्सवनत्थाय विज्जाय जप्पनं । तं किर जप्पित्वा विनिच्छयट्ठाने यं इच्छति, तं भणति, पच्चत्थिको तं न सुणाति, ततो पटिवचनं सम्पादेतुं न सक्कोति । **आदासपज्जन्ति** आदासे देवतं ओतारेत्वा पज्जपुच्छनं । **कुमारिकपज्जन्ति** कुमारिकाय सरीरे देवतं ओतारेत्वा पज्जपुच्छनं । **देवपज्जन्ति** दासिया सरीरे देवतं ओतारेत्वा पज्जपुच्छनं । **आदिच्चुपट्टानन्ति** जीविकत्थाय आदिच्चपारिचरिया । **महतुपट्टानन्ति** तथेव महाब्रह्मपारिचरिया । **अब्भुज्जलनन्ति** मन्तेन मुखतो अगिजालानीहरणं । **सिरिह्वायनन्ति** “एहि सिरि, मय्हं सरे पतिट्ठाही”ति एवं सरेन सिरिया अक्कायनं ।

२७. सन्तिकम्मन्ति देवट्ठानं गन्त्वा सचे मे इदं नाम समिज्झिस्सति, तुम्हाकं इमिना च इमिना च उपहारं करिस्सामीति समिद्धिकाले कत्तब्बं सन्तिपटिस्सवकम्मं । तस्मिं पन समिद्धे तस्स करणं **पणिधिकम्मं** नाम । **भूरिकम्मन्ति** भूरिघरे वसित्वा गहितमन्तस्स पयोगकरणं । **वस्सकम्मं वोस्सकम्मन्ति** एत्थ वस्सोति पुरिसो, वोस्सोति पण्डको । इति

वोस्सस्स वस्सकरणं वस्सकम्मं, वस्सस्स वोस्सकरणं वोस्सकम्मं । तं पन करोन्तो अच्छन्दिकभावमत्तं पापेति, न लिङ्गं अन्तरधापेतुं सक्कोति । **वत्थुकम्मन्ति** अकतवत्थुस्मिं गोहपतिट्ठापनं । **वत्थुपरिकम्मन्ति** “इदञ्चिदञ्चाहरथा”ति वत्त्वा वत्थुबलिकम्मकरणं । **आचमनन्ति** उदकेन मुखसुद्धिकरणं । **न्हापनन्ति** अञ्जेसं न्हापनं । **जुहनन्ति** तेसं अत्थाय अग्गिजुहनं । **वमनन्ति** योगं दत्त्वा वमनकरणं । **विरेचनेपि** एसेव नयो । **उद्धंविरेचनन्ति** उद्धं दोसानं नीहरणं । **अधोविरेचनन्ति** अधो दोसानं नीहरणं । **सीसविरेचनन्ति** सिरोविरेचनं । **कण्णतेलन्ति** कण्णानं बन्धनत्थं वा वणहरणत्थं वा भेसज्जतेलपचनं । **नेत्ततप्पनन्ति** अक्खितप्पनतेलं । **नत्थुकम्मन्ति** तेलेन योजेत्त्वा नत्थुकरणं । **अञ्जनन्ति** द्वे वा तीणि वा पटलानि नीहरणसमत्थं खारञ्जनं । **पच्चञ्जनन्ति** निब्बापनीयं सीतलभेसज्जञ्जनं । **सालाकियन्ति** सलाकवेज्जकम्मं । **सल्लकत्तियन्ति** सल्लकत्तवेज्जकम्मं । **दारकतिकिच्छा** वुच्चति कोमारभच्चवेज्जकम्मं । **मूलभेसज्जानं अनुप्पादनन्ति** इमिना कायतिकिच्छनं दस्सेति । **ओसधीनं पटिमोक्खोति** खारादीनि दत्त्वा तदनुरूपे वणे गते तेसं अपनयनं ।

एत्तावता महासीलं निड्डितं होति ।

पुब्बन्तकप्पिकसस्सतवादवण्णना

२८. एवं ब्रह्मदत्तेन वुत्तवण्णस्स अनुसन्धिवसेन तिविधं सीलं वित्थारेत्त्वा इदानि भिक्खुसङ्घेन वुत्तवण्णस्स अनुसन्धिवसेन — “अत्थि, भिक्खवे, अञ्जेव धम्मा गम्भीरा दुद्दसा”ति आदिना नयेन सुञ्जतापकासनं आरभि । तत्थ **धम्माति** गुणे, देसनायं, परियत्तियं, निस्सत्तेति एवमादीसु धम्मसद्दो वत्तति ।

“न हि धम्मो अधम्मो च, उभो समविपाकिनो ।

अधम्मो निरयं नेति, धम्मो पापेति सुग्गति”न्ति ॥ (थेरगा० ३०४) ।

आदीसु हि गुणे धम्मसद्दो । “धम्मं, वो भिक्खवे, देसेस्सामि आदिकल्याण”न्ति आदीसु (म० नि० ३.४२०) देसनायं । “इध भिक्खु धम्मं परियापुणाति सुत्तं, गेय्य”न्ति आदीसु (अ० नि० ५.७३) परियत्तियं । “तस्मिं खो पन समये धम्मा होन्ति, खन्धा होन्ती”ति आदीसु (ध० स० १२१) निस्सत्ते । इध पन गुणे वत्तति । तस्मा अत्थि, भिक्खवे, अञ्जेव तथागतस्स गुणाति एवमेत्थ अत्थो दट्ठब्बो ।

गम्भीराति महासमुद्दो विय मकसतुण्डसूचिया अञ्जत्र तथागता अञ्जेसं जाणेन अलब्भनेय्यपतिट्ठा, गम्भीरत्तायेव **दुद्दसा** । दुद्दसत्तायेव **दुरनुबोधा** । निब्बुतसब्बपरिळाहत्ता **सन्ता**, सन्तारम्मणेषु पवत्तनतोपि सन्ता । अतित्तिकरणट्ठेन **पणीता**, सादुरसभोजनं विय । उत्तमजाणविसयत्ता न तक्केन अवचरितब्बाति **अतक्कावचरा** । **निपुणाति** सण्हसुखुमसभावत्ता । बालानं अविसयत्ता, पण्डितेहियेव वेदितब्बाति **पण्डितवेदनीया** ।

ये तथागतो सयं अभिज्जा सच्छिक्त्वा पवेदेतीति ये धम्मे तथागतो अनञ्जनेय्यो हुत्वा सयमेव अभिविसिट्ठेन जाणेन पच्चक्खं कत्वा पवेदेति, दीपेति, कथेति, पकासेतीति अत्थो । **येहीति** येहि गुणधम्महि । **यथाभुच्चन्ति** यथाभूतं । **वण्णं सम्मा वदमाना वदेय्युन्ति** तथागतस्स वण्णं वत्तुकामा सम्मा वदेय्युं, अहापेत्त्वा वत्तुं सक्कुण्येय्युन्ति अत्थो । कतमे च पन ते धम्मा भगवता एवं थोमिताति? सब्बञ्जुतञ्जाणं । यदि एवं, कस्मा बहुवचननिद्देशो कतोति? पुत्थुचित्तसमायोगतो चेव, पुत्थुआरम्मणतो च । तज्हि चतूसु जाणसम्पयुत्तमहाकिरियचित्तेसु लब्भति, न चस्स कोचि धम्मो आरम्मणं नाम न होति । यथाह — “अतीतं सब्बं जानातीति सब्बञ्जुतञ्जाणं, तत्थ आवरणं नत्थीति अनावरणजाण”न्ति आदि (पटि० म०

१.१२०)। इति पुथुचित्तसमायोगतो पुनप्पुनं उप्पत्तिवसेन पुथुआरम्मणतो च बहुवचननिद्देशो कतोति ।

“अज्जेवा”ति इदं पनेत्थ ववत्थापनवचनं, “अज्जेव, न पाणातिपाता वेरमणिआदयो । गम्भीराव न उत्ताना”ति एवं सब्बपदेहि योजेतब्बं । सावकपारमीजाणज्झि गम्भीरं, पच्चेकबोधिजाणं पन ततो गम्भीरतरन्ति तत्थ ववत्थानं नत्थि, सब्बज्जुतज्जाणज्ज ततोपि गम्भीरतरन्ति तत्थापि ववत्थानं नत्थि, इतो पनज्जं गम्भीरतरं नत्थि; तस्मा गम्भीरा वाति ववत्थानं लब्धति । तथा दुद्दसाव दुरनुबोधा वाति सब्बं वेदितब्बं ।

कतमे च ते भिक्खवेति अयं पन तेसं धम्मानं कथेतुकम्यता पुच्छा । **सन्ति, भिक्खवे, एके समणब्राह्मणाति**आदि पुच्छाविस्सज्जनं । कस्मा पनेतं एवं आरद्धन्ति चे? बुद्धानज्झि चत्तारि ठानानि पत्वा गज्जितं महन्तं होति, जाणं अनुपविसति, बुद्धजाणस्स महन्तभावो पज्जायति, देसना गम्भीरा होति, तिलक्खणाहता, सुज्जतापटिसंयुत्ता । कतमानि चत्तारि? विनयपज्जत्तिं, भूमन्तरं, पच्चयाकारं, समयन्तरन्ति । तस्मा — “इदं लहुकं, इदं गरुकं, इदं सतेकिच्छं, इदं अतेकिच्छं, अयं आपत्ति, अयं अनापत्ति, अयं छेज्जगामिनी, अयं वुद्धानगामिनी, अयं देसनागामिनी, अयं लोकवज्जा, अयं पण्णात्तिवज्जा, इमस्मिं वत्थुस्मिं इदं पज्जपेतब्बं”न्ति यं एवं ओतिण्णे वत्थुस्मिं सिक्खापदपज्जापनं नाम, तत्थ अज्जेसं थामो वा बलं वा नत्थि; अविसयो एस अज्जेसं, तथागतस्सेव विसयो । इति विनयपज्जत्तिं पत्वा बुद्धानं गज्जितं महन्तं होति, जाणं अनुपविसति...पे०... सुज्जतापटिसंयुत्ताति ।

तथा इमे चत्तारो सतिपट्टाना नाम...पे०... अरियो अट्ठङ्गिको मग्गो नाम, पज्ज खन्धा नाम, द्वादस आयतनानि नाम, अट्ठारस धातुयो नाम, चत्तारि अरियसच्चानि नाम, बावीसतिन्द्रियानि नाम, नव हेतू नाम, चत्तारो आहारा नाम, सत्त फस्सा नाम, सत्त वेदना नाम, सत्त सज्जा नाम, सत्त चेतना नाम, सत्त चित्तानि नाम । एतेसु एतका कामावचरा धम्मा नाम, एतका रूपावचरअरूपावचरपरियापन्ना धम्मा नाम, एतका लोकिया धम्मा नाम, एतका लोकुत्तरा धम्मा नामाति चतुवीसतिसमन्तपट्टानं अनन्तनयं अभिधम्मपिटकं विभजित्वा कथेतुं अज्जेसं थामो वा बलं वा नत्थि, अविसयो एस अज्जेसं, तथागतस्सेव विसयो । इति भूमन्तरपरिच्छेदं पत्वा बुद्धानं गज्जितं महन्तं होति, जाणं अनुपविसति...पे०... सुज्जतापटिसंयुत्ताति ।

तथा अयं अविज्जा सङ्खारानं नवहाकारेहि पच्चयो होति, उप्पादो हुत्वा पच्चयो होति, पवत्तं हुत्वा, निमित्तं, आयूहनं, संयोगो, पलिबोधो, समुदयो, हेतु, पच्चयो हुत्वा पच्चयो होति, तथा सङ्खारादयो विज्जाणादीनं । यथाह — “कथं पच्चयपरिग्गहे पज्जा धम्मद्विजाणं? अविज्जा सङ्खारानं उप्पादद्विजाणं च पवत्तद्विजाणं च, निमित्तद्विजाणं च, आयूहनद्विजाणं च, संयोगद्विजाणं च, पलिबोधद्विजाणं च, समुदयद्विजाणं च, हेतुद्विजाणं च, पच्चयद्विजाणं च, इमेहि नवहाकारेहि अविज्जा पच्चयो, सङ्खारा पच्चयसमुप्पन्ना, उभोपेते धम्मा पच्चयसमुप्पन्नाति पच्चयपरिग्गहे पज्जा धम्मद्विजाणं । अतीतमि अद्धानं, अनागतमि अद्धानं अविज्जा सङ्खारानं उप्पादद्विजाणं च...पे०... जाति जरामरणस्स उप्पादद्विजाणं च...पे०... पच्चयद्विजाणं च, इमेहि नवहाकारेहि जाति पच्चयो, जरामरणं पच्चयसमुप्पन्नं, उभोपेते धम्मा पच्चयसमुप्पन्नाति पच्चयपरिग्गहे पज्जा धम्मद्विजाणं”न्ति (पटि० म० १.४५) । एवमिमं तस्स तस्स धम्मस्स तथा तथा पच्चयभावेन पवत्तं तिवट्ठं तियद्धं तिसन्धिं चतुसङ्केपं वीसताकारं पटिच्चसमुप्पादं विभजित्वा कथेतुं अज्जेसं थामो वा बलं वा नत्थि, अविसयो एस अज्जेसं, तथागतस्सेव विसयो, इति पच्चयाकारं पत्वा बुद्धानं गज्जितं महन्तं होति, जाणं अनुपविसति...पे०... सुज्जतापटिसंयुत्ताति ।

तथा चत्तारो जना सस्सतवादा नाम, चत्तारो एकच्चसस्सतवादा, चत्तारो अन्तानन्तिका, चत्तारो अमराविकखेपिका, द्वे अधिच्चसमुप्पन्निका, सोळस सज्जीवादा, अट्ठ असज्जीवादा, अट्ठ नेवसज्जीनासज्जीवादा, सत्त उच्छेदवादा, पज्ज

दिदुधम्मनिब्बानवादा नाम । ते इदं निस्साय इदं गणहन्तीति द्वासट्ठि दिदुधगतानि भिन्दित्वा निज्जटं निग्गुम्भं कत्वा कथेतुं अज्जेसं थामो वा बलं वा नत्थि, अविस्सयो एस अज्जेसं, तथागतस्सेव विस्सयो । इति समयन्तरं पत्वा बुद्धानं गज्जितं महन्तं होति, जाणं अनुपविस्सति, बुद्धजाणस्स महन्तता पज्जायति, देसना गम्भीरा होति, तिलक्खणाहता, सुज्जतापटिसंयुत्ताति ।

इमस्मिं पन ठाने समयन्तरं लब्धति, तस्मा सब्बज्जुतज्जाणस्स महन्तभावदस्सनत्थं देसनाय च सुज्जतापकासनविभावनत्थं समयन्तरं अनुपविस्सन्तो धम्मराजा — “सन्ति, भिक्खवे, एके समणब्राह्मणा”ति एवं पुच्छाविस्सज्जनं आरभि ।

२९. तत्थ सन्तीति अत्थि संविज्जन्ति उपलब्धन्ति । **भिक्खवे**ति आलपनवचनं । **एके**ति एकच्चे । **समणब्राह्मणा**ति पब्बज्जूपगतभावेन समणा, जातिया ब्राह्मणा । लोकेन वा समणाति च ब्राह्मणाति च एवं सम्मता । पुब्बन्तं कप्पेत्वा विकप्पेत्वा गणहन्तीति **पुब्बन्तकप्पिका** । पुब्बन्तकप्पो वा एतेसं अत्थीति पुब्बन्तकप्पिका । तत्थ अन्तोति अयं सद्दो अन्तअब्भन्तरमरियादलामकपरभागकोट्टासेसु दिस्सति । “अन्तपूरो उदरपूरो”तिआदीसु हि अन्ते अन्तसद्दो । “चरन्ति लोके परिवारच्छन्ना अन्तो असुद्धा बहि सोभमाना”तिआदीसु (सं० नि० १.१२२) अब्भन्तरे । “कायबन्धनस्स अन्तो जीरति (चूळव० २७८) । “सा हरितन्तं वा पन्थन्तं वा सेलन्तं वा उदकन्तं वा”तिआदीसु (म० नि० १.३०४) मरियादायं । “अन्तमिदं, भिक्खवे, जीविकानं यदिदं पिण्डोत्थं”न्तिआदीसु (सं० नि० ३.८०) लामके । “एसेवन्तो दुक्खस्सा”तिआदीसु (सं० नि० २.५१) परभागे । सब्बपच्चयसङ्ख्यो हि दुक्खस्स परभागो कोटीति वुच्चति । “सक्कायो खो, आवुसो, एको अन्तो”तिआदीसु (अ० नि० ६.६१) कोट्टासे । स्वायं इधापि कोट्टासे वत्तति ।

कप्पसद्दोपि — “तिट्ठतु, भन्ते भगवा कप्पं” (दी० नि० २.१६७), “अत्थि कप्पो निपज्जितुं” (अ० नि० ८.८०), “कप्पकतेन अकप्पकतं संसिब्बितं होती”ति, (पाचि० ३७१) एवं आयुकप्पलेसकप्पविनयकप्पादीसु सम्बहुलेसु अत्थेसु वत्तति । इध तण्हादिट्ठिसु वत्ततीति वेदितब्बो । वुत्तम्पि चेतं — “कप्पाति द्वे कप्पा, तण्हाकप्पो च दिदुधकप्पो चा”ति (महानि० २८) । तस्मा तण्हादिद्विवसेन अतीतं खन्धकोट्टासं कप्पेत्वा पकप्पेत्वा ठिताति पुब्बन्तकप्पिकाति एवमेत्थ अत्थो वेदितब्बो । तेसं एवं पुब्बन्तं कप्पेत्वा ठितानं पुनप्पुनं उप्पज्जनवसेन पुब्बन्तमेव अनुगता दिद्वीति पुब्बन्तानुदिद्विनो । ते एवंदिद्विनो तं पुब्बन्तं आरब्ध आगम्म पटिच्च अज्जम्पि जनं दिद्विगतिकं करोन्ता अनेकविहितानि अधिमुत्तिपदानि अभिवदन्ति अट्टारसहि वत्थूहि ।

तत्थ **अनेकविहितानीति** अनेकविधानि । **अधिमुत्तिपदानीति** अधिवचनपदानि । अथ वा भूतं अत्थं अभिभवित्वा यथासभावतो अगगहेत्वा पवत्तनतो अधिमुत्तियोति दिद्वियो वुच्चन्ति । अधिमुत्तीनं पदानि अधिमुत्तिपदानि, दिद्विदीपकानि वचनानीति अत्थो । **अट्टारसहि वत्थूहीति** अट्टारसहि कारणेहि ।

३०. इदानी येहि अट्टारसहि वत्थूहि अभिवदन्ति, तेसं कथेतुकम्यताय पुच्छाय “ते च खो भोन्तो”तिआदिना नयेन पुच्छित्वा तानि वत्थूनि विभजित्वा दस्सेतुं “सन्ति, भिक्खवे”तिआदिमाह । तत्थ वदन्ति एतेनाति वादो, दिद्विगतस्सेतं अधिवचनं । सस्सतो वादो एतेसन्ति **सस्सतवादा**, सस्सतदिद्विनोति अत्थो । एतेनेव नयेन इतो परेसम्पि एवरूपानं पदानं अत्थो वेदितब्बो । **सस्सतं अत्तानज्ज लोकज्जाति** रूपादीसु अज्जतरं अत्ताति च लोकोति च गहेत्वा तं सस्सतं अमरं निच्चं ध्रुवं पज्जपेन्ति । यथाह — “रूपं अत्ता चेव लोको च सस्सतो चाति अत्तानज्ज लोकज्ज पज्जपेन्ती”ति । सज्जं, सङ्गारे, विज्जाणं अत्ता चेव लोको च सस्सतो चाति अत्तानज्ज लोकज्ज पज्जपेन्ती”ति ।

३१. आतप्पमन्वायाति आदीसु वीरियं किलेसानं आतापनभावेन आतप्पन्ति वुत्तं । तदेव पदहनवसेन **पथानं** । पुनप्पुनं युत्तवसेन **अनुयोगो**ति । एवं तिप्पभेदं वीरियं अन्वाय आगम्म पटिच्चाति अत्थो । **अप्पमादो** वुच्चति सतिया अविप्पवासो । **सम्मा मनसिकारो**ति उपायमनसिकारो, पथमनसिकारो, अत्थतो जाणन्ति वुत्तं होति । यस्मिंस्स मनसिकारे ठितस्स पुब्बेनिवासानुस्सति जाणं इज्झति, अयं इमस्मिं ठाने मनसिकारोति अधिप्पेतो । तस्मा वीरियञ्च सतिञ्च जाणञ्च आगम्माति अयमेत्थ सङ्खेपत्थो । **तथारूपन्ति** तथाजातिकं । **चेतोसमाधिन्ति** चित्तसमाधिं । **फुसती**ति विन्दति पटिलभति । **यथा समाहिते चित्ते**ति येन समाधिना सम्मा आहिते सुद्ध ठपिते चित्तमिह **अनेकविहितं पुब्बेनिवासन्ति** आदीनं अत्थो विसुद्धिमगगे वुत्तो ।

सो एवमाहाति सो एवं ज्ञानानुभावसम्पन्नो हुत्वा दिट्ठिगतिको एवं वदति । **वज्झो**ति वज्झपसुवज्झतालादयो विय अफलो कस्सचि अजनकोति । एतेन “अत्ता”ति च “लोको”ति च गहितानं ज्ञानादीनं रूपादिजनकभावं पटिक्खपति । पब्बतकूटं विय ठितोति **कूटट्ठो** । **एसिकट्ठायिट्ठितो**ति एसिकट्ठायी विय हुत्वा ठितोति एसिकट्ठायिट्ठितो । यथा सुनिखातो एसिकत्थम्भो निच्चलो तिट्ठति, एवं ठितोति अत्थो । उभयेनपि लोकस्स विनासाभावं दीपेति । केचि पन ईसिकट्ठायिट्ठितोति पाळिं वत्वा मुज्जे ईसिका विय ठितोति वदन्ति । तत्रायमधिप्पायो — यदिदं जायतीति वुच्चति, तं मुज्जतो ईसिका विय विज्जमानमेव निक्खमति । यस्मा च ईसिकट्ठायिट्ठितो, तस्मा तेव सत्ता सन्धावन्ति, इतो अज्जत्थ गच्छन्तीति अत्थो ।

संसरन्तीति अपरापरं सञ्चरन्ति । **चवन्तीति** एवं सङ्ख्यं गच्छन्ति । तथा **उपपज्जन्तीति** । अट्ठकथायं पन पुब्बे “सस्सतो अत्ता च लोको चा”ति वत्वा इदानीं ते च सत्ता सन्धावन्तीति आदिना वचनेन अयं दिट्ठिगतिको अत्तनायेव अत्तनो वादं भिन्दति, दिट्ठिगतिकस्स दस्सनं नाम न निबद्धं, थुसरासिम्हि निखातखाणु विय चञ्चलं, उम्मत्तकपच्छियं पूवखण्डगूथगोमयादीनि विय चेत्य सुन्दरम्पि असुन्दरम्पि होति येवाति वुत्तं । **अत्थित्वेव सस्सतिसमन्ति** एत्थ **सस्सतीति** निच्चं विज्जमानताय महापथविंव मज्जति, तथा सिनेरुपब्बतचन्दिमसूरिये । ततो तेहि समं अत्तानं मज्जमाना अत्थि त्वेव सस्सतिसमन्ति वदन्ति ।

इदानीं **सस्सतो अत्ता च लोको चा**ति आदिकाय पटिज्जाय साधनत्थं हेतुं दस्सेन्तो “तं किस्स हेतु? अहज्झि आतप्पमन्वाया”ति आदिमाह । तत्थ **इमिनामहं एतं जानामी**ति इमिना विसेसाधिगमेन अहं एतं पच्चक्खतो जानामि, न केवलं सद्धामत्तकेनेव वदामीति दस्सेति, मकारो पनेत्थ पदसन्धिकरणत्थं वुत्तो । **इदं, भिक्खवे, पठमं ठानन्ति** चतूहि वत्थूहीति वत्थुसद्देन वुत्तेसु चतूसु ठानेसु इदं पठमं ठानं, इदं जातिसतसहस्समतानुस्सरणं पठमं कारणन्ति अत्थो ।

३२-३३. उपरि वारद्वयेपि एसेव नयो । केवलज्झि अयं वारो अनेकजातिसतसहस्सानुस्सरणवसेन वुत्तो । इतरे दसचत्तालीससंवट्ठविवट्ठकप्पानुस्सरणवसेन । मन्दपज्जो हि तित्थियो अनेकजातिसतसहस्समतं अनुस्सरति, मज्झिमपज्जो दससंवट्ठविवट्ठकप्पानि, तिक्खपज्जो चत्तालीसं, न ततो उद्धं ।

३४. चतुत्थवारे तक्कयतीति **तक्की**, तक्को वा अस्स अत्थीति **तक्की** । तक्केत्वा वितक्केत्वा दिट्ठिगाहिनो एतं अधिवचनं । वीमंसाय समन्नागतोति **वीमंसी** । वीमंसा नाम तुलना रुच्चना खमना । यथा हि पुरिसो यट्ठिया उदकं वीमंसित्वा ओतरति, एवमेव यो तुलयित्वा रुच्चित्वा खमापेत्वा दिट्ठिं गण्हाति, सो “वीमंसी”ति वेदितब्बो । **तक्कपरियाहन्ति** तक्केन परियाहतं, तेन तेन परियायेन तक्केत्वाति अत्थो । **वीमंसानुचरितन्ति** ताय वुत्तप्पकाराय वीमंसाय अनुचरितं । **सयंपटिभानन्ति** अत्तनो पटिभानमत्तसज्जातं । **एवमाहाति** सस्सतदिट्ठिं गहेत्वा एवं वदति ।

तत्थ चतुब्बिधो तक्की — अनुस्सुतिको, जातिस्सरो, लाभी, सुद्धतक्किकोति । तत्थ यो “वेस्सन्तरो नाम राजा अहोसी”ति आदीनि सुत्वा “तेन हि यदि वेस्सन्तरोव भगवा, सस्सतो अत्ता”ति तक्कयन्तो दिट्ठिं गण्हाति, अयं अनुस्सुतिको नाम । द्वे तिस्सो जातियो सरित्वा — “अहमेव पुब्बे असुकस्मिं नाम अहोसिं, तस्मा सस्सतो अत्ता”ति तक्कयन्तो जातिस्सरतक्किको नाम । यो पन लाभिताय “यथा मे इदानी अत्ता सुखी होति, अतीतेपि एवं अहोसि, अनागतेपि भविस्सती”ति तक्कयित्वा दिट्ठिं गण्हाति, अयं लाभीतक्किको नाम । “एवं सति इदं होती”ति तक्कमत्तेनेव गण्हन्तो पन सुद्धतक्किको नाम ।

३५. एतेसं वा अज्जतरेनाति एतेसंयेव चतुन्नं वत्थूनं अज्जतरेन एकेन वा द्वीहि वा तीहि वा । नत्थि इतो बहिद्धाति इमेहि पन वत्थूहि बहि अज्जं एकं कारणमि सस्सतपज्जत्तिया नत्थीति अप्पटिवत्तियं सीहनादं नदति ।

३६. तयिदं, भिक्खवे, तथागतो पजानातीति भिक्खवे, तं इदं चतुब्बिधमि दिट्ठिगतं तथागतो नानप्पकारतो जानाति । ततो तं पजाननाकारं दस्सेन्तो इमे दिट्ठिद्वानाति आदिमाह । तत्थ दिट्ठियोव दिट्ठिद्वाना नाम । अपि च दिट्ठिनं कारणमि दिट्ठिद्वानमेव । यथाह “कतमानि अट्ठ दिट्ठिद्वानानि? खन्धापि दिट्ठिद्वानं, अविज्जापि, फस्सोपि, सज्जापि, वितक्कोपि, अयोनि सोमनसिकारोपि, पापमित्तोपि, परतोघोसोपि दिट्ठिद्वान”न्ति । “खन्धा हेतु, खन्धा पच्चयो दिट्ठिद्वानं उपादाय समुद्वानट्ठेन, एवं खन्धापि दिट्ठिद्वानं । अविज्जा हेतु...पे... पापमित्तो हेतु । परतोघोसो हेतु, परतोघोसो पच्चयो दिट्ठिद्वानं उपादाय समुद्वानट्ठेन, एवं परतोघोसोपि दिट्ठिद्वान”न्ति (पटि० म० १.१२४) । **एवंगहिताति** दिट्ठिसङ्घाता ताव दिट्ठिद्वाना — “सस्सतो अत्ता च लोको चा”ति एवंगहिता आदिन्ना, पवत्तिताति अत्थो । **एवंपरामट्ठाति** निरासङ्कचित्ताय पुनप्पुनं आमट्ठा परामट्ठा, “इदमेव सच्चं, मोघमज्ज”न्ति परिनिट्ठापिता । कारणसङ्घाता पन दिट्ठिद्वाना यथा गहमाना दिट्ठियो समुद्वापेन्ति, एवं आरम्मणवसेन च पवत्तनवसेन च आसेवनवसेन च गहिता । अनादीनवदस्सिताय पुनप्पुनं गहणवसेन परामट्ठा । **एवंगतिकति** एवं निरयतिरच्छानपेत्तिविसयगतिकानं अज्जतरगतिका । **एवं अभिसम्परायाति** इदं पुरिमपदस्सेव वेवचनं, एवंविधपरलोकाति वुत्तं होति ।

तज्ज तथागतो पजानातीति न केवलज्ज तथागतो सकारणं सगतिकं दिट्ठिगतमेव पजानाति, अथ खो तज्ज सब्बं पजानाति, ततो च उत्तरितरं सीलज्जेव समाधिज्ज सब्बज्जुतज्जाणज्ज पजानाति । **तज्ज पजाननं न परामसतीति** तज्ज एवंविधं अनुत्तरं विसेसं पजानन्तोपि अहं पजानामीति तण्हादिट्ठिमानपरामासवसेन तज्ज न परामसति । **अपरामसतो चस्स पच्चत्तज्जेव निब्बुति विदिताति** एवं अपरामसतो चस्स अपरामासपच्चया सयमेव अत्तनायेव तेसं परामासकिलेसानं निब्बुति विदिता । पाकटं, भिक्खवे, तथागतस्स निब्बानन्ति दस्सेति ।

इदानी यथापटिपन्नेन तथागतेन सा निब्बुति अधिगता, तं पटिपत्तिं दस्सेतुं यासु वेदनासु रत्ता तित्थिया “इध सुखिनो भविस्साम, एत्थ सुखिनो भविस्सामा”ति दिट्ठिगहनं पविसन्ति, तासंयेव वेदनानं वसेन कम्मद्वानं आचिक्खन्तो वेदनानं समुदयज्जाति आदिमाह । तत्थ **यथाभूतं विदित्वाति** “अविज्जासमुदया वेदनासमुदयोति पच्चयसमुदयट्ठेन वेदनाक्खन्धस्स उदयं पस्सति, तण्हासमुदया वेदनासमुदयोति पच्चयसमुदयट्ठेन वेदनाक्खन्धस्स उदयं पस्सति, कम्मसमुदया वेदनासमुदयोति पच्चयसमुदयट्ठेन वेदनाक्खन्धस्स उदयं पस्सति, फस्ससमुदया वेदनासमुदयोति पच्चयसमुदयट्ठेन वेदनाक्खन्धस्स उदयं पस्सति (पटि० म० १.५०) । निब्बत्तिलक्खणं पस्सन्तोपि वेदनाक्खन्धस्स उदयं पस्सती”ति इमेसं पज्जन्नं लक्खणानं वसेन वेदनानं समुदयं यथाभूतं विदित्वा; “अविज्जानिरोधा वेदनानिरोधोति पच्चयनिरोधट्ठेन वेदनाक्खन्धस्स वयं पस्सति, तण्हानिरोधा वेदनानिरोधोति पच्चयनिरोधट्ठेन वेदनाक्खन्धस्स वयं पस्सति,

कम्मनिरोधा वेदनानिरोधोति पच्चयनिरोधद्वेन वेदनाक्खन्धस्स वयं पस्सति, फस्सनिरोधा वेदनानिरोधोति पच्चयनिरोधद्वेन वेदनाक्खन्धस्स वयं पस्सति । विपरिणामलक्खणं पस्सन्तोपि वेदनाक्खन्धस्स वयं पस्सती”ति (पटि० म० १.५०) इमेसं पच्चन्नं लक्खणानं वसेन वेदनानं अत्थङ्गमं यथाभूतं विदित्वा, “यं वेदनं पटिच्च उप्पज्जति सुखं सोमनस्सं, अयं वेदनाय अस्सादो”ति (सं० नि० ३.२६) एवं अस्सादञ्च यथाभूतं विदित्वा, “यं वेदना अनिच्चा दुक्खा विपरिणामधम्मा, अयं वेदनाय आदीनवो”ति एवं आदीनवञ्च यथाभूतं विदित्वा, “यो वेदनाय छन्दरागविनयो छन्दरागप्पहानं, इदं वेदनाय निस्सरण”न्ति एवं निस्सरणञ्च यथाभूतं विदित्वा विगतछन्दरागताय अनुपादानो अनुपादाविमुत्तो, भिक्खवे, तथागतो; यस्मिं उपादाने सति किञ्चि उपादियेय्य, उपादिन्नत्ता च खन्धो भवेय्य, तस्स अभावा किञ्चि धम्मं अनुपादियित्वाव विमुत्तो भिक्खवे तथागतोति ।

३७. इमे खो ते, भिक्खवेति ये ते अहं — “कतमे, च ते, भिक्खवे, धम्मा गम्भीरा”ति अपुच्छिं, “इमे खो ते, भिक्खवे, तच्च तथागतो पजानाति ततो च उत्तरितरं पजानाती”ति एवं निह्दिट्ठा सब्बज्जुतज्जाणधम्मा गम्भीरा दुद्दसा...पे०... पण्डितवेदनीयाति वेदितब्बा । येहि तथागतस्स नेव पुत्थुज्जनो, न सोतापन्नादीसु अज्जतरो वण्णं यथाभूतं वत्तुं सक्कोति, अथ खो तथागतोव यथाभूतं वण्णं सम्मा वदमानो वदेय्याति एवं पुच्छमानेनापि सब्बज्जुतज्जाणमेव पुट्ठं, निव्यातेन्तेनापि तदेव निव्यातितं, अन्तरा पन दिट्ठियो विभत्ताति ।

पठमभाणवारवण्णना निट्ठिता ।

एकच्चसस्सतवादवण्णना

३८. एकच्चसस्सतिकाति एकच्चसस्सतवादा । ते दुविधा होन्ति — सत्तेकच्चसस्सतिका, सङ्घारेकच्चसस्सतिकाति । दुविधापि इध गहितायेव ।

३९. यन्ति निपातमत्तं । कदाचीति किस्मिञ्चि काले । **करहचीति** तस्सेव वेवचनं । **दीघस्स अद्धुनोति** दीघस्स कालस्स । **अच्चयेनाति** अतिक्कमेन । **संवट्ठतीति** विनस्सति । **येभुय्येनाति** ये उपरिब्रह्मलोकेसु वा अरूपेसु वा निब्बत्तन्ति, तदवसेसे सन्धाय वुत्तं । ज्ञानमनेन निब्बत्तत्ता **मनोमया** । पीति तेसं भक्खो आहारोति **पीतिभक्खा** । अत्तनोव तेसं पभाति **सयंपभा** । अन्तलिक्खे चरन्तीति **अन्तलिक्खचरा** । सुभेसु उय्यानविमानकप्परुक्खादीसु तिट्ठन्तीति, **सुभट्ठायिनो** सुभा वा मनोरम्मवत्थाभरणा हुत्वा तिट्ठन्तीति **सुभट्ठायिनो** । **चिरं दीघमद्धानन्ति** उक्कंसेन अट्ठ कप्पे ।

४०. विवट्ठतीति सण्ठाति । **सुज्जं ब्रह्मविमानन्ति** पकतिया निब्बत्तसत्तानं नत्थिताय सुज्जं, ब्रह्मकायिकभूमि निब्बत्ततीति अत्थो । तस्स कत्ता वा कारेता वा नत्थि, विसुद्धिमग्गे वुत्तनयेन पन कम्मपच्चयउतुसमुट्ठाना रतनभूमि निब्बत्तति । पकतिनिब्बत्तिट्ठानेसुयेव चेत्य उय्यानकप्परुक्खादयो निब्बत्तन्ति । अथ सत्तानं पकतिया वसितट्ठाने निकन्ति उप्पज्जति, ते पठमज्झानं भावेत्वा ततो ओतरन्ति, तस्मा अथ खो अज्जतरो सत्तोतिआदिमाह । **आयुक्खया वा पुज्जक्खया वाति** ये उल्लारं पुज्जकम्मं कत्वा यत्थ कत्थचि अप्पायुके देवलोके निब्बत्तन्ति, ते अत्तनो पुज्जबलेन ठातुं न सक्कोन्ति, तस्स पन देवलोकस्स आयुप्पमाणेनेव चवन्तीति आयुक्खया चवन्तीति वुच्चन्ति । ये पन परित्तं पुज्जकम्मं कत्वा दीघायुकदेवलोके निब्बत्तन्ति, ते यावतायुकं ठातुं न सक्कोन्ति, अन्तराव चवन्तीति पुज्जक्खया चवन्तीति वुच्चन्ति । **दीघमद्धानं तिट्ठतीति** कप्पं वा उपट्ठकप्पं वा ।

४१. अनभिरतीति अपरस्सापि सत्तस्स आगमनपत्थना । या पन पटिघसम्पयुत्ता उक्कण्ठिता, सा ब्रह्मलोके नत्थि । **परितस्सनाति** उब्बिज्जना फन्दना, सा पनेसा तासतस्सना, तण्हातस्सना, दिट्ठितस्सना, जाणतस्सनाति चतुब्बिधा होति । तत्थ “जातिं पटिच्च भयं भयानकं छम्भितत्तं लोमहंसो चेतसो उत्रासो । जरं... ब्याधिं... मरणं पटिच्च... पे० ... उत्रासो”ति (विभ० ९२१) अयं **तासतस्सना** नाम । “अहो वत अज्जेपि सत्ता इत्थत्तं आगच्छेय्यु”न्ति (दी० नि० ३.३८) अयं **तण्हातस्सना** नाम । “परितस्सितविप्फन्दितमेवा”ति अयं **दिट्ठितस्सना** नाम । “तेपि तथागतस्स धम्मदेसनं सुत्वा येभुय्येन भयं संवेगं सन्तासं आपज्जन्ती”ति (अ० नि० ४.३३) अयं **जाणतस्सना** नाम । इध पन तण्हातस्सनापि दिट्ठितस्सनापि वट्ठति । **ब्रह्मविमानन्ति** इध पन पठमाभिनिब्बत्तस्स अत्थिताय सुज्जन्ति न वुत्तं । **उपपज्जन्तीति** उपपत्तिवसेन उपगच्छन्ति । **सहव्यतन्ति** सहभावं ।

४२. अभिभूति अभिभवित्वा ठितो जेट्ठकोहमस्मीति । **अनभिभूतोति** अज्जेहि अनभिभूतो । **अज्जदत्थूति** एकंसवचने निपातो । दस्सनवसेन **दसो**, सब्बं पस्सामीति अत्थो । **वसवत्तीति** सब्बं जनं वसे वत्तेमि । **इस्सरो कत्ता निम्माताति** अहं लोके इस्सरो, अहं लोकस्स कत्ता च निम्माता च, पथवी — हिमवन्त-सिनेरु-चक्कवाळ-महासमुद्र-चन्दिम-सूरिया मया निम्मिताति । **सेट्ठो सजिताति** अहं लोकस्स उत्तमो च सजिता च, “त्वं खत्तियो नाम होहि, त्वं ब्राह्मणो, वेस्सो, सुट्ठो, गहट्ठो, पब्बजितो नाम । अन्तमसो त्वं ओट्ठो होहि, गोणो होही”ति “एवं सत्तानं संविसजेता अह”न्ति मज्जति । **वसी पिता भूतभय्यानन्ति** (दी० नि० १.१७) अहमस्मि चिण्णवसिताय वसी, अहं पिता भूतानञ्च भय्यानञ्चाति मज्जति । तत्थ अण्डजजलाबुजा सत्ता अन्तोअण्डकोसे चेव अन्तोवत्थिम्हि च भय्या नाम, बहि निक्खन्तकालतो पट्ठाय भूता नाम । संसेदजा पठमचित्तक्खणे भय्या, दुतियतो पट्ठाय भूता । ओपपातिका पठमइरियापथे भय्या, दुतियतो पट्ठाय भूताति वेदितब्बा । ते सब्बेपि मय्हं पुत्ताति सज्जाय “अहं पिता भूतभय्यान”न्ति मज्जति ।

इदानि कारणतो साधेतुकामो — “मया इमे सत्ता निम्मिता”ति पटिज्जं कत्वा “तं किस्स हेतू”तिआदिमाह । **इत्थत्तन्ति** इत्थभावं, ब्रह्मभावन्ति अत्थो । **इमिना मयन्ति** अत्तनो कम्मवसेन चुतापि उपपन्नापि च केवलं मज्जनामत्तेनेव “इमिना मयं निम्मिता”ति मज्जमाना वड्ढच्छिद्दे वड्ढाणी विय ओनमित्वा तस्सेव पादमूलं गच्छन्तीति ।

४३. वण्णवन्तरो चाति वण्णवन्ततरो, अभिरूपो पासादिकोति अत्थो । **महेसक्खतरोति** इस्सरियपरिवारवसेन महायसतरो ।

४४. ठानं खो पनेतन्ति कारणं खो पनेतं । सो ततो चवित्वा अज्जत्र न गच्छति, इधेव आगच्छति, तं सन्धायेतं वुत्तं । **अगारस्माति** गोहा । **अनगारियन्ति** पब्बज्जं । पब्बज्जा हि यस्मा अगारस्स हि तं कसिगोरक्खादिकम्मं तत्थ नत्थि, तस्मा अनगारियन्ति वुच्चति । **पब्बजतीति** उपगच्छति । **ततो परं नानुस्सरतीति** ततो पुब्बेनिवासा परं न सरति, सरितुं असक्कोन्तो तत्थ ठत्वा दिट्ठिं गण्हाति ।

निच्चोतिआदीसु तस्स उपपत्तिं अपस्सन्तो **निच्चोति** वदति, मरणं अपस्सन्तो **धुवोति**, सदाभावतो **सस्सतोति**, जरावसेनापि विपरिणामस्स अभावतो अविपरिणामधम्मोति । सेसमेत्थ पठमवारे उत्तानमेवाति ।

४५-४६. दुतियवारे खिड्ढाय पदुस्सन्ति विनस्सन्तीति **खिड्ढापदोसिका**, पदूसिकातिपि पाळिं लिखन्ति, सा अट्ठकथायं नत्थि । **अतिवेलन्ति** अतिकालं, अतिचिरन्ति अत्थो । **हस्सखिड्ढारतिधम्मसमापन्नाति** हस्सरति धम्मञ्चेव खिड्ढारतिधम्मञ्च समापन्ना अनुयुत्ता, केळिहस्ससुखञ्चेव कायिकवाचसिककीळासुखञ्च अनुयुत्ता,

वृत्तप्पकाररतिधम्मसमङ्गिनो हुत्वा विहरन्तीति अत्थो ।

सति सम्मुस्सतीति खादनीयभोजनीयेसु सति सम्मुस्सति । ते किर पुज्जविसेसाधिगतेन महन्तेन अत्तनो सिरिविभवेन नक्खत्तं कीळन्ता ताय सम्पत्तिमहन्ताय — “आहारं परिभुज्जिम्ह, न परिभुज्जिम्हा”तिपि न जानन्ति । अथ एकाहारातिक्कमनतो पट्टाय निरन्तरं खादन्तापि पिवन्तापि चवन्तियेव, न तिड्ढन्ति । कस्मा? कम्मजतेजस्स बलवताय, करजकायस्स मन्दताय, मनुस्सानज्झि कम्मजतेजो मन्दो, करजकायो बलवा । तेसं तेजस्स मन्दताय करजकायस्स बलवताय सत्ताहम्पि अतिक्कमित्वा उण्होदकअच्छयागुआदीहि सक्का वत्थुं उपत्थम्भेतुं । देवानं पन तेजो बलवा होति, करजं मन्दं । ते एकं आहारवेलं अतिक्कमित्वाव सण्ठातुं न सक्कोन्ति । यथा नाम गिम्हानं मज्झन्हिके तत्तपासाणे ठपितं पदुमं वा उप्पलं वा सायन्हसमये घटसतेनापि सिञ्चियमानं पाकतिकं न होति, विनस्सतियेव । एवमेव पच्छा निरन्तरं खादन्तापि पिवन्तापि चवन्तियेव, न तिड्ढन्ति । तेनाह “**सतिया सम्मोसा ते देवा तम्हा काया चवन्ती**”ति । कतमे पन ते देवाति? इमे देवाति अट्ठकथायं विचारणा नत्थि, “देवानं कम्मजतेजो बलवा होति, करजं मन्द”न्ति अविसेसेन वृत्तता पन ये केचि कबलीकाराहारूपजीविनो देवा एवं करोन्ति, तेयेव चवन्तीति वेदितब्बा । केचि पनाहु — “निम्मानरतिपरनिम्मितवसवत्तिनो ते देवा”ति । खिड्डापदुस्सनमत्तेनेव हेते खिड्डापदोसिकाति वृत्ता । सेसमेत्थ पुरिमनयेनेव वेदितब्बं ।

४७-४८. ततियवारे मनेन पदुस्सन्ति विनस्सन्तीति **मनोपदोसिका**, एते चातुमहाराजिका । तेसु किर एको देवपुत्तो — नक्खत्तं कीळिस्सामीति सपरिवारो रथेन वीथिं पटिपज्जति, अथज्जो निक्खमन्तो तं पुरतो गच्छन्तं दिस्वा — “भो अयं कपणो”, अदिट्ठपुब्बं विय एतं दिस्वा — “पीतिया उद्धुमातो विय भिज्जमानो विय च गच्छती”ति कुज्झति । पुरतो गच्छन्तोपि निवत्तित्वा तं कुद्धं दिस्वा — कुद्धा नाम सुविदिता होन्तीति कुद्धभावमस्स जत्वा — “त्वं कुद्धो, मय्हं किं करिस्ससि, अयं सम्पत्ति मया दानसीलादीनं वसेन लद्धा, न तुय्हं वसेना”ति पटिकुज्झति । एकस्मिज्झि कुद्धे इतरो अकुद्धो रक्खति, उभोसु पन कुद्धेसु एकस्स कोधो इतरस्स पच्चयो होति । तस्सपि कोधो इतरस्स पच्चयो होतीति उभो कन्दन्तानयेव ओरोधानं चवन्ति । अयमेत्थ धम्मता । सेसं वृत्तनयेनेव वेदितब्बं ।

४९-५२. तक्कीवादे अयं चक्खादीनं भेदं पस्सति, चित्तं पन यस्मा पुरिमं पुरिमं पच्छिमस्स पच्छिमस्स पच्चयं दत्ताव निरुज्झति, तस्मा चक्खादीनं भेदतो बलवतरम्पि चित्तस्स भेदं न पस्सति । सो तं अपस्सन्तो यथा नाम सकुणो एकं रुक्खं जहित्वा अज्जस्मिं निलीयति, एवमेव इमस्मिं अत्तभावे भिन्ने चित्तं अज्जत्र गच्छतीति गहेत्वा एवमाह । सेसमेत्थ वृत्तनयेनेव वेदितब्बं ।

अन्तानन्तवादवण्णना

५३. अन्तानन्तिकाति अन्तानन्तवादा, अन्तं वा अनन्तं वा अन्तानन्तं वा नेवन्तानानन्तं वा आरब्ध पवत्तवादाति अत्थो ।

५४-६०. अन्तसज्जी लोकस्मिं विहरतीति पटिभागनिमित्तं चक्कवाळपरियन्तं अवट्ठेत्वा तं — “लोको”ति गहेत्वा अन्तसज्जी लोकस्मिं विहरति, चक्कवाळपरियन्तं कत्वा वट्ठितकसिणो पन अनन्तसज्जी होति, उद्धमधो अवट्ठेत्वा पन तिरियं वट्ठेत्वा उद्धमधो अन्तसज्जी, तिरियं अनन्तसज्जी । तक्कीवादो वृत्तनयेनेव वेदितब्बो । इमे चत्तारोपि अत्तना दिट्ठपुब्बानुसारेनेव दिट्ठिया गहितत्ता पुब्बन्तकप्पिकेसु पविट्ठा ।

अमराविकखेपवादवण्णना

६१. न मरतीति अमरा। का सा? एवन्तिपि मे नोतिआदिना नयेन परियन्तरहिता दिट्ठिगतिकस्स दिट्ठि चेव वाचा च। विविधो खेपोति **विकखेपो**, अमराय दिट्ठिया वाचाय च विकखेपोति **अमराविकखेपो**, सो एतेसं अत्थीति **अमराविकखेपिका**, अपरो नयो — अमरा नाम एका मच्छजाति, सा उम्मुज्जननिमुज्जनादिवसेन उदके सन्धावमाना गहेतुं न सक्काति, एवमेव अयम्पि वादो इतोचितो च सन्धावति, गाहं न उपगच्छतीति **अमराविकखेपोति** वुच्चति। सो एतेसं अत्थीति **अमराविकखेपिका**।

६२. “इदं कुसल”न्ति यथाभूतं नप्पजानातीति दस कुसलकम्मपथे यथाभूतं नप्पजानातीति अत्थो। अकुसलेपि दस अकुसलकम्मपथाव अधिप्पेता। **सो ममस्स विधातोति** “मुसा मया भणित”न्ति विष्पटिसारुप्पत्तिया मम विधातो अस्स, दुक्खं भवेय्याति अत्थो। **सो ममस्स अन्तरायोति** सो मम सग्गस्स चेव मग्गस्स च अन्तरायो अस्स। **मुसावादभया मुसावादपरिजेगुच्छाति** मुसावादे ओत्तप्पेन चेव हिरिया च। **वाचाविकखेपं आपज्जतीति** वाचाय विकखेपं आपज्जति। कीदिसं? अमराविकखेपं, अपरियन्तविकखेपन्ति अत्थो।

एवन्तिपि मे नोतिआदीसु एवन्तिपि मे नोति अनियमितविकखेपो। **तथातिपि मे नोति** “सस्सतो अत्ता च लोको चा”ति वुत्तं सस्सतवादं पटिक्खिपति। **अज्जथातिपि मे नोति** सस्सततो अज्जथा वुत्तं एकच्चसस्सतं पटिक्खिपति। **नोतिपि मे नोति** — “न होति तथागतो परं मरणा”ति वुत्तं उच्छेदं पटिक्खिपति। **नो नोतिपि मे नोति** “नेव होति न न होती”ति वुत्तं तक्कीवादं पटिक्खिपति। सयं पन “इदं कुसल”न्ति वा “अकुसल”न्ति वा पुट्ठो न किञ्चि ब्याकरोति। “इदं कुसल”न्ति पुट्ठो “एवन्तिपि मे नो”ति वदति। ततो “किं अकुसल”न्ति वुत्ते “तथातिपि मे नो”ति वदति। “किं उभयतो अज्जथा”ति वुत्ते “अज्जथातिपि मे नो”ति वदति। ततो “तिविधेनापि न होति, किं ते लद्धी”ति वुत्ते “नोतिपि मे नो”ति वदति। ततो “किं नो नोति ते लद्धी”ति वुत्ते “नो नोतिपि मे नो”ति एवं विकखेपमेव आपज्जति, एकस्मिम्पि पक्खे न तिट्ठति।

६३. **छन्दो वा रागो वाति** अजानन्तोपि सहसा कुसलमेव “कुसल”न्ति वत्वा अकुसलमेव “अकुसल”न्ति वत्वा मया असुकस्स नाम एवं ब्याकतं, किं तं सुब्याकतन्ति अज्जे पण्डिते पुच्छित्वा तेहि — “सुब्याकतं, भद्रमुख, कुसलमेव तथा कुसलं, अकुसलमेव अकुसलन्ति ब्याकत”न्ति वुत्ते नत्थि मया सदिसो पण्डितोति एवं मे तत्थ छन्दो वा रागो वा अस्साति अत्थो। एत्थ च छन्दो दुब्बलरागो, रागो बलवरागो। **दोसो वा पटिघो वाति** कुसलं पन “अकुसल”न्ति, अकुसलं वा “कुसल”न्ति वत्वा अज्जे पण्डिते पुच्छित्वा तेहि — “दुब्याकतं तथा”ति वुत्ते एत्तकम्पि नाम न जानामीति तत्थ मे अस्स दोसो वा पटिघो वाति अत्थो। इधापि दोसो दुब्बलकोधो, पटिघो बलवकोधो।

तं ममस्स उपादानं, सो ममस्स विधातोति तं छन्दरागद्वयं मम उपादानं अस्स, दोसपटिघद्वयं विधातो। उभयम्पि वा दळ्ळहगहणवसेन उपादानं, विहननवसेन विधातो। रागो हि अमुज्जितुकामताय आरम्भणं गण्हाति जलूका विय। दोसो विनासेतुकामताय आसीविसो विय। उभोपि चेते सन्तापकट्ठेन विहनन्ति येवाति “उपादान”न्ति च “विधातो”ति च वुत्ता। सेसं पठमवारसदिसमेव।

६४. **पण्डिताति** पण्डित्त्वेन समन्नागता। **निपुणाति** सण्हसुखुमबुद्धिनो सुखुमअत्थन्तरं पटिविज्जनसमत्था। **कतपरप्पवादाति** विज्जातपरप्पवादा चेव परेहि सद्धिं कतवादपरिचया च। **वालवेधिरूपाति** वालवेधिनुगहसदिसा। ते

भिन्दन्ता मज्जेति वालवेधि विय वालं सुखुमानिपि परेसं दिट्ठिगतानि अत्तनो पज्जागतेन भिन्दन्ता विय चरन्तीति अत्थो । ते मं तत्थाति ते समणब्राह्मणा मं तेसु कुसलाकुसलेसु । **समनुयुज्जेय्यु**न्ति “किं कुसलं, किं अकुसलन्ति अत्तनो लद्धिं वदा”ति लद्धिं पुच्छेय्युं । **समनुगाहेय्यु**न्ति “इदं नामा”ति वुत्ते “केन कारणेन एतमत्थं गाहेय्यु”न्ति कारणं पुच्छेय्युं । **समनुभासेय्यु**न्ति “इमिना नाम कारणेना”ति वुत्ते कारणे दोसं दस्सेत्वा “न त्वं इदं जानासि, इदं पन गण्ह, इदं विस्सज्जेही”ति एवं समनुयुज्जेय्युं । **न सम्पायेय्यु**न्ति न सम्पादेय्यं, सम्पादेत्वा कथेतुं न सक्कुणेय्यन्ति अत्थो । **सो ममस्स विघातो**ति यं तं पुनप्पुनं वत्त्वापि असम्पायनं नाम, सो मम विघातो अस्स, ओट्टतालुजिक्कागलसोसनदुक्खमेव अस्साति अत्थो । सेसमेत्थापि पठमवारसदिसमेव ।

६५-६६. मन्दोति मन्दपज्जो अपज्जस्सेवेतं नामं । **मोमूहो**ति अतिसम्मूळ्हो । **होति तथागतो**ति आदीसु सत्तो “तथागतो”ति अधिप्पेतो । सेसमेत्थ उत्तानमेव । इमेपि चत्तारो पुब्बे पवत्तधम्मानुसारेनेव दिट्ठिया गहितत्ता पुब्बन्तकप्पिकेसु पविट्ठा ।

अधिच्चसमुप्पन्नवादवण्णना

६७. “अधिच्चसमुप्पन्नो अत्ता च लोको चा”ति दस्सनं अधिच्चसमुप्पन्नं । तं एतेसं अत्थीति **अधिच्चसमुप्पन्निका** । **अधिच्चसमुप्पन्नन्ति** अकारणसमुप्पन्नं ।

६८-७३. असज्जसत्ताति देसनासीसमेतं, अचित्तुप्पादा रूपमत्तकअत्तभावाति अत्थो । तेसं एवं उप्पत्ति वेदितब्बा — एकच्चो हि तित्थायतने पब्बजित्वा वायोक्सिणे परिकम्मं कत्वा चतुत्थज्झानं निब्बत्तेत्वा झाना वुट्ठाय — “चित्ते दोसं पस्सति, चित्ते सति हत्थच्छेदादिदुक्खज्जेव सब्बभयानि च होन्ति, अलं इमिना चित्तेन, अचित्तकभावोव सन्तो”ति, एवं चित्ते दोसं पस्सित्वा अपरिहीनज्झानो कालं कत्वा असज्जसत्तेसु निब्बत्तति, चित्तमस्स चुतिचित्तनिरोधेन इधेव निवत्तति, रूपक्खन्धमत्तमेव तत्थ पातुभवति । ते तत्थ यथा नाम जियावेगक्खित्तो सरो यत्तको जियावेगो, तत्तकमेव आकासे गच्छति । एवमेव झानवेगक्खित्ता उपपज्जित्वा यत्तको झानवेगो, तत्तकमेव कालं तिट्ठन्ति, झानवेगे पन परिहीने तत्थ रूपक्खन्धो अन्तरधायति, इध पन पटिसन्धिसज्जा उप्पज्जति । यस्मा पन तां इध उप्पन्नसज्जाय तेसं तत्थ चुति पज्जायति, तस्मा “सज्जुप्पादा च पन ते देवा तम्हा काया चवन्ती”ति वुत्तं । **सन्तताया**ति सन्तभावाय । सेसमेत्थ उत्तानमेव । तक्कीवादोपि वुत्तनयेनेव वेदितब्बोति ।

अपरन्तकप्पिकवण्णना

७४. एवं अट्टारस पुब्बन्तकप्पिके दस्सेत्वा इदानि चतुचत्तारीसं अपरन्तकप्पिके दस्सेतुं — “सन्ति, भिक्खवे”ति आदिमाह । तत्थ अनागतकोट्टाससङ्घातं अपरन्तं कप्पेत्वा गण्हन्तीति **अपरन्तकप्पिका**, अपरन्तकप्पो वा एतेसं अत्थीति **अपरन्तकप्पिका** । एवं सेसम्पि पुब्बे वुत्तप्पकारनयेनेव वेदितब्बं ।

सज्जीवादवण्णना

७५. उद्धमाघातनिकाति आघातनं वुच्चति मरणं, उद्धमाघातना अत्तानं वदन्तीति **उद्धमाघातनिका** । सज्जीति पवत्तो वादो, सज्जीवादो, सो एतेसं अत्थीति **सज्जीवादा** ।

७६-७७. रूपी अत्ताति आदीसु कसिणरूपं “अत्ता”ति तत्थ पवत्तसज्जञ्चस्स “सज्जा”ति गहेत्वा वा आजीवकादयो विय तक्कमत्तेनेव वा “रूपी अत्ता होति, अरोगो परं मरणा सज्जी”ति नं पज्जपेन्ति । तत्थ अरोगोति निच्चो । अरूपसमापत्तिनिमित्तं पन “अत्ता”ति समापत्तिसज्जञ्चस्स “सज्जा”ति गहेत्वा वा निगण्ठादयो विय तक्कमत्तेनेव वा “अरूपी अत्ता होति, अरोगो परं मरणा सज्जी”ति नं पज्जपेन्ति । ततिया पन मिस्सकगाहवसेन पवत्ता दिट्ठि । चतुत्था तक्कगाहेनेव । दुतियचतुक्कं अन्तानन्तिकवादे वुत्तनयेनेव वेदितब्बं । ततियचतुक्के समापन्नकवसेन एकत्तसज्जी, असमापन्नकवसेन नानत्तसज्जी, परित्तकसिणवसेन परित्तसज्जी, विपुलकसिणवसेन अप्पमाणसज्जीति वेदितब्बा । चतुत्थचतुक्के पन दिब्बेन चक्खुना तिकचतुक्कज्झानभूमियं निब्बत्तमानं दिस्वा “एकन्तसुखी”ति गण्हाति । निरये निब्बत्तमानं दिस्वा “एकन्तदुक्खी”ति । मनुस्सेसु निब्बत्तमानं दिस्वा “सुखदुक्खी”ति । वेहप्फलदेवेसु निब्बत्तमानं दिस्वा “अदुक्खमसुखी”ति गण्हाति । विसेसतो हि पुब्बेनिवासानुस्सतिजाणलाभिनो पुब्बन्तकप्पिका होन्ति, दिब्बचक्खुका अपरन्तकप्पिकाति ।

असज्जीवादवण्णना

७८-८३. असज्जीवादो सज्जीवादे आदिमिह वुत्तानं द्विन्नं चतुक्कानं वसेन वेदितब्बो । तथा नेवसज्जीनासज्जीवादो । केवलज्झि तत्थ “सज्जी अत्ता”ति गण्हन्तानं ता दिट्ठियो, इध “असज्जी”ति च “नेवसज्जीनासज्जी”ति च । तत्थ न एकन्तेन कारणं परियेसितब्बं । दिट्ठिगतिकस्स हि गाहो उम्मत्तकपच्छिसदिसोति वुत्तमेतं ।

उच्छेदवादवण्णना

८४. उच्छेदवादे सतोति विज्जमानस्स । उच्छेदन्ति उपच्छेदं । विनासन्ति अदस्सनं । विभवन्ति भावविगमं । सब्बानेतानि अज्जमज्जवेवचनानेव । तत्थ द्वे जना उच्छेददिट्ठिं गण्हन्ति, लाभी च अलाभी च । लाभी अरहतो दिब्बेन चक्खुना चुत्तिं दिस्वा उपपत्तिं अपस्सन्तो, यो वा चुत्तिमत्तमेव दट्ठुं सक्कोति, न उपपातं; सो उच्छेददिट्ठिं गण्हाति । अलाभी च “को परलोकं न जानाती”ति कामसुखगिद्धताय वा । “यथा रुक्खतो पण्णानि पतितानि न पुन विरुहन्ति, एवमेव सत्ता”ति आदिना तक्केन वा उच्छेदं गण्हाति । इध पन तण्हादिट्ठिं वसेन तथा च अज्जथा च विकप्पेत्वाव इमा सत्त दिट्ठियो उप्पन्नाति वेदितब्बा ।

८५. तत्थ रूपीति रूपवा । चातुमहाभूतिकोति चतुमहाभूतमयो । मातापितूनं एतन्ति मातापेत्तिकं । किं तं? सुक्कसोणितं । मातापेत्तिके सम्भूतो जातोति मातापेत्तिकसम्भवो । इति रूपकायसीसेन मनुस्सत्तभावं “अत्ता”ति वदति । इत्थेकेति इत्थं एके एवमेकेति अत्थो ।

८६. दुतियो तं पटिक्खिपित्वा दिब्बत्तभावं वदति । दिब्बोति देवलोके सम्भूतो । कामावचरोति छ कामावचरदेवपरियापन्नो । कबळीकारं आहारं भक्खतीति कबळीकाराहारभक्खो ।

८७. मनोमयोति ज्ञानमनेन निब्बत्तो । सब्बङ्गपच्चङ्गीति सब्बङ्गपच्चङ्गयुत्तो । अहीनिन्द्रियोति परिपुण्णिन्द्रियो । यानि ब्रह्मलोके अत्थि, तेसं वसेन इतरेसज्ज सण्ठानवसेनेतं वुत्तं ।

८८-९२. सब्बसो रूपसज्जानं समतिक्कमाति आदीनं अत्थो विसुद्धिमग्गे वुत्तो । आकासानज्जायतनूपगोति आदीसु पन आकासानज्जायतनभवं उपगतोति, एवमत्थो वेदितब्बो । सेसमेत्थ उत्तानमेवाति ।

दिदुधम्मनिब्बानवादवण्णना

९३. दिदुधम्मनिब्बानवादे दिदुधम्मोति पच्चक्खधम्मो वुच्चति, तत्थ तत्थ पटिलद्धत्तभावस्सेतं अधिवचनं । दिदुधम्मं निब्बानं दिदुधम्मनिब्बानं, इमस्मिंयेव अत्तभावे दुक्खवूपसमनन्ति अत्थो । तं वदन्तीति दिदुधम्मनिब्बानवादा । परमदिदुधम्मनिब्बानन्ति परमं दिदुधम्मनिब्बानं उत्तमन्ति अत्थो ।

९४. पञ्चहि कामगुणेहीति मनापियरूपादीहि पञ्चहि कामकोट्टासेहि बन्धनेहि वा । समप्पितोति सुदु अप्पितो अल्लीनो हुत्वा । समङ्गीभूतोति समन्नागतो । परिचारेतीति तेसु कामगुणेषु यथासुखं इन्द्रियाणि चारेति सञ्चारेति इतोचितो च उपनेति । अथ वा लळति रमति कीळति । एत्थ च दुविधा कामगुणा — मानुसका चेव दिब्बा च । मानुसका मन्धातुकामगुणसदिसा दट्टब्बा, दिब्बा परनिम्मितवसवत्तिदेवराजस्स कामगुणसदिसाति । एवरूपे कामे उपगतानज्झि ते दिदुधम्मनिब्बानसम्पत्तिं पञ्जपेन्ति ।

९५. दुतियवारे हुत्वा अभावट्टेन अनिच्चा पटिपीळनट्टेन दुक्खा, पकतिजहनट्टेन विपरिणामधम्माति वेदितब्बा । तेसं विपरिणामञ्जथाभावाति तेसं कामानं विपरिणामसङ्घाता अञ्जथाभावा, यम्पि मे अहोसि, तम्पि मे नत्थीति वुत्तनयेन उप्पज्जन्ति सोकपरिदेवदुक्खदोमनस्सुपायासा । तत्थ अन्तोनिज्झायनलक्खणो सोको, तन्निस्सितलालप्पनलक्खणो परिदेवो, कायप्पटिपीळनलक्खणं दुक्खं, मनोविघातलक्खणं दोमनस्सं, विसादलक्खणो उपायासो, विविच्चेव कामेहीति आदीनमत्थो विसुद्धिमग्गे वुत्तो ।

९६. वितक्कितन्ति अभिनिरोपनवसेन पवत्तो वितक्को । विचारितन्ति अनुमज्जनवसेन पवत्तो विचारो । एतेनेतन्ति एतेन वितक्कितेन च विचारितेन च एतं पठमज्झानं ओळारिकं सकण्डकं विय खायति ।

९७-९८. पीतिगतन्ति पीतियेव । चेतसो उप्पिलावितत्तन्ति चित्तस्स उप्पिलभावकरणं । चेतसो आभोगोति ज्ञाना वुट्ठाय तस्मिं सुखे पुनप्पुनं चित्तस्स आभोगो मनसिकारो समन्नाहारोति । सेसमेत्थ दिदुधम्मनिब्बानवादे उत्तानमेव ।

एत्तावता सब्बापि द्वासट्ठिदिट्ठियो कथिता होन्ति । यासं सत्तेव उच्छेददिट्ठियो, सेसा सस्सतदिट्ठियो ।

१००-१०४. इदानी — “इमेहि खो ते, भिक्खवे”ति इमिना वारेन सब्बेपि ते अपरन्तकप्पिके एकज्झं निय्यातेत्वा सब्बज्जुतज्जाणं विस्सज्जेति । पुन — “इमेहि, खो ते भिक्खवे”ति आदिना वारेन सब्बेपि ते पुब्बन्तापरन्तकप्पिके एकज्झं निय्यातेत्वा तदेव जाणं विस्सज्जेति । इति “कतमे च ते, भिक्खवे, धम्मा”ति आदिमिहि पुच्छमानोपि सब्बज्जुतज्जाणमेव पुच्छित्वा विस्सज्जमानोपि सत्तानं अज्झासयं तुलाय तुलयन्तो विय सिनेरुपादतो वालुकं उद्धरन्तो विय द्वासट्ठि दिट्ठिगतानि उद्धरित्वा सब्बज्जुतज्जाणमेव विस्सज्जेति । एवमयं यथानुसन्धिवसेन देसना आगता ।

तयो हि सुत्तस्स अनुसन्धी — पुच्छानुसन्धि, अज्झासयानुसन्धि, यथानुसन्धीति । तत्थ “एवं वुत्ते अज्जतरो भिक्खु भगवन्तं एतदवोच — किं नु खो, भन्ते, ओरिमं तीरं, किं पारिमं तीरं, को मज्झे संसीदो, को थले उस्सादो, को मनुस्सग्गाहो, को अमनुस्सग्गाहो, को आवट्टग्गाहो, को अन्तोपूतिभावो”ति (सं० नि० ४.२४१) एवं पुच्छन्तानं भगवता विस्सज्जितसुत्तवसेन पुच्छानुसन्धि वेदितब्बो ।

अथ खो अज्जतरस्स भिक्खुनो एवं चेतसो परिवितक्को उदपादि — “इति किर भो रूपं अनत्ता..., वेदना..., सज्जा...,

सङ्घारा ..., विज्जाणं अनत्ता, अनत्तकतानि किर कम्मनि कमत्तानं फुसिस्सन्ती”ति । अथ खो भगवा तस्स भिक्खुनो चेतसा चेतो परिवितक्कमज्जाय भिक्खू आमन्तेसि — “ठानं खो पनेतं, भिक्खवे, विज्जति, यं इधेक्कचो मोघपुरिसो अविद्धा अविज्जागतो तण्हाधिपतेय्येन चेतसा सत्थुसासनं अतिधावितब्बं मज्जेय्य — “इति किर भो रूपं अनत्ता...पे... फुसिस्सन्ती”ति । तं किं मज्जथ, भिक्खवे, रूपं निच्चं वा अनिच्चं वा”ति (म० नि० ३.१०) । एवं परेसं अज्झासयं विदित्वा भगवता वुत्तसुत्तवसेन अज्झासयानुसन्धि वेदितब्बो ।

येन पन धम्मेन आदिमिह देसना उट्ठिता, तस्स धम्मस्स अनुरूपधम्मवसेन वा पटिपक्खवसेन वा येसु सुत्तेसु उपरि देसना आगच्छति, तेसं वसेन यथानुसन्धि वेदितब्बो । सेय्यथिदं, आकङ्खेय्यसुत्ते हेट्ठा सीलेन देसना उट्ठिता, उपरि छ अभिज्जा आगता । वत्थसुत्ते हेट्ठा किलेसेन देसना उट्ठिता, उपरि ब्रह्मविहारा आगता । कोसम्बकसुत्ते हेट्ठा भण्डनेन उट्ठिता, उपरि सारणीयधम्मा आगता । ककचूपमे हेट्ठा अक्खन्तिया उट्ठिता, उपरि ककचूपमा आगता । इमस्मिम्पि ब्रह्मजाले हेट्ठा दिट्ठिवसेन देसना उट्ठिता, उपरि सुज्जतापकासनं आगतं । तेन वुत्तं — “एवमयं यथानुसन्धिवसेन देसना आगता”ति ।

परितस्सितविप्फन्दितवारवण्णना

१०५-११७. इदानीं मरियादविभागदस्सनत्थं — “तत्र भिक्खवे”ति आदिका देसना आरब्धा । तदपि तेसं भवतं समणब्राह्मणानं अजानतं अपस्सतं वेदयितं तण्हागतानं परितस्सितविप्फन्दितमेवाति येन दिट्ठिअस्सादेन दिट्ठिसुखेन दिट्ठिवेदयितेन ते सोमनस्सजाता सस्सतं अत्तानञ्च लोकञ्च पज्जपेन्ति चतूहि वत्थूहि, तदपि तेसं भवन्तानं समणब्राह्मणानं यथाभूतं धम्मानं सभावं अजानन्तानं अपस्सन्तानं वेदयितं तण्हागतानं केवलं तण्हागतानयेव तं वेदयितं, तञ्च खो पनेतं परितस्सितविप्फन्दितमेव । दिट्ठिसङ्गातेन चैव तण्हासङ्गातेन च परितस्सितेन विप्फन्दितमेव चलितमेव कम्पितमेव थुसरासिम्हि निखातखाणुसदिसं, न सोतापन्नस्स दस्सनमिव निच्चलन्ति दस्सेति । एस नयो एकच्चसस्सतवादादीसुपि ।

फस्सपच्चयवारवण्णना

११८-१३०. पुन — “तत्र, भिक्खवे, ये ते समणब्राह्मणा सस्सतवादा”ति आदि परम्परपच्चयदस्सनत्थं आरब्धं । तत्थ तदपि फस्सपच्चयाति येन दिट्ठिअस्सादेन दिट्ठिसुखेन दिट्ठिवेदयितेन ते सोमनस्सजाता सस्सतं अत्तानञ्च लोकञ्च पज्जपेन्ति चतूहि वत्थूहि, तदपि तण्हादिट्ठिपरिफन्दितं वेदयितं फस्सपच्चयाति दस्सेति । एस नयो सब्बत्थ ।

१३१-१४३. इदानीं तस्स पच्चयस्स दिट्ठिवेदयिते बलवभावदस्सनत्थं पुन — “तत्र, भिक्खवे, ये ते समणब्राह्मणा सस्सतवादा”ति आदिमाह । तत्थ ते वत अज्जत्र फस्साति ते वत समणब्राह्मणा तं वेदयितं विना फस्सेन पटिसंवेदिस्सन्तीति कारणमेतं नत्थीति । यथा हि पततो गेहस्स उपत्थम्भनत्थाय थूणा नाम बलवपच्चयो होति, न तं थूणाय अनुपत्थम्भितं ठातुं सक्कोति, एवमेव फस्सोपि वेदनाय बलवपच्चयो, तं विना इदं दिट्ठिवेदयितं नत्थीति दस्सेति । एस नयो सब्बत्थ ।

दिट्ठिगतिकाधिट्ठानवट्टकथावण्णना

१४४. इदानीं तत्र भिक्खवे, ये ते समणब्राह्मणा सस्सतवादा सस्सतं अत्तानञ्च लोकञ्च पज्जपेन्ति चतूहि वत्थूहि, येपि ते समणब्राह्मणा एकच्चसस्सतिकति आदिना नयेन सब्बदिट्ठिवेदयितानि सम्पिण्डेति । कस्मा? उपरि फस्से

पक्खिपनत्थाय । कथं? सब्बे ते छहि फस्सायतनेहि फुस्स फुस्स पटिसंवेदेन्तीति । तत्थ छ फस्सायतनानि नाम — चक्खुफस्सायतनं, सोतफस्सायतनं, घानफस्सायतनं, जिक्काफस्सायतनं, कायफस्सायतनं, मनोफस्सायतनन्ति इमानि छ । सज्जाति-समोसरण-कारण-पण्णत्तिमत्तत्थेसु हि अयं आयतनसद्दो पवत्तति । तत्थ — “कम्बोजो अस्सानं आयतनं, गुन्नं दक्खिणापथो”ति सज्जातियं पवत्तति, सज्जातिट्ठानेति अत्थो । “मनोरमे आयतने, सेवन्ति नं विहङ्गमा”ति (अ० नि० ५.३८) समोसरणे । “सति सतिआयतने”ति (अ० नि० ३.१०२) कारणे । “अरज्जायतने पण्णकुटीसु सम्मन्ती”ति (सं० नि० १.२५५) पण्णत्तिमत्ते । स्वायमिध सज्जातिआदिअत्थत्तयेपि युज्जति । चक्खादीसु हि फस्सपञ्चमका धम्मा सज्जायन्ति समोसरन्ति, तानि च तेसं कारणन्ति आयतनानि । इध पन “चक्खुञ्च पटिच्च रूपे च उप्पज्जति चक्खुविज्जाणं, तिण्णं सङ्गति फस्सो”ति (सं० नि० २.४३) इमिना नयेन फस्ससीसेनेव देसनं आरोपेत्वा फस्सं आदिं कत्वा पच्चयपरम्परं दस्सेतुं फस्सायतनादीनि वुत्तानि ।

फुस्स फुस्स पटिसंवेदेन्तीति फुसित्वा फुसित्वा पटिसंवेदेन्ति । एत्थ च किञ्चापि आयतनानं फुसनकिच्चं विय वुत्तं, तथापि न तेसं फुसनकिच्चता वेदितब्बा । न हि आयतनानि फुसन्ति, फस्सोव तं तं आरम्भणं फुसति, आयतनानि पन फस्से उपनिक्खिपित्वा दस्सितानि; तस्मा सब्बे ते छ फस्सायतनसम्भवेन फस्सेन रूपादीनि आरम्भणानि फुसित्वा तं दिट्ठिवेदनं पटिसंवेदयन्तीति एवमेत्थ अत्थो वेदितब्बो ।

तेसं वेदनापच्चया तण्हाति आदीसु वेदनाति छ फस्सायतनसम्भवा वेदना । सा रूपतण्हादिभेदाय तण्हाय उपनिस्सयकोटिया पच्चयो होति । तेन वुत्तं — “तेसं वेदनापच्चया तण्हा”ति । सा पन चतुब्बिधस्स उपादानस्स उपनिस्सयकोटिया चेव सहजातकोटिया च पच्चयो होति । तथा उपादानं भवस्स । भवो जातिया उपनिस्सयकोटिया पच्चयो होति ।

जातीति पनेत्थ सविकारा पञ्चक्खन्था दट्ठब्बा, जाति जरामरणस्स चेव सोकादीनञ्च उपनिस्सयकोटिया पच्चयो होति । अयमेत्थ सङ्खेपो, वित्थारतो पन पटिच्चसमुप्पादकथा विसुद्धिमग्गे वुत्ता । इध पनस्स पयोजनमत्तमेव वेदितब्बं । भगवा हि वट्टकथं कथेन्तो — “पुरिमा, भिक्खवे, कोटि न पज्जायति अविज्जाय, इतो पुब्बे अविज्जा नाहोसि, अथ पच्छा समभवी”ति एवञ्चेतं, भिक्खवे, वुच्चति, अथ च पन पज्जायति “इदप्पच्चया अविज्जा”ति (अ० नि० १०.६१) एवं अविज्जासीसेन वा, पुरिमा, भिक्खवे, कोटि न पज्जायति भवतण्हाय...पे०... “इदप्पच्चया भवतण्हा”ति (अ० नि० १०.६२) एवं तण्हासीसेन वा, पुरिमा, भिक्खवे, कोटि न पज्जायति भवदिट्ठिया...पे०... “इदप्पच्चया भवदिट्ठी”ति एवं दिट्ठिसीसेन वा कथेसि” । इध पन दिट्ठिसीसेन कथेन्तो वेदनारागेन उप्पज्जमाना दिट्ठियो कथेत्वा वेदनामूलकं पटिच्चसमुप्पादं कथेसि । तेन इदं दस्सेति — “एवमेते दिट्ठिगतिका, इदं दस्सनं गहेत्वा तीसु भवेसु चतूसु योनीसु पञ्चसु गतीसु सत्तसु विज्जाणट्ठितीसु नवसु सत्तावासेसु इतो एत्थ एत्तो इधाति सन्धावन्ता संसरन्ता यन्ते युत्तगोणो विय, थम्भे उपनिबद्धकुक्कुरो विय, वातेन विप्पन्नट्ठनावा विय च वट्टदुक्खमेव अनुपरिवत्तन्ति, वट्टदुक्खतो सीसं उक्खिपितुं न सक्कोन्ती”ति ।

विवट्टकथादिवण्णना

१४५. एवं दिट्ठिगतिकाधिष्ठानं वट्टं कथेत्वा इदानि युत्तयोगभिक्खुअधिष्ठानं कत्वा विवट्टं दस्सेन्तो — “यतो खो, भिक्खवे, भिक्खू”तिआदिमाह । तत्थ यतोति यदा । **छन्नं फस्सायतनानन्ति** येहि छहि फस्सायतनेहि फुसित्वा पटिसंवेदयमानानं दिट्ठिगतिकानं वट्टं वत्तति, तेसंयेव छन्नं फस्सायतनानं । **समुदयन्ति** आदीसु अविज्जासमुदया चक्खुसमुदयोतिआदिना वेदनाकम्मट्ठाने वुत्तनयेन फस्सायतनानं समुदयादयो वेदितब्बा । यथा पन तत्थ “फस्ससमुदया

फस्सनरोधा”ति वुत्तं, एवमिध, तं चक्खादीसु — “आहारसमुदया आहारनरोधा”ति वेदितब्बं । मनायतने “नामरूपसमुदया नामरूपनरोधा”ति ।

उत्तरितरं पजानातीति दिट्ठिगतिको दिट्ठिमेव जानाति । अयं पन दिट्ठिञ्च दिट्ठितो च उत्तरितरं सीलसमाधिपञ्जाविमुत्तिन्ति याव अरहत्ता जानाति । को एवं जानातीति? खीणासवो जानाति, अनागामी, सकदागामी, सोतापन्नो, बहुस्सुतो, गन्धधरो भिक्खु जानाति, आरद्धविपस्सको जानाति । देसना पन अरहत्तनिकूटेनेव निट्ठापिताति ।

१४६. एवं विवट्ठं कथेत्वा इदानीं “देसनाजालविमुत्तो दिट्ठिगतिको नाम नत्थी”ति दस्सनत्थं पुन — “ये हि केचि, भिक्खवे”ति आरभि । तत्थ **अन्तोजालीकता**ति इमस्स मय्हं देसनाजालस्स अन्तोयेव कता । **एत्थ सिता वाति** एतस्मिं मम देसनाजाले सिता निस्सिता अवसिताव । **उम्मुज्जमाना उम्मुज्जन्तीति** किं वुत्तं होति? ते अधो ओसीदन्तापि उद्धं उग्गच्छन्तापि मम देसनाजाले सिताव हुत्वा ओसीदन्ति च उग्गच्छन्ति च । **एत्थ परियापन्नाति** एत्थ मय्हं देसनाजाले परियापन्ना, एतेन आबद्धा अन्तोजालीकता च हुत्वा उम्मुज्जमाना उम्मुज्जन्ति, न हेत्थ असङ्गहितो दिट्ठिगतिको नाम अत्थीति ।

सुखुमच्छिकेनाति सण्हअच्छिकेन सुखुमच्छिकेनाति अत्थो । केवट्ठो विय हि भगवा, जालं विय देसना, परित्तउदकं विय दससहस्सिलोकधातु, ओळारिका पाणा विय द्वासट्ठिदिट्ठिगतिका । तस्स तीरे ठत्वा ओलोकेन्तस्स ओळारिकानं पाणानं अन्तोजालीकतभावदस्सनं विय भगवतो सब्बदिट्ठिगतानं देसनाजालस्स अन्तोक्तभावदस्सनन्ति एवमेत्थ ओपम्मसंसन्दनं वेदितब्बं ।

१४७. एवं इमाहि द्वासट्ठिया दिट्ठीहि सब्बदिट्ठीनं सङ्गहितत्ता सब्बेसं दिट्ठिगतिकानं एतस्मिं देसनाजाले परियापन्नभावं दस्सेत्वा इदानीं अत्तनो कत्थचि अपरियापन्नभावं दस्सेन्तो — “उच्छिन्नभवनेत्तिको, भिक्खवे, तथागतस्स कायो”तिआदिमाह । तत्थ नयन्ति एतायाति नेत्ति । **नयन्तीति** गीवाय बन्धित्वा आकड्ढन्ति, रज्जुया एतं नामं । इध पन नेत्तिसदिसताय भवतण्हा नेत्तीति अधिप्पेता । सा हि महाजनं गीवाय बन्धित्वा तं तं भवं नेति उपनेतीति भवनेत्ति । अरहत्तमगसत्थेन उच्छिन्ना भवनेत्ति अस्साति **उच्छिन्नभवनेत्तिको** ।

कायस्स भेदा उद्धन्ति कायस्स भेदतो उद्धं । **जीवितपरियादानाति** जीवितस्स सब्बसो परियादिन्नत्ता परिकखीणत्ता, पुन अप्पटिसन्धिकभावाति अत्थो । **न तं दक्खन्तीति** तं तथागतं । देवा वा मनुस्सा वा न दक्खिस्सन्ति, अपण्णत्तिकभावं गमिस्सतीति अत्थो ।

सेय्यथापि, भिक्खवेति, उपमायं पन इदं संसन्दनं । अम्बरुक्खो विय हि तथागतस्स कायो, रुक्खे जातमहावण्टो विय तं निस्साय पुब्बे पवत्ततण्हा । तस्मिं वण्टे उपनिबद्धा पञ्चपक्कद्वादसपक्कअट्ठारसपक्कपरिमाणा अम्बपिण्डी विय तण्हाय सति तण्हूपनिबन्धना हुत्वा आयतिं निब्बत्तनका पञ्चक्खन्धा द्वादसायतनानि अट्ठारस धातुयो । यथा पन तस्मिं वण्टे छिन्ने सब्बानि तानि अम्बानि तदन्वयानि होन्ति, तंयेव वण्टं अनुगतानि, वण्टच्छेदा छिन्नानि येवाति अत्थो; एवमेव ये भवनेत्तिवण्टस्स अनुपच्छिन्नत्ता आयतिं उप्पज्जेय्युं पञ्चक्खन्धा द्वादसायतनानि अट्ठारसधातुयो, सब्बे ते धम्मा तदन्वया होन्ति भवनेत्तिं अनुगता, तां छिन्नाय छिन्ना येवाति अत्थो ।

यथा पन तस्मिम्पि रुक्खे मण्डूककण्टकविससम्फस्सं आगम्म अनुपुब्बेन सुस्सित्वा मते — “इमस्मिं ठाने एवरूपो

नाम रुक्खो अहोसी’ति वोहारमत्तमेव होति, न तं रुक्खं कोचि पस्सति, एवं अरियमग्गसम्फस्सं आगम्म तण्हासिनेहस्स परियादिन्नत्ता अनुपुब्बेन सुस्सित्वा विय भिन्ने इमस्मिं काये, कायस्स भेदा उद्धं जीवितपरियादाना न तं दक्खन्ति, तथागतम्पि देवमनुस्सा न दक्खिस्सन्ति, एवरूपस्स नाम किर सत्थुनो इदं सासनन्ति वोहारमत्तमेव भविस्सतीति अनुपादिसेसनिब्बानधातुं पापेत्वा देसनं निट्ठपेसि ।

१४८. एवं वुत्ते आयस्मा आनन्दोति एवं भगवता इमस्मिं सुत्ते वुत्ते थेरो आदितो पट्ठाय सब्बं सुत्तं समन्नाहरित्वा एवं बुद्धबलं दीपेत्वा कथितसुत्तस्स न भगवता नामं गहितं, हन्दस्स नामं गण्हापेस्सामीति चिन्तेत्वा भगवन्तं एतदवोच ।

तस्मातिह त्वन्ति आदीसु अयमत्थयोजना — आनन्द, यस्मा इमस्मिं धम्मपरियाये इधत्थोपि परत्थोपि विभत्तो, तस्मातिह त्वं इमं धम्मपरियायं “अत्थजाल”न्तिपि नं धारेहि; यस्मा पनेत्थ बहू तन्तिधम्मा कथिता, तस्मा “धम्मजाल”न्तिपि नं धारेहि; यस्मा च एत्थ सेट्ठेन ब्रह्मं सब्बज्जुतज्जाणं विभत्तं, तस्मा “ब्रह्मजाल”न्तिपि नं धारेहि; यस्मा एत्थ द्वासट्ठिदिट्ठियो विभत्ता, तस्मा “दिट्ठिजाल”न्तिपि नं धारेहि; यस्मा पन इमं धम्मपरियायं सुत्वा देवपुत्तमारम्पि खन्धमारम्पि मच्चुमारम्पि किलेसमारम्पि सक्का मद्दितुं, तस्मा “अनुत्तरो सङ्गामविजयोतिपि नं धारेही”ति ।

इदमवोच भगवाति इदं निदानावसानतो पभुति याव “अनुत्तरो सङ्गामविजयोतिपि नं धारेही”ति सकलं सुत्तन्तं भगवा परेसं पज्जाय अलब्भनेय्यपतिट्ठं परमगम्भीरं सब्बज्जुतज्जाणं पकासेन्तो सूरियो विय अन्धकारं दिट्ठिगतमहन्धकारं विधमन्तो अवोच ।

१४९. अत्तमना ते भिक्खू अत्तमना सकमना, बुद्धगताय पीतिया उदग्गचित्ता हुत्वाति वुत्तं होति । **भगवतो भासितन्ति** एवं विचित्रनयदेसनाविलासयुत्तं इदं सुत्तं करवीकरुतमज्जुना कण्णसुखेन पण्डितजनहृदयानं अमताभिसेकसदिसेन ब्रह्मस्सरेन भासमानस्स भगवतो वचनं । **अभिनन्दन्ति** अनुमोदिसु चेव सम्पटिच्छिंसु च । अयज्झि **अभिनन्दसद्वो** — “अभिनन्दति अभिवदती”ति आदीसु (सं० नि० ३.५) तण्हायम्पि आगतो । “अन्नमेवाभिनन्दन्ति, उभये देवमानुसा”ति आदीसु (सं० नि० १.४३) उपगमनेपि ।

“चिरप्पवासिं पुरिसं, दूरतो सोत्थिमागतं ।

जातिमिक्खा सुहज्जा च, अभिनन्दन्ति आगत”न्ति ॥ (ध० प० २१९) ।

आदीसु सम्पटिच्छनेपि । “अभिनन्दित्वा अनुमोदित्वा”ति आदीसु (म० नि० १.२०५) अनुमोदनेपि । स्वायमिध अनुमोदनसम्पटिच्छनेसु युज्जति । तेन वुत्तं — “अभिनन्दन्ति अनुमोदिसु चेव सम्पटिच्छिंसु चा”ति ।

सुभासितं सुलपितं, “साधु साधू”ति तादिनो ।

अनुमोदमाना सिरसा, सम्पटिच्छिंसु भिक्खवोति ॥

इमस्मिञ्च पन वेय्याकरणस्मिन्ति इमस्मिं निग्गाथकसुत्ते । निग्गाथकत्ता हि इदं वेय्याकरणन्ति वुत्तं ।

दससहस्सी लोकधातूति दससहस्सचक्कवाळपरिमाणा लोकधातु । **अकम्पित्थाति** न सुत्तपरियोसानेयेव अकम्पित्थाति वेदितब्बा । भज्जमानेति हि वुत्तं । तस्मा द्वासट्ठिया दिट्ठिगतेसु विनिवेठेत्वा देसियमानेसु तस्स तस्स दिट्ठिगतस्स परियोसाने परियोसानेति द्वासट्ठिया ठानेसु अकम्पित्थाति वेदितब्बा ।

तत्थ अट्ठहि कारणेहि पथवीकम्पो वेदितब्बो — धातुक्खोभेन, इद्धिमतो आनुभावेन, बोधिसत्तस्स गब्भोक्कन्तिया, मातुकुच्छितो निक्खमनेन, सम्बोधिप्पत्तिया, धम्मचक्कप्पवत्तनेन, आयुसङ्खारोस्सज्जनेन, परिनिब्बानेनाति । तेसं विनिच्छयं — “अट्ठ खो इमे, आनन्द, हेतू अट्ठ पच्चया महतो भूमिचालस्स पातुभावाया”ति एवं महापरिनिब्बाने आगताय तन्तिया वण्णनाकाले वक्खाम । अयं पन महापथवी अपरेसुपि अट्ठसु ठानेसु अकम्पित्थ — महाभिनिक्खमने, बोधिमण्डूपसङ्कमने, पंसुकूलगहणे, पंसुकूलधोवने, काळकारामसुत्ते, गोतमकसुत्ते, वेस्सन्तरजातके, इमस्मिं ब्रह्मजालेति । तत्थ महाभिनिक्खमनबोधिमण्डूपसङ्कमनेसु वीरियबलेन अकम्पित्थ । पंसुकूलगहणे द्विसहस्सदीपपरिवारे चत्तारो महादीपे पहाय पब्बजित्वा सुसानं गन्त्वा पंसुकूलं गण्हन्तेन दुक्करं भगवता कतन्ति अच्छरियवेगाभिहता अकम्पित्थ । पंसुकूलधोवनवेस्सन्तरजातकेसु अकालकम्पनेन अकम्पित्थ । काळकारामगोतमकसुत्तेसु — “अहं सक्खी भगवा”ति सक्खिभावेन अकम्पित्थ । इमस्मिं पन ब्रह्मजाले द्वासट्ठिया दिट्ठिगतेसु विजटेत्वा निग्गुम्बं कत्वा देसियमानेसु साधुकारदानवसेन अकम्पित्थाति वेदितब्बो ।

न केवलञ्च एतेसु ठानेसुयेव पथवी अकम्पित्थ, अथ खो तीसु सङ्गहेसुपि महामहिन्दत्थेरस्स इमं दीपं आगन्त्वा जोतिवने निसीदित्वा धम्मं देसितदिवसेपि अकम्पित्थ । कल्याणियविहारे च पिण्डपातियत्थेरस्स चेतियङ्गणं सम्मज्जित्वा तत्थेव निसीदित्वा बुद्धारम्मणं पीतिं गहेत्वा इमं सुत्तन्तं आरद्धस्स सुत्तपरियोसाने उदकपरियन्तं कत्वा अकम्पित्थ । लोहपासादस्स पाचीनअम्बलट्टिकट्टानं नाम अहोसि । तत्थ निसीदित्वा दीघभाणकत्थेरा ब्रह्मजालसुत्तं आरभिसु, तेसं सज्झायपरियोसानेपि उदकपरियन्तमेव कत्वा पथवी अकम्पित्थाति ।

एवं यस्सानुभावेन, अकम्पित्थ अनेकसो ।
मेदनी सुत्तसेट्ठस्स, देसितस्स सयम्भुना ॥

ब्रह्मजालस्स तस्सीध, धम्मं अत्थञ्च पण्डिता ।
सक्कच्चं उग्गहेत्वान, पटिपज्जन्तु योनिसोति ॥

इति सुमङ्गलविलासिनिया दीघनिकायट्ठकथायं

ब्रह्मजालसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

२. सामञ्जफलसुत्तवण्णना

राजामच्चकथावण्णना

१५०. एवं मे सुत्तं...पे०... राजगहेति सामञ्जफलसुत्तं । तत्रायं अपुब्बपदवण्णना — राजगहेति एवंनामके नगरे । तज्झि मन्थातुमहागोविन्दादीहि परिगगहितत्ता राजगहन्ति वुच्चति । अञ्जेपि एत्थ पकारे वण्णयन्ति, किं तेहि? नाममत्तमेतं तस्स नगरस्स । तं पनेतं बुद्धकाले च चक्कवत्तिकाले च नगरं होति, सेसकाले सुज्जं होति यक्खपरिगगहितं, तेसं वसनवनं हुत्वा तिट्ठति । विहरतीति अविसेसेन इरियापथदिब्बब्रह्मअरियविहारेसु अञ्जतरविहारसमङ्गिपरिदीपनमेतं । इध पन ठानगमननिसज्जसयनप्पभेदेसु इरियापथेसु अञ्जतरइरियापथसमायोगपरिदीपनं । तेन ठितोपि गच्छन्तोपि निसिन्नोपि सयानोपि भगवा विहरति चेव वेदितब्बो । सो हि एकं इरियापथबाधनं अञ्जेन इरियापथेन विच्छिन्दित्वा अपरिपतन्तं

अत्तभावं हरति पवत्तेति, तस्मा विहरतीति वुच्चति ।

जीवकस्स कोमारभच्चस्स अम्बवनेति इदमस्स यं गोचरगामं उपनिस्साय विहरति, तस्स समीपनिवासनट्टानपरिदीपनं । तस्मा — राजगहे विहरति जीवकस्स कोमारभच्चस्स अम्बवनेति राजगहसमीपे जीवकस्स कोमारभच्चस्स अम्बवने विहरतीति एवमेत्थ अत्थो वेदितब्बो । समीपत्थे हेतं भुम्मवचनं । तत्थ जीवतीति **जीवको**, कुमारेन भतोति **कोमारभच्चो** । यथाह — “किं भणे, एतं काकेहि सम्परिकिण्णन्ति? दारको देवाति । जीवति भणेति? जीवति, देवाति । तेन हि, भणे तं दारकं अम्हाकं अन्तेपुरं नेत्वा धातीनं देथ पोसेतुन्ति । तस्स जीवतीति जीवकोति नामं अकंसु । कुमारेन पोसापितोति कोमारभच्चोति नामं अकंसू”ति (महाव० ३२८) अयं पनेत्थ सङ्खेपो । वित्थारेन पन जीवकवत्थुखन्धके आगतमेव । विनिच्छयकथापिस्स समन्तपासादिकाय विनयट्ठकथायं वुत्ता ।

अयं पन जीवको एकस्मिं समये भगवतो दोसाभिसन्नं कायं विरेचेत्वा सिवेय्यकं दुस्सयुगं दत्त्वा वत्थानुमोदनापरियोसाने सोतापत्तिफले पतिट्ठाय चिन्तेसि — “मया दिवसस्स द्वत्तिक्खत्तुं बुद्धुपट्टानं गन्तब्बं, इदञ्च वेळुवनं अतिदूरे, मय्हं पन अम्बवनं उय्यानं आसन्नतरं, यंनूनाहं एत्थ भगवतो विहारं कारेय्य”न्ति । सो तस्मिं अम्बवने रत्तिट्ठानदिवाठानलेणकुटिमण्डपादीनि सम्पादेत्वा भगवतो अनुच्छविकं गन्धकुटिं कारापेत्वा अम्बवनं अट्टारसहत्थुब्बेधेन तम्बपट्टवण्णेन पाकारेन परिकिखपापेत्वा बुद्धप्पमुखं भिक्खुसङ्घं सचीवरभत्तेन सन्तप्पेत्वा दक्खिणोदकं पातेत्वा विहारं निय्यातेसि । तं सन्धाय वुत्तं — “जीवकस्स कोमारभच्चस्स अम्बवने”ति ।

अट्ठतेळसेहि भिक्खुसतेहीति अट्ठसतेन ऊनेहि तेरसहि भिक्खुसतेहि । **राजाति**आदीसु राजति अत्तनो इस्सरियसम्पत्तिया चतूहि सङ्गहवत्थूहि महाजनं रज्जेति वट्ठेतीति **राजा** । मगधानं इस्सरोति **मागधो** । अजातोयेव रज्जो सत्तु भविस्सतीति नेमित्तकेहि निद्धिट्ठोति **अजातसत्तु** ।

तस्मिं किर कुच्छिगते देविया एवरूपो दोहळो उप्पज्जि — “अहो वताहं रज्जो दक्खिणबाहुलोहितं पिवेय्य”न्ति, सा “भारिये ठाने दोहळो उप्पन्नो, न सक्का कस्सचि आरोचेतु”न्ति तं कथेतुं असक्कोन्ती किंसा दुब्बण्णा अहोसि । तं राजा पुच्छि — “भद्दे, तुय्हं अत्तभावो न पकतिवण्णो, किं कारण”न्ति? “मा पुच्छ, महाराजाति” । “भद्दे, त्वं अत्तनो अज्झासयं मय्हं अकथेन्ती कस्स कथेस्ससी”ति तथा तथा निबन्धित्वा कथापेसि । सुत्वा च — “बाले, किं एत्थ तुय्हं भारियसज्जा अहोसी”ति वेज्जं पक्कोसापेत्वा सुवण्णसत्थकेन बाहुं फालापेत्वा सुवण्णसरकेन लोहितं गहेत्वा उदकेन सम्भिन्दित्वा पायेसि । नेमित्तका तं सुत्वा — “एस गब्भो रज्जो सत्तु भविस्सति, इमिना राजा हज्जिस्सती”ति ब्याकरिंसु । देवी सुत्वा — “मय्हं किर कुच्छितो निक्खन्तो राजानं मारेस्सती”ति गब्भं पातेतुकामा उय्यानं गन्त्वा कुच्छिं मद्दापेसि, गब्भो न पतति । सा पुनप्पुनं गन्त्वा तथेव कारेसि । राजा किमत्थं अयं अभिण्हं उय्यानं गच्छतीति परिवीमंसन्तो तं कारणं सुत्वा — “भद्दे, तव कुच्छियं पुत्तोति वा धीताति वा न पज्जायति, अत्तनो निब्बत्तदारकं एवमकासीति महा अगुणरासिपि नो जम्बुदीपतले आविभविस्सति, मा त्वं एवं करोही”ति निवारेत्वा आरक्खं अदासि । सा गब्भवुट्टानकाले “मारेस्सामी”ति चिन्तेसि । तदापि आरक्खमनुस्सा दारकं अपनयिंसु । अथापरेन समयेन वुट्ठिप्पत्तं कुमारं देविया दस्सेसुं । सा तं दिस्वाव पुत्तिसिनेहं उप्पादेसि, तेन नं मारेतुं नासक्खि । राजापि अनुक्कमेन पुत्तस्स ओपरज्जमदासि ।

अथेकस्मिं समये देवदत्तो रहोगतो चिन्तेसि — “सारिपुत्तस्स परिसा महामोग्गल्लानस्स परिसा महाकस्सपस्स परिसाति, एवमिमे विसुं विसुं धुरा, अहम्पि एकं धुरं नीहरामी”ति । सो “न सक्का विना लाभेन परिसं उप्पादेतुं, हन्दाहं लाभं निब्बत्तेमी”ति चिन्तेत्वा खन्धके आगतनयेन अजातसत्तुं कुमारं इद्धिपाटिहारियेन पसादेत्वा सायं पातं पज्चहि

रथसतेहि उपट्टानं आगच्छन्तं अतिविस्सत्थं जत्वा एकदिवसं उपसङ्कमित्वा एतदवोच — “पुब्बे खो, कुमार, मनुस्सा दीघायुका, एतरहि अप्पायुका, तेन हि त्वं कुमार, पितरं हन्त्वा राजा होहि, अहं भगवन्तं हन्त्वा बुद्धो भविस्सामी”ति कुमारं पितुवधे उय्योजेति ।

सो — “अय्यो देवदत्तो महानुभावो, एतस्स अविदितं नाम नत्थी”ति ऊरुया पोत्थनियं बन्धित्वा दिवा दिवस्स भीतो उब्बिग्गो उस्सङ्की उत्रस्तो अन्तेपुरं पविसित्वा वुत्तप्पकारं विप्पकारं अकासि । अथ नं अमच्चा गहेत्वा अनुयुज्जित्वा — “कुमारो च हन्तब्बो, देवदत्तो च, सब्बे च भिक्खू हन्तब्बा”ति सम्मन्तयित्वा रज्जो आणावसेन करिस्सामाति रज्जो आरोचेसुं ।

राजा ये अमच्चा मारेतुकामा अहेसुं, तेसं ठानन्तरानि अच्छिन्दित्वा, ये न मारेतुकामा, ते उच्चेसु ठानेसु ठपेत्वा कुमारं पुच्छि — “किस्स पन त्वं, कुमार, मं मारेतुकामोसी”ति? “रज्जेनम्हि, देव, अत्थिको”ति । राजा तस्स रज्जं अदासि ।

सो मय्हं मनोरथो निप्फन्नोति देवदत्तस्स आरोचेसि । ततो नं सो आह — “त्वं सिङ्गालं अन्तोक्त्वा भेरिपरियोनद्धपुरिसो विय सुकिच्चकारिम्हीति मज्जसि, कतिपाहेनेव ते पिता तथा कतं अवमानं चिन्तेत्वा सयमेव राजा भविस्सती”ति । अथ, भन्ते, किं करोमीति? मूलघच्चं घातेहीति । ननु, भन्ते, मय्हं पिता न सत्थवज्झोति? आहारुपच्छेदेन नं मारेहीति । सो पितरं तापनगेहे पक्खिपापेसि, तापनगेहं नाम कम्मकरणत्थाय कतं धूमघरं । “मम मातरं ठपेत्वा अज्जस्स दट्ठं मा देथा”ति आह । देवी सुवण्णसरके भत्तं पक्खिपित्वा उच्छङ्गेनादाय पविसति । राजा तं भुज्जित्वा यापेति । सो — “मय्हं पिता कथं यापेती”ति पुच्छित्वा तं पवत्तिं सुत्वा — “मय्हं मातु उच्छङ्गं कत्वा पविसितुं मा देथा”ति आह । ततो पट्टाय देवी मोळियं पक्खिपित्वा पविसति । तम्पि सुत्वा “मोळिं बन्धित्वा पविसितुं मा देथा”ति । ततो सुवण्णपादुकासु भत्तं ठपेत्वा पिदहित्वा पादुका आरुह्य पविसति । राजा तेन यापेति । पुन “कथं यापेती”ति पुच्छित्वा तमत्थं सुत्वा “पादुका आरुह्य पविसितुम्पि मा देथा”ति आह । ततो पट्टाय देवी गन्धोदकेन न्हायित्वा सरीरं चतुमधुरेन मक्खेत्वा पारुपित्वा पविसति । राजा तस्सा सरीरं लेहित्वा यापेति । पुन पुच्छित्वा तं पवत्तिं सुत्वा “इतो पट्टाय मय्हं मातु पवेसनं निवारेथा”ति आह । देवी द्वारमूले ठत्वा “सामि, बिम्बिसार, एतं दहरकाले मारेतुं न अदासि, अत्तनो सत्तुं अत्तनाव पोसेसि, इदं पन दानि ते पच्छिमदस्सनं, नाहं इतो पट्टाय तुम्हे पस्सितुं लभामि, सचे मय्हं दोसो अत्थि, खमथ देवा”ति रोदित्वा कन्दित्वा निवत्ति ।

ततो पट्टाय रज्जो आहारो नत्थि । राजा मग्गफलसुखेन चङ्कमेन यापेति । अतिविय अस्स अत्तभावो विरोचति । सो — “कथं, मे भणे, पिता यापेती”ति पुच्छित्वा “चङ्कमेन, देव, यापेति; अतिविय चस्स अत्तभावो विरोचती”ति सुत्वा “चङ्कमं दानिस्स हारेस्सामी”ति चिन्तेत्वा — “मय्हं पितु पादे खुरेन फालेत्वा लोणतेलेन मक्खेत्वा खदिरङ्गारेहि वीतच्चितेहि पचथा”ति न्हापिते पेसेसि । राजा ते दिस्वा — “नून मय्हं पुत्तो केनचि सज्जत्तो भविस्सति, इमे मम मस्सुकरणत्थायागता”ति चिन्तेसि । ते गन्त्वा वन्दित्वा अट्ठंसु । “कस्मा आगतत्था”ति च पुट्ठा तं सासनं आरोचेसुं । “तुम्हाकं रज्जो मनं करोथा”ति च वुत्ता ‘निसीद, देवा’ति वत्वा च राजानं वन्दित्वा — “देव, मयं रज्जो आणं करोम, मा अम्हाकं कुज्झित्थ, नयिदं तुम्हादिसानं धम्मराजूनं अनुच्छविक”न्ति वत्वा वामहत्थेन गोप्फके गहेत्वा दक्खिणहत्थेन खुरं गहेत्वा पादतलानि फालेत्वा लोणतेलेन मक्खेत्वा खदिरङ्गारेहि वीतच्चितेहि पचिसु । राजा किर पुब्बे चेतियङ्गणे सउपाहानो अगमासि, निसज्जनत्थाय पज्जत्तकटसारकज्च अधोतेहि पादेहि अक्कमि, तस्सायं निस्सन्दोति वदन्ति । रज्जो बलववेदना उप्पन्ना । सो — “अहो बुद्धो, अहो धम्मो, अहो सङ्घो”ति अनुस्सरन्तोयेव चेतियङ्गणे खित्तमाला विय मिलायित्वा चातुमहाराजिकदेवलोके वेस्सवणस्स परिचारको जनवसभो नाम यक्खो हुत्वा निब्बत्ति ।

तं दिवसमेव अजातसत्तुस्स पुत्तो जातो, पुत्तस्स जातभावञ्च पितुमतभावञ्च निवेदेतुं द्वे लेखा एकखण्डेयव आगता। अमच्चा — “पठमं पुत्तस्स जातभावं आरोचेस्सामा”ति तं लेखं रज्जो हत्थे ठपेसुं। रज्जो तद्ध्वणेयव पुत्तसिनेहो उप्पज्जित्वा सकलसरीरं खोभेत्वा अट्ठिमिज्जं आहच्च अट्ठासि। तस्मिं खणे पितुगुणमज्जासि — “मयि जातेपि मय्हं पितु एवमेव सिनेहो उप्पन्नो”ति। सो — “गच्छथ, भणे, मय्हं पितरं विस्सज्जेथा”ति आह। “किं विस्सज्जापेथ, देवा”ति इतरं लेखं हत्थे ठपयिंसु।

सो तं पवत्तिं सुत्वा रोदमानो मातुसमीपं गन्त्वा — “अहोसि नु, खो, अम्म, मय्हं पितु मयि जाते सिनेहो”ति? सा आह — “बालपुत्त, किं वदेसि, तव दहरकाले अङ्गुलिया पीळका उट्ठहि। अथ तं रोदमानं सज्जापेतुं असक्कोन्ता तं गहेत्वा विनिच्छयद्वाने निसिन्नस्स तव पितु सन्तिकं अगमंसु। पिता ते अङ्गुलिं मुखे ठपेसि। पीळका मुखेयव भिज्जि। अथ खो पिता तव सिनेहेन तं लोहितमिस्सकं पुब्बं अनिट्ठुभित्वाव अज्झोहरि। एवरूपो ते पितु सिनेहो”ति। सो रोदित्वा परिदेवित्वा पितु सरीरकिच्चं अकासि।

देवदत्तोपि अजातसत्तुं उपसङ्कमित्वा — “पुरिसे, महाराज, आणापेहि, ये समणं गोतमं जीविता वोरोपेस्सन्ती”ति वत्वा तेन दिन्ने पुरिसे पेसेत्वा सयं गिज्झकूटं आरुह्य यन्तेन सिलं पविज्जित्वा नाळागिरिहत्थिं मुच्चापेत्वापि केनचि उपायेन भगवन्तं मारेतुं असक्कोन्तो परिहीनलाभसक्कारो पञ्च वत्थूनि याचित्वा तानि अलभमानो तेहि जनं सज्जापेस्सामीति सङ्गभेदं कत्वा सारिपुत्तमोग्गल्लानेसु परिसं आदाय पक्कन्तेसु उण्हलोहितं मुखेन छट्टेत्वा नवमासे गिलानमज्जे निपज्जित्वा विष्पटिसारजातो — “कुहिं एतरहि सत्था वसती”ति पुच्छित्वा “जेतवने”ति वुत्ते मज्जकेन मं आहरित्वा सत्थारं दस्सेथाति वत्वा आहरियमानो भगवतो दस्सनारहस्स कम्मस्स अकतत्ता जेतवने पोक्खरणीसमीपेयव द्वेधा भिन्नं पथविं पविसित्वा महानिरये पतिट्ठितोति। अयमेत्थ सङ्केपो। वित्थारकथानयो खन्धके आगतो। आगतत्ता पन सब्बं न वुत्तन्ति। एवं अजातोयेव रज्जो सत्तु भविस्सतीति नेमित्तकेहि निदिट्ठोति अजातसत्तु।

वेदेहिपुत्तोति अयं कोसलरज्जो धीताय पुत्तो, न विदेहरज्जो। वेदेहीति पन पण्डिताधिवचनमेतं। यथाह — “वेदेहिका गहपतानी (म० नि० १.२२६), अय्यो आनन्दो वेदेहमुनी”ति (सं० नि० २.१५४)। तत्रायं वचनत्थो — विदन्ति एतेनाति वेदो, जाणस्सेतं अधिवचनं। वेदेन ईहति घटति वायमतीति वेदेही। वेदेहिया पुत्तो वेदेहिपुत्तो।

तदहूति तस्मिं अहु, तस्मिं दिवसेति अत्थो। उपवसन्ति एत्थाति उपोसथो, उपवसन्तीति सीलेन वा अनसनेन वा उपेता हुत्वा वसन्तीति अत्थो। अयं पनेत्थ अत्थुद्धारो — “आयामावुसो, कप्पिन, उपोसथं गमिस्सामा”तिआदीसु पातिमोक्खुद्देसो उपोसथो। “एवं अट्ठङ्गसमन्नागतो खो, विसाखे, उपोसथो उपवुत्थो”तिआदीसु (अ० नि० ८.४३) सीलं। “सुद्धस्स वे सदा फग्गु, सुद्धस्सुपोसथो सदा”तिआदीसु (म० नि० १.७९) उपवासो। “उपोसथो नाम नागराजा”तिआदीसु (दी० नि० २.२४६) पज्जन्ति। “न, भिक्खवे, तदहुपोसथे सभिक्खुका आवासा”तिआदीसु (महाव० १८१) उपवसितब्बदिवसो। इधापि सोयेव अधिप्पेतो। सो पनेस अट्ठमी चातुदसी पन्नरसीभेदेन तिविधो। तस्मा सेसद्वयनिवारणत्थं पन्नरसेति वुत्तं। तेनेव वुत्तं — “उपवसन्ति एत्थाति उपोसथो”ति।

कोमुदियाति कुमुदवतिया। तदा किर कुमुदानि सुपुप्फितानि होन्ति, तानि एत्थ सन्तीति कोमुदी। **चातुमासिनियाति** चातुमासिया, सा हि चतुन्नं मासानं परियोसानभूताति चातुमासी। इध पन चातुमासिनीति वुच्चति। मासपुण्णताय उतुपुण्णताय संवच्छरपुण्णताय पुण्णा सम्पुण्णाति पुण्णा। मा इति चन्दो वुच्चति, सो एत्थ पुण्णोति पुण्णमा। एवं पुण्णाय पुण्णमायाति इमस्मिं पदद्वये च अत्थो वेदितब्बो।

राजामच्चपरिवृतोति एवरूपाय रजतघटविनिगताहि खीरधाराहि धोवियमानदिसाभागाय विय,
 रजतविमानविच्युतेहि मुत्तावळिसुमनकुसुमदामसेतदुकूलकुमुदविसरेहि सम्परिकिण्णाय विय च,
 चतुरपक्विकलेसविमुत्तपुण्णचन्दप्पभासमुदयोभासिताय रत्तिया राजामच्चोहि परिवृतोति अत्थो । **उपरिपासादवरगतोति**
 पासादवरस्स उपरिगतो । महारहे समुस्सितसेतच्छत्ते कञ्चनासने निसिन्नो होति । कस्मा निसिन्नो? निद्वाविनोदनत्थं ।
 अयञ्जि राजा पितरि उपक्कन्तदिवसतो पट्ठाय — “निदं ओक्कमिस्सामी”ति निमीलितमत्तेसुयेव अक्खीसु
 सत्तिसतअब्भाहतो विय कन्दमानोयेव पबुज्झि । किमेतन्ति च वुत्ते, न किञ्चीति वदति । तेनस्स अमनापा निद्वा, इति
 निद्वाविनोदनत्थं निसिन्नो । अपि च तस्मिं दिवसे नक्खत्तं सङ्कुट्टं होति । सब्बं नगरं सित्तसम्मट्ठं विप्पकिण्णवालुकं
 पञ्चवण्णकुसुमलाजपुण्णघटपटिमण्डितघरद्वारं समुस्सितधजपटाकविचित्रसमुज्जलितदीपमालालङ्कृतसब्बदिसाभागं
 वीथिसभागेन रच्छासभागेन नक्खत्तकीळं अनुभवमानेन महाजनेन समाकिण्णं होति । इति नक्खत्तदिवसतायपि निसिन्नोति
 वदन्ति । एवं पन वत्वापि — “राजकुलस्स नाम सदापि नक्खत्तमेव, निद्वाविनोदनत्थंयेव पनेस निसिन्नो”ति सन्निट्ठानं
 कतं ।

उदानं उदानेसीति उदाहारं उदाहरि, यथा हि यं तेलं मानं गहेतुं न सक्कोति, विस्सन्दित्वा गच्छति, तं अवसेकोति
 वुच्चति । यच्च जलं तळाकं गहेतुं न सक्कोति, अज्झोत्थरित्वा गच्छति, तं ओघोति वुच्चति; एवमेव यं पीतिवचनं हृदयं
 गहेतुं न सक्कोति, अधिकं हुत्वा अन्तो असण्ठहित्वा बहिनिक्खमति, तं उदानन्ति वुच्चति । एवरूपं पीतिमयं वचनं
 निच्छारेसीति अत्थो ।

दोसिनाति दोसापगता, अब्भा, महिका, धूमो, रजो, राहूति इमेहि पञ्चहि उपक्विकलेसेहि विरहिताति वुत्तं होति । तस्मा
रमणीयाति आदीनि पञ्च थोमनवचनानि । सा हि महाजनस्स मनं रमयतीति **रमणीया** । वुत्तदोसविमुत्ताय चन्दप्पभाय
 ओभासितत्ता अतिविय सुरूपाति **अभिरूपा** । दस्सितुं युत्ताति **दस्सनीया** । चित्तं पसादेतीति **पासादिका** । दिवसमासादीनं
 लक्खणं भवितुं युत्ताति **लक्खज्जा** ।

कं नु ख्वज्जाति कं नु खो अज्ज । **समणं वा ब्राह्मणं वाति** समितपापताय समणं । बाहितपापताय ब्राह्मणं । **यं नो**
पयिरुपासतोति वचनव्यत्तयो एस, यं अम्हाकं पज्जपुच्छनवसेन पयिरुपासन्तानं मधुरं धम्मं सुत्वा चित्तं पसीदेय्याति
 अत्थो । इति राजा इमिना सब्बेनपि वचनेन ओभासनिमित्तकम्मं अकासि । कस्स अकासीति? जीवकस्स । किमत्थं?
 भगवतो दस्सनत्थं । किं भगवन्तं सयं दस्सनाय उपगन्तुं न सक्कोतीति? आम, न सक्कोति । कस्मा? महापराधताय ।

तेन हि भगवतो उपट्ठाको अरियसावको अत्तनो पिता मारितो, देवदत्तो च तमेव निस्साय भगवतो बहुं अनत्थमकासि,
 इति महापराधो एस, ताय महापराधताय सयं गन्तुं न सक्कोति । जीवको पन भगवतो उपट्ठाको, तस्स पिट्ठिछायाय भगवन्तं
 पस्सिस्सामीति ओभासनिमित्तकम्मं अकासि । किं जीवको पन — “मय्हं इदं ओभासनिमित्तकम्म”न्ति जानातीति? आम
 जानाति । अथ कस्मा तुण्ही अहोसीति? विक्खेपपच्छेदनत्थं ।

तस्सज्जि परिसति छन्नं सत्थारानं उपट्ठाका बहू सन्निपतिता, ते असिक्खितानं पयिरुपासनेन सयम्पि असिक्खिताव ।
 ते मयि भगवतो गुणकथं आरद्धे अन्तरन्तरा उट्ठायुट्ठाय अत्तनो सत्थारानं गुणं कथेस्सन्ति, एवं मे सत्थु गुणकथा परियोसानं
 न गमिस्सति । राजा पन इमेसं कुलूपके उपसङ्कमित्वा गहितासारताय तेसं गुणकथाय अनत्तमनो हुत्वा मं पटिपुच्छिस्सति,
 अथाहं निब्बिक्खेपं सत्थु गुणं कथेत्वा राजानं सत्थु सन्तिकं गहेत्वा गमिस्सामीति जानन्तोव विक्खेपपच्छेदनत्थं तुण्ही
 अहोसीति ।

तेपि अमच्चा एवं चिन्तेसुं — “अज्ज राजा पज्जहि पदेहि रत्तिं थोमेति, अद्धा किञ्चि समणं वा ब्राह्मणं वा उपसङ्गमित्वा पज्जं पुच्छित्वा धम्मं सोतुकामो, यस्स चेस धम्मं सुत्वा पसीदस्सति, तस्स च महन्तं सक्कारं करिस्सति, यस्स पन कुलूपको समणो राजकुलूपको होति, भदं तस्सा”ति ।

१५१-१५२. ते एवं चिन्तेत्वा — “अहं अत्तनो कुलूपकसमणस्स वण्णं वत्वा राजानं गहेत्वा गमिस्सामि, अहं गमिस्सामी”ति अत्तनो अत्तनो कुलूपकानं वण्णं कथेतुं आरद्धा । तेनाह — “एवं वुत्ते अज्जतरो राजामच्चो”तिआदि । तत्थ पूरणोति तस्स सत्थुपटिज्जस्स नामं । कस्सपोति गोत्तं । सो किर अज्जतरस्स कुलस्स एकूनदाससतं पूरयमानो जातो, तेनस्स पूरणोति नामं अकंसु । मङ्गलदासत्ता चस्स “दुक्कट”न्ति वत्ता नत्थि, अकतं वा न कतन्ति । सो “किमहं एत्थ वसामी”ति पलायि । अथस्स चोरा वत्थानि अच्छिन्दिसु, सो पण्णेन वा तिणेन वा पटिच्छादेतुम्पि अजानन्तो जातरूपेनेव एकं गामं पाविसि । मनुस्सा तं दिस्वा “अयं समणो अरहा अप्पिच्छो, नत्थि इमिना सदिसो”ति पूवभत्तादीनि गहेत्वा उपसङ्गमन्ति । सो — “मय्हं साटकं अनिवत्थभावेन इदं उप्पन्न”न्ति ततो पट्टाय साटकं लभित्वापि न निवासेसि, तदेव पब्बज्जं अगगहेसि, तस्स सन्तिके अज्जेपि अज्जेपीति पज्जसतमनुस्सा पब्बजिसु । तं सन्धायाह — “पूरणो कस्सपो”ति ।

पब्बजितसमूहसङ्घातो सङ्घो अस्स अत्थीति सङ्घी । स्वेव गणो अस्स अत्थीति गणी । आचारसिक्खापनवसेन तस्स गणस्स आचरियोति गणाचरियो । जातोति पज्जातो पाकटो । “अप्पिच्छो सन्तुट्ठो । अप्पिच्छताय वत्थम्पि न निवासेती”ति एवं समुगगतो यसो अस्स अत्थीति यसस्सी । तित्थकरोति लद्धिकरो । साधुसम्मतोति अयं साधु, सुन्दरो, सप्पुरिसोति एवं सम्मतो । बहुजनस्साति अस्सुतवतो अन्धबालपुथुज्जनस्स । पब्बजिततो पट्टाय अतिक्कन्ता बहू रत्तियो जानातीति रत्तज्जू । चिरं पब्बजितस्स अस्साति चिरपब्बजितो, अचिरपब्बजितस्स हि कथा ओकप्पनीया न होति, तेनाह “चिरपब्बजितो”ति । अद्धगतोति अद्धानं गतो, द्वे तयो राजपरिवट्टे अतीतोति अधिप्पायो । वयोअनुप्पत्तोति पच्छिमवयं अनुप्पत्तो । इदं उभयम्पि — “दहरस्स कथा ओकप्पनीया न होती”ति एतं सन्धाय वुत्तं ।

तुण्ही अहोसीति सुवण्णवण्णं मधुररसं अम्बपक्कं खादितुकामो पुरिसो आहरित्वा हत्थे ठपितं काजरपक्कं दिस्वा विय झानाभिज्जादिगुणयुत्तं तिलक्खणब्भाहतं मधुरं धम्मकथं सोतुकामो पुब्बे पूरणस्स दस्सनेनापि अनत्तमनो इदानी गुणकथाय सुट्ठुतरं अनत्तमनो हुत्वा तुण्ही अहोसि । अनत्तमनो समानोपि पन “सचाहं एतं तज्जेत्वा गीवायं गहेत्वा नीहरापेस्सामि, ‘यो यो कथेसि, तं तं राजा एवं करोती’ति भीतो अज्जोपि कोचि किञ्चि न कथेस्सती”ति अमनापम्पि तं कथं अधिवासेत्वा तुण्ही एव अहोसि । अथज्जो — “अहं अत्तनो कुलूपकस्स वण्णं कथेस्सामी”ति चिन्तेत्वा वत्तुं आरभि । तेन वुत्तं — अज्जतरोपि खोतिआदि । तं सब्बं वुत्तनयेनेव वेदितब्बं ।

एत्थ पन मक्खलीति तस्स नामं । गोसालाय जातत्ता गोसालोति दुतियं नामं । तं किर सकदमाय भूमिया तेलघटं गहेत्वा गच्छन्तं — “तात, मा खली”ति सामिको आह । सो पमादेन खलित्वा पतित्वा सामिकस्स भयेन पलायितुं आरद्धो । सामिको उपधावित्वा दुस्सकण्णे अगगहेसि । सो साटकं छट्टेत्वा अचेलको हुत्वा पलायि । सेसं पूरणसदिसमेव ।

१५३. अजितोति तस्स नामं । केसकम्बलं धारेतीति केसकम्बलो । इति नामद्वयं संसन्दित्वा अजितो केसकम्बलोति वुच्चति । तत्थ केसकम्बलो नाम मनुस्सकेसेहि कतकम्बलो । ततो पटिकिट्ठतरं वत्थं नाम नत्थि । यथाह — “सेय्यथापि, भिक्खवे, यानि कानिचि तन्तावुतानं वत्थानं, केसकम्बलो तेसं पटिकिट्ठो अक्खायति । केसकम्बलो, भिक्खवे, सीते सीतो, उण्हे उण्हो, दुब्बण्णो दुगन्धो दुक्खसम्फस्सो”ति (अ० नि० ३.१३८) ।

१५४. पकुधोति तस्स नामं । कच्चायनोति गोत्तं । इति नामगोत्तं संसन्दित्वा पकुधो कच्चायनोति वुच्चति । सीतुदकपटिक्खित्तको एस, वच्चं कत्वापि उदककिच्चं न करोति, उण्होदकं वा कज्जियं वा लभित्वा करोति, नदिं वा मग्गोदकं वा अतिक्कम्म — “सीलं मे भिन्नं” न्ति वालिकथूपं कत्वा सीलं अधिद्वाय गच्छति । एवरूपो निस्सिरीकलद्धिको एस ।

१५५. सज्जयोति तस्स नामं । बेलट्टस्स पुत्तोति बेलट्टपुत्तो ।

१५६. अम्हाकं गण्ठनकिलेसो पलिबन्धनकिलेसो नत्थि, किलेसगण्ठरहिता मयन्ति एवंवादिताय लद्धनामवसेन निगण्ठो । नाटस्स पुत्तो नाटपुत्तो ।

कोमारभच्चजीवककथावण्णना

१५७. अथ खो राजाति राजा किर तेसं वचनं सुत्वा चिन्तेसि — “अहं यस्स यस्स वचनं न सोतुकामो, सो सो एव कथेसि । यस्स पनम्हि वचनं सोतुकामो, एस नागवसं पिवित्वा ठितो सुपण्णो विय तुण्हीभूतो, अनत्थो वत मे”ति । अथस्स एतदहोसि — “जीवको उपसन्तस्स बुद्धस्स भगवतो उपट्ठाको, सयम्पि उपसन्तो, तस्मा वत्तसम्पन्नो भिक्खु विय तुण्हीभूतोव निसिन्नो, न एस मयि अकथेन्ते कथेस्सति, हत्थिम्हि खो पन मद्दन्ते हत्थिस्सेव पादो गहेतब्बो”ति तेन सद्धि सयं मन्तेतुमारब्धो । तेन वुत्तं — “अथ खो राजा”ति । तत्थ किं तुण्हीति केन कारणेन तुण्ही । इमेसं अमच्चानं अत्तनो अत्तनो कुलूपकसमणस्स वण्णं कथेन्तानं मुखं नप्पहोति । किं यथा एतेसं, एवं तव कुलूपकसमणो नत्थि, किं त्वं दलिद्दो, न ते मम पितरा इस्सरियं दिन्नं, उदाहु अस्सद्दोति पुच्छति ।

ततो जीवकस्स एतदहोसि — “अयं राजा मं कुलूपकसमणस्स गुणं कथापेति, न दानि मे तुण्हीभावस्स कालो, यथा खो पनिमे राजानं वन्दित्वा निसिन्नाव अत्तनो कुलूपकसमणानं गुणं कथयिंसु, न मय्हं एवं सत्थुगुणे कथेतुं युत्तं”ति उट्ठायासना भगवतो विहाराभिमुखो पञ्चपतिट्ठितेन वन्दित्वा दसनखसमोधानसमुज्जलं अज्जलिं सिरसि पगहेत्वा — “महाराज, मा मं एवं चिन्तयित्थ, ‘अयं यं वा तं वा समणं उपसङ्कमती’ति, मम सत्थुनो हि मातुकुच्छिओक्कमने, मातुकुच्छितो निक्खमने, महाभिनिक्खमने, सम्बोधिं, धम्मचक्कप्पवत्तने च, दससहस्सिलोकधातु कम्पित्थ, एवं यमकपाटिहारियं अकासि, एवं देवोरोहणं, अहं सत्थुनो गुणे कथयिस्सामि, एकग्गचित्तो सुण, महाराजा”ति वत्वा — “अयं देव, भगवा अरहं सम्मासम्बुद्धो”ति आदिमाह । तत्थ तं खो पन भगवन्तन्ति इत्थम्भूताख्यानत्थे उपयोगवचनं, तस्स खो पन भगवतोति अत्थो । **कल्याणो**ति कल्याणगुणसमन्नागतो, सेट्ठोति वुत्तं होति । **कित्तिसद्दो**ति कित्तियेव । थुतिघोसो वा । **अब्भुग्गतो**ति सदेवकं लोकं अज्झोत्थरित्वा उग्गतो । किन्ति? “इतिपि सो भगवा अरहं सम्मासम्बुद्धो...पे०... भगवा”ति ।

तत्रायं पदसम्बन्धो — सो भगवा इतिपि अरहं इतिपि सम्मासम्बुद्धो...पे०... इतिपि भगवाति । इमिना च इमिना च कारणेनाति वुत्तं होति । तत्थ आरकत्ता अरीनं, अरानज्ज हतत्ता, पच्चयादीनं अरहत्ता, पापकरणे रहाभावाति, इमेहि ताव कारणेहि सो भगवा अरहन्ति वेदितब्बोति आदिना नयेन मातिकं निक्खिपित्वा सब्बानेव चेतानि पदानि विसुद्धिमग्गे बुद्धानुस्सतिनिद्वेसे वित्थारितानीति ततो नेसं वित्थारो गहेतब्बो ।

जीवको पन एकमेकस्स पदस्स अत्थं निट्ठापेत्वा — “एवं, महाराज, अरहं मय्हं सत्था, एवं सम्मासम्बुद्धो...पे०... एवं भगवा”ति वत्वा — “तं, देवो, भगवन्तं पयिरुपासतु, अप्पेव नाम देवस्स तं भगवन्तं पयिरुपासतो चित्तं पसीदेय्या”ति

आह । एत्थ च तं देवो पयिरुपासतूति वदन्तो “महाराज, तुम्हादिसानञ्जि सतेनपि सहस्सेनपि सतसहस्सेनपि पुटुस्स मय्हं सत्थुनो सब्बेसं चित्तं गहेत्वा कथेतुं थामो च बलञ्च अत्थि, विस्सत्थो उपसङ्कमित्वा पुच्छेय्यासि महाराजा”ति आह ।

रञ्जोपि भगवतो गुणकथं सुणन्तस्स सकलसरीरं पञ्चवण्णाय पीतिया निरन्तरं फुटं अहोसि । सो तद्धुणञ्जेव गन्तुकामो हुत्वा — “इमाय खो पन वेलाय मय्हं दसबलस्स सन्तिकं गच्छतो न अञ्जो कोचि खिप्पं यानानि योजेतुं सक्खिस्सति अञ्जत्र जीवका”ति चिन्तेत्वा — “तेन हि, सम्म जीवक, हत्थियानानि कप्पापेही”ति आह ।

१५८. तत्थ तेन हीति उय्योजनत्थे निपातो । गच्छ, सम्म जीवकाति वुत्तं होति । हत्थियानानीति अनेकेसु अस्सरथादीसु यानेसु विज्जमानेसुपि हत्थियानं उत्तमं; उत्तमस्स सन्तिकं उत्तमयानेनेव गन्तब्बन्ति च, अस्सयानरथयानानि ससद्धानि, दूरतोव तेसं सद्दो सुय्यति, हत्थियानस्स पदानुपदं गच्छन्तापि सद्दं न सुणन्ति । निब्बुतस्स पन खो भगवतो सन्तिके निब्बुतेहेव यानेहि गन्तब्बन्ति च चिन्तयित्वा हत्थियानानीति आह ।

पञ्चमत्तानि हत्थिनिकासतानीति पञ्च करेणुसतानि । कप्पापेत्वाति आरोहणसज्जानि कारेत्वा । आरोहणीयन्ति आरोहणयोगं, ओपगुहन्ति अत्थो । किं पनेस रञ्जा वुत्तं अकासि अवुत्तन्ति? अवुत्तं । कस्मा? पण्डितताय । एवं किरस्स अहोसि — राजा इमाय वेलाय गच्छामीति वदति, राजानो च नाम बहुपच्चत्थिका । सचे अन्तरामग्गे कोचि अन्तरायो होति, मम्पि गरहिस्सन्ति — “जीवको राजा मे कथं गण्हातीति अकालेपि राजानं गहेत्वा निक्खमती”ति । भगवन्तम्पि गरहिस्सन्ति “समणो गोतमो, मय्हं कथा वत्तती”ति कालं असल्लक्खेत्वाव धम्मं कथेती”ति । तस्मा यथा नेव मय्हं, न भगवतो, गरहा उपपज्जति; रञ्जो च रक्खा सुसंविहिता होति, तथा करिस्सामी”ति ।

ततो इत्थियो निस्साय पुरिसानं भयं नाम नत्थि, “सुखं इत्थिपरिवुतो गमिस्सामी”ति पञ्च हत्थिनिकासतानि कप्पापेत्वा पञ्च इत्थिसतानि पुरिसवेसं गाहापेत्वा — “असितोमरहत्था राजानं परिवारेय्याथा”ति वत्वा पुन चिन्तेसि — “इमस्स रञ्जो इमस्मिं अत्तभावे मग्गफलानं उपनिस्सयो नत्थि, बुद्धा च नाम उपनिस्सयं दिस्वाव धम्मं कथेन्ति । हन्दाहं, महाजनं सन्निपातापेमि, एवञ्जि सति सत्था कस्सचिदेव उपनिस्सयेन धम्मं देसेस्सति, सा महाजनस्स उपकाराय भविस्सती”ति । सो तत्थ तत्थ सासनं पेसेसि, भेरिं चरापेसि — “अज्ज राजा भगवतो सन्तिकं गच्छति, सब्बे अत्तनो विभवानुरूपेन रञ्जो आरक्खं गणहन्तू”ति ।

ततो महाजनो चिन्तेसि — “राजा किर सत्थुदस्सनत्थं गच्छति, कीदिसी वत भो धम्मदेसना भविस्सति, किं नो नक्खत्तकीळाय, तत्थेव गमिस्सामा”ति । सब्बे गन्धमालादीनि गहेत्वा रञ्जो आगमनं आकङ्खमाना मग्गे अट्ठंसु । जीवकोपि रञ्जो पटिवेदेसि — “कप्पितानि खो ते, देव, हत्थियानानि, यस्स दानि कालं मज्जसी”ति । तत्थ यस्स दानि कालं मज्जसीति उपचारवचनमेतं । इदं वुत्तं होति — “यं तया आणत्तं, तं मया कतं, इदानि त्वं यस्स गमनस्स वा अगमनस्स वा कालं मज्जसि, तदेव अत्तनो रुचिया करोही”ति ।

१५९. पच्चेका इत्थियोति पाटियेक्का इत्थियो, एकेकिस्सा हत्थिनिया एकेकं इत्थिन्ति वुत्तं होति । उक्कासु धारियमानासूति दण्डदीपिकासु धारियमानासु । महच्च राजानुभावेनाति महता राजानुभावेन । महच्चातिपि पाळि, महतियाति अत्थो, लिङ्गविपरियायो एस । राजानुभावो वुच्चति राजिद्धि । का पनस्स राजिद्धि? तियोजनसतानं द्विन्नं महारट्ठानं इस्सरियासरी । तस्स हि असुकदिवसं राजा तथागतं उपसङ्कमिस्सतीति पठमतं संविदहने असतिपि तद्धुणञ्जेव पञ्च इत्थिसतानि पुरिसवेसं गहेत्वा पटिमुक्कवेठनानि अंसे आसत्तखगानि मणिदण्डतोमरे गहेत्वा निक्खमिंसु । यं

सन्धाय वुत्तं — “पच्चेका इत्थियो आरोपेत्वा”ति ।

अपरापि सोळससहस्सखत्तियनाटकित्थियो राजानं परिवारेसुं । तासं परियन्ते खुज्जवामनककिरातादयो । तासं परियन्ते अन्तेपुरपालका विस्सासिकपुरिसा । तेसं परियन्ते विचित्रवेसविलासिनो सट्टिसहस्समत्ता महामत्ता । तेसं परियन्ते विविधालङ्कारपटिमण्डिता नानप्पकारआवुधहत्था विज्जाधरतरुणा विय नवुतिसहस्समत्ता रट्टियपुत्ता । तेसं परियन्ते सतग्घनिकानि निवासेत्वा पञ्चसतग्घनिकानि एकंसं कत्वा सुन्हाता सुविलित्ता कञ्चनमालादिनानाभरणसोभिता दससहस्समत्ता ब्राह्मणा दक्खिणहत्थं उस्सापेत्वा जयसद्वं घोसन्ता गच्छन्ति । तेसं परियन्ते पञ्चङ्गिकानि तूरियानि । तेसं परियन्ते धनुपन्तिपरिक्खेपो । तस्स परियन्ते हत्थिघटा । हत्थीनं परियन्ते गीवाय गीवं पहरमाना अस्सपन्ति । अस्सपरियन्ते अञ्जमञ्जं सङ्घट्टनरथा । रथपरियन्ते बाहाय बाहं पहरयमाना योधा । तेसं परियन्ते अत्तनो अत्तनो अनुरूपाय आभरणसम्पत्तिया विरोचमाना अट्टारस सेनियो । इति यथा परियन्ते ठत्वा खित्तो सरो राजानं न पापुणाति, एवं जीवको कोमारभच्चो रज्जो परिसं संविदहित्वा अत्तना रज्जो अविदूरेनेव गच्छति — “सचे कोचि उपद्वो होति, पठमतर रज्जो जीवितदानं दस्सामी”ति । उक्कानं पन एत्तकानि सतानि वा सहस्सानि वाति परिच्छेदो नत्थीति एवरूपिं राजिद्धिं सन्धाय वुत्तं — “महच्चराजानुभावेन येन जीवकस्स कोमारभच्चस्स अम्बवनं, तेन पायासी”ति ।

अहुदेव भयन्ति एत्थ चित्तुत्रासभयं, जाणभयं, आरम्मणभयं, ओत्तप्पभयन्ति चतुब्बिधं भयं, तत्थ “जातिं पटिच्च भयं भयानकं”न्तिआदिना नयेन वुत्तं चित्तुत्रासभयं नाम । “तेपि तथागतस्स धम्मदेसनं सुत्वा येभ्य्येन भयं संवेगं सन्तासं आपज्जन्ती”ति (सं० नि० ३.७८) एवमागतं जाणभयं नाम । “एतं नून तं भयभेरवं आगच्छती”ति (म० नि० १.४९) एत्थ वुत्तं आरम्मणभयं नाम ।

“भीरुं पसंसन्ति, न हि तत्थ सूरं ।

भया हि सन्तो, न करोन्ति पापं”न्ति ॥ (सं० नि० १.३३) ।

इदं ओत्तप्पभयं नाम । तेसु इध चित्तुत्रासभयं, अहु अहोसीति अत्थो । **छम्भितत्तन्ति** छम्भितस्स भावो । सकलसरीरचलनन्ति अत्थो । **लोमहंसो**ति लोमहंसं, उद्धं ठितलोमताति अत्थो । सो पनायं लोमहंसो धम्मस्सवनादीसु पीतिउप्पत्तिकाले पीतियापि होति । भीरुकजातिकानं सम्पहारपिसाचादिदस्सनेसु भयेनापि । इध भयलोमहंसोति वेदितब्बो ।

कस्मा पनेस भीतोति? अन्धकारेनाति एके वदन्ति । राजगहे किर द्वत्तिस महाद्वारानि, चतुसट्ठि खुद्वकद्वारानि । जीवकस्स अम्बवनं पाकारस्स च गिज्झकूटस्स च अन्तरा होति । सो पाचीनद्वारेन निक्खमित्वा पब्बतच्छायाय पाविसि, तत्थ पब्बतकूटेन चन्दो छादितो, पब्बतच्छायाय च रुक्खच्छायाय च अन्धकारं अहोसीति, तम्पि अकारणं । तदा हि उक्कानं सतसहस्सानम्पि परिच्छेदो नत्थि ।

अयं पन अप्पसद्वत्तं निस्साय जीवके आसङ्काय भीतो । जीवको किरस्स उपरिपासादेयेव आरोचेसि — “महाराज अप्पसद्वकामो भगवा, अप्पसद्वेनेव उपसङ्कमितब्बो”ति । तस्मा राजा तूरियसद्वं निवारेसि । तूरियानि केवलं गहितमत्तानेव होन्ति, वाचम्पि उच्चं अनिच्छारयमाना अच्छरासज्जाय गच्छन्ति । अम्बवनेपि कस्सचि खिपितसद्वोपि न सुय्यति । राजानो च नाम सद्वाभिरता होन्ति । सो तं अप्पसद्वत्तं निस्साय उक्कण्ठितो जीवकेपि आसङ्कं उप्पादेसि । “अयं जीवको मय्हं अम्बवने अट्टतेळसानि भिक्खुसतानी”ति आह । एत्थ च खिपितसद्वमत्तम्पि न सुय्यति, अभूतं मज्जे, एस वज्जेत्वा मं नगरतो नीहरित्वा पुरतो बलकायं उपट्टपेत्वा मं गण्हित्वा अत्तना छत्तं उस्सापेतुकामो । अयज्हि पञ्चन्नं हत्थीनं बलं

धारेति । मम च अविदूरेनेव गच्छति, सन्तिके च मे आवुधहत्थो एकपुरिसोपि नत्थि । अहो वत मे अनत्थो'ति । एवं भायित्वा च पन अभीतो विय सन्धारेतुम्पि नासक्खि । अत्तनो भीतभावं तस्स आवि अकासि । तेन वुत्तं । “अथ खो राजा... पे०... न निग्घोसो'ति । तत्थ सम्माति वयस्साभिलापो एस, कच्चि मं वयस्साति वुत्तं होति । न पलम्भेसीति यं नत्थि तं अत्थीति वत्वा कच्चि मं न विप्पलम्भयसि । निग्घोसोति कथासल्लापनिग्घोसो ।

मा भायि, महाराजाति जीवको — “अयं राजा मं न जानाति ‘नायं परं जीविता वोरोपेती’ति; सचे खो पन नं न अस्सासेस्सामि, विनस्सेय्या’ति चिन्तयित्वा दळ्हं कत्वा समस्सासेन्तो “मा भायि महाराजा’ति वत्वा “न तं देवा’ति आदिमाह । अभिक्कमाति अभिमुखो कम गच्छ, पविसाति अत्थो । सकिं वुत्ते पन दळ्हं न होतीति तरमानोव द्विक्खत्तुं आह । एते मण्डलमाळे दीपा ज्ञायन्तीति महाराज, चोरबलं नाम न दीपे जालेत्वा तिड्ढति, एते च मण्डलमाळे दीपा जलन्ति । एताय दीपसज्जाय याहि महाराजाति वदति ।

सामञ्जफलपुच्छावण्णना

१६०. नागस्स भूमीति यत्थ सक्का हत्थिं अभिरूळ्हेन गन्तुं, अयं नागस्स भूमि नाम । नागा पच्चोरोहित्वाति विहारस्स बहिद्वारकोट्टके हत्थितो ओरोहित्वा । भूमियं पतिट्ठितसमकालमेव पन भगवतो तेजो रज्जो सरीरं फरि । अथस्स तावदेव सकलसरीरतो सेदा मुच्चिंसु, साटका पीळेत्वा अपनेतब्बा विय अहेसुं । अत्तनो अपराधं सरित्वा महाभयं उप्पज्जि । सो उजुकं भगवतो सन्तिकं गन्तुं असक्कोन्तो जीवकं हत्थे गहेत्वा आरामचारिकं चरमानो विय “इदं ते सम्म जीवक सुट्ठु कारितं इदं सुट्ठु कारित’न्ति विहारस्स वण्णं भणमानो अनुक्कमेन येन मण्डलमाळस्स द्वारं तेनुपसङ्गमि, सम्पत्तोति अत्थो ।

कहं पन सम्माति कस्मा पुच्छीति । एके ताव “अजानन्तो’ति वदन्ति । इमिना किर दहरकाले पितरा सद्धि आगम्म भगवा दिट्ठपुब्बो, पच्छा पन पापमित्तसंसर्गणेन पितुधातं कत्वा अभिमारे पेसेत्वा धनपालं मुज्जापेत्वा महापराधो हुत्वा भगवतो सम्मुखीभावं न उपगतपुब्बोति असज्जानन्तो पुच्छतीति । तं अकारणं, भगवा हि आकिण्णवरलक्खणो अनुब्यज्जनपटिमण्डितो छब्बण्णाहि रस्मीहि सकलं आरामं ओभासेत्वा तारागणपरिवुतो विय पुण्णचन्दो भिक्खुगणपरिवुतो मण्डलमाळमज्जे निसिन्नो, तं को न जानेय्य । अयं पन अत्तनो इस्सरियलीलाय पुच्छति । पकति हेसा राजकुलानं, यं जानन्तापि अजानन्ता विय पुच्छन्ति । जीवको पन तं सुत्वा — ‘अयं राजा पथवियं ठत्वा कुहिं पथवीति, नभं उल्लोकेत्वा कुहिं चन्दिमसूरियाति, सिनेरुमूले ठत्वा कुहिं सिनेरुति वदमानो विय दसबलस्स पुरतो ठत्वा कुहिं भगवा’ति पुच्छति । “हन्दस्स भगवन्तं दस्सेस्सामी’ति चिन्तेत्वा येन भगवा तेनज्जलिं पणामेत्वा “एसो महाराजा’ति आदिमाह । पुरक्खतोति परिवारेत्वा निसिन्नस्स पुरतो निसिन्नो ।

१६१. येन भगवा तेनुपसङ्गमीति यत्थ भगवा तत्थ गतो, भगवतो सन्तिकं उपगतोति अत्थो । एकमन्तं अट्ठासीति भगवन्तं वा भिक्खुसंघं वा असङ्गट्टयमानो अत्तनो ठातुं अनुच्छविके एकस्मिं पदेसे भगवन्तं अभिवादेत्वा एकोव अट्ठासि । तुण्हीभूतं तुण्हीभूतन्ति यतो यतो अनुविलोकेति, ततो ततो तुण्हीभूतमेवाति अत्थो । तत्थ हि एकभिक्खुस्सपि हत्थकुक्कुच्चं वा पादकुक्कुच्चं वा खिपितसद्दो वा नत्थि, सब्बालङ्कारपटिमण्डितं नाटकपरिवारं भगवतो अभिमुखे ठितं राजानं वा राजपरिसं वा एकभिक्खुपि न ओलोकेसि । सब्बे भगवन्तंयेव ओलोकयमाना निसीदिंसु ।

राजा तेसं उपसमे पसीदित्वा विगतपङ्कताय विप्पसन्नरहदमिव उपसन्तिन्द्रियं भिक्खुसङ्घं पुनप्पुनं अनुविलोकेत्वा

उदानं उदानेसि। तत्थ इमिनाति येन कायिकेन च वाचसिकेन च मानसिकेन च सीलूपसमेन भिक्खुसङ्घो उपसन्तो, इमिना उपसमेनाति दीपेति। तत्थ “अहो वत मे पुत्तो पब्बजित्वा इमे भिक्खू विय उपसन्तो भवेय्या”ति नयिदं सन्धाय एस एवमाह। अयं पन भिक्खुसङ्घं दिस्वा पसन्नो पुत्तं अनुस्सरि। दुल्लभज्झि लब्धा अच्छरियं वा दिस्वा पियानं जातिमिन्तादीनं अनुस्सरणं नाम लोकस्स पकतियेव। इति भिक्खुसङ्घं दिस्वा पुत्तं अनुस्सरमानो एस एवमाह।

अपि च पुत्ते आसङ्काय तस्स उपसमं इच्छमानो पेस एवमाह। एवं किरस्स अहोसि, पुत्तो मे पुच्छिस्सति — “मय्हं पिता दहरो। अय्यको मे कुहि”न्ति। सो “पितरा ते घातितो”ति सुत्वा “अहम्पि पितरं घातेत्वा रज्जं कारेस्सामी”ति मज्जिस्सति। इति पुत्ते आसङ्काय तस्स उपसमं इच्छमानो पेस एवमाह। किञ्चापि हि एस एवमाह। अथ खो नं पुत्तो घातेस्सतियेव। तस्मिज्झि वंसे पितुवधो पच्चपरिवट्टे गतो। अजातसत्तु बिम्बिसारं घातेसि, उदयो अजातसत्तु। तस्स पुत्तो महामुण्डिको नाम उदयं। तस्स पुत्तो अनुरुद्धो नाम महामुण्डिकं। तस्स पुत्तो नागदासो नाम अनुरुद्धं। नागदासं पन — “वंसच्छेदकराजानो इमे, किं इमेही”ति रट्ठवासिनो कुपिता घातेसुं।

अगमा खो त्वन्ति कस्मा एवमाह? भगवा किर रज्जो वचीभेदे अकतेयेव चिन्तेसि — “अयं राजा आगन्त्वा तुण्ही निरवो ठितो, किं नु खो चिन्तेसी”ति। अथस्स चित्तं जत्वा — “अयं मया सद्धिं सल्लपितुं असक्कोन्तो भिक्खुसङ्घं अनुविलोकेत्वा पुत्तं अनुस्सरि, न खो पनायं मयि अनालपन्ते किञ्चि कथेतुं सक्खिस्सति, करोमि तेन सद्धिं कथासल्लाप”न्ति। तस्मा रज्जो वचनानन्तरं “अगमा खो त्वं, महाराज, यथापेम”न्ति आह। तस्सत्थो — महाराज, यथा नाम उन्नमे वुट्ठं उदकं येन निन्नं तेन गच्छति, एवमेव त्वं भिक्खुसङ्घं अनुविलोकेत्वा येन पेमं तेन गतोति।

अथ रज्जो एतदहोसि — “अहो अच्छरिया बुद्धगुणा, मया सदिसो भगवतो अपराधकारको नाम नत्थि, मया हिस्स अगुपट्ठाको घातितो, देवदत्तस्स च कथं गहेत्वा अभिमारा पेसिता, नाळागिरि मुत्तो, मं निस्साय देवदत्तेन सिला पविद्धा, एवं महापराधं नाम मं आलपतो दसबलस्स मुखं नप्पहोति; अहो भगवा पच्चहाकारेहि तादिलक्खणे सुप्पतिट्ठितो। एवरूपं नाम सत्थारं पहाय बहिद्धा न परियेसिस्सामा”ति सो सोमनस्सजातो भगवन्तं आलपन्तो “पियो मे, भन्ते”ति आदिमाह।

१६२. भिक्खुसङ्घस्स अज्जलिं पणामेत्वाति एवं किरस्स अहोसि भगवन्तं वन्दित्वा इतोचितो च गन्त्वा भिक्खुसङ्घं वन्दन्तेन च भगवा पिट्ठितो कातब्बो होति, गरुकारोपि चेस न होति। राजानं वन्दित्वा उपराजानं वन्दन्तेनपि हि रज्जो अगारवो कतो होति। तस्मा भगवन्तं वन्दित्वा ठितट्ठानेयेव भिक्खुसङ्घस्स अज्जलिं पणामेत्वा एकमन्तं निसीदि। **कज्जिदेव देसन्ति कज्जि ओकासं।**

अथस्स भगवा पज्जपुच्छने उस्साहं जनेन्तो आह — “पुच्छ, महाराज, यदाकङ्खसी”ति। तस्सत्थो — “पुच्छ यदि आकङ्खसि, न मे पज्जविस्सज्जने भारो अत्थि”। अथ वा “पुच्छ, यं आकङ्खसि, सब्बं ते विस्सज्जेस्सामी”ति सब्बज्जुपवारणं पवारेसि, असाधारणं पच्चेकबुद्धअगगसावकमहासावकेहि। ते हि यदाकङ्खसीति न वदन्ति, सुत्वा वेदिस्सामाति वदन्ति। बुद्धा पन — “पुच्छ, आवुसो, यदाकङ्खसी”ति (सं० नि० १.२३७), वा “पुच्छ, महाराज, यदाकङ्खसी”ति वा,

“पुच्छ, वासव, मं पज्जं, यं किञ्चि मनसिच्छसि।

तस्स तस्सेव पज्जस्स, अहं अन्तं करोमि ते”ति॥ (दी० नि० २.३५६) वा।

तेन हि त्वं, भिक्खु, सके आसने निसीदित्वा पुच्छ, यदाकङ्कुसीति वा,

“बावरिस्स च तुहं वा, सब्बेसं सब्बसंसयं ।

कतावकासा पुच्छव्हो, यं किञ्चि मनसिच्छथा”ति ॥ (सु० नि० १०३६) वा ।

“पुच्छ मं, सभिय, पज्झं, यं किञ्चि मनसिच्छसि ।

तस्स तस्सेव पज्झस्स, अहं अन्तं करोमि ते”ति ॥ (सु० नि० ५१७) वा ।

तेसं तेसं यक्खनरिन्देवसमणब्राह्मणपरिब्बाजकानं सब्बञ्जुपवारणं पवारेन्ति । अनच्छरियज्जेतं, यं भगवा बुद्धभूमिं पत्वा एतं पवारणं पवारेय्य । यो बोधिसत्तभूमियं पदेसजाणे ठितो —

“कोण्डञ्ज, पज्झानि वियाकरोहि ।

याचन्ति तं इसयो साधुरूपा ॥

कोण्डञ्ज, एसो मनुजेसु धम्मो ।

यं बुद्धमागच्छति एस भारो”ति ॥ (जा० २.१७.६०) ।

एवं सक्कादीनं अत्थाय इसीहि याचितो —

“कतावकासा पुच्छन्तु भोन्तो,

यं किञ्चि पज्झं मनसाभिपत्थितं ।

अहज्झि तं तं वो वियाकरिस्सं,

जत्वा सयं लोकमिमं परज्वा”ति ॥ (जा० २.१७.६१) ।

एवं सरभङ्गकाले । सम्भवजातके च सकलजम्बुदीपं तिक्खत्तुं विचरित्वा पज्झानं अन्तकरं अदिस्वा सुचिरतेन ब्राह्मणेन, पज्झं पुट्टं ओकासे कारिते जातिया सत्तवस्सिको रथिकाय पंसुं कीळन्तो पल्लङ्कमाभुजित्वा अन्तरवीथियं निसिन्नोव —

“तग्घ ते अहमक्खिस्सं, यथापि कुसलो तथा ।

राजा च खो तं जानाति, यदि काहति वा न वा”ति ॥ (जा० १.१६.१७२) ।

सब्बञ्जुपवारणं पवारेसि ।

१६३. एवं भगवता सब्बञ्जुपवारणाय पवारिताय अत्तमनो राजा पज्झं पुच्छन्तो — “यथा नु खो इमानि, भन्ते”ति आदिमाह । तत्थ सिप्पमेव सिप्पायतनं । **पुथुसिप्पायतनानीति** बहूनि सिप्पानि । **सेय्यथिदन्ति** कतमे पन ते । **हत्थारोहाति** आदीहि ये तं तं सिप्पं निस्साय जीवन्ति, ते दस्सेति । अयज्झि अस्साधिप्पायो — “यथा इमेसं सिप्पूपजीवीनं तं तं सिप्पं निस्साय सन्दिट्ठिकं सिप्पफलं पज्जायति । सक्का नु खो एवं सन्दिट्ठिकं सामञ्जफलं पज्जापेतु”न्ति । तस्मा सिप्पायतनानि आहरित्वा सिप्पूपजीविनो दस्सेति ।

तत्थ हत्थारोहाति सब्बेपि हत्थाचरियहत्थिवेज्जहत्थिमेण्डादयो दस्सेति । अस्सारोहाति सब्बेपि अस्साचरियअस्सवेज्जअस्समेण्डादयो । रथिकाति सब्बेपि रथाचरियरथयोधरथरक्खादयो । धनुग्गहाति धनुआचरिया इस्सासा । चेलकाति ये युद्धे जयधजं गहेत्वा पुरतो गच्छन्ति । चलकाति इध रज्जो ठानं होतु, इध असुकमहामत्तस्साति एवं सेनाब्यूहकारका । पिण्डदायकाति साहसिकमहायोधा । ते किर परसेनं पविसित्वा परसीसं पिण्डमिव छेत्वा छेत्वा दयन्ति, उप्पतित्वा उप्पतित्वा निग्गच्छन्तीति अत्थो । ये वा सङ्गाममज्जे योधानं भत्तपातिं गहेत्वा परिविसन्ति, तेसम्पेतं नामं । उग्गा राजपुत्ताति उग्गतुग्गता सङ्गामावचरा राजपुत्ता । पक्खन्दिनोति ये “कस्स सीसं वा आवुधं वा आहरामा”ति “वत्त्वा असुकस्सा”ति वुत्ता सङ्गामं पक्खन्दित्वा तदेव आहरन्ति, इमे पक्खन्दन्तीति पक्खन्दिनो । महानागाति महानागा विय महानागा, हत्थिआदीसुपि अभिमुखं आगच्छन्तेसु अनिवत्तितयोधानमेतं अधिवचनं । सूराति एकन्तसूरा, ये सजालिकापि सचम्मिकापि समुद्धं तरितुं सक्कोन्ति । चम्मयोधिनोति ये चम्मकञ्चुकं वा पविसित्वा सरपरित्ताणचम्मं वा गहेत्वा युज्जन्ति । दासिकपुत्ताति बलवसिनेहा घरदासयोधा । आळारिकाति पूविका । कप्पकाति न्हापिका । न्हापकाति ये न्हापेन्ति । सूदाति भत्तकारका । मालाकारादयो पाकटायेव । गणकाति अच्छिद्दकपाठका । मुद्दिकाति हत्थमुद्दाय गणनं निस्साय जीविनो । यानि वा पनज्जानिपीति अयकारदन्तकारचित्तकारादीनि । एवंगतानीति एवं पवत्तानि । ते दिट्ठेव धम्मेति ते हत्थारोहादयो तानि पुत्थुसिप्पायतनानि दस्सेत्वा राजकुलतो महासम्पत्तिं लभमाना सन्दिट्ठिकमेव सिप्पफलं उपजीवन्ति । सुखेन्तीति सुखितं करोन्ति । पीणेन्तीति पीणितं थामबलूपेतं करोन्ति । उद्धगिकादीसु उपरि फलनिब्बत्तनतो उद्धं अग्गमस्सा अत्थीति उद्धगिका । सग्गं अरहतीति सोवगिका । सुखो विपाको अस्साति सुखविपाका । सुद्धु अग्गे रूपसद्दगन्धरसफोटुब्बआयुवण्णसुखयसआधिपतेय्यसङ्घाते दस धम्मे संवत्तेति निब्बत्तेतीति सग्गसंवत्तनिका । तं एवरूपं दक्खिणं दानं पतिट्ठपेन्तीति अत्थो । सामज्जफलन्ति एत्थ परमत्थतो मग्गो सामज्जं । अरियफलं सामज्जफलं । यथाह — “कतमज्ज, भिक्खवे, सामज्जं? अयमेव अरियो अट्ठङ्गिको मग्गो । सेय्यथिदं, सम्मादिट्ठि...पे... सम्मासमाधि । इदं वुच्चति, भिक्खवे, सामज्जं । कतमानि च, भिक्खवे, सामज्जफलानि? सोतापत्तिफलं...पे... अरहत्तफल”न्ति (सं० नि० ५.३५) । तं एस राजा न जानाति । उपरि आगतं पन दासकस्सकोपमं सन्धाय पुच्छति ।

अथ भगवा पज्झं अविस्सज्जेत्वाव चिन्तेसि — “इमे बहू अज्जतित्थियसावका राजामच्चा इधागता, ते कण्हपक्खज्ज सुक्कपक्खज्ज दीपेत्वा कथीयमाने अम्हाकं राजा महन्तेन उस्साहेन इधागतो, तस्सागतकालतो पट्टाय समणो गोतमो समणकोलाहलं समणभण्डनमेव कथेतीति उज्झायिस्सन्ति, न सक्कच्चं धम्मं सोस्सन्ति, रज्जा पन कथीयमाने उज्झायितुं न सक्खिस्सन्ति, राजानमेव अनुवत्तिस्सन्ति । इस्सरानुवत्तको हि लोको । ‘हन्दाहं रज्जोव भारं करोमी’ति रज्जो भारं करोन्तो “अभिजानासि नो त्व”न्तिआदिमाह ।

१६४. तत्थ अभिजानासि नो त्वन्ति अभिजानासि नु त्वं । अयज्ज नो-सद्धो परतो पुच्छिताति पदेन योजेतब्बो । इदज्झि वुत्तं होति — “महाराज, त्वं इमं पज्झं अज्जे समणब्राह्मणे पुच्छिता नु, अभिजानासि च नं पुट्ठभावं, न ते सम्मुट्ठ”न्ति । सचे ते अगस्सूति सचे तुय्हं यथा ते ब्याकरिंसु, तथा इध भासितुं भारियं न होति, यदि न कोचि अफासुकभावो अत्थि, भासस्सूति अत्थो । न खो मे भन्तेति किं सन्धायाह? पण्डितपतिरूपकानज्झि सन्तिके कथेतुं दुक्खं होति, ते पदे पदे अक्खरे अक्खरे दोसमेव वदन्ति । एकन्तपण्डिता पन कथं सुत्वा सुकथितं पसंसन्ति, दुक्कथितेसु पाळिपदअत्थव्यज्जनेसु यं यं विरुज्जति, तं तं उजुकं कत्वा देन्ति । भगवता च सदिसो एकन्तपण्डितो नाम नत्थि । तेनाह — “न खो मे, भन्ते, गरु; यत्थस्स भगवा निसिन्नो भगवन्तरूपो वा”ति ।

पूरणकस्सपवादवण्णना

१६५. एकमिदाहन्ति एकं इध अहं । सम्मोदनीयं कथं सारणीयं वीतिसारेत्वाति सम्मोदजनकं सरितब्बयुत्तकं कथं परियोसापेत्वा ।

१६६. “करोतो खो, महाराज, कारयतो”ति आदीसु करोतोति सहत्था करोन्तस्स । कारयतोति आणत्तिया कारेन्तस्स । छिन्दतोति परेसं हत्थादीनि छिन्दन्तस्स । पचतोति परे दण्डेन पीळेन्तस्स । सोचयतोति परस्स भण्डहरणादीहि सोचयतो । सोचापयतोति सोकं सयं करोन्तस्सपि परेहि कारापेन्तस्सपि । किलमतोति आहारुपच्छेदबन्धनागारप्पवेसनादीहि सयं किलमन्तस्सपि परेहि किलमापेन्तस्सपि । फन्दतो फन्दापयतोति परं फन्दन्तं फन्दनकाले सयम्पि फन्दतो परम्पि फन्दापयतो । पाणमतिपातापयतोति पाणं हनन्तस्सपि हनापेन्तस्सपि । एवं सब्बत्थ करणकारणवसेनेव अत्थो वेदितब्बो ।

सन्धिन्ति घरसन्धिं । निल्लोपन्ति महाविलोपं । एकागारिकन्ति एकमेव घरं परिवारेत्वा विलुप्पनं । परिपन्थेति आगतागतानं अच्छिन्दनत्थं मग्गे तिड्डतो । करोतो न करीयति पापन्ति यं किञ्चि पापं करोमीति सज्जाय करोतोपि पापं न करीयति, नत्थि पापं । सत्ता पन पापं करोमाति एवंसज्जिनो होन्तीति दीपेति । खुरपरियन्तेनाति खुरनेमिना, खुरधारसदिसपरियन्तेन वा । एकं मंसखलन्ति एकं मंसरासिं । पुज्जन्ति तस्सेव वेवचनं । ततोनिदानन्ति एकमंसखलकरणनिदानं ।

दक्खिणन्ति दक्खिणतीरे मनुस्सा कक्खळा दारुणा, ते सन्धाय “हनन्तो”ति आदिमाह । उत्तरतीरे सत्ता सद्धा होन्ति पसन्ना बुद्धमामका धम्ममामका सङ्गमामका, ते सन्धाय ददन्तोति आदिमाह । तत्थ यजन्तोति महायागं करोन्तो । दमेनाति इन्द्रियदमेन उपोसथकम्मेन वा । संयमेनाति सीलसंयमेन । सच्चवज्जेनाति सच्चवचनेन । आगमोति आगमनं, पवत्तीति अत्थो । सब्बथापि पापपुज्जानं किरियमेव पटिक्खपति ।

अम्बं पुट्ठो लबुजं ब्याकरोति नाम, यो कीदिसो अम्बो कीदिसानि वा अम्बस्स खन्धपण्णपुप्फफलानीति वुत्ते एदिसो लबुजो एदिसानि वा लबुजस्स खन्धपण्णपुप्फफलानीति ब्याकरोति । विजितेति आणापवत्तिदेसे । अपसादेतब्बन्ति विहेठेतब्बं । अनभिनन्दित्वाति “साधु साधू”ति एवं पसंसं अकत्वा । अप्पटिक्कोसित्वाति बालदुब्भासितं तथा भासितन्ति एवं अप्पटिबाहित्वा । अनुगगणहन्तोति सारतो अगगणहन्तो । अनिक्कुज्जन्तोति सारवसेनेव इदं निस्सरणं, अयं परमत्थोति हृदये अट्टपेन्तो । ब्यज्जनं पन तेन उगगहितच्चेव निक्कुज्जितञ्च ।

मक्खलिगोसालवादवण्णना

१६७-१६९. मक्खलिवादे पच्चयोति हेतुवेवचनमेव, उभयेनापि विज्जमानमेव कायदुच्चरितादीनं संकिलेसपच्चयं, कायसुचरितादीनञ्च विसुद्धिपच्चयं पटिक्खपति । अत्तकारेति अत्तकारो । येन अत्तना कतकम्मेन इमे सत्ता देवत्तम्पि मारत्तम्पि ब्रह्मत्तम्पि सावकबोधिम्पि पच्चेकबोधिम्पि सब्बज्जुत्तम्पि पापुणन्ति, तम्पि पटिक्खपति । दुत्तियपदेन यं परकारं परस्स ओवादानुसासनिं निस्साय ठपेत्वा महासत्तं अवसेसो जनो मनुस्ससोभग्यतं आदिं कत्वा याव अरहत्तं पापुणाति, तं परकारं पटिक्खपति । एवमयं बालो जिनचक्के पहारं देति नाम । नत्थि पुरिसकारेति येन पुरिसकारेन सत्ता वुत्तप्पकारा सम्पत्तियो पापुणन्ति, तम्पि पटिक्खपति । नत्थि बलन्ति यम्हि अत्तनो बले पतिट्ठिता सत्ता वीरियं कत्वा ता सम्पत्तियो पापुणन्ति, तं बलं पटिक्खपति । नत्थि वीरियन्ति आदीनि सब्बानि पुरिसकारवेवचनानेव । “इदं नो वीरियेन इदं पुरिसथामेन, इदं पुरिसपरक्कमेन पवत्त”न्ति एवं पवत्तवचनपटिक्खेपकरणवसेन पनेतानि विसुं आदियन्ति ।

सब्बे सत्ताति ओट्टुगोणगद्रभादयो अनवसेसे परिगणहाति । **सब्बे पाणाति** एकिन्द्रियो पाणो, द्विन्द्रियो पाणोति आदिवसेन वदति । **सब्बे भूताति** अण्डकोसवत्थिकोसेसु भूते सन्धाय वदति । **सब्बे जीवाति** सालियवगोधुमादयो सन्धाय वदति । तेसु हि सो विरूहनभावेन जीवसज्जी । **अवसा अबला अवीरियाति** तेसं अत्तनो वसो वा बलं वा वीरियं वा नत्थि । **नियतिसङ्गतिभावपरिणताति** एत्थ नियतीति नियता । **सङ्गतीति** छन्नं अभिजातीनं तत्थ तत्थ गमनं । **भावोति** सभावोयेव । एवं नियतिया च सङ्गतिया च भावेन च परिणता नानप्पकारतं पत्ता । येन हि यथा भवितब्बं, सो तथेव भवति । येन न भवितब्बं, सो न भवतीति दस्सेति । **छस्वेवाभिजातीसूति** छसु एव अभिजातीसु ठत्वा सुखञ्च दुक्खञ्च पटिसंवेदेन्ति । अज्जा सुखदुक्खभूमि नत्थीति दस्सेति ।

योनिपमुखसतसहस्सानीति पमुखयोनीनं उत्तमयोनीनं चुद्धससतसहस्सानि अज्जानि च सट्टिसतानि अज्जानि च छसतानि । **पञ्च च कम्मनो सतानीति** पञ्चकम्मसतानि च । केवलं तक्कमत्तकेन निरत्थकं दिट्ठिं दीपेति । पञ्च च कम्मनि तीणि च कम्मानीति आदीसुपि एसेव नयो । केचि पनाहु — “पञ्च च कम्मानीति पञ्चिन्द्रियवसेन भणति । तीणीति कायकम्मादिवसेना”ति । **कम्मे च उपडुकम्मे चाति** एत्थ पनस्स कायकम्मञ्च वचीकम्मञ्च कम्मन्ति लद्धि, मनोकम्मं उपडुकम्मन्ति । **द्वट्ठिपटिपदाति** द्वासट्ठि पटिपदाति वदति । **द्वट्ठन्तरकप्पाति** एकस्मिं कप्पे चतुसट्ठि अन्तरकप्पा नाम होन्ति । अयं पन अज्जे द्वे अजानन्तो एवमाह ।

छळाभिजातियोति कण्हाभिजाति, नीलाभिजाति, लोहिताभिजाति, हलिद्वाभिजाति, सुक्काभिजाति, परमसुक्काभिजातीति इमा छ अभिजातियो वदति । तत्थ ओरब्भिका, साकुणिका, मागविका, सूकरिका, लुद्धा, मच्छघातका चोरा, चोरघातका, बन्धनागारिका, ये वा पनज्जेपि केचि कुरुरकम्मन्ता, अयं कण्हाभिजातीति (अ० नि० ६.५७) वदति । भिक्खू नीलाभिजातीति वदति, ते किर चतूसु पच्चयेसु कण्टके पक्खिपित्वा खादन्ति । “भिक्खू कण्टकवुत्तिका”ति (अ० नि० ६.५७) अयज्झिस्स पाळियेव । अथ वा कण्टकवुत्तिका एव नाम एके पब्बजिताति वदति । लोहिताभिजाति नाम निगण्ठा एकसाटकाति वदति । इमे किर पुरिमेहि द्वीहि पण्डरतरा । गिही ओदातवसना अचेलकसावका हलिद्वाभिजातीति वदति । एवं अत्तनो पच्चयदायके निगण्ठेहिपि जेडुकतरे करोति । आजीवका आजीवकिनियो सुक्काभिजातीति वदति । ते किर पुरिमेहि चतूहि पण्डरतरा । नन्दो, वच्छो, किसो, सङ्किच्छो, मक्खलिगोसालो, परमसुक्काभिजातीति (अ० नि० ६.५७) वदति । ते किर सब्बेहि पण्डरतरा ।

अट्ट पुरिसभूमियोति मन्दभूमि, खिड्डाभूमि, पदवीमंसभूमि, उजुगतभूमि, सेक्खभूमि, समणभूमि, जिनभूमि, पन्नभूमीति इमा अट्ट पुरिसभूमियोति वदति । तत्थ जातदिवसतो पट्टाय सत्तदिवसे सम्बाधट्टानतो निक्खन्तत्ता सत्ता मन्दा होन्ति मोमूहा, अयं मन्दभूमीति वदति । ये पन दुग्गतितो आगता होन्ति, ते अभिण्हं रोदन्ति चेव विरवन्ति च, सुगतितो आगता तं अनुस्सरित्वा हसन्ति, अयं खिड्डाभूमि नाम । मातापितूनं हत्थं वा पादं वा मज्जं वा पीठं वा गहेत्वा भूमियं पदनिक्खपनं पदवीमंसभूमि नाम । पदसा गन्तुं समत्थकाले उजुगतभूमि नाम । सिप्पानि सिक्खितकाले सेक्खभूमि नाम । घरा निक्खम्म पब्बजितकाले समणभूमि नाम । आचरियं सेवित्वा जाननकाले जिनभूमि नाम । भिक्खु च पन्नको जिनो न किञ्चि आहाति एवं अलाभिं समणं पन्नभूमीति वदति ।

एकूनपज्जास आजीवकसतेति एकूनपज्जासआजीवकवुत्तिसतानि । **परिब्बाजकसतेति** परिब्बाजकपब्बज्जासतानि । **नागावाससतेति** नागमण्डलसतानि । **वीसे इन्द्रियसतेति** वीसतिन्द्रियसतानि । **तिंसे निरयसतेति** तिंस निरयसतानि । **रजोधातुयोति** रजओकिरणट्टानानि, हत्थपिट्ठिपादपिट्ठादीनि सन्धाय वदति । **सत्त**

सञ्जीगब्भाति ओट्टुगोणगद्रभअजपसुमिगमहिंसे सन्धाय वदति । **सत्त असञ्जीगब्भाति** सालिवीहियवगोधूमकङ्कुवरककुद्रूसके सन्धाय वदति । **निगण्ठिगब्भाति** गण्ठिम्हि जातगब्भा, उच्छुवेळुनळादयो सन्धाय वदति । **सत्त देवाति** बहू देवा । सो पन सत्ताति वदति । मनुस्सापि अनन्ता, सो सत्ताति वदति । **सत्त पिसाचाति** पिसाचा महन्तमहन्ता सत्ताति वदति । **सराति** महासरा, कण्णमुण्डरथकारअनोतत्तसीहप्पपातछद्दन्तमन्दाकिनीकुणालदहे गहेत्वा वदति ।

पवुटाति गण्ठिका । **पपाताति** महापपाता । **पपातसतानीति** खुद्दकपपातसतानि । **सुपिनाति** महासुपिना । **सुपिनसतानीति** खुद्दकसुपिनसतानि । **महाकप्पिनोति** महाकप्पानं । तत्थ एकम्हा महासरा वस्ससते वस्ससते कुसग्गेन एकं उदकबिन्दुं नीहरित्वा सत्तक्खत्तुं तम्हि सरे निरुदके कते एको महाकप्पोति वदति । एवरूपानं महाकप्पानं चतुरासीतिसतसहस्सानि खेपेत्वा बाले च पण्डिते च दुक्खस्सन्तं करोन्तीति अयमस्स लद्धि । पण्डितोपि किर अन्तरा विसुज्झितुं न सक्कोति । बालोपि ततो उद्धं न गच्छति ।

सीलेनाति अचेलकसीलेन वा अज्जेन वा येन केनचि । **वतेनाति** तादिसेनेव वतेन । **तपेनाति** तपोकम्मेन । अपरिपक्कं परिपाचेति नाम, यो “अहं पण्डितो”ति अन्तरा विसुज्झति । परिपक्कं फुस्स फुस्स ब्यन्तिं करोति नाम यो “अहं बालो”ति वुत्तपरिमाणं कालं अतिक्कमित्वा याति । **हेवं नत्थीति** एवं नत्थि । तज्झि उभयम्पि न सक्का कातुन्ति दीपेति । **दोणमितेति** दोणेन मितं विय । **सुखदुक्खेति** सुखदुक्खं । **परियन्तकतेति** वुत्तपरिमाणेन कालेन कतपरियन्ते । **नत्थि हायनवड्डनेति** नत्थि हायनवड्डनानि । न संसारो पण्डितस्स हायति, न बालस्स वड्डतीति अत्थो । **उक्कंसावकंसेति** उक्कंसावकंसा । हायनवड्डनानमेतं अधिवचनं ।

इदानीं तमत्थं उपमाय साधेन्तो “सेय्यथापि नामा”ति आदिमाह । तत्थ **सुत्तगुळेति** वेठेत्वा कतसुत्तगुळे । **निब्बेठियमानमेव पलेतीति** पब्बते वा रुक्खग्गे वा ठत्वा खित्तं सुत्तप्पमाणेन निब्बेठियमानमेव गच्छति, सुत्ते खीणे तत्थेव तिड्ढति, न गच्छति । एवमेव वुत्तकालतो उद्धं न गच्छतीति दस्सेति ।

अजितकेसकम्बलवादवण्णना

१७०-१७२. अजितवादे **नत्थि दिन्नन्ति** दिन्नफलाभावं सन्धाय वदति । यिट्ठं वुच्चति महायागो । **हुतन्ति** पहेणकसक्कारो अधिप्पेतो । तम्पि उभयं फलाभावमेव सन्धाय पटिक्खपति । **सुकतदुक्कटानन्ति** सुकतदुक्कटानं, कुसलाकुसलानन्ति अत्थो । **फलं विपाकोति** यं फलन्ति वा विपाकोति वा वुच्चति, तं नत्थीति वदति । **नत्थि अयं लोकोति** परलोके ठितस्स अयं लोको नत्थि, **नत्थि परो लोकोति** इध लोके ठितस्सापि परो लोको नत्थि, सब्बे तत्थ तत्थेव उच्छिज्जन्तीति दस्सेति । **नत्थि माता नत्थि पिताति** तेषु सम्मापटिपत्तिमिच्छापटिपत्तीनं फलाभाववसेन वदति । **नत्थि सत्ता ओपपातिकाति** चवित्वा उपपज्जनका सत्ता नाम नत्थीति वदति ।

चातुमहाभूतिकोति चतुमहाभूतमयो । **पथवी पथविकायन्ति** अज्झत्तिकपथवीधातु बाहिरपथवीधातुं । **अनुपेतीति** अनुयायति । **अनुपगच्छतीति** तस्सेव वेवचनं । अनुगच्छतीतिपि अत्थो । उभयेनापि उपेति, उपगच्छतीति दस्सेति । आपादीसुपि एसेव नयो । **इन्द्रियानीति** मनच्छट्ठानि इन्द्रियानि आकासं पक्खन्दन्ति । **आसन्दिपञ्चमाति** निपन्नमज्जेन पञ्चमा, मज्जो चेव चत्तारो मज्जपादे गहेत्वा ठिता चत्तारो पुरिसा चाति अत्थो । **यावाळाहनाति** याव सुसाना । **पदानीति** ‘अयं एवं सीलवा अहोसि, एवं दुस्सीलो’ति आदिना नयेन पवत्तानि गुणागुणपदानि, सरीरमेव वा एत्थ पदानीति अधिप्पेतं ।

कापोतकानीति कपोतवण्णानि, पारावतपक्खवण्णानीति अत्थो । **भस्सन्ताति** भस्मन्ता, अयमेव वा पाळि । **आहुतियोति** यं पहेणकसक्कारादिभेदं दिन्नदानं, सब्बं तं छारिकावसानमेव होति, न ततो परं फलदायकं हुत्वा गच्छतीति अत्थो । **दत्तुपञ्जत्तन्ति** दत्तूहि बालमनुस्सेहि पञ्जत्तं । इदं वुत्तं होति — ‘बालेहि अबुद्धीहि पञ्जत्तमिदं दानं, न पण्डितेहि । बाला देन्ति, पण्डिता गणहन्ती’ति दस्सेति ।

तत्थ पूरणो “करोतो न करीयति पाप”न्ति वदन्तो कम्मं पटिबाहति । अजितो “कायस्स भेदा उच्छिज्जती”ति वदन्तो विपाकं पटिबाहति । मक्खलि “नत्थि हेतू”ति वदन्तो उभयं पटिबाहति । तत्थ कम्मं पटिबाहन्तेनापि विपाको पटिबाहितो होति, विपाकं पटिबाहन्तेनापि कम्मं पटिबाहितं होति । इति सब्बेपेते अत्थतो उभयपटिबाहका अहेतुकवादा चेव अकिरियवादा च नत्थिकवादा च होन्ति ।

ये वा पन तेसं लद्धिं गहेत्वा रत्तिट्ठाने दिवाठाने निसिन्ना सज्झायन्ति वीमंसन्ति, तेसं “करोतो न करीयति पापं, नत्थि हेतु, नत्थि पच्चयो, मतो उच्छिज्जती”ति तस्मिं आरम्मणे मिच्छासति सन्तिट्ठति, चित्तं एकगं होति, जवनानि जवन्ति, पठमजवने सतेकिच्छा होन्ति, तथा दुतियादीसु, सत्तमे बुद्धानमपि अतेकिच्छा अनिवत्तिनो अरिट्ठकण्टकसदिसा । तत्थ कोचि एकं दस्सनं ओक्कमति, कोचि द्वे, कोचि तीणिपि, एकस्मिं ओक्कन्तेपि, द्वीसु तीसु ओक्कन्तेसुपि, नियतमिच्छादिट्ठिकोव होति; पत्तो सग्गमग्गावरणञ्चेव मोक्खमग्गावरणञ्च, अभब्बो तस्सत्तभावस्स अनन्तरं सग्गमपि गन्तुं, पगेव मोक्खं । वट्टखाणु नामेस सत्तो पथविगोपको, येभ्य्येन एवरूपस्स भवतो वुट्ठानं नत्थि ।

“तस्मा अकल्याणजनं, आसीविसमिवोरगं ।

आरका परिवज्जेय्य, भूतिकामो विचक्खणो”ति ॥

पकुधकच्चायनवादवण्णना

१७३-१७५. पकुधवादे **अकटाति** अकता । **अकटविधाति** अकतविधाना । **एवं करोहीति** केनचि कारापितापि न होन्तीति अत्थो । **अनिम्मिताति** इद्धियापि न निम्मिता । **अनिम्माताति** अनिम्मापिता, केचि अनिम्मापेतब्बाति पदं वदन्ति, तं नेव पाळियं, न अट्ठकथायं दिस्सति । वज्झादिपदत्तयं वुत्तत्थमेव । **न इज्जन्तीति** एसिकत्थम्भो विय ठितत्ता न चलन्ति । **न विपरिणमन्तीति** पकतिं न जहन्ति । **न अज्जमज्जं व्याबाधेन्तीति** न अज्जमज्जं उपहनन्ति । **नालन्ति** न समत्था । **पथविकायोति** आदीसु पथवीयेव पथविकायो, पथविसमूहो वा । **तत्थाति** तेसु जीवसत्तमेसु कायेसु । **सत्तन्नं त्वेव कायानन्ति** यथा मुग्गरासिआदीसु पहतं सत्थं मुग्गादीनं अन्तरेण पविसति, एवं सत्तन्नं कायानं अन्तरेण छिद्देन विवरेण सत्थं पविसति । तत्थ अहं इमं जीविता वोरपेमीति केवलं सज्जामत्तमेव होतीति दस्सेति ।

निगण्ठनाटपुत्तवादवण्णना

१७६-१७८. नाटपुत्तवादे **चातुयामसंवरसंवुतोति** चतुकोट्टासेन संवरेण संवुतो । **सब्बवारिवारितो चाति** वारितसब्बउदको पटिक्खित्तसब्बसीतोदकोति अत्थो । सो किर सीतोदके सत्तसज्जी होति, तस्मा न तं वळ्ज्जेति । **सब्बवारियुत्तोति** सब्बेन पापवारणेन युत्तो । **सब्बवारिधुत्तोति** सब्बेन पापवारणेन धुतपापो । **सब्बवारिफुटोति** सब्बेन पापवारणेन फुटो । **गतत्तोति** कोटिप्पत्तचित्तो । **यत्तत्तोति** संयतचित्तो । **ठितत्तोति** सुप्पतिट्ठितचित्तो । एतस्स वादे किञ्चि सासनानुलोममपि अत्थि, असुद्धलद्धिताय पन सब्बा दिट्ठियेव जाता ।

सञ्चयबेलदुपुत्तवादवण्णना

१७९-१८१. सञ्चयवादो अमराविकखेपे वुत्तनयो एव ।

पठमसन्दिट्टिकसामञ्जफलवण्णना

१८२. सोहं, भन्तेति सो अहं भन्ते, वालुकं पीळेत्वा तेलं अलभमानो विय तित्थियवादेसु सारं अलभन्तो भगवन्तं पुच्छामीति अत्थो ।

१८३. यथा ते खमेय्याति यथा ते रुच्चेय्य । दासोति अन्तोजातधनक्कीतकरमरानीतसामंदासब्योपगतानं अञ्जतरो । कम्मकारोति अनलसो कम्मकरणसीलोयेव । दूरतो दिस्वा पठममेव उट्ठहतीति पुब्बुट्ठायी । एवं उट्ठितो सामिनो आसनं पञ्जपेत्वा पादधोवनादिकत्तब्बकिच्चं कत्वा पच्छा निपतति निसीदतीति पच्छानिपाती । सामिकम्हि वा सयनतो अवुट्ठिते पुब्बेयेव वुट्ठातीति पुब्बुट्ठायी । पच्चूसकालतो पट्टाय याव सामिनो रत्तिं निदोक्कमनं, ताव सब्बकिच्चानि कत्वा पच्छा निपतति, सेय्यं कप्पेतीति पच्छानिपाती । किं करोमि, किं करोमीति एवं किंकारमेव पटिसुणन्तो विचरतीति किं कारपटिस्सावी । मनापमेव किरियं करोतीति मनापचारी । पियमेव वदतीति पियवादी । सामिनो तुट्ठपहट्ठं मुखं उल्लोकयमानो विचरतीति मुखुल्लोकको ।

देवो मज्जेति देवो विय । सो वतस्साहं पुज्जानि करेय्यन्ति सो वत अहं एवरूपो अस्सं, यदि पुज्जानि करेय्यन्ति अत्थो । “सो वतस्स”स्स”न्तिपि पाठो, अयमेवत्थो । यन्नूनाहन्ति सचे दानं दस्सामि, यं राजा एकदिवसं देति, ततो सतभागमि यावजीवं न सक्खिस्सामि दातुन्ति पब्बज्जायं उस्साहं कत्वा एवं चिन्तनभावं दस्सेति ।

कायेन संवुतोति कायेन पिहितो हुत्वा अकुसलस्स पवेसनद्वारं थकेत्वाति अत्थो । एसेव नयो सेसपदद्वयेपि । घासच्छादनपरमतायाति घासच्छादनेन परमताय उत्तमताय, एतदत्थमपि अनेसनं पहाय अगगसल्लेखेन सन्तुट्ठोति अत्थो । अभिरतो पविवेकेति “कायविवेको च विवेकट्ठकायानं, चित्तविवेको च नेक्खम्माभिरतानं, परमवोदानप्पत्तानं उपधिविवेको च निरुपधीनं पुगलानं विसङ्खारगतानं”न्ति एवं वुत्ते तिविधेपि विवेके रतो; गणसङ्गणिकं पहाय कायेन एको विहरति, चित्तकिलेससङ्गणिकं पहाय अट्टसमापत्तिवसेन एको विहरति, फलसमापत्तिं वा निरोधसमापत्तिं वा पविसित्वा निब्बानं पत्वा विहरतीति अत्थो । यग्घेति चोदनत्थे निपातो ।

१८४. आसनेनपि निमन्तेय्यामाति निसिन्नासनं पप्फोटेत्वा इध निसीदथाति वदेय्याम । अभिनिमन्तेय्यामपि नन्ति अभिहरित्वापि नं निमन्तेय्याम । तत्थ दुविधो अभिहारो — वाचाय चेव कायेन च । तुम्हाकं इच्छितिच्छितक्खणे अम्हाकं चीवरादीहि वदेय्याथ येनत्थोति वदन्तो हि वाचाय अभिहरित्वा निमन्तेति नाम । चीवरादिवेकल्लं सल्लक्खेत्वा इदं गण्हाथाति तानि देन्तो पन कायेन अभिहरित्वा निमन्तेति नाम । तदुभयमपि सन्धाय अभिनिमन्तेय्यामपि नन्ति आह । एत्थ च गिलानपच्चयभेसज्जपरिक्खारोति यं किञ्चि गिलानस्स सप्पायं ओसधं । वचनत्थो पन विसुद्धिमग्गे वुत्तो । रक्खावरणगुत्तिन्ति रक्खासङ्घातज्चेव आवरणसङ्घातज्च गुत्तिं । सा पनेसा न आवुधहत्थे पुरिसे ठपेन्तेन धम्मिका नाम संविदहिता होति । यथा पन अवेलाय कट्टहारिकपण्णहारिकादयो विहारं न पविसन्ति, मिगलुदकादयो विहारसीमाय मिगे वा मच्छे वा न गणहन्ति, एवं संविदहन्तेन धम्मिका नाम रक्खा संविहिता होति, तं सन्धायाह — “धम्मिक”न्ति ।

१८५. यदि एवं सन्तेति यदि तव दासो तुय्हं सन्निका अभिवादनादीनि लभेय्य । एवं सन्ते । अट्ठाति

एकंसवचनमेतं । पठमन्ति भणन्तो अञ्जस्सापि अत्थितं दीपेति । तेनेव च राजा सक्का पन, भन्ते, अञ्जम्पीति आदिमाह ।

दुतियसन्दिट्टिकसामञ्जफलवण्णना

१८६-१८८. कसतीति कस्सको । गेहस्स पति, एकगेहमत्ते जेट्ठकोति गहपतिको । बलिसङ्घातं करं करोतीति करकारको । धञ्जरासिं धनरासिञ्च वट्ठेतीति रासिवट्ठको ।

अप्पं वाति परित्तकं वा अन्तमसो तण्डुलनाळिमत्तकम्पि । भोगक्खन्थन्ति भोगरासिं । महन्तं वाति विपुलं वा । यथा हि महन्तं पहाय पब्बजितुं दुक्करं, एवं अप्पम्पीति दस्सनत्थं उभयमाह । दासवारे पन यस्मा दासो अत्तनोपि अनिस्सरो, पगेव भोगानं । यज्झि तस्स धनं, तं सामिकानञ्जेव होति, तस्मा भोगगहणं न कतं । जातियेव जातिपरिवट्ठो ।

पणीततरसामञ्जफलवण्णना

१८९. सक्का पन, भन्ते, अञ्जम्पि दिट्ठेव धम्मेति इध एवमेवाति न वुत्तं । तं कस्माति चे, एवमेवाति हि वुच्चमाने पहीति भगवा सकलम्पि रत्तिन्दिवं ततो वा भिय्योपि एवरूपाहि उपमाहि सामञ्जफलं दीपेतुं । तत्थ किञ्चापि एतस्स भगवतो वचनसवने परियन्तं नाम नत्थि, तथापि अत्थो तादिसोयेव भविस्सतीति चिन्तेत्वा उपरि विसेसं पुच्छन्तो एवमेवाति अवत्वा — “अभिवक्कन्ततरञ्च पणीततरञ्चा”ति आह । तत्थ अभिवक्कन्ततरन्ति अभिमनापतरं अतिसेट्ठतरन्ति अत्थो । पणीततरन्ति उत्तमतं । तेन हीति उय्योजनत्थे निपातो । सवने उय्योजेन्तो हि नं एवमाह । सुणोहीति अभिवक्कन्ततरञ्च पणीततरञ्च सामञ्जफलं सुणाति ।

साधुकं मनसिकरोहीति एत्थ पन साधुकं साधूति एकत्थमेतं । अयज्झि साधु-सद्दो आयाचनसम्पटिच्छनसम्पहंसनसुन्दर दळ्हीकम्मादीसु दिस्सति । “साधु मे, भन्ते, भगवा सङ्घित्तेन धम्मं देसेतू”ति आदीसु (सं० नि० ४.९५) हि आयाचने दिस्सति । “साधु, भन्तेति खो सो भिक्खु भगवतो भासितं अभिनन्दित्वा अनुमोदित्वा”ति आदीसु (म० नि० ३.८६) सम्पटिच्छने । “साधु साधु, सारिपुत्ता”ति आदीसु (दी० नि० ३.३४९) सम्पहंसने ।

“साधु धम्मरुचि राजा, साधु पञ्जाणवा नरो ।

साधु मित्तानमद्दुब्भो, पापस्साकरणं सुख”न्ति ॥ (जा० २.१७.१०१) ।

आदीसु सुन्दरे । “तेन हि, ब्राह्मण, सुणोहि साधुकं मनसि करोही”ति आदीसु (अ० नि० ५.१९२) साधुकसद्दोयेव दळ्हीकम्मे, आणत्तियन्तिपि वुच्चति । इधापि अस्स एत्थेव दळ्हीकम्मे च आणत्तियञ्च वेदितब्बो । सुन्दरेपि वट्ठति । दळ्हीकम्मत्येन हि दळ्हीमिमं धम्मं सुणाहि, सुगहितं गणहन्तो । आणत्तिअत्थेन मम आणत्तिया सुणाहि, सुन्दरत्थेन सुन्दरमिमं भट्ठकं धम्मं सुणाहीति एवं दीपितं होति ।

मनसि करोहीति आवज्ज, समन्नाहराति अत्थो, अविकिखत्तचित्तो हुत्वा निसामेहि, चित्ते करोहीति अधिप्पायो । अपि चेत्थ सुणोहीति सोतिन्द्रियविकखेपनिवारणमेतं । साधुकं मनसि करोहीति मनसिकारे दळ्हीकम्मनियोजनेन मनिन्द्रियविकखेपनिवारणं । पुरिमञ्चेत्थ ब्यञ्जनविपल्लासग्गाहवारणं, पच्छिमं अत्थविपल्लासग्गाहवारणं । पुरिमेन च

धम्मस्सवने नियोजेति, पच्छिमेन सुतानं धम्मनं धारणूपपरिक्खादीसु । पुरिमेन च सब्यञ्जनो अयं धम्मो, तस्मा सवनीयोति दीपेति । पच्छिमेन सत्थो, तस्मा साधुकं मनसि कातब्बोति । साधुकपदं वा उभयपदेहि योजेत्वा यस्मा अयं धम्मो धम्मगम्भीरो चेव देसनागम्भीरो च, तस्मा सुणाहि साधुकं, यस्मा अत्थगम्भीरो च पटिवेधगम्भीरो च, तस्मा साधुकं मनसि करोहीति एवं योजना वेदितब्बा । **भासिस्सामी**ति सक्का महाराजाति एवं पटिञ्जातं सामञ्जफलदेसनं वित्थारतो भासिस्सामि । “देसेस्सामी”ति हि सङ्घित्तदीपनं होति । भासिस्सामीति वित्थारदीपनं । तेनाह वङ्गीसत्थेरो —

“सङ्घित्तेनपि देसेति, वित्थारेनपि भासति ।

साळिकायिव निग्घोसो, पटिभानं उदीरयी”ति ॥ (सं० नि० १.२१४) ।

एवं वुत्ते उस्साहजातो हुत्वा — “**एवं, भन्ते**”ति खो राजा मागधो अजातसत्तु वेदेहिपुत्तो भगवतो पच्चस्सोसि भगवतो वचनं सम्पटिच्छि, पटिगहेसीति वुत्तं होति ।

१९०. अथस्स भगवा एतदवोच, एतं अवोच, इदानि वत्तब्बं “**इध महाराजा**”तिआदिं सकलं सुत्तं अवोचाति अत्थो । तत्थ **इधा**ति देसापदेसे निपातो, स्वायं कत्थचि लोके उपादाय वुच्चति । यथाह — “**इध** तथागतो लोके उप्पज्जती”ति । कत्थचि सासनं यथाह — “**इधेव, भिक्खवे, पठमो समणो, इध दित्तियो समणो**”ति (अ० नि० ४.२४१) । कत्थचि ओकासं । यथाह —

“**इधेव** तिट्ठमानस्स, देवभूतस्स मे सतो ।

पुनरायु च मे लब्धो, एवं जानाहि मारिसा”ति ॥ (दी० नि० २.३६९) ।

कत्थचि पदपूरणमत्तमेव । यथाह “**इधाहं, भिक्खवे, भुत्तावी अस्सं पवारितो**”ति (म० नि० १.३०) । **इध** पन लोके उपादाय वुत्तोति वेदितब्बो । **महाराजा**ति यथा पटिञ्जातं देसनं देसेतुं पुन महाराजाति आलपति । इदं वुत्तं होति — “**महाराज इमस्मिं लोके तथागतो उप्पज्जति अरहं...पे०... बुद्धो भगवा**”ति । तत्थ तथागतसद्दो ब्रह्मजाले वुत्तो । अरहन्तिआदयो विसुद्धिमग्गे वित्थारिता । **लोके उप्पज्जती**ति एत्थ पन **लोको**ति — ओकासलोको सत्तलोको सङ्घारलोकोति तिविधो । **इध** पन सत्तलोको अधिपेतो । सत्तलोके उप्पज्जमानोपि च तथागतो न देवलोके, न ब्रह्मलोके, मनुस्सलोकेव उप्पज्जति । मनुस्सलोकेपि न अज्जस्मिं चक्कवाळे, इमस्मियेव चक्कवाळे । तत्रापि न सब्बट्टानेसु, “**पुरत्थिमाय दिसाय गजङ्गलं नाम निगमो तस्सापरेन महासालो, ततो परा पच्चन्तिमा जनपदा ओरतो मज्झे, पुरत्थिमदक्खिणाय दिसाय सलळवती नाम नदी । ततो परा पच्चन्तिमा जनपदा, ओरतो मज्झे, दक्खिणाय दिसाय सेतकण्णिकं नाम निगमो, ततो परा पच्चन्तिमा जनपदा, ओरतो मज्झे, पच्छिमाय दिसाय थूणं नाम ब्राह्मणगामो, ततो परा पच्चन्तिमा जनपदा, ओरतो मज्झे, उत्तराय दिसाय उस्सिरद्धजो नाम पब्बतो, ततो परा पच्चन्तिमा जनपदा ओरतो मज्झे**”ति एवं परिच्छिन्ने आयामतो तियोजनसते, वित्थारतो अट्ठतेय्ययोजनसते, परिकखेपतो नवयोजनसते मज्झिमपदेसे उप्पज्जति । न केवलज्ज तथागतो, पच्चेकबुद्धा, अगसावका, असीतिमहाथेरा, बुद्धमाता, बुद्धपिता, चक्कवत्ती राजा अज्जे च सारप्पत्ता ब्राह्मणगहपतिका एत्थेवुप्पज्जन्ति ।

तत्थ तथागतो सुजाताय दिन्मधुपायासभोजनतो याव अरहत्तमग्गो, ताव उप्पज्जति नाम, अरहत्तफले उप्पन्नो नाम । महाभिनिक्खमनतो वा याव अरहत्तमग्गो । तुसितभवनतो वा याव अरहत्तमग्गो । दीपङ्करपादमूलतो वा याव अरहत्तमग्गो, ताव उप्पज्जति नाम, अरहत्तफले उप्पन्नो नाम । **इध** सब्बपठमं उप्पन्नभावं सन्धाय उप्पज्जतीति वुत्तं । तथागतो लोके

उष्पन्नो होतीति अयज्हेत्थ अत्थो ।

सो इमं लोकन्ति सो भगवा इमं लोकं । इदानीं वत्तब्बं निदस्सेति । **सदेवकन्ति** सह देवेहि सदेवकं । एवं सह मारेन **समारकं**, सह ब्रह्मना **सब्रह्मकं**, सह समणब्राह्मणेहि **सस्समणब्राह्मणिं** । पजातत्ता पजा, तं पजं । सह देवमनुस्सेहि **सदेवमनुस्सं** । तत्थ सदेवकवचनेन पञ्च कामावचरदेवगगहणं वेदितब्बं । समारक — वचनेन छट्ठकामावचरदेवगगहणं । सब्रह्मकवचनेन ब्रह्मकायिकादिब्रह्मगगहणं । सस्समणब्राह्मणीवचनेन सासनस्स पच्चत्थिकपच्चामित्तसमणब्राह्मणगगहणं, समितपापबाहितपापसमणब्राह्मणगगहणञ्च । पजावचनेन सत्तलोकगगहणं । सदेवमनुस्सवचनेन सम्मुतिदेवअवसेसमनुस्सगगहणं । एवमेत्थ तीहि पदेहि ओकासलोकेन सद्धिं सत्तलोको । द्वीहि पजावसेन सत्तलोकोव गहितोति वेदितब्बो ।

अपरो नयो, सदेवकगगहणेन अरूपावचरदेवल्लोको गहितो । समारकगगहणेन छ कामावचरदेवल्लोको । सब्रह्मकगगहणेन रूपी ब्रह्मलोको । सस्समणब्राह्मणादिगगहणेन चतुपरिसवसेन सम्मुतिदेवेहि वा सह मनुस्सलोको, अवसेससब्बसत्तलोको वा ।

अपि चेत्थ सदेवकवचनेन उक्कट्टुपरिच्छेदतो सब्बस्स लोकस्स सच्छिकतभावमाह । ततो येसं अहोसि — “मारो महानुभावो छ कामावचरिस्सरो वसवत्ती, किं सोपि एतेन सच्छिकतो”ति, तेसं विमतिं विधमन्तो “**समारक**”न्ति आह । येसं पन अहोसि — “ब्रह्मा महानुभावो एकङ्गुलिया एकस्मिं चक्कवाळसहस्से आलोकं फरति, द्वीहि ...पे०... दसहि अङ्गुलीहि दससु चक्कवाळसहस्सेसु आलोकं फरति । अनुत्तरञ्च ज्ञानसमापत्तिसुखं पटिसंवेदेति, किं सोपि सच्छिकतो”ति, तेसं विमतिं विधमन्तो **सब्रह्मकन्ति** आह । ततो ये चिन्तेसुं — “पुथू समणब्राह्मणा सासनस्स पच्चत्थिका, किं तेपि सच्छिकता”ति, तेसं विमतिं विधमन्तो **सस्समणब्राह्मणिं पजन्ति** आह । एवं उक्कट्टुक्कट्टानं सच्छिकतभावं पकासेत्वा अथ सम्मुतिदेवे अवसेसमनुस्से च उपादाय उक्कट्टुपरिच्छेदवसेन सेससत्तलोकस्स सच्छिकतभावं पकासेन्तो **सदेवमनुस्सन्ति** आह । अयमेत्थ भावानुक्कमो ।

पोराणा पनाहु **सदेवकन्ति** देवेहि सद्धिं अवसेसलोकं । **समारकन्ति** मारेन सद्धिं अवसेसलोकं । **सब्रह्मकन्ति** ब्रह्मेहि सद्धिं अवसेसलोकं । एवं सब्बेपि तिभवूपगे सत्ते तीहाकारेहि तीसु पदेसु पक्खिपित्वा पुन द्वीहि पदेहि परियादियन्तो **सस्समणब्राह्मणिं पजं सदेवमनुस्सन्ति** आह । एवं पञ्चहिपि पदेहि तेन तेनाकारेन तेधातुकमेव परियादिन्नन्ति ।

सयं अभिज्जा सच्छिकत्वा पवेदेतीति एत्थ पन सयन्ति सामं अपरनेय्यो हुत्वा । **अभिज्जाति** अभिज्जाय, अधिकेन जाणेन जत्वाति अत्थो । **सच्छिकत्वाति** पच्चक्खं कत्वा, एतेन अनुमानादिपटिक्खेपो कतो होति । **पवेदेतीति** बोधेति विज्जापेति पकासेति ।

सो धम्मं देसेति आदिकल्याणं...पे०... परियोसानकल्याणन्ति सो भगवा सत्तेसु कारुज्जतं पटिच्च हित्वापि अनुत्तरं विवेकसुखं धम्मं देसेति । तञ्च खो अप्पं वा बहुं वा देसेन्तो आदिकल्याणादिप्पकारमेव देसेति । आदिमिहिपि, कल्याणं भद्दकं अनवज्जमेव कत्वा देसेति, मज्झेपि, परियोसानेपि, कल्याणं भद्दकं अनवज्जमेव कत्वा देसेतीति वुत्तं होति । तत्थ अत्थि देसनाय आदिमज्झपरियोसानं, अत्थि सासनस्स । देसनाय ताव चतुप्पदिकायपि गाथाय पठमपादो आदि नाम, ततो द्वे मज्झं नाम, अन्ते एको परियोसानं नाम । एकानुसन्धिकस्स सुत्तस्स निदानं आदि, इदमवोचाति परियोसानं, उभिन्नमन्तरा मज्झं । अनेकानुसन्धिकस्स सुत्तस्स पठमानुसन्धि आदि, अन्ते अनुसन्धि परियोसानं, मज्झे एको वा द्वे वा

बहू वा मज्झमेव ।

सासनस्स पन सीलसमाधिविपस्सना आदि नाम । वुत्तम्पि चेत्तं — “को चादि कुसलानं धम्मानं? सीलञ्च सुविसुद्धं दिट्ठि च उज्जुका”ति (सं० नि० ५.३६९) । “अत्थि, भिक्खवे, मज्झिमा पटिपदा तथागतेन अभिसम्बुद्धा”ति एवं वुत्तो पन अरियमग्गे मज्झं नाम । फलञ्चेव निब्बानञ्च परियोसानं नाम । “एतदत्थमिदं, ब्रह्मण, ब्रह्मचरियं, एतं सारं, एतं परियोसानं”न्ति (म० नि० १.३२४) हि एत्थ फलं परियोसानन्ति वुत्तं । “निब्बानोगधं हि, आवुसो विसाख, ब्रह्मचरियं वुस्सति, निब्बानपरायनं निब्बानपरियोसानं”न्ति (म० नि० १.४६६) एत्थ निब्बानं परियोसानन्ति वुत्तं । इध देसनाय आदिमज्झपरियोसानं अधिप्पेतं । भगवा हि धम्मं देसेन्तो आदिमहि सीलं दस्सेत्वा मज्झे मग्गं परियोसाने निब्बानं दस्सेति । तेन वुत्तं — “सो धम्मं देसेति आदिकल्याणं मज्झेकल्याणं परियोसानकल्याणं”न्ति । तस्मा अज्जोपि धम्मकथिको धम्मं कथेन्तो —

“आदिमहि सीलं दस्सेय्य, मज्झे मग्गं विभावये ।

परियोसानमहि निब्बानं, एसा कथिकसण्ठितो”ति ॥

सात्थं सब्यञ्जनन्ति यस्स हि यागुभत्तइत्थिपुरिसादिवण्णनानिस्सिता देसना होति, न सो सात्थं देसेति । भगवा पन तथारूपं देसनं पहाय चतुसतिपट्टानादिनिस्सितं देसनं देसेति । तस्मा सात्थं देसेतीति वुच्चति । यस्स पन देसना एकव्यञ्जनादियुत्ता वा सब्बनिरोद्धव्यञ्जना वा सब्बविस्सट्ठसब्बनिग्गहीतव्यञ्जना वा, तस्स दमिळकिरातसवरादिमिलक्खूनं भासा विय व्यञ्जनपारिपूरिया अभावतो अब्यञ्जना नाम देसना होति । भगवा पन —

“सिथिलं धनितञ्च दीघरस्सं, गरुकं लहुकञ्च निग्गहीतं ।

सम्बन्धववत्थितं विमुत्तं, दसधा व्यञ्जनबुद्धिया पभेदो”ति ॥

एवं वुत्तं दसविधं व्यञ्जनं अमक्खेत्वा परिपुण्णव्यञ्जनमेव कत्वा धम्मं देसेति, तस्मा सब्यञ्जनं धम्मं देसेतीति वुच्चति । केवलपरिपुण्णन्ति एत्थ केवलन्ति सकलाधिवचनं । परिपुण्णन्ति अनूनाधिकवचनं । इदं वुत्तं होति सकलपरिपुण्णमेव देसेति, एकदेसनापि अपरिपुण्णा नत्थीति । उपनेतब्बअपनेतब्बस्स अभावतो केवलपरिपुण्णन्ति वेदितब्बं । परिसुद्धन्ति निरुपक्विकलेसं । यो हि इमं धम्मदेसनं निस्साय लाभं वा सक्कारं वा लभिस्सामीति देसेति, तस्स अपरिसुद्धा देसना होति । भगवा पन लोकामिसनिरपेक्खो हितफरणेन मेत्ताभावनाय मुदुहदयो उल्लुम्पनसभावसण्ठितेन चित्तेन देसेति । तस्मा परिसुद्धं धम्मं देसेतीति वुच्चति ।

ब्रह्मचरियं पकासेतीति एत्थ पनायं ब्रह्मचरिय-सद्दो दाने वेय्यावच्चे पच्चसिक्खापदसीले अप्पमज्जासु मेथुनविरतियं सदारसन्तोसे वीरिये उपोसथङ्गेसु अरियमग्गे सासनेति इमेस्वत्थेसु दिस्सति ।

“किं ते वतं किं पन ब्रह्मचरियं,

किस्स सुचिण्णस्स अयं विपाको ।

इद्धी जुती बलवीरियूपपत्ति,

इदञ्च ते नाग, महाविमानं ॥

अहञ्च भरिया च मनुस्सलोके,
सद्धा उभो दानपती अहुम्हा ।
ओपानभूतं मे घरं तदासि,
सन्तप्पिता समणब्राह्मणा च ॥

तं मे वतं तं पन ब्रह्मचरियं,
तस्स सुचिण्णस्स अयं विपाको ।
इद्धी जुती बलवीरियूपपत्ति,
इदञ्च मे धीर महाविमान”न्ति ॥ (जा० २.१७.१५९५) ।

इमस्मिहि पुण्णकजातके दानं ब्रह्मचरियन्ति वुत्तं ।

“केन पाणि कामददो, केन पाणि मधुस्सवो ।
केन ते ब्रह्मचरियेन, पुञ्जं पाणिमिहि इज्झति ॥

तेन पाणि कामददो, तेन पाणि मधुस्सवो ।
तेन मे ब्रह्मचरियेन, पुञ्जं पाणिमिहि इज्झती”ति ॥ (पे० व० २७५, २७७) ।

इमस्मिं अङ्कुरपेतवत्थुमि वेय्यावच्चं ब्रह्मचरियन्ति वुत्तं । “एवं, खो तं भिक्खवे, तित्तिरियं नाम ब्रह्मचरियं अहोसी”ति (चूळव० ३११) इमस्मिं तित्तिरजातके पञ्चसिक्खापदसीलं ब्रह्मचरियन्ति वुत्तं । “तं खो पन मे, पञ्चसिख, ब्रह्मचरियं नेव निब्बिदाय न विरागाय न निरोधाय... पे० ... यावदेव ब्रह्मलोकूपपत्तिया”ति (दी० नि० २.३२९) इमस्मिं महागोविन्दसुत्ते चतस्सो अप्पमञ्जायो ब्रह्मचरियन्ति वुत्ता । “परे अब्रह्मचारी भविस्सन्ति, मयमेत्थ ब्रह्मचारी भविस्सामा”ति (म० नि० १.८३) इमस्मिं सल्लेखसुत्ते मेथुनविरति ब्रह्मचरियन्ति वुत्ता ।

“मयञ्च भरिया नातिक्कमाम,
अम्हे च भरिया नातिक्कमन्ति ।
अञ्जत्र ताहि ब्रह्मचरियं चराम,
तस्मा हि अमहं दहरा न मीयरे”ति ॥ (जा० १.४.९७) ।

महाधम्मपालजातके सदारसन्तोसो ब्रह्मचरियन्ति वुत्तो । “अभिजानामि खो पनाहं, सारिपुत्त, चतुरङ्गसमन्नागतं ब्रह्मचरियं चरिता, तपस्सी सुदं होमी”ति (म० नि० १.१५५) लोमहंसनसुत्ते वीरियं ब्रह्मचरियन्ति वुत्तं ।

“हीनेन ब्रह्मचरियेन, खत्तिये उपपज्जति ।
मज्झिमेन च देवत्तं, उत्तमेन विसुज्झती”ति ॥ (जा० १.८.७५) ।

एवं निमिजातके अत्तदमनवसेन कतो अट्ठङ्गिको उपोसथो ब्रह्मचरियन्ति वुत्तो । “इदं खो पन मे, पञ्चसिख, ब्रह्मचरियं एकन्तनिब्बिदाय विरागाय निरोधाय... पे० ... अयमेव अरियो अट्ठङ्गिको मग्गो”ति (दी० नि० २.३२९) महागोविन्दसुत्तस्मिंयेव अरियमग्गो ब्रह्मचरियन्ति वुत्तो । “तयिदं ब्रह्मचरियं इद्धञ्चेव फीतञ्च वित्थारिकं बाहुज्जं पुथुभूतं

कायकम्मवचीकम्मेन समन्नागतो कुसलेन परिसुद्धाजीवोति एत्थ आचारगोचरग्गहणेनेव च कुसले कायकम्मवचीकम्मे गहितेपि यस्मा इदं आजीवपरिसुद्धिसीलं नाम न आकासे वा रुक्खग्गादीसु वा उप्पज्जति, कायवचीद्वारेसुयेव पन उप्पज्जति; तस्मा तस्स उप्पत्तिद्वारदस्सनत्थं कायकम्मवचीकम्मेन समन्नागतो कुसलेनाति वुत्तं । यस्मा पन तेन समन्नागतो, तस्मा परिसुद्धाजीवो । समणमुण्डिकपुत्तसुत्तन्तवसेन (म० नि० २.२६०) वा एवं वुत्तं । तत्थ हि “कतमे च, थपति, कुसला सीला? कुसलं कायकम्मं, कुसलं वचीकम्मं, परिसुद्धं आजीवमि खो अहं थपति सीलस्मिं वदामी”ति वुत्तं । यस्मा पन तेन समन्नागतो, तस्मा परिसुद्धाजीवोति वेदितब्बो ।

सीलसम्पन्नोति ब्रह्मजाले वुत्तेन तिविधेन सीलेन समन्नागतो होति । **इन्द्रियेसु गुत्तद्वारोति** मनच्छट्ठेसु इन्द्रियेसु पिहितद्वारो होति । **सतिसम्पज्जेन समन्नागतोति** अभिक्कन्ते पटिक्कन्तेति आदीसु सत्तसु ठानेसु सतिया चैव सम्पज्जेन च समन्नागतो होति । **सन्तुट्ठोति** चतूसु पच्चयेसु तिविधेन सन्तोसेन सन्तुट्ठो होति ।

चूळसीलवण्णना

१९४-२११. एवं मातिकं निक्खिपित्वा अनुपुब्बेन भाजेन्तो “**कथञ्च, महाराज, भिक्खु सीलसम्पन्नो होती**”ति आदिमाह । तत्थ **इदमिस्स होति सीलस्मिन्ति** इदमि अस्स भिक्खुनो पाणातिपाता वेरमणि सीलस्मिं एकं सीलं होतीति अत्थो । पच्चत्तवचनत्थे वा एतं भुम्मं । महाअट्ठकथायञ्जि इदमि तस्स समणस्स सीलन्ति अयमेव अत्थो वुत्तो । सेसं ब्रह्मजाले वुत्तनयेनेव वेदितब्बं । **इदमस्स होति सीलस्मिन्ति** इदं अस्स सीलं होतीति अत्थो ।

२१२. न कुतोचि भयं समनुपस्सति, यदिदं सीलसंवरतोति यानि असंवरमूलकानि भयानि उप्पज्जन्ति, तेसु यं इदं भयं सीलसंवरतो भवेय्य, तं कुतोचि एकसंवरतोपि न समनुपस्सति । कस्मा? संवरतो असंवरमूलकस्स भयस्स अभावा । **मुद्धाभिसित्तोति** यथाविधानविहितेन खत्तियाभिसेकेन मुद्धनि अवसित्तो । **यदिदं पच्चत्थिकतोति** यं कुतोचि एकपच्चत्थिकतोपि भयं भवेय्य, तं न समनुपस्सति । कस्मा? यस्मा निहतपच्चामित्तो । **अज्झत्तन्ति** नियकज्झत्तं, अत्तनो सन्तानेति अत्थो । **अनवज्जसुखन्ति** अनवज्जं अनिन्दितं कुसलं सीलपदद्वानेहि अविप्पटिसारपामोज्जपीतिपस्सद्विधम्मेहि परिग्गहितं कायिकचेतसिकसुखं पटिसंवेदेति । **एवं खो, महाराज, भिक्खु सीलसम्पन्नो होतीति** एवं निरन्तरं वित्थारेत्वा दस्सितेन तिविधेन सीलेन समन्नागतो भिक्खु सीलसम्पन्नो नाम होतीति सीलकथं निट्ठापेसि ।

इन्द्रियसंवरकथा

२१३. इन्द्रियेसु गुत्तद्वारभाजनीये **चक्खुना रूपन्ति** अयं चक्खुसदो कत्थचि बुद्धचक्खुमि वत्तति, यथाह — “बुद्धचक्खुना लोकं वोलोकेसी”ति (महाव० ९) । कत्थचि सब्बज्जुतज्जाणसङ्घाते समन्तचक्खुमि, यथाह — “तथूपमं धम्ममयं, सुमेध, पासादमारुह समन्तचक्खू”ति (महाव० ८) । कत्थचि धम्मचक्खुमि “विरजं वीतमलं धम्मचक्खुं उदपादी”ति (महाव० १६) हि एत्थ अरियमगगतयपज्जा । “चक्खुं उदपादि जाणं उदपादी”ति (महाव० १५) एत्थ पुब्बेनिवासादिजाणं पज्जाचक्खूति वुच्चति । “दिब्बेन चक्खुना”ति (म० नि० १.२८४) आगतद्वानेसु दिब्बचक्खुमि वत्तति । “चक्खुञ्च पटिच्च रूपे चा”ति एत्थ पसादचक्खुमि वत्तति । इध पनायं पसादचक्खुवोहारेन चक्खुविज्जाणे वत्तति, तस्मा चक्खुविज्जाणेन रूपं दिस्वाति अयमेत्थत्थो । सेसपदेसु यं वत्तब्बं सिया, तं सब्बं विसुद्धिमग्गे वुत्तं । **अब्बासेकसुखन्ति** किलेसब्बासेकविरहितत्ता अब्बासेकं असम्मिस्सं परिसुद्धं अधिकित्तसुखं पटिसंवेदेतीति ।

सतिसम्पज्जकथा

२१४. सतिसम्पज्जभाजनीयम्हि अभिक्कन्ते पटिक्कन्तेति एत्थ ताव अभिक्कन्तं वुच्चति गमनं, पटिक्कन्तं निवत्तनं, तदुभयम्पि चतूसु इरियापथेसु लब्धति । गमने ताव पुरतो कायं अभिहरन्तो अभिक्कमति नाम । पटिनिवत्तन्तो पटिक्कमति नाम । ठानेपि ठितकोव कायं पुरतो ओनामेन्तो अभिक्कमति नाम, पच्छतो अपनामेन्तो पटिक्कमति नाम । निसज्जाय निसिन्नकोव आसनस्स पुरिमअङ्गाभिमुखो संसरन्तो अभिक्कमति नाम, पच्छिमअङ्गपदेसं पच्चासंसरन्तो पटिक्कमति नाम । निपज्जनेपि एसेव नयो ।

सम्पज्जानकारी होतीति सम्पज्जनेन सब्बकिच्चकारी । सम्पज्जमेव वा कारी । सो हि अभिक्कन्तादीसु सम्पज्जं करोतेव । न कत्थिचि सम्पज्जविरहितो होति । तत्थ सात्थकसम्पज्जं, सप्पायसम्पज्जं, गोचरसम्पज्जं असम्मोहसम्पज्जन्ति चतुब्बिधं सम्पज्जं । तत्थ अभिक्कमनचित्ते उप्पन्ने चित्तवसेनेव अगन्त्वा — “किन्नु मे एत्थ गतेन अत्थो अत्थि नत्थी”ति अत्थानत्थं परिग्गहेत्वा अत्थपरिग्गहणं सात्थकसम्पज्जं । तत्थ च अत्थोति चेतियदस्सनबोधिसङ्खथेरअसुभदस्सनादिवसेन धम्मतो वुड्ढि । चेतियं वा बोधिं वा दिस्वापि हि बुद्धारम्मणं, सङ्खदस्सनेन सङ्खारम्मणं, पीतिं उप्पादेत्वा तदेव खयवयतो सम्मसन्तो अरहत्तं पाप्पुणाति । थेरे दिस्वा तेसं ओवादे पतिट्ठाय, असुभं दिस्वा तत्थ पठमज्झानं उप्पादेत्वा तदेव खयवयतो सम्मसन्तो अरहत्तं पाप्पुणाति । तस्मा एतेसं दस्सनं सात्थकन्ति वुत्तं । केचि पन आमिसतोपि वुड्ढि अत्थोयेव, तं निस्साय ब्रह्मचरियानुग्गहाय पटिपन्नत्ताति वदन्ति ।

तस्मिं पन गमने सप्पायासप्पायं परिग्गहेत्वा सप्पायपरिग्गहणं सप्पायसम्पज्जं । सेय्यथिदं — चेतियदस्सनं ताव सात्थकं, सचे पन चेतियस्स महापूजाय दसद्वादसयोजनन्तरे परिसा सन्निपतन्ति, अत्तनो विभवानुरूपा इत्थियोपि पुरिसापि अलङ्कृतपटियत्ता चित्तकम्मरूपकानि विय सञ्चरन्ति । तत्र चस्स इट्ठे आरम्मणे लोभो होति, अनिट्ठे पटिघो, असमपेक्खने मोहो उप्पज्जति, कायसंसग्गापत्तिं वा आपज्जति । जीवितब्रह्मचरियानं वा अन्तरायो होति, एवं तं ठानं असप्पायं होति । वुत्तप्पकारअन्तरायाभावे सप्पायं । बोधिदस्सनेपि एसेव नयो । सङ्खदस्सनम्पि सात्थं । सचे पन अन्तोगामे महामण्डपं कारेत्वा सब्बरत्तिं धम्मस्सवनं करोन्तेसु मनुस्सेसु वुत्तप्पकारेनेव जनसन्निपातो चेव अन्तरायो च होति, एवं तं ठानं असप्पायं होति । अन्तरायाभावे सप्पायं । महापरिसपरिवारानं थेरानं दस्सनेपि एसेव नयो ।

असुभदस्सनम्पि सात्थं, तदत्थदीपनत्थञ्च इदं वत्थु — एको किर दहरभिक्खु सामणेरं गहेत्वा दन्तकटुत्थाय गतो । सामणेरो मग्गा ओक्कमित्वा पुरतो गच्छन्तो असुभं दिस्वा पठमज्झानं निब्बत्तेत्वा तदेव पादकं कत्वा सङ्खारे सम्मसन्तो तीणि फलानि सच्छिकत्वा उपरिमग्गत्थाय कम्मट्ठानं परिग्गहेत्वा अट्ठासि । दहरो तं अपस्सन्तो सामणेराति पक्कोसि । सो ‘मया पब्बजितदिवसतो पट्ठाय भिक्खुना सद्धिं द्वे कथा नाम न कथितपुब्बा । अज्जस्मिम्पि दिवसे उपरि विसेसं निब्बत्तेस्सामी’ति चिन्तेत्वा किं, भन्तेति पटिवचनमदासि । ‘एही’ति च वुत्ते एकवचनेनेव आगन्त्वा, ‘भन्ते, इमिना ताव मग्गेनेव गन्त्वा मया ठितोकासे मुहुत्तं पुरत्थाभिमुखो ठत्वा ओलोकेथा’ति आह । सो तथा कत्वा तेन पत्तविसेसमेव पाप्पुणि । एवं एकं असुभं द्विन्नं जनानं अत्थाय जातं । एवं सात्थम्पि पनेतं पुरिसस्स मातुगामासुभं असप्पायं, मातुगामस्स च पुरिसासुभं असप्पायं, सभागमेव सप्पायन्ति एवं सप्पायपरिग्गहणं सप्पायसम्पज्जं नाम ।

एवं परिग्गहितसात्थकसप्पायस्स पन अट्ठतिंसाय कम्मट्ठानेसु अत्तनो चित्तरुचियं कम्मट्ठानसङ्घातं गोचरं उग्गहेत्वा भिक्खाचारगोचरे तं गहेत्वाव गमनं गोचरसम्पज्जं नाम । तस्साविभावनत्थं इदं चतुक्कं वेदितब्बं —

इधेकच्चो भिक्खु हरति, न पच्चाहरति; एकच्चो पच्चाहरति, न हरति; एकच्चो पन नेव हरति, न पच्चाहरति; एकच्चो हरति च, पच्चाहरति चाति । तत्थ यो भिक्खु दिवसं चङ्कमेन निसज्जाय च आवरणीयेहि धम्मोहि चित्तं परिसोधेत्वा तथा रत्तिया पठमयामे, मज्झिमयामे सेय्यं कप्पेत्वा पच्छिमयामेपि निसज्जचङ्कमेहि वीतिनामेत्वा पगेव चेतियङ्गणबोधियङ्गणवत्तं कत्वा बोधिरुक्खे उदकं आसिञ्चित्वा, पानीयं परिभोजनीयं पच्चुपट्टपेत्वा आचरियुपज्झायवत्तादीनि सब्बानि खन्धकवत्तानि समादाय वत्तति । सो सरीरपरिकम्मं कत्वा सेनासनं पविसित्वा द्वे तयो पल्लङ्के उसुमं गाहापेन्तो कम्मट्ठानं अनुयुज्जित्वा भिक्खाचारवेलायं उट्ठित्वा कम्मट्ठानसीसेनेव पत्तचीवरमादाय सेनासनतो निक्खमित्वा कम्मट्ठानं मनसिकरोन्तोव चेतियङ्गणं गन्त्वा, सचे बुद्धानुस्सतिकम्मट्ठानं होति, तं अविस्सज्जेत्वाव चेतियङ्गणं पविसति । अज्जं चे कम्मट्ठानं होति, सोपानमूले ठत्वा हत्थेन गहितभण्डं विय तं ठपेत्वा बुद्धारम्मणं पीतिं गहेत्वा चेतियङ्गणं आरुह, महन्तं चेतियं चे, तिक्खत्तुं पदक्खिणं कत्वा चतूसु ठानेसु वन्दितब्बं । खुद्दकं चेतियं चे, तथेव पदक्खिणं कत्वा अट्टसु ठानेसु वन्दितब्बं । चेतियं वन्दित्वा बोधियङ्गणं पत्तेनापि बुद्धस्स भगवतो सम्मुखा विय निपच्चाकारं दस्सेत्वा बोधि वन्दितब्बा । सो एवं चेतियञ्च बोधिञ्च वन्दित्वा पटिसामितट्ठानं गन्त्वा पटिसामितभण्डकं हत्थेन गणहन्तो विय निक्खित्तकम्मट्ठानं गहेत्वा गामसमीपे कम्मट्ठानसीसेनेव चीवरं पारुपित्वा गामं पिण्डाय पविसति । अथ नं मनुस्सा दिस्वा अय्यो नो आगतोति पच्चुगन्त्वा पत्तं गहेत्वा आसनसालाय वा गेहे वा निसीदापेत्वा यागुं दत्वा याव भत्तं न निट्ठाति, ताव पादे धोवित्वा तेलेन मक्खेत्वा पुरतो ते निसीदित्वा पज्जं वा पुच्छन्ति, धम्मं वा सोतुकामा होन्ति । सचेपि न कथापेन्ति, जनसङ्गहत्थं धम्मकथा नाम कातब्बा येवाति अट्टकथाचरिया वदन्ति । धम्मकथा हि कम्मट्ठानविनिमुत्ता नाम नत्थि, तस्मा कम्मट्ठानसीसेनेव धम्मकथं कथेत्वा कम्मट्ठानसीसेनेव आहारं परिभुज्जित्वा अनुमोदनं कत्वा निवत्तियमानेहिपि मनुस्सेहि अनुगतोव गामतो निक्खमित्वा तत्थ ते निवत्तेत्वा मगं पटिपज्जति ।

अथ नं पुरेतरं निक्खमित्वा बहिगामे कतभत्तकिच्चा सामणेदहरभिक्खू दिस्वा पच्चुगन्त्वा पत्तचीवरमस्स गणहन्ति । पोरानकभिक्खू किर अम्हाकं उपज्झायो आचरियोति न मुखं ओलोकेत्वा वत्तं करोन्ति, सम्पत्तपरिच्छेदेनेव करोन्ति । ते तं पुच्छन्ति — “भन्ते, एते मनुस्सा तुम्हाकं किं होन्ति, मातिपक्खतो सम्बन्धा पितिपक्खतो”ति? किं दिस्वा पुच्छथाति? तुम्हेसु एतेसं पेमं बहुमानन्ति । आवुसो, यं मातापितूहिपि दुक्करं, तं एते अम्हाकं करोन्ति, पत्तचीवरमि नो एतेसं सन्तकमेव, एतेसं आनुभावेन नेव भये भयं, न छातके छातकं जानाम । ईदिसा नाम अम्हाकं उपकारिनो नत्थीति तेसं गुणे कथेन्तो गच्छति । अयं वुच्चति हरति न पच्चाहरतीति ।

यस्स पन पगेव वुत्तप्पकारं वत्तपटिपत्तिं करोन्तस्स कम्मजतेजोधातु पज्जलति, अनुपादिन्नकं मुज्जित्वा उपादिन्नकं गणहाति, सरीरतो सेदा मुज्जन्ति, कम्मट्ठानं वीथिं नारोहति, सो पगेव पत्तचीवरमादाय वेगसा चेतियं वन्दित्वा गोरूपानं निक्खमनवेलायमेव गामं यागुभिक्खाय पविसित्वा यागुं लभित्वा आसनसालं गन्त्वा पिवति, अथस्स द्वित्तिक्खत्तुं अज्झोहरणमत्तेनेव कम्मजतेजोधातु उपादिन्नकं मुज्जित्वा अनुपादिन्नकं गणहाति, घटसतेन न्हातो विय तेजोधातु परिळाहनिब्बानं पत्वा कम्मट्ठानसीसेन यागुं परिभुज्जित्वा पत्तञ्च मुखञ्च धोवित्वा अन्तराभत्ते कम्मट्ठानं मनसिकत्वा अवसेसट्ठाने पिण्डाय चरित्वा कम्मट्ठानसीसेन आहारञ्च परिभुज्जित्वा ततो पट्टाय पोद्धानुपोद्दं उपट्टहमानं कम्मट्ठानं गहेत्वा आगच्छति, अयं वुच्चति पच्चाहरति न हरतीति । एदिसा च भिक्खू यागुं पिवित्वा विपस्सनं आरभित्वा बुद्धसासने अरहत्तप्पत्ता नाम गणनपथं वीतिवत्ता । सीहळदीपेयेव तेसु तेसु गामेसु आसनसालाय वा न तं आसनमत्थि, यत्थ यागुं पिवित्वा अरहत्तप्पत्ता भिक्खू नत्थीति ।

यो पन पमादविहारी होति, निक्खित्तधुरो सब्बवत्तानि भिन्दित्वा पञ्चविधचेतोखीलविनिबन्धचित्तो विहरन्तो — “कम्मट्ठानं नाम अत्थी”ति सज्जम्पि अकत्वा गामं पिण्डाय पविसित्वा अननुलोमिकेन गिहिसंसंगेन संसद्दो चरित्वा च भुज्जित्वा च तुच्छो निक्खमति, अयं वुच्चति नेव हरति न पच्चाहरतीति ।

यो पनायं — “हरति च पच्चाहरति चा”ति वुत्तो, सो गतपच्चागतवत्तवसेनेव वेदितब्बो । अत्तकामा हि कुलपुत्ता सासने पब्बजित्वा दसपि वीसम्पि तिसम्पि चत्तालीसम्पि पज्जासम्पि सतम्पि एकतो वसन्ता कतिकवत्तं कत्वा विहरन्ति, “आवुसो, तुम्हे न इण्डा, न भयड्ढा, न जीविकापकता पब्बजिता, दुक्खा मुच्चितुकामा पनेत्थ पब्बजिता, तस्मा गमने उप्पन्नकिलेसं गमनेयेव निग्गण्हथ, तथा ठाने, निसज्जाय, सयने उप्पन्नकिलेसं सयनेव निग्गण्हथा”ति ।

ते एवं कतिकवत्तं कत्वा भिक्खाचारं गच्छन्ता अड्डुसभउसभअड्डुगावुतगावुतन्तरेसु पासाणा होन्ति, ताय सज्जाय कम्मट्ठानं मनसिकरोन्ताव गच्छन्ति । सचे कस्सचि गमने किलेसो उप्पज्जति, तत्थेव नं निग्गण्हाति । तथा असक्कोन्तो तिड्ढति, अथस्स पच्छतो आगच्छन्तोपि तिड्ढति । सो “अयं भिक्खु तुय्हं उप्पन्नवितक्कं जानाति, अननुच्छविकं ते एत”न्ति अत्तानं पटिचोदेत्वा विपस्सनं वड्ढेत्वा तत्थेव अरियभूमिं ओक्कमति; तथा असक्कोन्तो निसीदति । अथस्स पच्छतो आगच्छन्तोपि निसीदतीति सोयेव नयो । अरियभूमिं ओक्कमितुं असक्कोन्तोपि तं किलेसं विक्खम्भेत्वा कम्मट्ठानं मनसिकरोन्तोव गच्छति, न कम्मट्ठानविप्पयुत्तेन चित्तेन पादं उद्धरति, उद्धरति चे, पटिनिवत्तित्वा पुरिमपदेसंयेव एति । आलिन्दकवासी **महाफुस्सदेवत्थेरो** विय ।

सो किर एकूनवीसतिवस्सानि गतपच्चागतवत्तं पूरेन्तो एव विहासि, मनुस्सापि अहसंसु अन्तरामगे कसन्ता च वपन्ता च मद्दन्ता च कम्मनि च करोन्ता थेरं तथागच्छन्तं दिस्वा — “अयं थेरो पुनप्पुनं निवत्तित्वा गच्छति, किन्नु खो मग्गमूळ्हो, उदाहु किज्जि पमुट्ठो”ति समुल्लपन्ति । सो तं अनादियित्वा कम्मट्ठानयुत्तचित्तेनेव समणधम्मं करोन्तो वीसतिवस्सभन्तरे अरहत्तं पापुणि, अरहत्तप्पत्तदिवसे चस्स चङ्कमनकोटियं अधिवत्था देवता अङ्गुलीहि दीपं उज्जालेत्वा अट्ठासि । चत्तारोपि महाराजानो सक्को च देवानमिन्दो ब्रह्मा च सहम्पति उपट्ठानं अगमंसु । तज्ज ओभासं दिस्वा वनवासी महातिस्सत्थेरो तं दुतियदिवसे पुच्छि — “रत्तिभागे आयस्मतो सन्तिके ओभासो अहोसि, किं सो ओभासो”ति? थेरो विक्खेपं करोन्तो ओभासो नाम दीपोभासोपि होति, मणिओभासोपीति एवमादिमाह । ततो ‘पटिच्छादेथ तुम्हे’ति निबद्दो ‘आमा’ति पटिजानित्वा आरोचेसि । काळवल्लिमण्डपवासी **महानागत्थेरो** विय च ।

सोपि किर गतपच्चागतवत्तं पूरेन्तो — पठमं ताव भगवतो महापधानं पूजेस्सामीति सत्तवस्सानि ठानचङ्कममेव अधिट्ठासि । पुन सोळसवस्सानि गतपच्चागतवत्तं पूरेत्वा अरहत्तं पापुणि । सो कम्मट्ठानयुत्तेनेव चित्तेन पादं उद्धरन्तो, वियुत्तेन उद्धटे पटिनिवत्तेन्तो गामसमीपं गन्त्वा “गावी नु पब्बजितो नू”ति आसङ्कनीयपदेसे ठत्वा चीवरं पारुपित्वा कच्छकन्तरतो उदकेन पत्तं धोवित्वा उदकगण्डूसं करोति । किं कारणा? मा मे भिक्खं दातुं वा वन्दितुं वा आगते मनुस्से ‘दीघायुका होथा’ति वचनमत्तेनापि कम्मट्ठानविक्खेपो अहोसीति । “अज्ज, भन्ते, कतिमी”ति दिवसं वा भिक्खुगणनं वा पज्जं वा पुच्छितो पन उदकं गिलित्वा आरोचेति । सचे दिवसादीनि पुच्छका न होन्ति, निक्खमनवेलाय गामद्वारे निड्ढुभित्वाव याति ।

कलम्बतित्थविहारे वस्सूपगता **पज्जासभिक्खू** विय च । ते किर आसळ्हपुण्णमायं कतिकवत्तं अकंसु — “अरहत्तं अप्पत्वा अज्जमज्जं नालपिस्सामा”ति, गामज्ज पिण्डाय पविसन्ता उदकगण्डूसं कत्वा पविसंसु । दिवसादीसु पुच्छितेसु वुत्तनयेनेव पटिपज्जिंसु । तत्थ मनुस्सा निड्ढुभनं दिस्वा जानिंसु — “अज्जेको आगतो, अज्ज द्वे”ति । एवज्ज चिन्तेसु —

“किन्तु खो एते अम्हेहियेव सद्धिं न सल्लपन्ति, उदाहु अज्जमज्जम्पि । सचे अज्जमज्जम्पि न सल्लपन्ति, अद्धा विवादजाता भविस्सन्ति । एथ ने अज्जमज्जं खमापेस्सामा”ति, सब्बे विहारं गन्त्वा पज्जासाय भिक्खूसु द्वेपि भिक्खू एकोकासे नादसंसु । ततो यो तेसु चक्खुमा पुरिसो, सो आह — “न भो कलहकारकानं वसनोकासो ईदिसो होति, सुसम्मट्टं चेतियङ्गणबोधियङ्गणं, सुनिक्खित्ता सम्मज्जनियो, सूपट्ठपितं पानीयं परिभोजनीय”न्ति, ते ततोव निवत्ता । तेपि भिक्खू अन्तो तेमासेयेव अरहत्तं पत्वा महापवारणाय विसुद्धिपवारणं पवारेसुं ।

एवं काळवल्लिमण्डपवासी महानागत्येरो विय, कलम्बतित्थविहारे वस्सूपगतभिक्खू विय च कम्मट्ठानयुत्तेनेव चित्तेन पादं उद्धरन्तो गामसमीपं गन्त्वा उदकगण्डूसं कत्वा वीथियो सल्लक्खेत्वा, यत्थ सुरासोण्डधुत्तादयो कलहकारका चण्डहत्थिअस्सादयो वा नत्थि, तं वीथिं पटिपज्जति । तत्थ च पिण्डाय चरमानो न तुरिततुरितो विय जवेन गच्छति । न हि जवेन पिण्डपातियधुतङ्गं नाम किञ्चि अत्थि । विसमभूमिभागप्पत्तं पन उदकसकटं विय निच्चलो हुत्वा गच्छति । अनुघरं पविट्ठो च दातुकामं वा अदातुकामं वा सल्लक्खेत्वा तदनुरूपं कालं आगमेन्तो भिक्खं पटिलभित्वा आदाय अन्तोगामे वा बहिगामे वा विहारमेव वा आगन्त्वा यथा फासुके पतिरूपे ओकासे निसीदित्वा कम्मट्ठानं मनसिकरोन्तो आहारे पटिकूलसज्जं उपट्ठपेत्वा अक्खब्भज्जन — वणलेपनपुत्तमंसूपमवसेन पच्चवेक्खन्तो अट्ठङ्गसमन्नागतं आहारं आहारेति, नेव दवाय न मदाय न मण्डनाय न विभूसनाय... पे०... भुत्तावी च उदककिच्चं कत्वा मुहुत्तं भत्तकिलमथं पटिप्पस्सम्भेत्वा यथा पुरेभत्तं, एवं पच्छाभत्तं पुरिमयामं पच्छिमयामञ्च कम्मट्ठानमेव मनसि करोति, अयं वुच्चति हरति च पच्चाहरति चाति ।

इदं पन हरणपच्चाहरणसङ्घातं गतपच्चागतवत्तं पूरेन्तो यदि उपनिस्सयसम्पन्नो होति, पठमवये एव अरहत्तं पापुणाति । नो चे पठमवये पापुणाति, अथ मज्झिमवये; नो चे मज्झिमवये पापुणाति, अथ मरणसमये; नो चे मरणसमये पापुणाति, अथ देवपुत्तो हुत्वा; नो चे देवपुत्तो हुत्वा पापुणाति, अनुप्पन्ने बुद्धे निब्बत्तो पच्चेकबोधिं सच्छिकरोति । नो चे पच्चेकबोधिं सच्छिकरोति, अथ बुद्धानं सम्मुखीभावे खिप्पाभिज्जो होति; सेय्यथापि थेरो बाहियो दारुचीरियो महापज्जो वा, सेय्यथापि थेरो सारिपुत्तो महिद्धिको वा, सेय्यथापि थेरो महामोगल्लानो धुतवादो वा, सेय्यथापि थेरो महाकस्सपो दिब्बचक्खुको वा, सेय्यथापि थेरो अनुरुद्धो विनयधरो वा, सेय्यथापि थेरो उपालि धम्मकथिको वा, सेय्यथापि थेरो पुण्णो मन्ताणिपुत्तो आरज्जिको वा, सेय्यथापि थेरो रेवतो बहुस्सुतो वा, सेय्यथापि थेरो आनन्दो भिक्खाकामो वा, सेय्यथापि थेरो राहुलो बुद्धपुत्तोति । इति इमस्मिं चतुक्के ख्यायं हरति च पच्चाहरति च, तस्स गोचरसम्पज्जं सिखापत्तं होति ।

अभिवक्कमादीसु पन असम्मुह्मनं असम्मोहसम्पज्जं, तं एवं वेदितब्बं — इध भिक्खु अभिवक्कमन्तो वा पटिवक्कमन्तो वा यथा अन्धबालपुथुज्जना अभिवक्कमादीसु — “अत्ता अभिवक्कमति, अत्तना अभिवक्कमो निब्बत्तितो”ति वा, “अहं अभिवक्कमामि, मया अभिवक्कमो निब्बत्तितो”ति वा सम्मुहन्ति, तथा असम्मुहन्तो “अभिवक्कमामी”ति चित्ते उप्पज्जमाने तेनेव चित्तेन सद्धिं चित्तसमुट्ठाना वायोधातु विज्जत्तिं जनयमाना उप्पज्जति । इति चित्तकिरियवायोधातुविष्कारवसेन अयं कायसम्मतो अट्ठिसङ्घातो अभिवक्कमति । तस्सेवं अभिवक्कमतो एकेकपादुद्धरणे पथवीधातु आपोधातूति द्वे धातुयो ओमत्ता होन्ति मन्दा, इतरा द्वे अधिमत्ता होन्ति बलवतियो; तथा अतिहरणवीतिहरणेषु । वोस्सज्जने तेजोधातु वायोधातूति द्वे धातुयो ओमत्ता होन्ति मन्दा, इतरा द्वे अधिमत्ता बलवतियो, तथा सन्निकखेपनसन्निरुज्जनेसु । तत्थ उद्धरणे पवत्ता रूपारूपधम्मा अतिहरणं न पापुणन्ति, तथा अतिहरणे पवत्ता वीतिहरणं, वीतिहरणे पवत्ता वोस्सज्जनं, वोस्सज्जने पवत्ता सन्निकखेपनं, सन्निकखेपने पवत्ता सन्निरुज्जनं न पापुणन्ति । तत्थ तत्थेव पब्बं पब्बं सन्धि सन्धि ओधि ओधि हुत्वा तत्तकपाले पक्खित्तितिलानि विय पटपटायन्ता भिज्जन्ति । तत्थ को एको

अभिवक्कमति, कस्स वा एकस्स अभिवक्कमनं? परमत्थतो हि धातूनयेव गमनं, धातूनं ठानं, धातूनं निसज्जनं, धातूनं सयनं। तस्मिं तस्मिं कोट्ठासे सद्धिं रूपेन।

अज्जं उप्पज्जते चित्तं, अज्जं चित्तं निरुज्झति।
अवीचिमनुसम्बन्धो, नदीसोतोव वत्ततीति॥

एवं अभिवक्कमादीसु असम्मुहणं असम्मोहसम्पज्जं नामाति।

निट्ठितो अभिवक्कन्ते पटिवक्कन्ते सम्पज्जानकारी होतीति पदस्स अत्थो।

आलोकिते विलोकितेति एत्थ पन आलोकितं नाम पुरतो पेक्खणं। विलोकितं नाम अनुदिसापेक्खणं। अज्जानिपि हेट्ठा उपरि पच्छतो पेक्खणवसेन ओलोकितउल्लोकितापलोकितानि नाम होन्ति, तानि इध न गहितानि। सारुप्पवसेन पन इमानेव द्वे गहितानि, इमिना वा मुखेन सब्बानिपि तानि गहितानेवाति।

तत्थ “आलोकेस्सामी”ति चित्ते उप्पन्ने चित्तवसेनेव अनोलोकेत्वा अत्थपरिगण्हनं सात्थकसम्पज्जं, तं आयस्मन्तं नन्दं कायसक्खिं कत्वा वेदितब्बं। वुत्तज्हेतं भगवता — “सचे, भिक्खवे, नन्दस्स पुरत्थिमा दिसा आलोकेतब्बा होति, सब्बं चेतसा समन्नाहरित्वा नन्दो पुरत्थिमं दिसं आलोकेति — ‘एवं मे पुरत्थिमं दिसं आलोकयतो न अभिज्झादोमनस्सा पापका अकुसला धम्मा अन्वास्सविस्सन्ती’ति। इतिह तत्थ सम्पज्जानो होति (अ० नि० ८.९)। सचे, भिक्खवे, नन्दस्स पच्छिमा दिसा...पे०... उत्तरा दिसा...पे०... दक्खिणा दिसा...पे०... उद्धं...पे०... अधो...पे०... अनुदिसा अनुविलोकेतब्बा होति, सब्बं चेतसा समन्नाहरित्वा नन्दो अनुदिसं अनुविलोकेति — ‘एवं मे अनुदिसं अनुविलोकयतो न अभिज्झादोमनस्सा पापका अकुसला धम्मा अन्वास्सविस्सन्ती’ति। इतिह तत्थ सम्पज्जानो होती’ति।

अपि च इधापि पुब्बे वुत्तचेतियदस्सनादिवसेनेव सात्थकता च सप्पायता च वेदितब्बा, कम्मट्ठानस्स पन अविजहनमेव गोचरसम्पज्जं। तस्मा एत्थ खन्धधातुआयतनकम्मट्ठानिकेहि अत्तनो कम्मट्ठानवसेनेव, कसिणादिकम्मट्ठानिकेहि वा पन कम्मट्ठानसीसेनेव आलोकनं विलोकनं कातब्बं। अब्भन्तरे अत्ता नाम आलोकेता वा विलोकेता वा नत्थि, ‘आलोकेस्सामी’ति पन चित्ते उप्पज्जमाने तेनेव चित्तेन सद्धिं चित्तसमुद्धाना वायोधातु विज्जति जनयमाना उप्पज्जति। इति चित्तकिरियवायोधातुविष्कारवसेन हेट्ठिमं अक्खिदलं अधो सीदति, उपरिमं उद्धं लङ्घेति। कोचि यन्तकेन विवरन्तो नाम नत्थि। ततो चक्खुविज्जाणं दस्सनकिच्चं साधेन्तं उप्पज्जतीति एवं पजाननं पनेत्थ असम्मोहसम्पज्जं नाम। अपि च मूलपरिज्जा आगन्तुकताव कालिकभाववसेन पेत्य असम्मोहसम्पज्जं वेदितब्बं। मूलपरिज्जावसेन ताव —

भवङ्गावज्जनञ्चेव, दस्सनं सम्पटिच्छनं।
सन्तीरणं वोट्ठब्बनं, जवनं भवति सत्तमं॥

तत्थ भवङ्गं उपपत्तिभवस्स अङ्गकिच्चं साधयमानं पवत्तति, तं आवट्ठेत्वा किरियमनोधातु आवज्जनकिच्चं साधयमाना, तंनिरोधा चक्खुविज्जाणं दस्सनकिच्चं साधयमानं, तंनिरोधा विपाकमनोधातु सम्पटिच्छनकिच्चं साधयमाना, तंनिरोधा विपाकमनोविज्जाणधातु सन्तीरणकिच्चं साधयमाना, तंनिरोधा किरियमनोविज्जाणधातु वोट्ठब्बनकिच्चं

साधयमाना, तंनिरोधा सत्तक्खत्तुं जवनं जवति । तत्थ पठमजवनेपि — “अयं इत्थी, अयं पुरिसो”ति रज्जनदुस्सनमुह्नवसेन आलोकितविलोकितं नाम न होति । दुतियजवनेपि... पे०... सत्तमजवनेपि । एतेसु पन युद्धमण्डले योधेसु विय हेट्ठुपरियवसेन भिज्जित्वा पतितेसु — “अयं इत्थी, अयं पुरिसो”ति रज्जनादिवसेन आलोकितविलोकितं होति । एवं तावेत्थ मूलपरिज्जावसेन असम्मोहसम्पज्जं वेदितब्बं ।

चक्खुद्वारे पन रूपे आपाथमागते भवङ्गचलनतो उद्धं सककिच्चनिष्पादनवसेन आवज्जनादीसु उप्पज्जित्वा निरुद्धेसु अवसाने जवनं उप्पज्जति, तं पुब्बे उप्पन्नानं आवज्जनादीनं गेहभूते चक्खुद्वारे आगन्तुकपुरिसो विय होति । तस्स यथा परगेहे किञ्चि याचितुं पविट्ठस्स आगन्तुकपुरिसस्स गेहस्सामिकेसु तुण्हीमासिनेसु आणाकरणं न युत्तं, एवं आवज्जनादीनं गेहभूते चक्खुद्वारे आवज्जनादीसुपि अरज्जन्तेसु अदुस्सन्तेसु अमुहन्तेसु च रज्जनदुस्सनमुह्नं अयुत्तन्ति एवं आगन्तुकभाववसेन असम्मोहसम्पज्जं वेदितब्बं ।

यानि पनेतानि चक्खुद्वारे वोट्ठब्बनपरियोसानानि चित्तानि उप्पज्जन्ति, तानि सद्धिं सम्पयुत्तधम्मोहि तत्थ तत्थेव भिज्जन्ति, अज्जमज्जं न पस्सन्तीति, इत्तरानि तावकालिकानि होन्ति । तत्थ यथा एकस्मिं घरे सब्बेसु मानुसकेसु मतेसु अवसेसस्स एकस्स तद्धुणज्जेव मरणधम्मस्स न युत्ता नच्चगीतादीसु अभिरति नाम । एवमेव एकद्वारे ससम्पयुत्तेसु आवज्जनादीसु तत्थ तत्थेव मतेसु अवसेसस्स तद्धुणेयेव मरणधम्मस्स जवनस्सापि रज्जनदुस्सनमुह्नवसेन अभिरति नाम न युत्ताति । एवं तावकालिकभाववसेन असम्मोहसम्पज्जं वेदितब्बं ।

अपि च खन्धायतनधातुपच्चयपच्चवेक्खणवसेन पेतं वेदितब्बं । एत्थ हि चक्खु चेव रूपा च रूपक्खन्धो, दस्सनं विज्जाणक्खन्धो, तंसम्पयुत्ता वेदना वेदनाक्खन्धो, सज्जा सज्जाक्खन्धो, फस्सादिका सङ्खारक्खन्धो । एवमेतेसं पज्जनं खन्धानं समवाये आलोकनविलोकनं पज्जायति । तत्थ को एको आलोकेति, को विलोकेति?

तथा चक्खु चक्खायतनं, रूपं रूपायतनं, दस्सनं मनायतनं, वेदनादयो सम्पयुत्तधम्मा धम्मायतनं । एवमेतेसं चतुन्नं आयतनानं समवाये आलोकनविलोकनं पज्जायति । तत्थ को एको आलोकेति, को विलोकेति?

तथा चक्खु चक्खुधातु, रूपं रूपधातु, दस्सनं चक्खुविज्जाणधातु, तंसम्पयुत्ता वेदनादयो धम्मा धम्मधातु । एवमेतासं चतुन्नं धातून् समवाये आलोकनविलोकनं पज्जायति । तत्थ को एको आलोकेति, को विलोकेति?

तथा चक्खु निस्सयपच्चयो, रूपा आरम्भणपच्चयो, आवज्जनं अनन्तरसमनन्तरूपनिस्सयनत्थिविगतपच्चयो, आलोको उपनिस्सयपच्चयो, वेदनादयो सहजातपच्चयो । एवमेतेसं पच्चयानं समवाये आलोकनविलोकनं पज्जायति । तत्थ को एको आलोकेति, को विलोकेतीति? एवमेत्थ खन्धायतनधातुपच्चयपच्चवेक्खणवसेनपि असम्मोहसम्पज्जं वेदितब्बं ।

समिज्जिते पसारितेति पब्बानं समिज्जनपसारणे । तत्थ चित्तवसेनेव समिज्जनपसारणं अकत्वा हत्थपादानं समिज्जनपसारणपच्चया अत्थानत्थं परिगण्हित्वा अत्थपरिगण्हनं सात्थकसम्पज्जं । तत्थ हत्थपादे अतिचिरं समिज्जेत्वा वा पसारेत्वा वा ठितस्स खणे खणे वेदना उप्पज्जति, चित्तं एकगतं न लभति, कम्मट्ठानं परिपतति, विसेसं नाधिगच्छति । काले समिज्जेन्तस्स काले पसारेन्तस्स पन ता वेदना नुप्पज्जन्ति, चित्तं एकगं होति, कम्मट्ठानं फातिं गच्छति, विसेसमधिगच्छतीति, एवं अत्थानत्थपरिगण्हनं वेदितब्बं ।

अथे पन सतिपि सप्पायासप्पायं परिगगण्हित्वा सप्पायपरिगगण्हनं सप्पायसम्पज्जं । तत्रायं नयो —

महाचेतियङ्गणे किर दहरभिक्षू सज्झायं गणहन्ति, तेसं पिट्ठिपस्सेसु दहरभिक्षुनियो धम्मं सुणन्ति । तत्रेको दहरो हत्थं पसारेन्तो कायसंसगं पत्वा तेनेव कारणेन गिही जातो । अपरो भिक्षु पादं पसारेन्तो अग्गिम्हि पसारेसि, अट्ठिमाहच्च पादो ज्ञायि । अपरो वम्मिके पसारेसि, सो आसीविसेन डट्ठो । अपरो चीवरकुटिदण्डके पसारेसि, तं मणिसप्पो डंसि । तस्मा एवरूपे असप्पाये अपसारेत्वा सप्पाये पसारेतब्बं । इदमेत्थ सप्पायसम्पज्जं ।

गोचरसम्पज्जं पन महाथेरवत्थुना दीपेतब्बं — **महाथेरो** किर दिवाठाने निसिन्नो अन्तेवासिकेहि सद्धिं कथयमानो सहसा हत्थं समिज्जेत्वा पुन यथाठाने ठपेत्वा सणिकं समिज्जेसि । तं अन्तेवासिका पुच्छिंसु — “कस्मा, भन्ते, सहसा हत्थं समिज्जित्वा पुन यथाठाने ठपेत्वा सणिकं समिज्जियित्था”ति? यतो पट्टायाहं, आवुसो, कम्मट्ठानं मनसिकातुं आरद्धो, न मे कम्मट्ठानं मुज्चित्वा हत्थो समिज्जितपुब्बो, इदानि पन मे तुम्हेहि सद्धिं कथयमानेन कम्मट्ठानं मुज्चित्वा समिज्जितो । तस्मा पुन यथाठाने ठपेत्वा समिज्जेसिन्ति । साधु, भन्ते, भिक्षुना नाम एवरूपेन भवितब्बन्ति । एवमेत्थापि कम्मट्ठानाविजहनमेव गोचरसम्पज्जन्ति वेदितब्बं ।

अब्भन्तरे अत्ता नाम कोचि समिज्जेन्तो वा पसारेन्तो वा नत्थि, वुत्तप्पकारचित्तकिरियवायोधातुविष्फारेन पन सुत्ताकट्ठनवसेन दारुयन्तस्स हत्थपादलचलनं विय समिज्जनपसारणं होतीति एवं परिजाननं पनेत्थ असम्मोहसम्पज्जन्ति वेदितब्बं ।

सङ्घाटिपत्तचीवरधारणेति एत्थ सङ्घाटिचीवरानं निवासनपारुपनवसेन पत्तस्स भिक्षुपटिगहणादिवसेन परिभोगो धारणं नाम । तत्थ सङ्घाटिचीवरधारणे ताव निवासेत्वा वा पारुपित्वा वा पिण्डाय चरतो आमिसलाभो सीतस्स पटिघातायातिआदिना नयेन भगवता वुत्तप्पकारोयेव च अत्थो अत्थो नाम । तस्स वसेन सात्थकसम्पज्जं वेदितब्बं ।

उण्हपकतिकस्स पन दुब्बलस्स च चीवरं सुखुमं सप्पायं, सीतालुकस्स घनं दुपट्ठं । विपरीतं असप्पायं । यस्स कस्सचि जिण्णं असप्पायमेव, अगगळादिदानेन हिस्स तं पलिबोधकरं होति । तथा पट्टुण्णदुकूलादिभेदं लोभनीयचीवरं । तादिसज्जि अरज्जे एककस्स निवासन्तरायकरं जीवितन्तरायकरञ्चापि होति । निप्परियायेन पन यं निमित्तकम्मादिमिच्छाजीववसेन उप्पन्नं, यच्चस्स सेवमानस्स अकुसला धम्मा अभिवड्ढन्ति, कुसला धम्मा परिहायन्ति, तं असप्पायं । विपरीतं सप्पायं । तस्स वसेनेत्थ सप्पायसम्पज्जं । कम्मट्ठानाविजहनवसेनेव गोचरसम्पज्जं वेदितब्बं ।

अब्भन्तरे अत्ता नाम कोचि चीवरं पारुपेन्तो नत्थि, वुत्तप्पकारेन चित्तकिरियवायोधातुविष्फारेनेव पन चीवरपारुपनं होति । तत्थ चीवरम्पि अचेतनं, कायोपि अचेतनो । चीवरं न जानाति — “मया कायो पारुपितो”ति । कायोपि न जानाति — “अहं चीवरेन पारुपितो”ति । धातुयोव धातुसमूहं पटिच्छादेन्ति पटपिलोतिकायपोत्थकरूपपटिच्छादने विय । तस्मा नेव सुन्दरं चीवरं लभित्वा सोमनस्सं कातब्बं, न असुन्दरं लभित्वा दोमनस्सं ।

नागवम्मिकचेतियरुक्खादीसु हि केचि मालागन्धधूमवत्थादीहि सक्कारं करोन्ति, केचि गूथमुत्तकद्वमण्डसत्थप्पहारादीहि असक्कारं । न तेहि नागवम्मिकरुक्खादयो सोमनस्सं वा दोमनस्सं वा करोन्ति । एवमेव नेव सुन्दरं चीवरं लभित्वा सोमनस्सं कातब्बं, न असुन्दरं लभित्वा दोमनस्सन्ति, एवं पवत्तपटिसङ्घानवसेनेत्थ असम्मोहसम्पज्जं वेदितब्बं ।

पत्तधारणेपि पत्तं सहसाव अगगहेत्वा इमं गहेत्वा पिण्डाय चरमानो भिक्खं लभिस्सामीति, एवं पत्तगहणपच्चया पटिलभितब्बं अत्थवसेन सात्थकसम्पजज्जं वेदितब्बं ।

किसदुब्बलसरीरस्स पन गरुपत्तो असप्पायो, यस्स कस्सचि चतुपञ्चगणिकाहतो दुब्बिसोधनीयो असप्पायोव । दुद्धोतपत्तोपि न वट्ठति, तं धोवन्तस्सेव चस्स पलिबोधो होति । मणिवण्णपत्तो पन लोभनीयो, चीवरे वुत्तनयेनेव असप्पायो, निमित्तकम्मादिवसेन लद्धो पन यच्चस्स सेवमानस्स अकुसला धम्मा अभिवट्ठन्ति, कुसला धम्मा परिहायन्ति, अयं एकन्तअसप्पायोव । विपरीतो सप्पायो । तस्स वसेनेत्थ सप्पायसम्पजज्जं । कम्मट्ठानाविजहनवसेनेव च गोचरसम्पजज्जं वेदितब्बं ।

अब्भन्तरे अत्ता नाम कोचि पत्तं गणहन्तो नत्थि, वुत्तप्पकारेन चित्तकिरियवायोधातुविष्फारवसेनेव पत्तगहणं नाम होति । तत्थ पत्तोपि अचेतनो, हत्थापि अचेतना । पत्तो न जानाति — “अहं हत्थेहि गहितो”ति । हत्थापि न जानन्ति — “अम्हेहि पत्तो गहितो”ति । धातुयोव धातुसमूहं गणहन्ति, सण्डासेन अगिवण्णपत्तगहणे वियाति । एवं पवत्तपटिसङ्ख्यानवसेनेत्थ असम्मोहसम्पजज्जं वेदितब्बं ।

अपि च यथा छिन्नहत्थपादे वणमुखेहि पग्घरितपुब्बलोहितकिमिकुले नीलमक्खिकसम्परिकिण्णे अनाथसालायं निपन्ने अनाथमनुस्से दिस्वा, ये दयालुका पुरिसा, ते तेसं वणमत्तचोळकानि चेव कपालादीहि च भेसज्जानि उपनामेन्ति । तत्थ चोळकानिपि केसज्जि सण्हानि, केसज्जि थूलानि पापुणन्ति । भेसज्जकपालकानिपि केसज्जि सुसण्ठानानि, केसज्जि दुस्सण्ठानानि पापुणन्ति, न ते तत्थ सुमना वा दुम्मना वा होन्ति । वणपटिच्छादनमत्तेनेव हि चोळकेन, भेसज्जपटिगहणमत्तेनेव च कपालकेन तेसं अत्थो । एवमेव यो भिक्खु वणचोळकं विय चीवरं, भेसज्जकपालकं विय च पत्तं, कपाले भेसज्जमिव च पत्ते लद्धं भिक्खं सल्लक्खेति, अयं सङ्घाटिपत्तचीवरधारणे असम्मोहसम्पजज्जेन उत्तमसम्पजानकारीति वेदितब्बो ।

असितादीसु असितेति पिण्डपातभोजने । पीतेति यागुआदिपाने । खायितेति पिट्ठखज्जादिखादने । सायितेति मधुफाणितादिसायने । तत्थ नेव दवायातिआदिना नयेन वुत्तो अट्ठविधोपि अत्थो अत्थो नाम । तस्सेव वसेन सात्थकसम्पजज्जं वेदितब्बं ।

लूखपणीततित्तमधुररसादीसु पन येन भोजनेन यस्स फासु न होति, तं तस्स असप्पायं । यं पन निमित्तकम्मादिवसेन पटिलद्धं, यच्चस्स भुज्जतो अकुसला धम्मा अभिवट्ठन्ति, कुसला धम्मा परिहायन्ति, तं एकन्तअसप्पायमेव, विपरीतं सप्पायं । तस्स वसेनेत्थ सप्पायसम्पजज्जं । कम्मट्ठानाविजहनवसेनेव च गोचरसम्पजज्जं वेदितब्बं ।

अब्भन्तरे अत्ता नाम कोचि भुज्जको नत्थि, वुत्तप्पकारचित्तकिरियवायोधातुविष्फारेनेव पत्तप्पटिगहणं नाम होति । चित्तकिरियवायोधातुविष्फारेनेव हत्थस्स पत्ते ओतारणं नाम होति । चित्तकिरियवायोधातुविष्फारेनेव आलोपकरणं आलोपउद्धारणं मुखविवरणञ्च होति, न कोचि कुञ्चिकाय यन्तकेन वा हनुकट्ठीनि विवरति । चित्तकिरियवायोधातुविष्फारेनेव आलोपस्स मुखे ठपनं, उपरिदन्तानं मुसलकिच्चसाधनं, हेट्ठिमदन्तानं उदुक्खलकिच्चसाधनं, जिक्काय हत्थकिच्चसाधनञ्च होति । इति तत्थ अगगजिक्काय तनुकखेळो मूलजिक्काय बहलखेळो मक्खेति । तं हेट्ठादन्तउदुक्खले जिक्काहत्थपरिवत्तकं खेळोदकेन तेमितं उपरिदन्तमुसलसञ्चुण्णितं कोचि कटच्छुना वा दब्बिया वा अन्तोपवेसेन्तो नाम नत्थि, वायोधातुयाव पविसति । पविट्ठं पविट्ठं कोचि पलालसन्थारं कत्वा धारेन्तो नाम

नत्थि, वायोधातुवसेनेव तिट्ठति । ठितं ठितं कोचि उद्धनं कत्वा अग्निं जालेत्वा पचन्तो नाम नत्थि, तेजोधातुयाव पच्चति । पक्कं पक्कं कोचि दण्डकेन वा यट्ठिया वा बहि नीहारको नाम नत्थि, वायोधातुयेव नीहरति । इति वायोधातु पटिहरति च, वीतिहरति च, धारेति च, परिवत्तेति च, सञ्चुण्णेति च, विसोसेति च, नीहरति च । पथवीधातु धारेति च, परिवत्तेति च, सञ्चुण्णेति च, विसोसेति च । आपोधातु सिनेहेति च, अल्लत्तञ्च अनुपालेति । तेजोधातु अन्तोपविट्ठं परिपार्चेति । आकासधातु अञ्जसो होति । विज्जाणधातु तत्थ तत्थ सम्पापयोगमन्वाय आभुजतीति । एवं पवत्तपटिसङ्खानवसेनेत्थ असम्मोहसम्पजञ्जं वेदितब्बं ।

अपि च गमनतो परियेसनतो परिभोगतो आसयतो निधानतो अपरिपक्वतो परिपक्वतो फलतो निस्सन्दतो सम्मक्खनतोति, एवं दसविधपटिकूलभावपच्चवेक्खणतो पेत्य असम्मोहसम्पजञ्जं वेदितब्बं । वित्थारकथा पनेत्थ विसुद्धिमग्गे आहारपटिकूलसञ्जानिद्वेसतो गहेतब्बा ।

उच्चारपस्सावकम्मेति उच्चारस्स च पस्सावस्स च करणे । तत्थ पत्तकाले उच्चारपस्सावं अकरोन्तस्स सकलसरीरतो सेदा मुच्चन्ति, अक्खीनि भमन्ति, चित्तं न एकगं होति, अञ्जे च रोगा उप्पज्जन्ति । करोन्तस्स पन सब्बं तं न होतीति अयमेत्थ अत्थो । तस्स वसेन सात्थकसम्पजञ्जं वेदितब्बं ।

अट्ठाने उच्चारपस्सावं करोन्तस्स पन आपत्ति होति, अयसो वट्ठति, जीवितन्तरायो होति, पतिरूपे ठाने करोन्तस्स सब्बं तं न होतीति इदमेत्थ सप्पायं तस्स वसेन सप्पायसम्पजञ्जं । कम्मट्ठानाविजहनवसेनेव च गोचरसम्पजञ्जं वेदितब्बं ।

अब्भन्तरे अत्ता नाम उच्चारपस्सावकम्मं करोन्तो नत्थि, चित्तकिरियवायोधातुविष्कारेनेव पन उच्चारपस्सावकम्मं होति । यथा वा पन पक्के गण्डे गण्डभेदेन पुब्बलोहितं अकामताय निक्खमति । यथा च अतिभरिता उदकभाजना उदकं अकामताय निक्खमति । एवं पक्कासयमुत्तवत्थीसु सन्निचिता उच्चारपस्सावा वायुवेगसमुप्पीळिता अकामतायपि निक्खमन्ति । सो पनायं एवं निक्खमन्तो उच्चारपस्सावो नेव तस्स भिक्खुनो अत्तनो होति, न परस्स, केवलं सरीरनिस्सन्दोव होति । यथा किं? यथा उदकतुम्बतो पुराणुदकं छुट्ठेन्तस्स नेव तं अत्तनो होति, न परेसं; केवलं पटिजगगनमत्तमेव होति; एवं पवत्तपटिसङ्खानवसेनेत्थ असम्मोहसम्पजञ्जं वेदितब्बं ।

गतादीसु गतेति गमने । ठितेति ठाने । **निसिन्ने**ति निसज्जाय । **सुत्ते**ति सयने । **जागरिते**ति जागरणे । **भासिते**ति कथने । **तुण्हीभावे**ति अकथने । “गच्छन्तो वा गच्छामीति पजानाति, ठितो वा ठितोम्हीति पजानाति, निसिन्नो वा निसिन्नोम्हीति पजानाति, सयानो वा सयानोम्हीति पजानाती”ति इमस्मिंस्सुत्ते अट्ठानइरियापथा कथिता । “अभिवक्कन्ते पटिक्कन्ते आलोकिते विलोकिते समिज्जिते पसारिते”ति इमस्मिं मज्झिमा । “गते ठिते निसिन्ने सुत्ते जागरिते”ति इध पन खुद्दकचुण्णियइरियापथा कथिता । तस्मा तेसुपि वुत्तनयेनेव सम्पजानकारिता वेदितब्बा ।

तिपिटकमहासिवत्थेरो पनाह — यो चिरं गन्त्वा वा चङ्कमित्वा वा अपरभागे ठितो इति पटिसञ्चिक्खति — “चङ्कमनकाले पवत्ता रूपारूपधम्मा एत्थेव निरुद्धा”ति । अयं गते सम्पजानकारी नाम ।

यो सज्झायं वा करोन्तो, पज्हां वा विस्सज्जेन्तो, कम्मट्ठानं वा मनसिकरोन्तो चिरं ठत्वा अपरभागे निसिन्नो इति पटिसञ्चिक्खति — “ठितकाले पवत्ता रूपारूपधम्मा एत्थेव निरुद्धा”ति । अयं ठिते सम्पजानकारी नाम ।

यो सज्झायादिकरणवसेनेव चिरं निसीदित्वा अपरभागे उट्ठाय इति पटिसञ्चिक्खति — “निसिन्नकाले पवत्ता रूपारूपधम्मा एत्थेव निरुद्धा”ति । अयं निसिन्ने सम्पजानकारी नाम ।

यो पन निपन्नको सज्झायं वा करोन्तो कम्मट्ठानं वा मनसिकरोन्तो निदं ओक्कमित्वा अपरभागे उट्ठाय इति पटिसञ्चिक्खति — “सयनकाले पवत्ता रूपारूपधम्मा एत्थेव निरुद्धा”ति । अयं सुत्ते जागरिते च सम्पजानकारी नाम । किरियमयचित्तानज्झि अप्पवत्तनं सोप्पं नाम, पवत्तनं जागरितं नाम ।

यो पन भासमानो — “अयं सहो नाम ओट्ठे च पटिच्च, दन्ते च जिह्वञ्च तालुञ्च पटिच्च, चित्तस्स च तदनुरूपं पयोगं पटिच्च जायती”ति सतो सम्पजानोव भासति । चिरं वा पन कालं सज्झायं वा कत्वा, धम्मं वा कथेत्वा, कम्मट्ठानं वा पवत्तेत्वा, पज्झं वा विस्सज्जेत्वा, अपरभागे तुण्हीभूतो इति पटिसञ्चिक्खति — “भासितकाले उप्पन्ना रूपारूपधम्मा एत्थेव निरुद्धा”ति । अयं भासिते सम्पजानकारी नाम ।

यो तुण्हीभूतो चिरं धम्मं वा कम्मट्ठानं वा मनसिकत्वा अपरभागे इति पटिसञ्चिक्खति — “तुण्हीभूतकाले पवत्ता रूपारूपधम्मा एत्थेव निरुद्धा”ति । उपादारूपप्पवत्तियज्झि सति भासति नाम, असति तुण्ही भवति नामाति । अयं तुण्हीभावे सम्पजानकारी नामाति ।

तयिदं महासिवत्थेरेन वुत्तं असम्मोहधुरं महासतिपट्ठानसुत्ते अधिप्पेतं । इमस्मिं पन सामञ्जस्ये सव्वम्पि चतुब्बिधं सम्पजञ्जं लब्धमिति । तस्मा वुत्तनयेनेव चेत्य चतुन्नं सम्पजञ्जानं वसेन सम्पजानकारिता वेदितव्वा । सम्पजानकारीति च सव्वपदेसु सतिसम्पयुत्तस्सेव सम्पजञ्जस्स वसेन अत्थो वेदितव्वो । सतिसम्पजञ्जेन समन्नागतोति एतस्स हि पदस्स अयं वित्थारो । विभङ्गप्पकरणे पन — “सतो सम्पजानो अभिक्कमति, सतो सम्पजानो पटिक्कमती”ति एवं एतानि पदानि विभत्तानेव । एवं, खो महाराजाति एवं सतिसम्पयुत्तस्स सम्पजञ्जस्स वसेन अभिक्कमादीनि पवत्तेन्तो सतिसम्पजञ्जेन समन्नागतो नाम होतीति अत्थो ।

सन्तोसकथा

२१५. इध, महाराज, भिक्खु सन्तुट्ठो होतीति एत्थ सन्तुट्ठोति इतरीतरपच्चयसन्तोसेन समन्नागतो । सो पनेस सन्तोसो द्वादसविधो होति, सेय्यथिदं — चीवरे यथालाभसन्तोसो, यथाबलसन्तोसो, यथासारुप्पसन्तोसोति तिविधो । एवं पिण्डपातादीसु । तस्सायं पभेदवण्णना —

इध भिक्खु चीवरं लभति, सुन्दरं वा असुन्दरं वा । सो तेनेव यापेति, अज्जं न पत्थेति, लभन्तोपि न गण्हति । अयमस्स चीवरे यथालाभसन्तोसो । अथ पन पकतिदुब्बलो वा होति, आबाधजराभिभूतो वा, गरुचीवरं पारुपन्तो किलमति । सो सभागेन भिक्खुना सद्धिं तं परिवत्तेत्वा लहुकेन यापेन्तोपि सन्तुट्ठोव होति । अयमस्स चीवरे यथाबलसन्तोसो । अपरो पणीतपच्चयलाभी होति । सो पत्तचीवरादीनं अज्जतरं महग्घपत्तचीवरं बहूनि वा पन पत्तचीवरानि लभित्वा इदं थेरानं चिरपव्वजितानं, इदं बहुस्सुतानं अनुरूपं, इदं गिलानानं, इदं अप्पलाभीनं होतूति दत्त्वा तेसं पुराणचीवरं वा गहेत्वा सङ्कारकूटादितो वा नन्तकानि उच्चिनित्वा तेहि सङ्घाटिं कत्वा धारेन्तोपि सन्तुट्ठोव होति । अयमस्स चीवरे यथासारुप्पसन्तोसो ।

इध पन भिक्खु पिण्डपातं लभति लूखं वा पणीतं वा, सो तेनेव यापेति, अज्जं न पत्थेति, लभन्तोपि न गण्हति ।

अयमस्स पिण्डपाते यथालाभसन्तोसो । यो पन अत्तनो पकतिविरुद्धं वा ब्याधिविरुद्धं वा पिण्डपातं लभति, येनस्स परिभुत्तेन अफासु होति । सो सभागस्स भिक्खुनो तं दत्त्वा तस्स हत्थतो सप्पायभोजनं भुज्जित्वा समणधम्मं करोन्तोपि सन्तुट्ठोव होति । अयमस्स पिण्डपाते यथाबलसन्तोसो । अपरो बहुं पणीतं पिण्डपातं लभति । सो तं चीवरं विय थेरचिरपब्बजितबहुस्सुतअप्पलाभीगिलानानं दत्त्वा तेसं वा सेसकं पिण्डाय वा चरित्वा मिस्सकाहारं भुज्जन्तोपि सन्तुट्ठोव होति । अयमस्स पिण्डपाते यथासारुप्पसन्तोसो ।

इध पन भिक्खु सेनासनं लभति, मनापं वा अमनापं वा, सो तेन नेव सोमनस्सं, न दोमनस्सं उप्पादेति; अन्तमसो तिणसन्धारकेनपि यथालब्धेनेव तुस्सति । अयमस्स सेनासने यथालाभसन्तोसो । यो पन अत्तनो पकतिविरुद्धं वा ब्याधिविरुद्धं वा सेनासनं लभति, यत्थस्स वसतो अफासु होति, सो तं सभागस्स भिक्खुनो दत्त्वा तस्स सन्तके सप्पायसेनासने वसन्तोपि सन्तुट्ठोव होति । अयमस्स सेनासने यथाबलसन्तोसो ।

अपरो महापुज्जो लेणमण्डपकूटागारादीनि बहूनि पणीतसेनासनानि लभति । सो तानि चीवरं विय थेरचिरपब्बजितबहुस्सुतअप्पलाभीगिलानानं दत्त्वा यत्थ कत्थचि वसन्तोपि सन्तुट्ठोव होति । अयमस्स सेनासने यथासारुप्पसन्तोसो । योपि — “उत्तमसेनासनं नाम पमादट्ठानं, तत्थ निसिन्नस्स थिनमिद्धं ओक्कमति, निद्वाभिभूतस्स पुन पटिबुज्झतो कामवितक्का पातुभवन्ती”ति पटिसज्जिक्खित्वा तादिसं सेनासनं पत्तम्पि न सम्पटिच्छति । सो तं पटिक्खपित्वा अब्भोकासरुक्खमूलादीसु वसन्तोपि सन्तुट्ठोव होति । अयम्पिस्स सेनासने यथासारुप्पसन्तोसो ।

इध पन भिक्खु भेसज्जं लभति, लूखं वा पणीतं वा, सो यं लभति, तेनेव तुस्सति, अज्जं न पत्थेति, लभन्तोपि न गण्हति । अयमस्स गिलानपच्चये यथालाभसन्तोसो । यो पन तेलेन अत्थिको फाणितं लभति । सो तं सभागस्स भिक्खुनो दत्त्वा तस्स हत्थतो तेलं गहेत्वा अज्जदेव वा परियेसित्वा भेसज्जं करोन्तोपि सन्तुट्ठोव होति । अयमस्स गिलानपच्चये यथाबलसन्तोसो ।

अपरो महापुज्जो बहुं तेलमधुफाणितादिपणीतभेसज्जं लभति । सो तं चीवरं विय थेरचिरपब्बजितबहुस्सुतअप्पलाभीगिलानानं दत्त्वा तेसं आभतेन येन केनचि यापेन्तोपि सन्तुट्ठोव होति । यो पन एकस्मिं भाजने मुत्तहरीटकं ठपेत्वा एकस्मिं चतुमधुरं — “गण्हाहि, भन्ते, यदिच्छसी”ति वुच्चमानो सचस्स तेसु अज्जतरेनपि रोगो वूपसम्मति, अथ मुत्तहरीटकं नाम बुद्धादीहि वण्णितन्ति चतुमधुरं पटिक्खपित्वा मुत्तहरीटकेनेव भेसज्जं करोन्तो परमसन्तुट्ठोव होति । अयमस्स गिलानपच्चये यथासारुप्पसन्तोसो ।

इमिना पन द्वादसविधेन इतरीतरपच्चयसन्तोसेन समन्नागतस्स भिक्खुनो अट्ठ परिकखारा वट्टन्ति । तीणि चीवरानि, पत्तो, दन्तकट्ठच्छेदनवासि, एका सूचि, कायबन्धनं परिस्सावनन्ति । वुत्तम्पि चेत्तं —

“तिचीवरज्ज पत्तो च, वासि सूचि च बन्धनं ।

परिस्सावनेन अट्टेते, युत्तयोगस्स भिक्खुनो”ति ॥

ते सब्बे कायपरिहारिकापि होन्ति कुच्छिपरिहारिकापि । कथं? तिचीवरं ताव निवासेत्वा च पारुपित्वा च विचरणकाले कायं परिहरति, पोसेतीति कायपरिहारिकं होति । चीवरकण्णेन उदकं परिस्सावेत्वा पिवनकाले खादितब्बफलाफलगहणकाले च कुच्छिं परिहरति; पोसेतीति कुच्छिपरिहारिकं होति ।

पत्तोपि तेन उदकं उद्धरित्वा न्हाणकाले कुटिपरिभण्डकरणकाले च कायपरिहारिको होति । आहारं गहेत्वा भुञ्जनकाले कुच्छिपरिहारिको ।

वासिपि ताय दन्तकटुच्छेदनकाले मञ्चपीठानं अङ्गपादचीवरकुटिदण्डकसज्जनकाले च कायपरिहारिका होति । उच्छुछेदननाळिकेरादितच्छनकाले कुच्छिपरिहारिका ।

सूचिपि चीवरसिब्बनकाले कायपरिहारिका होति । पूर्वं वा फलं वा विज्झित्वा खादनकाले कुच्छिपरिहारिका ।

कायबन्धनं बन्धित्वा विचरणकाले कायपरिहारिकं । उच्छुआदीनि बन्धित्वा गहणकाले कुच्छिपरिहारिकं ।

परिस्सावनं तेन उदकं परिस्सावेत्वा न्हाणकाले, सेनासनपरिभण्डकरणकाले च कायपरिहारिकं । पानीयं परिस्सावनकाले, तेनेव तिलतण्डुलपुथुकादीनि गहेत्वा खादनकाले च कुच्छिपरिहारियं । अयं ताव अट्टपरिक्खारिकस्स परिक्खारमत्ता । नवपरिक्खारिकस्स पन सेय्यं पविसन्तस्स तत्रट्टकं पच्चत्थरणं वा कुञ्चिका वा वट्ठति । दसपरिक्खारिकस्स निसीदनं वा चम्मखण्डं वा वट्ठति । एकादसपरिक्खारिकस्स पन कत्तरयट्ठि वा तेलनाळिका वा वट्ठति । द्वादसपरिक्खारिकस्स छत्तं वा उपाहनं वा वट्ठति । एतेसु च अट्टपरिक्खारिकोव सन्तुट्ठो, इतरे असन्तुट्ठा महिच्छा महाभाराति न वत्तब्बा । एतेपि हि अप्पिच्छाव सन्तुट्ठाव सुभराव सल्लहुकवुत्तिनोव । भगवा पन न यिमं सुत्तं तेसं वसेन कथेसि, अट्टपरिक्खारिकस्स वसेन कथेसि । सो हि खुद्दकवासिञ्च सूचिञ्च परिस्सावने पक्खिपित्वा पत्तस्स अन्तो ठपेत्वा पत्तं अंसकूटे लग्गेत्वा तिचीवरं कायपटिबद्धं कत्वा येनिच्छकं सुखं पक्कमति । पटिनिवत्तेत्वा गहेतब्बं नामस्स न होति । इति इमस्स भिक्खुनो सल्लहुकवुत्तितं दस्सेन्तो भगवा — “सन्तुट्ठो होति कायपरिहारिकेन चीवरेना”ति आदिमाह । तत्थ **कायपरिहारिकेनाति** कायपरिहरणमत्तकेन । **कुच्छिपरिहारिकेनाति** कुच्छिपरिहरणमत्तकेन । **समादायेव पक्कमतीति** अट्टपरिक्खारमत्तकं सब्बं गहेत्वाव कायपटिबद्धं कत्वाव गच्छति । “मम विहारो परिवेणं उपट्ठाको”ति आसङ्गो वा बन्धो वा न होति । सो जिया मुत्तो सरो विय, यूथा अपक्कन्तो मदहत्थी विय च इच्छित्तिच्छित्तं सेनासनं वनसण्डं रुक्खमूलं वनपब्भारं परिभुञ्जन्तो एकोव तिट्ठति, एकोव निसीदति । सब्बिरियापथेसु एकोव अदुतियो ।

“चातुदिसो अप्पटिघो च होति,
सन्तुस्समानो इतरीतरेन ।
परिस्सयानं सहिता अछम्भी,
एको चरे खग्गविसाणकप्पो”ति ॥ (सु० नि० ४२) ।

एवं वण्णितं खग्गविसाणकप्पतं आपज्जति ।

इदानीं तमत्थं उपमाय साधेन्तो — “सेय्यथापी”ति आदिमाह । तत्थ **पक्खी सकुणोति** पक्खयुत्तो सकुणो । **डेतीति** उप्पतति । अयं पनेत्थ सङ्खेपत्थो — सकुणा नाम “असुकस्मिं पदेसे रुक्खो परिपक्कफलो”ति जत्वा नानादिसाहि आगन्त्वा नखपत्ततण्डादीहि तस्स फलानि विज्झन्ता विधुनन्ता खादन्ति । ‘इदं अज्जतनाय, इदं स्वातनाय भविस्सती’ति तेसं न होति । फले पन खीणे नेव रुक्खस्स आरक्खं ठपेन्ति, न तत्थ पत्तं वा नखं वा तुण्डं वा ठपेन्ति । अथ खो तस्मिं रुक्खे अनपेक्खो हुत्वा, यो यं दिसाभागं इच्छति, सो तेन सपत्तभारोव उप्पतित्वा गच्छति । एवमेव अयं भिक्खु निस्सङ्गो निरपेक्खो येन कामं पक्कमति । तेन वुत्तं “समादायेव पक्कमती”ति ।

नीवरणप्पहानकथा

२१६. सो इमिना चातिआदिना किं दस्सेति? अरञ्जवासस्स पच्चयसम्पत्तिं दस्सेति । यस्स हि इमे चत्तारो पच्चया नत्थि, तस्स अरञ्जवासो न इज्झति । तिरच्छानगतेहि वा वनचरकेहि वा सङ्घि वत्तब्बतं आपज्जति । अरञ्जे अधिवत्था देवता — “किं एवरूपस्स पापभिक्षुनो अरञ्जवासेना”ति भेरवसदं सावेन्ति, हत्थेहि सीसं पहरित्वा पलायनाकारं करोन्ति । “असुको भिक्षु अरञ्जं पविसित्वा इदञ्चिदञ्च पापकम्मं अकासी”ति अयसो पत्थरति । यस्स पनेते चत्तारो पच्चया अत्थि, तस्स अरञ्जवासो इज्झति । सो हि अत्तनो सीलं पच्चवेक्खन्तो किञ्चि काळकं वा तिलकं वा अपस्सन्तो पीतिं उप्पादेत्वा तं खयवयतो सम्मसन्तो अरियभूमिं ओक्कमति । अरञ्जे अधिवत्था देवता अत्तमना वण्णं भणन्ति । इतिस्स उदके पक्खित्ततेलबिन्दु विय यसो वित्थारिको होति ।

तत्थ विवित्तन्ति सुज्जं, अप्पसदं, अप्पनिग्घोसन्ति अत्थो । एतदेव हि सन्धाय विभङ्गे — “विवित्तन्ति सन्तिके चेपि सेनासनं होति, तज्ज अनाकिण्णं गहट्ठेहि पब्बजितेहि । तेन तं विवित्त”न्ति वुत्तं । सेति चेव आसति च एत्थाति सेनासनं मज्जपीठादीनमेतं अधिवचनं । तेनाह — “सेनासनन्ति मज्जोपि सेनासनं, पीठम्पि, भिसिपि, बिम्बोहनम्पि, विहारोपि, अड्डयोगोपि, पासादोपि, हम्मियम्पि, गुहापि, अट्टोपि, माळोपि लेणम्पि, वेळुगुम्बोपि, रुक्खमूलम्पि, मण्डपोपि, सेनासनं, यत्थ वा पन भिक्षु पटिक्कमन्ति, सब्बमेतं सेनासनं”न्ति (विभ० ५२७) ।

अपि च — “विहारो अड्डयोगो पासादो हम्मियं गुहा”ति इदं विहारसेनासनं नाम । “मज्जो पीठं भिसि बिम्बोहन”न्ति इदं मज्जपीठसेनासनं नाम । “चिमिलिका चम्मखण्डो तिणसन्थारो पण्णसन्थारो”ति इदं सन्थतसेनासनं नाम । “यत्थ वा पन भिक्षु पटिक्कमन्ती”ति इदं ओकाससेनासनं नामाति । एवं चतुब्बिधं सेनासनं होति, तं सब्बं सेनासनगहणेन सङ्गहितमेव ।

इध पनस्स सकुणसदिसस्स चातुदिसस्स भिक्षुनो अनुच्छविकसेनासनं दस्सेन्तो अरञ्जं रुक्खमूलन्तिआदिमाह । तत्थ अरञ्जन्ति निक्खमित्वा बहि इन्दखीला सब्बमेतं अरञ्जन्ति । इदं भिक्षुनीनं वसेन आगतं । “आरञ्जकं नाम सेनासनं पज्जधनुसतिकं पच्छिम”न्ति (पारा० ६५४) इदं पन इमस्स भिक्षुनो अनुरूपं । तस्स लक्खणं विसुद्धिमग्गे धुतङ्गनिद्वेसे वुत्तं । **रुक्खमूलन्ति** यं किञ्चि सन्दच्छायं विवित्तरुक्खमूलं । **पब्बतन्ति** सेलं । तत्थ हि उदकसोण्डीसु उदककिच्चं कत्वा सीताय रुक्खच्छायाय निसिन्नस्स नानादिसासु खायमानासु सीतेन वातेन बीजियमानस्स चित्तं एकगं होति । **कन्दरन्ति** कं वुच्चति उदकं, तेन दारितं, उदकेन भिन्नं पब्बतपदेसं । यं नदीतुम्बन्तिपि, नदीकुञ्जन्तिपि वदन्ति । तत्थ हि रजतपट्टसदिसा वालिका होति, मत्थके मणिवितानं विय वनगहणं, मणिखन्धसदिसं उदकं सन्दति । एवरूपं कन्दरं ओरुह पानीयं पिवित्वा गत्तानि सीतानि कत्वा वालिकं उस्सापेत्वा पंसुकूलचीवरं पज्जपेत्वा निसिन्नस्स समणधम्मं करोतो चित्तं एकगं होति । **गिरिगुहन्ति** द्विन्नं पब्बतानं अन्तरे, एकस्मिंयेव वा उमगसदिसं महाविवरं सुसानलक्खणं विसुद्धिमग्गे वुत्तं । **वनपत्थन्ति** गामन्तं अतिक्कमित्वा मनुस्सानं अनुपचारट्ठानं, यत्थ न कसन्ति न वपन्ति, तेनेवाह — “वनपत्थन्ति दूरानमेतं सेनासनानं अधिवचन”न्तिआदि । **अब्भोकासन्ति** अच्छन्नं । आकङ्खमानो पनेत्थ चीवरकुटिं कत्वा वसति । **पलालपुज्जन्ति** पलालरासि । महापलालपुज्जतो हि पलालं निक्कट्ठित्वा पब्भारलेणसदिसे आलये करोन्ति, गच्छगुम्भादीनम्पि उपरि पलालं पक्खिपित्वा हेट्ठा निसिन्ना समणधम्मं करोन्ति । तं सन्धायेतं वुत्तं ।

पच्छाभत्तन्ति भत्तस्स पच्छतो । **पिण्डपातपटिक्कन्तो**ति पिण्डपातपरियेसनतो पटिक्कन्तो । **पल्लङ्गन्ति** समन्ततो ऊरुबद्धासनं । **आभुजित्वाति** बन्धित्वा । **उजुं कायं पणिधायति** उपरिमं सरीरं उजुं ठपेत्वा अट्टारस पिट्टिकण्टकट्टिके

कोटिया कोटिं पटिपादेत्वा । एवञ्चि निसिन्नस्स चम्ममंसन्हारूनि न पणमन्ति । अथस्स या तेसं पणमनपच्चया खणे खणे वेदना उप्पज्जेयुं, ता नुप्पज्जन्ति । तासु अनुप्पज्जमानासु चित्तं एकगं होति, कम्मट्ठानं न परिपतति, वुड्ढिं फातिं वेपुल्लं उपगच्छति । **परिमुखं सति उपट्टपेत्वा**ति कम्मट्ठानाभिमुखं सति ठपयित्वा । मुखसमीपे वा कत्वाति अत्थो । तेनेव विभङ्गे वुत्तं — “अयं सति उपट्ठिता होति सूपट्ठिता नासिकगगे वा मुखनिमित्ते वा, तेन वुच्चति परिमुखं सति उपट्टपेत्वा”ति (विभ० ५३७) । अथवा **परीति** परिगहट्ठो । **मुखन्ति** निय्यानट्ठो । **सतीति** उपट्ठानट्ठो । तेन वुच्चति — “परिमुखं सति”न्ति । एवं पटिसम्भिदायं वुत्तनयेनपेत्थ अत्थो दट्ठब्बो । तत्रायं सङ्खेपो — “परिगहितनिय्यानसतिं कत्वा”ति ।

२१७. अभिज्झं लोकेति एत्थ लुज्जनपलुज्जनट्ठेन पञ्चुपादानकखन्धा लोको, तस्मा पञ्चसु उपादानकखन्धेसु रागं पहाय कामच्छन्दं विक्खम्भेत्वाति अयमेत्थत्थो । **विगताभिज्झेनाति** विक्खम्भनवसेन पहीनत्ता विगताभिज्झेन, न चक्खुविज्जाणसदिसेनाति अत्थो । **अभिज्झाय चित्तं परिसोधेतीति** अभिज्झातो चित्तं परिमोचेति । यथा तं सा मुच्चति चेव, मुञ्चित्वा च न पुन गण्हति, एवं करोतीति अत्थो । **ब्यापादपदोसं पहायाति** आदीसुपि एसेव नयो । ब्यापज्जति इमिना चित्तं पूतिकुम्मासादयो विय पुरिमपकतिं विजहतीति ब्यापादो । विकारापत्तिया पदुस्सति, परं वा पदूसेति विनासेतीति पदोसो । उभयमेतं कोधस्सेवाधिवचनं । थिनं चित्तगेलज्जं । मिद्धं चेतसिकगेलज्जं, थिनज्च मिद्धज्च थिनमिद्धं । **आलोकसज्जीति** रत्तिम्पि दिवादिट्ठालोकसज्जाननसमत्थाय विगतनीवरणाय परिसुद्धाय सज्जाय समन्नागतो । **सतो सम्पजानोति** सतिया च जाणेन च समन्नागतो । इदं उभयं आलोकसज्जाय उपकारत्ता वुत्तं । उद्धच्चज्च कुक्कुच्चज्च उद्धच्चकुक्कुच्चं । **तिण्णविचिकिच्छोति** विचिकिच्छं तरित्वा अतिक्कमित्वा ठितो । “कथमिदं कथमिद”न्ति एवं नप्पवत्ततीति अकथंकथी । **कुसलेसु धम्मेसूति** अनवज्जेसु धम्मेसु । “इमे नु खो कुसला कथमिमे कुसला”ति एवं न विचिकिच्छति । न कङ्कतीति अत्थो । अयमेत्थ सङ्खेपो । इमेसु पन नीवरणेसु वचनत्थलक्खणादिभेदतो यं वत्तब्बं सिया, तं सब्बं विसुद्धिमग्गे वुत्तं ।

२१८. या पनायं सेय्यथापि महाराजाति उपमा वुत्ता । तत्थ **इणं आदायाति** वड्ढिया धनं गहेत्वा । **ब्यन्तिं करेय्याति** विगतन्तं करेय्य, यथा तेसं काकणिकमत्तोपि परियन्तो नाम नावसिस्सति, एवं करेय्य; सब्बसो पटिनिय्यातेय्याति अत्थो । **ततो निदानन्ति** आणण्यनिदानं । सो हि “अणणोम्ही”ति आवज्जन्तो बलवपामोज्जं लभति, सोमनस्सं अधिगच्छति, तेन वुत्तं — “लभेथ पामोज्जं, अधिगच्छेय्य सोमनस्स”न्ति ।

२१९. विसभागवेदनुप्पत्तिया ककचेनेव चतुइरियापथं छिन्दन्तो आबाधतीति आबाधो, स्वास्स अत्थीति **आबाधिको** । तं समुट्ठानेन दुक्खेन **दुक्खितो** । **अधिमत्तगिलानोति** बाळहगिलानो । **नच्छादेय्याति** अधिमत्तब्याधिपरेतताय न रुच्चेय्य । **बलमत्ताति** बलमेव, बलज्जस्स काये न भवेय्याति अत्थो । **ततोनिदानन्ति** आरोग्यनिदानं । तस्स हि — “अरोगोम्ही”ति आवज्जयतो तदुभयं होति । तेन वुत्तं — “लभेथ पामोज्जं, अधिगच्छेय्य सोमनस्स”न्ति ।

२२०. न चस्स किञ्चि भोगानं वयोति काकणिकमत्तम्पि भोगानं वयो न भवेय्य । **ततोनिदानन्ति** बन्धनामोक्खनिदानं । सेसं वुत्तनयेनेव सब्बपदेसु योजेतब्बं ।

२२१-२२२. अनत्ताधीनोति न अत्तनि अधीनो, अत्तनो रुचिया किञ्चि कातुं न लभति । **पराधीनोति** परेसु अधीनो परस्सेव रुचिया वत्तति । **न येन कामं गमोति** येन दिसाभागेनस्स गन्तुकामता होति, इच्छा उप्पज्जति गमनाय, तेन गन्तुं न लभति । **दासव्याति** दासभावा । **भुजिस्सोति** अत्तनो सन्तको । **ततोनिदानन्ति** भुजिस्सनिदानं । **कन्तारब्धानमगगन्ति** कन्तारं अद्धानमगगं, निरुदकं दीघमगगन्ति अत्थो । **ततोनिदानन्ति** खेमन्तभूमिनिदानं ।

२२३. इमे पञ्च नीवरणे अप्पहीनेति एत्थ भगवा अप्पहीनकामच्छन्दनीवरणं इणसदिसं, सेसानि रोगादिसदिसानि कत्वा दस्सेति । तत्रायं सदिसता । यो हि परेसं इणं गहेत्वा विनासेति, सो तेहि इणं देहीति वुच्चमानोपि फरुसं वुच्चमानोपि बज्झमानोपि वधीयमानोपि किञ्चि पटिबाहितुं न सक्कोति, सब्बं तितिक्खति । तितिक्खाकारणं हिस्स तं इणं होति । एवमेव यो यम्हि कामच्छन्देन रज्जति, तण्हासहगतेन तं वत्थुं गण्हति, सो तेन फरुसं वुच्चमानोपि बज्झमानोपि वधीयमानोपि सब्बं तितिक्खति, तितिक्खाकारणं हिस्स सो कामच्छन्दो होति, घरसामिकेहि वधीयमानानं इत्थीनं वियाति, एवं इणं विय कामच्छन्दो दट्ठब्बो ।

यथा पन पित्तरोगातुरो मधुसक्करादीसुपि दिन्नेसु पित्तरोगातुरताय तेसं रसं न विन्दति, “तित्तकं तित्तक”न्ति उगिरतियेव । एवमेव ब्यापन्नचित्तो हितकामेहि आचरियुपज्झायेहि अप्पमत्तकम्पि ओवदियमानो ओवादं न गण्हति । “अति विय मे तुम्हे उपद्वेथा”ति आदीनि वत्वा विब्भमति । पित्तरोगातुरताय सो पुरिसो मधुसक्करादीनं विय कोधातुरताय ज्ञानसुखादिभेदं सासनरसं न विन्दतीति । एवं रोगो विय ब्यापादो दट्ठब्बो ।

यथा पन नक्खत्तदिवसे बन्धनागारे बद्धो पुरिसो नक्खत्तस्स नेव आदिं न मज्झं न परियोसानं पस्सति । सो दुतियदिवसे मुत्तो अहो हिय्यो नक्खत्तं मनापं, अहो नच्चं, अहो गीतन्ति आदीनि सुत्वापि पटिवचनं न देति । किं कारणा? नक्खत्तस्स अननुभूतत्ता । एवमेव थिनमिद्धाभिभूतो भिक्खु विचित्तनयेपि धम्मस्सवने पवत्तमाने नेव तस्स आदिं न मज्झं न परियोसानं जानाति । सोपि उट्ठिते धम्मस्सवने अहो धम्मस्सवनं, अहो कारणं, अहो उपमाति धम्मस्सवनस्स वण्णं भणमानानं सुत्वापि पटिवचनं न देति । किं कारणा? थिनमिद्धवसेन धम्मकथाय अननुभूतत्ता । एवं बन्धनागारं विय थिनमिद्धं दट्ठब्बं ।

यथा पन नक्खत्तं कीळन्तोपि दासो — “इदं नाम अच्छायिकं करणीयं अत्थि, सीघं तत्थ गच्छाहि । नो चे गच्छसि, हत्थपादं वा ते छिन्दामि कण्णनासं वा”ति वुत्तो सीघं गच्छतियेव । नक्खत्तस्स आदिमज्झपरियोसानं अनुभवितुं न लभति, कस्मा? पराधीनताय, एवमेव विनये अपकतज्जुना विवेकत्थाय अरज्जं पविट्ठेनापि किस्मिञ्चिदेव अन्तमसो कप्पियमंसेपि अकप्पियमंससज्जाय उप्पन्नाय विवेकं पहाय सीलविसोधनत्थं विनयधरस्स सन्तिकं गन्तब्बं होति, विवेकसुखं अनुभवितुं न लभति, कस्मा? उद्धच्चकुक्कुच्चाभिभूततायाति । एवं दासब्बं विय उद्धच्चकुक्कुच्चं दट्ठब्बं ।

यथा पन कन्तारद्धानमगप्पटिपन्नो पुरिसो चोरेहि मनुस्सानं विलुत्तोकासं पहतोकासज्च दिस्वा दण्डकसद्देनपि सकुणसद्देनपि “चोरा आगता”ति उस्सङ्कितपरिसङ्कितोव होति, गच्छतिपि तिट्ठतिपि निवत्ततिपि, गतद्धानतो अगतद्धानमेव बहुतरं होति । सो किच्छेन कसिरेन खेमन्तभूमिं पापुणाति वा न वा पापुणाति । एवमेव यस्स अट्ठसु ठानेसु विचिकिच्छा उप्पन्ना होति, सो — “बुद्धो नु खो, नो नु खो बुद्धो”ति आदिना नयेन विचिकिच्छन्तो अधिमुच्चित्वा सद्भाय गण्हितुं न सक्कोति । असक्कोन्तो मगं वा फलं वा न पापुणातीति । यथा कन्तारद्धानमग्गे — “चोरा अत्थि नत्थी”ति पुनप्पुनं आसप्पनपरिसप्पनं अपरियोगाहनं छम्भितत्तं चित्तस्स उप्पादेन्तो खेमन्तपत्तिया अन्तरायं करोति, एवं विचिकिच्छापि — “बुद्धो नु खो, न बुद्धो”ति आदिना नयेन पुनप्पुनं आसप्पनपरिसप्पनं अपरियोगाहनं छम्भितत्तं चित्तस्स उप्पादयमाना अरियभूमिप्पत्तिया अन्तरायं करोतीति कन्तारद्धानमग्गो विय विचिकिच्छा दट्ठब्बा ।

२२४. इदानी — “सेय्यथापि, महाराज, आणण्य”न्ति एत्थ भगवा पहीनकामच्छन्दनीवरणं आणण्यसदिसं, सेसानि आरोग्यादिसदिसानि कत्वा दस्सेति । तत्रायं सदिसता, यथा हि पुरिसो इणं आदाय कम्मन्ते पयोजेत्वा समिद्धतं पत्तो — “इदं इणं नाम पलिबोधमूल”न्ति चिन्तेत्वा सवट्ठिकं इणं निव्यातेत्वा पण्णं फालापेय्य । अथस्स ततो पट्ठाय नेव कोचि

दूतं पेसेति, न पण्णं । सो इणसामिके दिस्वापि सचे इच्छति, आसना उट्ठति, नो चे न उट्ठति, कस्मा? तेहि सद्धिं निल्लेपताय अलग्गताय । एवमेव भिक्खु — “अयं **कामच्छन्दो** नाम पलिबोधमूलं” न्ति चिन्तेत्वा छ धम्मे भावेत्वा कामच्छन्दनीवरणं पजहति । ते पन छ धम्मे महासतिपट्टाने वण्णयिस्साम । तस्सेवं पहीनकामच्छन्दस्स यथा इणमुत्तस्स पुरिसस्स इणस्सामिके दिस्वा नेव भयं न छम्भितत्तं होति । एवमेव परवत्थुम्हि नेव सङ्गो न बद्धो होति । दिब्बानिपि रूपानि पस्सतो किलेसो न समुदाचरति । तस्मा भगवा आणण्यमिव कामच्छन्दप्पहानं आह ।

यथा पन सो पित्तरोगातुरो पुरिसो भेसज्जकिरियाय तं रोगं वूपसमेत्वा ततो पट्टाय मधुसक्करादीनं रसं विन्दति । एवमेव भिक्खु “अयं **ब्यापादो** नाम महा अनत्थकरो” न्ति छ धम्मे भावेत्वा ब्यापादनीवरणं पजहति । सब्बनीवरणेसु छ धम्मे महासतिपट्टानेयेव वण्णयिस्साम । न केवलञ्च तेयेव, येपि थिनमिद्धादीनं पहानाय भावेत्वा, तेपि सब्बे तत्थेव वण्णयिस्साम । सो एवं पहीनब्यापादो यथा पित्तरोगविमुत्तो पुरिसो मधुसक्करादीनं रसं सम्पियायमानो पटिसेवति, एवमेव आचारपण्णत्तिआदीनि सिक्खापदानि सिरसा सम्पटिच्छित्वा सम्पियायमानो सिक्खति । तस्मा भगवा आरोग्यमिव ब्यापादप्पहानं आह ।

यथा सो नक्खत्तदिवसे बन्धनागारं पवेसितो पुरिसो अपरस्मिं नक्खत्तदिवसे — “पुब्बेपि अहं पमाददोसेन बद्धो, तेन नक्खत्तं नानुभविं । इदानि अप्पमत्तो भविस्सामी” न्ति यथास्स पच्चत्थिका ओकासं न लभन्ति, एवं अप्पमत्तो हुत्वा नक्खत्तं अनुभवित्वा — ‘अहो नक्खत्तं, अहो नक्खत्तं’ न्ति उदानं उदानेसि, एवमेव भिक्खु — “इदं **थिनमिद्धं** नाम महाअनत्थकर” न्ति छ धम्मे भावेत्वा थिनमिद्धनीवरणं पजहति, सो एवं पहीनथिनमिद्धो यथा बन्धना मुत्तो पुरिसो सत्ताहम्पि नक्खत्तस्स आदिमज्झपरियोसानं अनुभवति, एवमेव धम्मनक्खत्तस्स आदिमज्झपरियोसानं अनुभवन्तो सह पटिसम्भिदाहि अरहत्तं पापुणाति । तस्मा भगवा बन्धना मोक्खमिव थिनमिद्धप्पहानं आह ।

यथा पन दासो किञ्चिदेव मित्तं उपनिस्साय सामिकानं धनं दत्त्वा अत्तानं भुजिस्सं कत्वा ततो पट्टाय यं इच्छति, तं करोति । एवमेव भिक्खु — “इदं **उद्धच्चकुक्कुच्चं** नाम महा अनत्थकर” न्ति छ धम्मे भावेत्वा उद्धच्चकुक्कुच्चं पजहति । सो एवं पहीनउद्धच्चकुक्कुच्चो यथा भुजिस्सो पुरिसो यं इच्छति, तं करोति, न तं कोचि बलक्कारेन ततो निवत्तेति, एवमेव यथा सुखं नेक्खम्मपटिपदं पटिपज्जति, न तं उद्धच्चकुक्कुच्चं बलक्कारेन ततो निवत्तेति । तस्मा भगवा भुजिस्सं विय उद्धच्चकुक्कुच्चप्पहानं आह ।

यथा बलवा पुरिसो हत्थसारं गहेत्वा सज्जावुधो सपरिवारो कन्तारं पटिपज्जेय्य, तं चोरा दूरतोव दिस्वा पलायेय्युं । सो सोत्थिना तं कन्तारं नित्थरित्वा खेमन्तं पत्तो हट्ठतुट्ठो अस्स । एवमेव भिक्खु “अयं **विचिकिच्छा** नाम महा अनत्थकारिका” न्ति छ धम्मे भावेत्वा विचिकिच्छं पजहति । सो एवं पहीनविचिकिच्छो यथा बलवा पुरिसो सज्जावुधो सपरिवारो निब्भयो चोरे तिणं विय अगणेत्वा सोत्थिना निक्खमित्वा खेमन्तभूमिं पापुणाति, एवमेव भिक्खु दुच्चरितकन्तारं नित्थरित्वा परमं खेमन्तभूमिं अमतं महानिब्बानं पापुणाति । तस्मा भगवा खेमन्तभूमिं विय विचिकिच्छापहानं आह ।

२२५. पामोज्जं जायतीति तुट्ठाकारो जायति । **पमुदितस्स पीति जायतीति** तुट्ठस्स सकलसरीरं खोभयमाना पीति जायति । **पीतिमनस्स कायो पस्सम्भतीति** पीतिसम्पयुत्तचित्तस्स पुगलस्स नामकायो पस्सम्भति, विगतदरथो होति । **सुखं वेदेतीति** कायिकम्पि चेतसिकम्पि सुखं वेदयति । **चित्तं समाधियतीति** इमिना नेक्खम्मसुखेन सुखितस्स उपचारवसेनपि अप्पनावसेनपि चित्तं समाधियति ।

पठमज्झानकथा

२२६. सो विविच्चेव कामेहि...पे०... पठमं ज्ञानं उपसम्पज्ज विहरतीति आदि पन उपचारसमाधिना समाहिते चित्ते उपरिविसेदस्सनत्थं अप्पनासमाधिना समाहिते चित्ते तस्स समाधिना पभेददस्सनत्थं वुत्तन्ति वेदितब्बं । **इममेव कायन्ति** इमं करजकायं । **अभिसन्देतीति** तेमेति स्नेहेति, सब्बत्थ पवत्तपीतिसुखं करोति । **परिसन्देतीति** समन्ततो सन्देति । **परिपूरेतीति** वायुना भस्तं विय पूरेति । **परिष्फरतीति** समन्ततो फुसति । **सब्बावतो कायस्साति** अस्स भिक्खुनो सब्बकोट्टासवतो कायस्स किञ्चि उपादिन्नकसन्ततिपवत्तिट्ठाने छविमंसलोहितानुगतं अणुमत्तम्पि ठानं पठमज्झानसुखेन अफुटं नाम न होति ।

२२७. **दक्खोति** छेको पटिबलो न्हाणीयचुण्णानि कातुज्चेव पयोजेतुज्च सन्नेतुज्च । **कंसथालेति** येन केनचि लोहेन कतभाजने । मत्तिकभाजनं पन थिरं न होति । सन्नेन्तस्स भिज्जति । तस्मा तं न दस्सेति । **परिष्फोसकं परिष्फोसकन्ति** सिञ्चित्वा सिञ्चित्वा । **सन्नेय्याति** वामहत्थेन कंसथालं गहेत्वा दक्खिणहत्थेन पमाणयुत्तं उदकं सिञ्चित्वा सिञ्चित्वा परिमदन्तो पिण्डं करेय्य । **स्नेहानुगताति** उदकसिनेहेन अनुगता । **स्नेहपरेताति** उदकसिनेहेन परिगगहिता । **सन्तरबाहिराति** सिद्धिं अन्तोपदेसेन चैव बहिपदेसेन च सब्बत्थकमेव उदकसिनेहेन फुटाति अत्थो । **न च पग्घरणीति** न च बिन्दु बिन्दु उदकं पग्घरति, सक्का होति हत्थेनपि द्वीहिपि तीहिपि अङ्गुलीहि गहेतुं ओवट्टिकायपि कातुन्ति अत्थो ।

दुतियज्झानकथा

२२८-२२९. दुतियज्झानसुखूपमायं **उब्भिदोदकोति** उब्भिन्नउदको, न हेट्ठा उब्भिज्जित्वा उग्गच्छनकउदको । अन्तोयेव पन उब्भिज्जनकउदकोति अत्थो । **आयमुखन्ति** आगमनमग्गो । **देवोति** मेघो । **कालेन कालन्ति** काले काले, अन्वद्धमासं वा अनुदसाहं वाति अत्थो । **धारन्ति** वुट्ठिं । **न अनुप्पवेच्छेय्याति** न च पवेसेय्य, न वस्सेय्याति अत्थो । **सीता वारिधारा उब्भिज्जित्वाति** सीतं धारं उग्गन्त्वा रहदं पूरयमानं उब्भिज्जित्वा । हेट्ठा उग्गच्छनउदकज्झि उग्गन्त्वा उग्गन्त्वा भिज्जन्तं उदकं खोभेति, चतूहि दिसाहि पविसनउदकं पुराणपण्णतिणकट्टदण्डकादीहि उदकं खोभेति, वुट्ठिउदकं धारानिपातपुब्बुळकेहि उदकं खोभेति । सन्निसिन्नमेव पन हुत्वा इद्धिनिम्मितमिव उप्पज्जमानं उदकं इमं पदेसं फरति, इमं पदेसं न फरतीति नत्थि, तेन अफुटोकासो नाम न होतीति । तत्थ रहदो विय करजकायो । उदकं विय दुतियज्झानसुखं । सेसं पुरिमनयेनेव वेदितब्बं ।

ततियज्झानकथा

२३०-२३१. ततियज्झानसुखूपमायं उप्पलानि एत्थ सन्तीति उप्पलिनी । सेसपदद्वयेपि एसेव नयो । एत्थ च सेतरत्तनीलेसु यं किञ्चि उप्पलं उप्पलमेव । ऊनकसतपत्तं पुण्डरीकं, सतपत्तं पदुमं । पत्तनियमं वा विनापि सेतं पदुमं, रत्तं पुण्डरीकन्ति अयमेत्थ विनिच्छयो । **उदकानुगगतानीति** उदकतो न उग्गतानि । **अन्तो निमुग्गपोसीनीति** उदकतलस्स अन्तो निमुग्गानियेव हुत्वा पोसीनि, वट्ठीनीति अत्थो । सेसं पुरिमनयेनेव वेदितब्बं ।

चतुत्थज्झानकथा

२३२-२३३. चतुत्थज्झानसुखूपमायं **परिसुद्धेन चेतसा परियोदातेनाति** एत्थ निरुपक्विकलेसट्ठेन परिसुद्धं, पभस्सरट्ठेन परियोदातन्ति वेदितब्बं । **ओदातेन वत्थेनाति** इदं उतुफरणत्थं वुत्तं । किलिडवत्थेन हि उतुफरणं न होति,

तद्धुणधोतपरिसुद्धेन उतुफरणं बलवं होति । इमिस्साय हि उपमाय वत्थं विय करजकायो, उतुफरणं विय चतुत्थज्झानसुखं । तस्मा यथा सुन्हातस्स पुरिसस्स परिसुद्धं वत्थं ससीसं पारुपित्वा निसिन्नस्स सरीरतो उतु सब्बमेव वत्थं फरति । न कोचि वत्थस्स अफुटोकासो होति । एवं चतुत्थज्झानसुखेन भिक्खुनो करजकायस्स न कोचि ओकासो अफुटो होतीति । एवमेत्थ अत्थो दट्ठब्बो । इमेसं पन चतुन्नं ज्ञानानं अनुपदवण्णना च भावनानयो च विसुद्धिमग्गे वुत्तोति इध न वित्थारितो ।

एत्तावता चेस रूपज्झानलाभीयेव, न अरूपज्झानलाभीति न वेदितब्बो । न हि अट्ठसु समापत्तीसु चुदसहाकारेहि चिण्णवसीभावं विना उपरि अभिज्जाधिगमो होति । पाळियं पन रूपज्झानानियेव आगतानि । अरूपज्झानानि आहरित्वा कथेतब्बानि ।

विपस्सनाजाणकथा

२३४. सो एवं समाहिते चित्ते...पे०... आनेज्जप्पत्तेति सो चुदसहाकारेहि अट्ठसु समापत्तीसु चिण्णवसीभावो भिक्खूति दस्सेति । सेसमेत्थ विसुद्धिमग्गे वुत्तनयेन वेदितब्बं । **जाणदस्सनाय चित्तं अभिनीहरतीति** एत्थ **जाणदस्सनन्ति** मग्गजाणम्पि, वुच्चति फलजाणम्पि, सब्बज्जुतज्जाणम्पि, पच्चवेक्खणजाणम्पि, विपस्सनाजाणम्पि । “किं नु खो, आवुसो, जाणदस्सनविसुद्धत्थं भगवति ब्रह्मचरियं वुस्सती”ति (महानि० १.२५७) एत्थ हि मग्गजाणं जाणदस्सनन्ति वुत्तं । “अयमज्जो उत्तरिमनुस्सधम्मो अलमरियजाणदस्सनविसेसो अधिगतो फासुविहारो”ति (म० नि० १.३२८) एत्थ फलजाणं । “भगवतोपि खो जाणदस्सनं उदपादि सत्ताहकालङ्गतो आळारो कालामो”ति (महाव० १०) एत्थ सब्बज्जुतज्जाणं । “जाणज्च पन मे दस्सनं उदपादि अकुप्पा मे विमुत्ति, अयमन्तिमा जाती”ति (महाव० १६) एत्थ पच्चवेक्खणजाणं इध पन जाणदस्सनाय चित्तन्ति इदं विपस्सनाजाणं जाणदस्सनन्ति वुत्तन्ति ।

अभिनीहरतीति विपस्सनाजाणस्स निब्बत्तनत्थाय तन्निन्नं तप्पोणं तप्पब्भारं करोति । **रूपीति** आदीनमत्थो वुत्तोयेव । **ओदनकुम्मासूपचयोति** ओदनेन चैव कुम्मासेन च उपचितो वट्ठितो । **अनिच्चुच्छादनपरिमद्वनभेदनविद्धंसनधम्मोति** हुत्वा अभावट्टेन अनिच्चधम्मो । दुग्गन्धविघातत्थाय तनुविलेपनेन उच्छादनधम्मो । अङ्गपच्चङ्गाबाधविनोदनत्थाय खुद्वकसम्बाहनेन परिमद्वनधम्मो । दहरकाले वा ऊरुसु सयापेत्वा गम्भावासेन दुस्सण्ठितानं तेसं तेसं अङ्गानं सण्ठानसम्पादनत्थं अज्जनपीळनादिवसेन परिमद्वनधम्मो । एवं परिहरितोपि भेदनविद्धंसनधम्मो भिज्जति चैव विकिरति च, एवं सभावोति अत्थो । तत्थ **रूपी चातुमहाभूतिकोति** आदीसु छहि पदेहि समुदयो कथितो । अनिच्चपदेन सद्धिं पच्छिमेहि द्वीहि अत्थङ्गमो । **एत्थ सितं एत्थ पटिबद्धन्ति** एत्थ चातुमहाभूतिके काये निस्सितज्च पटिबद्धज्च ।

२३५. सुभोति सुन्दरो । **जातिमाति** परिसुद्धाकरसमुद्धितो । **सुपरिकम्मकतोति** सुट्ठु कतपरिकम्मो अपनीतपासाणसक्खरो । **अच्छोति** तनुच्छवि । **विप्पसन्नोति** सुट्ठु पसन्नो । **सब्बाकारसम्पन्नोति** धोवनवेधनादीहि सब्बेहि आकारेहि सम्पन्नो । **नीलन्ति** आदीहि वण्णसम्पत्तिं दस्सेति । तादिसज्झि आवुत्तं पाकटं होति । **एवमेव खोति** एत्थ एवं उपमासंसन्दनं वेदितब्बं । मणि विय हि करजकायो । आवुत्तसुत्तं विय विपस्सनाजाणं । चक्खुमा पुरिसो विय विपस्सनालाभी भिक्खु, हत्थे करित्वा पच्चवेक्खतो अयं खो मणीति मणिनो आविभूतकालो विय विपस्सनाजाणं, अभिनीहरित्वा निसिन्नस्स भिक्खुनो चातुमहाभूतिककायस्स आविभूतकालो, तत्रिदं सुत्तं आवुत्तन्ति सुत्तस्साविभूतकालो विय विपस्सनाजाणं, अभिनीहरित्वा निसिन्नस्स भिक्खुनो तदारम्मणानं फस्सपञ्चमकानं वा सब्बचित्तचेतसिकानं वा

विपस्सनाजाणस्सेव वा आविभूतकालोति ।

इदञ्च विपस्सनाजाणं मग्गजाणानन्तरं । एवं सन्तेपि यस्मा अभिज्जावारे आरब्धे एतस्स अन्तरावारो नत्थि तस्मा इधेव दस्सितं । यस्मा च अनिच्चादिवसेन अकतसम्मसनस्स दिब्बाय सोतधातुया भेरवं सद्दं सुणतो, पुब्बेनिवासानुस्सतिया भेरवे खन्धे अनुस्सरतो, दिब्बेन चक्खुना भेरवम्पि रूपं पस्सतो भयसन्तासो उप्पज्जति, न अनिच्चादिवसेन कतसम्मसनस्स तस्मा अभिज्जं पत्तस्स भयविनोदनहेतुसम्पादनत्थम्पि इदं इधेव दस्सितं । अपि च यस्मा विपस्सनासुखं नामेतं मग्गफलसुखसम्पादकं पाटियेक्कं सन्दिट्ठिकं सामञ्जफलं तस्मापि आदितोव इदं इध दस्सितन्ति वेदितब्बं ।

मनोमयिद्धिजाणकथा

२३६-२३७. मनोमयन्ति मनेन निब्बत्तितं । **सब्बङ्गपच्चङ्गिन्ति** सब्बेहि अङ्गेहि च पच्चङ्गेहि च समन्नागतं । **अहीनिन्द्रियन्ति** सण्ठानवसेन अविकलिन्द्रियं । इद्धिमता निम्मितरूपज्झि सचे इद्धिमा ओदातो तम्पि ओदातं । सचे अविद्धकण्णो तम्पि अविद्धकण्णन्ति एवं सब्बाकारेहि तेन सदिसमेव होति । **मुज्जम्हा ईसिकन्ति** आदि उपमात्तयम्पि हि सदिसभावदस्सनत्थमेव वुत्तं । मुज्जसदिसा एव हि तस्स अन्तो ईसिका होति । कोसिसदिसोयेव असि, वट्टाय कोसिया वट्टं असिमेव पक्खिपन्ति, पत्थटाय पत्थटं । **करणडाति** इदम्पि अहिकञ्चुकस्स नामं, न विलीवकरणडकस्स । अहिकञ्चुको हि अहिना सदिसोव होति । तत्थ किञ्चापि “पुरिसो अहिं करणडा उद्धरेय्या”ति हत्थेन उद्धरमानो विय दस्सितो, अथ खो चित्तेनेवस्स उद्धरणं वेदितब्बं । अयज्झि अहि नाम सजातियं ठितो, कट्टन्तरं वा रुक्खन्तरं वा निस्साय, तचतो सरीरं निक्कड्डुनप्पयोगसङ्घातेन थामेन, सरीरं खादयमानं विय पुराणतचं जिगुच्छन्तोति इमेहि चतूहि कारणेहि सयमेव कञ्चुकं पजहति, न सक्का ततो अज्जेन उद्धरितुं, तस्मा चित्तेन उद्धरणं सन्धाय इदं वुत्तन्ति वेदितब्बं । इति मुज्जादिसदिसं इमस्स भिक्खुनो सरीरं, ईसिकादिसदिसं निम्मितरूपन्ति । इदमेत्थ ओपम्मसंसन्दनं । निम्मानविधानं पनेत्थ परतो च इद्धिविधादिपञ्चअभिज्जाकथा सब्बाकारेन विसुद्धिमग्गे वित्थारिताति तत्थ वुत्तनयेनेव वेदितब्बा । उपमामत्तमेव हि इध अधिकं ।

इद्धिविधजाणादिकथा

२३८-२३९. तत्थ छेककुम्भकारादयो विय इद्धिविधजाणलाभी भिक्खु दट्टब्बो । सुपरिकम्मकतमत्तिकादयो विय इद्धिविधजाणं दट्टब्बं । इच्छितिच्छितभाजनविकतिआदिकरणं विय तस्स भिक्खुनो विकुब्बनं दट्टब्बं ।

२४०-२४१. दिब्बसोतधातुउपमायं यस्मा कन्तारद्धानमग्गो सासङ्को होति सप्पटिभयो । तत्थ उस्सङ्कितपरिसङ्कितेन ‘अयं भेरिसद्दो’, ‘अयं मुदिङ्गसद्दो’ति न सक्का ववत्थपेतुं, तस्मा कन्तारग्गहणं अकत्वा खेममग्गं दस्सेन्तो **अद्धानमग्गप्पटिपन्नो**ति आह । अप्पटिभयज्झि खेममग्गं सीसे साटकं कत्वा सणिकं पटिपन्नो वुत्तप्पकारे सद्दे सुखं ववत्थपेति । तस्स सवनेन तेसं तेसं सद्धानं आविभूतकालो विय योगिनो दूरसन्तिकभेदानं दिब्बानज्जेव मानुस्सकानञ्च सद्धानं आविभूतकालो वेदितब्बो ।

२४२-२४३. चेतोपरियजाणूपमायं **दहरोति** तरुणो । युवाति योब्बन्नेन समन्नागतो । **मण्डनकजातिको**ति युवापि समानो न आलसियो न किलिद्ववत्थसरीरो, अथ खो मण्डनपकतिको, दिवसस्स द्वे तयो वारे न्हायित्वा सुद्धवत्थपरिदहनअलङ्कारकरणसीलोति अत्थो । **सकणिकन्ति** काळतिलकवङ्गमुखदूसिपीळकादीनं अज्जतरेन सदोसं ।

तत्थ यथा तस्स मुखनिमित्तं पच्चवेक्खतो मुखे दोसो पाकटो होति, एवं चेतोपरियजाणाय चित्तं अभिनीहरित्वा निसिन्नस्स भिक्खुनो परेसं सोळसविधं चित्तं पाकटं होतीति वेदितब्बं ।

२४४-२४५. पुब्बेनिवासजाणूपमायं तं दिवसं कतकिरिया पाकटा होतीति तं दिवसं गतगामत्तयमेव गहितं । तत्थ गामत्तयगतपुरिसो विय पुब्बेनिवासजाणलाभी दट्ठब्बो, तयो गामा विय तयो भवा दट्ठब्बा, तस्स पुरिसस्स तीसु गामेसु तं दिवसं कतकिरियाय आविभावो विय पुब्बेनिवासाय चित्तं अभिनीहरित्वा निसिन्नस्स भिक्खुनो तीसु भवेसु कतकिरियाय पाकटभावो दट्ठब्बो ।

२४६-२४७. दिब्बचक्खूपमायं वीथिं सञ्चरन्तेति अपरापरं सञ्चरन्ते । वीथिं चरन्तेतिपि पाठो । अयमेवत्थो । तत्थ नगरमज्जे सिङ्घाटकम्हि पासादो विय इमस्स भिक्खुनो करजकायो दट्ठब्बो, पासादे ठितो चक्खुमा पुरिसो विय अयमेव दिब्बचक्खुं पत्वा ठितो भिक्खु, गेहं पविसन्ता विय पटिसन्धिवसेन मातुकुच्छियं पविसन्ता, गेहा निक्खमन्ता विय मातुकुच्छितो निक्खमन्ता, रथिकाय वीथिं सञ्चरन्ता विय अपरापरं सञ्चरणकसत्ता, पुरतो अब्भोकासट्ठाने मज्जे सिङ्घाटके निसिन्ना विय तीसु भवेसु तत्थ तत्थ निब्बत्तसत्ता, पासादतले ठितपुरिसस्स तेसं मनुस्सानं आविभूतकालो विय दिब्बचक्खुजाणाय चित्तं अभिनीहरित्वा निसिन्नस्स भिक्खुनो तीसु भवेसु निब्बत्तसत्तानं आविभूतकालो दट्ठब्बो । इदञ्च देसनासुखत्थमेव वुत्तं । आरुप्पे पन दिब्बचक्खुस्स गोचरो नत्थीति ।

आसवक्खयजाणकथा

२४८. सो एवं समाहिते चित्तेति इध विपस्सनापादकं चतुत्थज्झानचित्तं वेदितब्बं । आसवानं खयजाणायाति आसवानं खयजाणनिब्बत्तनत्थाय । एत्थ च आसवानं खयो नाम मग्गोपि फलम्पि निब्बानम्पि भङ्गोपि वुच्चति । “खये जाणं, अनुप्पादे जाण”न्ति एत्थ हि मग्गो आसवानं खयोति वुत्तो । “आसवानं खया समणो होती”ति (म० नि० १.४३८) एत्थ फलं ।

“परवज्जानुपस्सिस्स, निच्चं उज्झानसज्जिनो ।

आसवा तस्स वट्ठन्ति, आरा सो आसवक्खया”ति ॥ (ध० प० २५३) ।

एत्थ निब्बानं । “आसवानं खयो वयो भेदो अनिच्चता अन्तरधान”न्ति एत्थ भङ्गो । इध पन निब्बानं अधिप्पेतं । अरहत्तमग्गोपि वट्ठतियेव ।

चित्तं अभिनीहरतीति विपस्सना चित्तं तन्निन्नं तप्पोणं तप्पम्भारं करोति । सो इदं दुक्खन्तिआदीसु “एत्तकं दुक्खं, न इतो भिय्यो”ति सब्बम्पि दुक्खसच्चं सरसलक्खणपटिवेधेन यथाभूतं पजानातीति अत्थो । तस्स च दुक्खस्स निब्बत्तिकं तण्हं “अयं दुक्खसमुदयो”ति । तदुभयम्पि यं ठानं पत्वा निरुज्झति, तं तेसं अप्पवत्तिं निब्बानं “अयं दुक्खनिरोधो”ति; तस्स च सम्पापकं अरियमग्गं “अयं दुक्खनिरोधगामिनी पटिपदा”ति सरसलक्खणपटिवेधेन यथाभूतं पजानातीति अत्थो ।

एवं सरूपतो सच्चानि दस्सेत्वा पुन किलेसवसेन परियायतो दस्सेन्तो “इमे आसवा”तिआदिमाह । तस्स एवं जानतो एवं पस्सतोति तस्स भिक्खुनो एवं जानन्तस्स एवं पस्सन्तस्स, सह विपस्सनाय कोटिप्पत्तं मग्गं कथेसि । कामासवाति कामासवतो । विमुच्चतीति इमिना मग्गक्खणं दस्सेति । विमुत्तस्मिन्ति इमिना फलक्खणं । विमुत्तमिति जाणं होतीति इमिना पच्चवेक्खणजाणं । खीणा जातीतिआदीहि तस्स भूमिं । तेन हि जाणेन खीणासवो पच्चवेक्खन्तो

खीणा जातीति आदीनि पजानाति ।

कतमा पनस्स जाति खीणा? कथञ्च नं पजानातीति? न तावस्स अतीता जाति खीणा, पुब्बेव खीणत्ता । न अनागता, अनागते वायामाभावतो । न पच्चुप्पन्ना, विज्जमानत्ता । या पन मग्गस्स अभावितत्ता उप्पज्जेय्य एकचतुपञ्चवोकारभवेसु एकचतुपञ्चकखन्धप्पभेदा जाति, सा मग्गस्स भावितत्ता आयतिं अनुप्पादधम्मत्तं आपज्जनेन खीणा । तं सो मग्गभावनाय पहीनकिलेसे पच्चवेक्खित्वा “किलेसाभावे विज्जमानम्मि कम्मं आयतिं अप्पटिसन्धिकं व होती”ति जानन्तो पजानाति ।

वुसितन्ति वुत्थं परिवुत्थं । **ब्रह्मचरियन्ति** मग्गब्रह्मचरियं । पुथुज्जनकल्याणकेन हि सद्धिं सत्तं सेक्खा ब्रह्मचरियवासं वसन्ति नाम, खीणासवो वुत्थवासो, तस्मा सो अत्तनो ब्रह्मचरियवासं पच्चवेक्खन्तो वुसितं ब्रह्मचरियन्ति पजानाति । **कतं करणीयन्ति** चतूसु सच्चेसु चतूहि मग्गेहि परिज्जापहानसच्छिकिरियाभावनावसेन सोळसविधं किच्चं निट्ठापितं । तेन तेन मग्गेन पहातब्बकिलेसा पहीना, दुक्खमूलं समुच्छिन्नन्ति अत्थो । पुथुज्जनकल्याणकादयो हि तं किच्चं करोन्ति, खीणासवो कतकरणीयो । तस्मा सो अत्तनो करणीयं पच्चवेक्खन्तो कतं करणीयन्ति पजानाति । **नापरं इत्थत्तायाति** इदानी पुन इत्थभावाय एवं सोळसकिच्चभावाय किलेसकखयभावाय वा कत्तब्बं मग्गभावनाकिच्चं मे नत्थीति पजानाति । अथ वा **इत्थत्तायाति** इत्थभावतो इमस्मा एवं पकारा । इदानी वत्तमानखन्धसन्ताना अपरं खन्धसन्तानं मय्हं नत्थि । इमे पन पञ्चकखन्धा परिज्जाता तिट्ठन्ति छिन्नमूलका रुक्खा विय, ते चरिमकचित्तनिरोधेन अनुपादानो विय जातवेदो निब्बायिस्सन्ति अपण्णत्तिकभावञ्च गमिस्सन्तीति पजानाति ।

२४९. पब्बतसङ्केपेति पब्बतमत्थके । **अनाविलोति** निक्कदमो । सिप्पियो च सम्बुका च **सिप्पिसम्बुकं** । सक्खरा च कथलानि च **सक्खरकथलं** । मच्छानं गुम्बा घटाति **मच्छगुम्बं** । **तिट्ठन्तम्मि चरन्तम्पीति** एत्थ सक्खरकथलं तिट्ठतियेव, इतरानि चरन्तिपि तिट्ठन्तिपि । यथा पन अन्तरन्तरा ठितासुपि निसिन्नासुपि विज्जमानासुपि “एता गावो चरन्ती”ति चरन्तियो उपादाय इतरापि चरन्तीति वुच्चन्ति । एवं तिट्ठन्तमेव सक्खरकथलं उपादाय इतरम्मि द्वयं तिट्ठन्तन्ति वुत्तं । इतरञ्च द्वयं चरन्तं उपादाय सक्खरकथलम्मि चरन्तन्ति वुत्तं । तत्थ चक्खुमतो पुरिसस्स तीरे ठत्वा पस्सतो सिप्पिकसम्बुकादीनं विभूतकालो विय आसवानं खयाय चित्तं अभिनीहरित्वा निसिन्नस्स भिक्खुनो चतुन्नं सच्चानं विभूतकालो दट्ठब्बोति ।

एत्तावता विपस्सनाजाणं, मनोमयजाणं, इद्धिविधजाणं, दिब्बसोतजाणं, चेतोपरियजाणं, पुब्बेनिवासजाणं, दिब्बचक्खुवसेन निप्फन्नं अनागतंसजाणयथाकम्मूपगजाणद्वयं, दिब्बचक्खुजाणं, आसवक्खयजाणन्ति दस जाणानि निट्ठिद्वानि होन्ति । तेसं आरम्मणविभागो जानितब्बो — तत्थ विपस्सनाजाणं परित्तमहग्गतअतीतानागतपच्चुप्पन्नअज्झत्तबहिद्भावसेन सत्तविधारम्मणं । मनोमयजाणं निम्मितब्बरूपायतनमत्तमेव आरम्मणं करोतीति परित्तपच्चुप्पन्नबहिद्धारम्मणं । आसवक्खयजाणं अप्पमाणबहिद्धानवत्तब्बारम्मणं । अवसेसानं आरम्मणभेदो विसुद्धिमग्गे वुत्तो । **उत्तरितरं वा पणीततरं वा**ति येन केनचि परियायेन इतो सेट्ठतरं सामञ्जफलं नाम नत्थीति भगवा अरहत्तनिकूटेन देसनं निट्ठापेसि ।

अजातसत्तुउपासकत्तपटिवेदनाकथा

२५०. राजा तत्थ तत्थ साधुकारं पवत्तेन्तो आदिमज्झपरियोसानं सक्कच्चं सुत्वा “चिरं वतम्हि इमे पज्हे पुथू समणब्राह्मणे पुच्छन्तो, थुसे कोट्टेन्तो विय किञ्चि सारं नालत्थं, अहो वत भगवतो गुणसम्पदा, यो मे दीपसहस्सं जालेन्तो

विय महन्तं आलोकं कत्वा इमे पञ्चे विस्सज्जेसि । सुचिरं वतप्हि दसबलस्स गुणानुभावं अजानन्तो वञ्चितो’ति चिन्तेत्वा बुद्धगुणानुस्सरणसम्भूताय पञ्चविधाय पीतिया फुटसरीरो अत्तनो पसादं आविकरोन्तो उपासकत्तं पटिवेदेसि । तं दस्सेतुं “एवं वुत्ते राजा”तिआदि आरब्धं ।

तत्थ **अभिवक्कन्तं, भन्ते**ति अयं अभिवक्कन्तसद्दो खयसुन्दराभिरूपअब्भनुमोदनेसु दिस्सति । “अभिवक्कन्ता भन्ते, रत्ति, निक्खन्तो पठमो यामो, चिरनिसिन्नो भिक्खुसङ्घो”तिआदीसु (अ० नि० ८.२०) हि खये दिस्सति । “अयं मे पुगगलो खमति, इमेसं चतुन्नं पुगगलानं अभिवक्कन्ततरो च पणीततरो चा”तिआदीसु (अ० नि० ४.१००) सुन्दरे ।

“को मे वन्दति पादानि, इद्धिया यससा जलं ।

अभिवक्कन्तेन वण्णेन, सब्बा ओभासयं दिसा”ति ॥ (वि० व० ८५७) ।

आदीसु अभिरूपे । “अभिवक्कन्तं भो, गोतमा”तिआदीसु (पारा० १५) अब्भनुमोदने । इधापि अब्भनुमोदनेयेव । यस्मा च अब्भनुमोदने, तस्मा ‘साधु साधु भन्ते’ति वुत्तं होतीति वेदितब्बो ।

भये कोधे पसंसायं, तुरिते कोतूहलच्छरे ।

हासे सोके पसादे च, करे आमेडितं बुधोति ॥

इमिना च लक्खणेन इध पसादवसेन, पसंसावसेन चायं द्विक्खत्तुं वुत्तोति वेदितब्बो । अथवा **अभिवक्कन्तन्ति** अभिवक्कन्तं अतिइड्ढं अतिमनापं अतिसुन्दरन्ति वुत्तं होति ।

एत्थ एकेन अभिवक्कन्तसद्देन देसनं थोमेति, एकेन अत्तनो पसादं । अयज्हेत्थ अधिप्पायो, अभिवक्कन्तं भन्ते, यदिदं भगवतो धम्मदेसना, ‘अभिवक्कन्तं’ यदिदं भगवतो धम्मदेसनं आगम्म मम पसादोति । भगवतोयेव वा वचनं द्वे द्वे अत्थे सन्धाय थोमेति । भगवतो वचनं अभिवक्कन्तं दोसनासनतो, अभिवक्कन्तं गुणाधिगमनतो । तथा सद्भाजननतो, पज्जाजननतो, सात्थतो, सब्यज्जनतो, उत्तानपदतो, गम्भीरत्थतो, कण्णसुखतो, हृदयङ्गमतो, अनत्तुक्कंसनतो, अपरवम्भनतो, करुणासीतलतो, पज्जावदाततो, आपाथरमणीयतो, विमद्वक्खमतो, सुय्यमानसुखतो, वीमंसियमानहिततोति एवमादीहि योजेतब्बं ।

ततो परम्पि चतूहि उपमाहि देसनंयेव थोमेति । तत्थ **निक्कुज्जितन्ति** अधोमुखठपितं हेट्टामुखजातं वा । **उक्कुज्जेय्याति** उपरि मुखं करेय्य । **पटिच्छन्नन्ति** तिणपण्णादिछादितं । **विवरेय्याति** उग्घाटेय्य । **मूळहस्स वाति** दिसामूळहस्स । **मग्गं आचिक्खेय्याति** हत्थे गहेत्वा “एस मग्गो”ति वदेय्य, **अन्धकारेति** काळपक्खचातुदसी अट्टरत्तघनवनसण्डमेघपटलेहि चतुरङ्गे तमे । अयं ताव अनुत्तानपदत्थो । अयं पन साधिप्पाययोजना । यथा कोचि निक्कुज्जितं उक्कुज्जेय्य, एवं सद्दम्मविमुखं असद्दम्मे पतितं मं असद्दम्मा वुट्ठापेन्तन । यथा पटिच्छन्नं विवरेय्य, एवं कस्सपस्स भगवतो सासनन्तरधाना पभुति मिच्छादिट्ठिगहनपटिच्छन्नं सासनं विवरन्तेन, यथा मूळहस्स मग्गं आचिक्खेय्य, एवं कुम्मगमिच्छामग्गप्पटिपन्नस्स मे सग्गमोक्खमग्गं आविकरोन्तेन, यथा अन्धकारे तेलपज्जोतं धारेय्य, एवं मोहन्धकारनिमुगस्स मे बुद्धादिरतनरूपानि अपस्सतो तप्पटिच्छादकमोहन्धकारविद्धंसकदेसनापज्जोतधारकेन मय्हं भगवता एतेहि परियायेहि पकासितत्ता अनेकपरियायेन धम्मो पकासितोति ।

एवं देसनं थोमेत्वा इमाय देसनाय रतनत्तये पसन्नचित्तो पसन्नाकारं करोन्तो **एसाहन्ति** आदिमाह । तत्थ **एसाहन्ति** एसो अहं । **भगवन्तं सरणं गच्छामीति** भगवा मे सरणं, परायनं, अधस्स ताता, हितस्स च विधाताति । इमिना अधिप्पायेन भगवन्तं गच्छामि भजामि सेवामि पयिरुपासामि, एवं वा जानामि बुज्झामीति । येसज्झि धातूनं गतिअत्थो, बुद्धिपि तेसं अत्थो । तस्मा गच्छामीति इमस्स जानामि बुज्झामीति अयम्पि अत्थो वुत्तो । **धम्मञ्च भिक्खुसङ्गञ्चाति** एत्थ पन अधिगतमग्गे सच्छिकतनिरोधे यथानुसिट्ठं पटिपज्जमाने चतूसु अपायेसु अपतमाने धारेतीति धम्मो, सो अत्थतो अरियमग्गो चेव निब्बानञ्च । वुत्तञ्चेतं — “यावता, भिक्खवे, धम्मा सङ्गता, अरियो अट्ठङ्गिको मग्गो तेसं अग्गमक्खायती”ति (अ० नि० ४.३४) वित्थारो । न केवलञ्च अरियमग्गो चेव निब्बानञ्च । अपि च खो अरियफलेहि सद्धिं परियत्तिधम्मोपि । वुत्तञ्हेतं छत्तमाणवकविमाने —

“रागविरागमनेजमसोकं, धम्ममसङ्गतमप्पटिकूलं ।

मधुरमिमं पगुणं सुविभत्तं, धम्ममिमं सरणत्थमुपेही”ति ॥ (वि० व० ८८७) ।

एत्थ हि **रागविरागो**ति मग्गो कथितो । **अनेजमसोकन्ति** फलं । **धम्ममसङ्गतन्ति** निब्बानं । **अप्पटिकूलं मधुरमिमं पगुणं सुविभत्तन्ति** पिटकत्तयेन विभत्ता धम्मक्खन्धाति । दिट्ठिसीलसंघातेन संहतोति सङ्गो, सो अत्थतो अट्ठ अरियपुग्गलसमूहो । वुत्तञ्हेतं तस्मिञ्चेव विमाने —

“यत्थ च दिन्नमहप्फलमाहु, चतूसु सुचीसु पुरीसयुगेसु ।

अट्ठ च पुग्गलधम्मदसा ते, सङ्गमिमं सरणत्थमुपेही”ति ॥ (वि० व० ८८८) ।

भिक्खूनं सङ्गो भिक्खुसङ्गो । एत्तावता राजा तीणि सरणगमनानि पटिवेदेसि ।

सरणगमनकथा

इदानीं तेसु सरणगमनेसु कोसल्लत्थं सरणं, सरणगमनं, यो च सरणं गच्छति, सरणगमनप्पभेदो, सरणगमनफलं, सङ्किलेसो, भेदोति, अयं विधि वेदितब्बो । सेय्यथिदं — सरणत्थतो ताव हिंसतीति सरणं । सरणगतानं तेनेव सरणगमनेन भयं सन्तासं दुक्खं दुग्गतिपरिकिलेसं हनति विनासेतीति अत्थो, रतनत्तयस्सेवेतं अधिवचनं ।

अथ वा हिते पवत्तनेन अहिता च निवत्तनेन सत्तानं भयं हिंसति बुद्धो । भवकन्तारा उत्तारणेन अस्सासदानेन च धम्मो; अप्पकानम्पि कारानं विपुलफलपटिलाभकरणेन सङ्गो । तस्मा इमिनापि परियायेन रतनत्तयं सरणं । तप्पसादतगगरुताहि विहतकिलेसो तप्परायणताकारप्पवत्तो चित्तुप्पादो सरणगमनं । तं समङ्गीसत्तो सरणं गच्छति । वुत्तप्पकारेन चित्तुप्पादेन एतानि मे तीणि रतनानि सरणं, एतानि परायणन्ति एवं उपेतीति अत्थो । एवं ताव सरणं, सरणगमनं, यो च सरणं गच्छति, इदं तयं वेदितब्बं ।

सरणगमनप्पभेदे पन दुविधं सरणगमनं — लोकुत्तरं लोकियञ्च । तत्थ लोकुत्तरं दिट्ठसच्चानं मग्गक्खणे सरणगमनुपक्विलेससमुच्छेदेन आरम्मणतो निब्बानारम्मणं हुत्वा किच्चतो सकलेपि रतनत्तये इज्झति । लोकियं पुथुज्जनानं सरणगमनुपक्विलेसविक्रम्भनेन आरम्मणतो बुद्धादिगुणारम्मणं हुत्वा इज्झति । तं अत्थतो बुद्धादीसु वत्थूसु सद्धापटिलाभो सद्धामूलिका च सम्मादिट्ठि दससु पुञ्जकिरियवत्थूसु दिट्ठिजुक्कम्मन्ति वुच्चति । तथिदं चतुधा वत्तति — अत्तसन्निय्यातनेन, तप्परायणताय, सिस्सभावूपगमनेन, पणिपातेनाति ।

तत्थ अत्तसन्निय्यातनं नाम — “अज्जादिं कत्वा अहं अत्तानं बुद्धस्स नय्यातेमि, धम्मस्स, सङ्घस्सा”ति एवं बुद्धादीनं अत्तपरिचयजनं । तप्परायणता नाम — “अज्जादिं कत्वा ‘अहं बुद्धपरायणो, धम्मपरायणो, सङ्घपरायणो’ति । मं धारेथा”ति एवं तप्परायणभावो । सिस्सभावूपगमनं नाम — “अज्जादिं कत्वा — ‘अहं बुद्धस्स अन्तेवासिको, धम्मस्स, सङ्घस्स अन्तेवासिको’ति मं धारेथा”ति एवं सिस्सभावूपगमो । पणिपातो नाम — “अज्जादिं कत्वा अहं अभिवादनपच्चुट्ठानअज्जलिकम्मसामीचिकम्मं बुद्धादीनंयेव तिण्णं वत्थूनं करोमी”ति मं धारेथा”ति एवं बुद्धादीसु परमनिपच्चाकारो । इमेसज्झि चतुन्नं आकारानं अज्जतरम्मि करोन्तेन गहितंयेव होति सरणं ।

अपि च भगवतो अत्तानं परिचयजामि, धम्मस्स, सङ्घस्स, अत्तानं परिचयजामि, जीवितं परिचयजामि, परिचयतोयेव मे अत्ता, परिचयत्तंयेव जीवितं, जीवितपरियन्तिकं बुद्धं सरणं गच्छामि, बुद्धो मे सरणं लेणं ताणन्ति; एवम्पि अत्तसन्निय्यातनं वेदितब्बं । “सत्थारज्ज वताहं पस्सेय्यं, भगवन्तमेव पस्सेय्यं, सुगतज्ज वताहं पस्सेय्यं, भगवन्तमेव पस्सेय्यं, सम्मासम्बुद्धज्ज वताहं पस्सेय्यं, भगवन्तमेव पस्सेय्य”न्ति (सं० नि० २.१५४) । एवम्पि महाकस्सपस्स सरणगमनं विय सिस्सभावूपगमनं वेदितब्बं ।

“सो अहं विचरिस्सामि, गामा गामं पुरा पुरं ।

नमस्समानो सम्बुद्धं, धम्मस्स च सुधम्मत्”न्ति ॥ (सु० नि० १९४) ।

एवम्पि आळवकादीनं सरणगमनं विय तप्परायणता वेदितब्बा । अथ खो ब्रह्मायु ब्राह्मणो उट्ठायासना एकंसं उत्तरासङ्गं करित्वा भगवतो पादेसु सिरसा निपतित्वा भगवतो पादानि मुखेन च परिचुम्बति, पाणीहि च परिसम्बाहति, नामज्ज सावेति — “ब्रह्मायु अहं, भो गोतम ब्राह्मणो, ब्रह्मायु अहं, भो गोतम ब्राह्मणो”ति (मं० नि० २.३९४) एवम्पि पणिपातो दट्ठब्बो ।

सो पनेस जातिभयाचरियदक्खिण्यवसेन चतुब्बिधो होति । तत्थ दक्खिण्यपणिपातेन सरणगमनं होति, न इतरेहि । सेट्ठवसेनेव हि सरणं गणहाति, सेट्ठवसेन च भिज्जति । तस्मा यो साकियो वा कोलियो वा — “बुद्धो अम्हाकं जातको”ति वन्दति, अगगहितमेव होति सरणं । यो वा — “समणो गोतमो राजपूजितो महानुभावो अवन्दीयमानो अनत्थम्पि करेय्या”ति भयेन वन्दति, अगगहितमेव होति सरणं । यो वा बोधिसत्तकाले भगवतो सन्तिके किञ्चि उगगहितं सरमानो बुद्धकाले वा —

“चतुधा विभजे भोगे, पण्डितो घरमावसं ।

एकेन भोगं भुज्जेय्य, द्वीहि कम्मं पयोजये ।

चतुत्थज्ज निधापेय्य, आपदासु भविस्सती”ति ॥ (दी० नि० ३.२६५) ।

एवरूपं अनुसासनिं उगगहेत्वा — “आचरियो मे”ति वन्दति, अगगहितमेव होति सरणं । यो पन — “अयं लोके अगगदक्खिण्यो”ति वन्दति, तेनेव गहितं होति सरणं ।

एवं गहितसरणस्स च उपासकस्स वा उपासिकाय वा अज्जतिथियेसु पब्बजितम्पि जातिं — “जातको मे अय”न्ति वन्दतो सरणगमनं न भिज्जति, पगेव अपब्बजितं । तथा राजानं भयवसेन वन्दतो । सो हि रट्ठपूजितत्ता अवन्दीयमानो अनत्थम्पि करेय्याति । तथा यं किञ्चि सिप्पं सिक्खापकं तिथियम्पि — “आचरियो मे अय”न्ति वन्दतोपि न भिज्जति, एवं सरणगमनपभेदो वेदितब्बो ।

एत्थ च लोक्कुत्तरस्स सरणगमनस्स चत्तारि सामञ्जफलानि विपाकफलं, सब्बदुक्खक्खयो आनिसंसफलं। वुत्तज्हेतं

“यो च बुद्धञ्च धम्मञ्च, सङ्खञ्च सरणं गतो।
चत्तारि अरियसच्चानि, सम्मप्पञ्जाय पस्सति॥

दुक्खं दुक्खसमुप्पादं, दुक्खस्स च अतिक्कमं।
अरियं अट्ठङ्गिकं मग्गं, दुक्खूपसमगामिनं॥

एतं खो सरणं खेमं, एतं सरणमुत्तमं।
एतं सरणमागम्म, सब्बदुक्खा पमुच्चती”ति॥ (ध० प० १९२)।

अपि च निच्चादितो अनुपगमनादिवसेन पेतस्स आनिसंसफलं वेदितब्बं। वुत्तज्हेतं — “अट्ठानमेतं अनवकासो, यं दिट्ठिसम्पन्नो पुग्गलो कञ्चि सङ्खारं निच्चतो उपगच्छेय्य...पे०... कञ्चि सङ्खारं सुखतो...पे०... कञ्चि धम्मं अत्ततो उपगच्छेय्य...पे०... मातरं जीविता वोरोपेय्य...पे०... पितरं...पे०... अरहन्तं...पे०... पदुट्ठचित्तो तथागतस्स लोहितं उप्पादेय्य...पे०... सङ्खं भिन्देय्य...पे०... अज्जं सत्थारं उद्दिसेय्य, नेतं ठानं विज्जती”ति (अ० नि० १.२९०)। लोकियस्स पन सरणगमनस्स भवसम्पदापि भोगसम्पदापि फलमेव। वुत्तज्हेतं —

“ये केचि बुद्धं सरणं गतासे, न ते गमिस्सन्ति अपायभूमिं।
पहाय मानुसं देहं, देवकायं परिपूरेस्सन्ती”ति॥ (सं० नि० १.३७)।

अपरम्पि वुत्तं — “अथ खो सक्को देवानमिन्दो असीति या देवतासहस्सेहि सद्धिं येनायस्मा महामोग्गल्लानो तेनुपसङ्गमि...पे०... एकमन्तं ठितं खो सक्कं देवानमिन्दं आयस्मा महामोग्गल्लानो एतदवोच — “साधु खो, देवानमिन्द, बुद्धं सरणगमनं होति। बुद्धं सरणगमनहेतु खो, देवानमिन्द, एवमिधेकच्चे सत्ता कायस्स भेदा परं मरणा सुगतिं सग्गं लोकं उपपज्जन्ति...पे०... ते अज्जे देवे दसहि ठानेहि अधिगणहन्ति — दिब्बेन आयुना, दिब्बेन वण्णेन, दिब्बेन सुखेन, दिब्बेन यसेन, दिब्बेन आधिपतेय्येन, दिब्बेहि रूपेहि सद्देहि गन्धेहि रसेहि फोट्टब्बेही”ति (सं० नि० ४.३४१)। एस नयो धम्मे च सङ्गे च। अपि च वेलामसुत्तादीनं वसेनापि सरणगमनस्स फलविसेसो वेदितब्बो। एवं सरणगमनस्स फलं वेदितब्बं।

तत्थ च लोकियसरणगमनं तीसु वत्थूसु अज्जाणसंसयमिच्छाजाणादीहि संकिलिस्सति, न महाजुतिकं होति, न महाविप्फारं। लोक्कुत्तरस्स नत्थि संकिलेसो। लोकियस्स च सरणगमनस्स दुविधो भेदो — सावज्जो च अनवज्जो च। तत्थ सावज्जो अज्जसत्थारादीसु अत्तसन्निय्यातनादीहि होति, सो च अनिट्ठफलो होति। अनवज्जो कालकिरियाय होति, सो अविपाकत्ता अफलो। लोक्कुत्तरस्स पन नेवत्थि भेदो। भवन्तरेपि हि अरियसावको अज्जं सत्थारं न उद्दिस्तीति। एवं सरणगमनस्स संकिलेसो च भेदो च वेदितब्बोति।

उपासकं मं भन्ते भगवा धारेतूति मं भगवा “उपासको अय”न्ति एवं धारेतु, जानातूति अत्थो।

उपासकविधिकोसल्लत्थं पनेत्थ — को उपासको? कस्मा उपासकोति वुच्चति? किमस्स सीलं? को आजीवो? का विपत्ति? का सम्पत्तीति? इदं पकिण्णकं वेदितब्बं।

तत्थ को उपासकोति यो कोचि सरणगतो गहट्ठो । वुत्तज्हेतं — “यतो खो, महानाम, बुद्धं सरणं गतो होति, धम्मं सरणं गतो होति, सङ्गं सरणं गतो होति । एत्तावता खो, महानाम, उपासको होती”ति (सं० नि० ५.१०३३) ।

कस्मा उपासकोति रतनत्तयं उपासनतो । सो हि बुद्धं उपासतीति उपासको, तथा धम्मं संघं ।

किमस्स सीलन्ति पञ्च वेरमणियो । यथाह — “यतो खो, महानाम, उपासको पाणातिपाता पटिविरतो होति, अदिन्नादाना... कामेसुमिच्छाचारा... मुसावादा... सुरामेरयमज्जपमादट्ठाना पटिविरतो होति, एत्तावता खो, महानाम, उपासको सीलवा होती”ति (सं० नि० ५.१०३३) ।

को आजीवोति पञ्च मिच्छावणिज्जा पहाय धम्मेन समेन जीवितकप्पनं । वुत्तज्हेतं — “पञ्चिमा, भिक्खवे, वणिज्जा उपासकेन अकरणीया । कतमा पञ्च? सत्थवणिज्जा, सत्तवणिज्जा, मंसवणिज्जा, मज्जवणिज्जा, विसवणिज्जा । इमा खो, भिक्खवे, पञ्च वणिज्जा उपासकेन अकरणीया”ति (अ० नि० ५.१७७) ।

का विपत्तीति या तस्सेव सीलस्स च आजीवस्स च विपत्ति, अयमस्स विपत्ति । अपि च याय एस चण्डालो चेव होति, मलज्ज पतिकुट्ठो च, सापिस्स विपत्तीति वेदितब्बा । ते च अत्थतो अस्सद्धियादयो पञ्च धम्मा होन्ति । यथाह — “पञ्चहि, भिक्खवे, धम्मेहि समन्नागतो उपासको उपासकचण्डालो च होति, उपासकमलज्ज, उपासकपतिकुट्ठो च । कतमेहि पञ्चहि? अस्सद्धो होति, दुस्सीलो होति, कोतूहलमङ्गलिको होति, मङ्गलं पच्चेति, नो कम्मं, इतो च बहिद्धा दक्खिण्येयं परियेसति, तत्थ च पुब्बकारं करोती”ति (अ० नि० ५.१७५) ।

का सम्पत्तीति या चस्स सीलसम्पदा चेव आजीवसम्पदा च, सा सम्पत्ति; ये चस्स रतनभावादिकरा सद्धादयो पञ्च धम्मा । यथाह — “पञ्चहि, भिक्खवे, धम्मेहि समन्नागतो उपासको उपासकरतनज्ज होति, उपासकपदुमज्ज, उपासकपुण्डरीकज्ज । कतमेहि पञ्चहि? सद्धो होति, सीलवा होति, न कोतूहलमङ्गलिको होति, कम्मं पच्चेति, नो मङ्गलं, न इतो बहिद्धा दक्खिण्येयं गवेसति, इध च पुब्बकारं करोती”ति (अ० नि० ५.१७५) ।

अज्जतग्गेति एत्थायं अगगसद्धो आदिकोटिकोट्टाससेट्ठेसु दिस्सति । “अज्जतग्गे, सम्म दोवारिक, आवरामि द्वारं निगण्ठानं निगण्ठीन”न्ति आदीसु (म० नि० २.७०) हि आदिमि दिस्सति । “तेनेव अङ्गुलग्गेन तं अङ्गुलग्गं परामसेय्य । उच्छग्गं वेळग्ग”न्ति आदीसु (कथा० २८१) कोटियं । “अम्बिलग्गं वा मधुरग्गं वा तित्तकग्गं वा विहारग्गेन वा परिवेणग्गेन वा भाजेतु”न्ति आदीसु (चूळव० ३१७) कोट्टासे । “यावता, भिक्खवे, सत्ता अपदा वा...पे०... तथागतो तेसं अगगमक्खायती”ति आदीसु (अ० नि० ४.३४) सेट्ठे । इध पनायं आदिमि दट्ठब्बो । तस्मा अज्जतग्गेति अज्जतं आदिं कत्वाति एवमेत्थत्थो वेदितब्बो । **अज्जतन्ति** अज्जभावं । अज्जदग्गेति वा पाठो, दकारो पदसन्धिकरो । अज्ज अगगन्ति अत्थो ।

पाणुपेतन्ति पाणेहि उपेतं । याव मे जीवितं पवत्तति, ताव उपेतं अनज्जसत्थुकं तीहि सरणगमनेहि सरणं गतं उपासकं कप्पियकारकं मं भगवा धारेतु जानातु । अहज्जि सचेपि मे तिखिणेन असिना सीसं छिन्देय्य, नेव बुद्धं “न बुद्धो”ति वा, धम्मं “न धम्मो”ति वा, सङ्गं “न सङ्गो”ति वा वदेय्यन्ति ।

एवं अत्तसन्निय्यातनेन सरणं गन्त्वा अत्तना कतं अपराधं पकासेन्तो अच्चयो मं, भन्तेति आदिमाह । तत्थ **अच्चयोति**

अपराधो । **मं अच्चगमाति** मं अतिक्कम्म अभिभवित्वा पवत्तो । **धम्मिकं धम्मराजानन्ति** एत्थ धम्मं चरतीति धम्मिको । धम्मेनेव राजा जातो, न पितुघातनादिना अधम्मेनाति धम्मराजा । **जीविता वोरपेसिन्ति** जीविता वियोजेसिं । **पटिग्गण्हातूति** खमतु । **आयतिं संवरायाति** अनागते संवरत्थाय । पुन एवरूपस्स अपराधस्स दोसस्स खलितस्स अकरणत्थाय ।

२५१. तग्घाति एकंसे निपातो । **यथा धम्मं पटिकरोसीति** यथा धम्मो ठितो तथेव करोसि, खमापेसीति वुत्तं होति । तं ते **मयं पटिग्गण्हामाति** तं तव अपराधं मयं खमाम । **वुड्ढिहेसा, महाराज अरियस्स विनयेति** एसा, महाराज, अरियस्स विनये बुद्धस्स भगवतो सासने वुड्ढि नाम । कतमा? यायं अच्चयं अच्चयतो दिस्वा यथाधम्मं पटिकरित्वा आयतिं संवरापज्जना, देसनं पन पुग्गलाधिष्ठानं करोन्तो — “यो अच्चयं अच्चयतो दिस्वा यथाधम्मं पटिकरोति, आयतिं संवरं आपज्जती”ति आह ।

२५२. एवं वुत्तेति एवं भगवता वुत्ते । **हन्द च दानि मयं भन्तेति** एत्थ हन्दाति वचसायत्थे निपातो । सो हि गमनवचसायं कत्वा एवमाह । **बहुकिच्चाति** बलवकिच्चा । **बहुकरणीयाति** तस्सेव वेवचनं । **यस्सदानि त्वन्ति** यस्स इदानि त्वं महाराज गमनस्स कालं मज्जसि जानासि, तस्स कालं त्वमेव जानासीति वुत्तं होति । **पदक्खिणं कत्वा पक्कामीति** तिक्खत्तुं पदक्खिणं कत्वा दसनखसमोधानसमुज्जलं अज्जलिं सिरसि पतिट्टपेत्वा याव दस्सनविसयं भगवतो अभिमुखोव पटिक्कमित्वा दस्सनविजहनट्टानभूमियं पञ्चपतिट्टितेन वन्दित्वा पक्कामि ।

२५३. खतायं, भिक्खवे, राजाति खतो अयं, भिक्खवे, राजा । **उपहतायन्ति** उपहतो अयं । इदं वुत्तं होति — अयं, भिक्खवे, राजा खतो उपहतो भिन्नपतिट्टो जातो, तथानेन अत्तनाव अत्ता खतो, यथा अत्तनो पतिट्टा न जाताति । **विरजन्ति** रागरजादिविरहितं । रागमलादीनयेव विगतत्ता **वीतमलं** । **धम्मचक्खुन्ति** धम्मेसु वा चक्खुं, धम्ममयं वा चक्खुं, अज्जेसु ठानेसु तिण्णं मग्गानमेतं अधिवचनं । इध पन सोतापत्तिमग्गस्सेव । इदं वुत्तं होति — सचे इमिना पिता घातितो नाभविस्स, इदानि इधेवासने निसिन्नो सोतापत्तिमग्गं पत्तो अभविस्स, पापमित्तसंसग्गेन पनस्स अन्तरायो जातो । एवं सन्तेपि यस्मा अयं तथागतं उपसङ्कमित्वा रतनत्तयं सरणं गतो, तस्मा मम सासनमहन्तताय यथा नाम कोचि पुरिसस्स वधं कत्वा पुप्फमुट्ठिमत्तेन दण्डेन मुच्चेय्य, एवमेव लोहकुम्भियं निब्बत्तित्वा तिसवस्ससहस्सानि अधो पतन्तो हेट्ठिमतलं पत्वा तिसवस्ससहस्सानि उद्धं गच्छन्तो पुनपि उपरिमतलं पापुणित्वा मुच्चिस्सतीति इदम्पि किर भगवता वुत्तमेव, पाळियं पन न आरूळ्हं ।

इदं पन सुत्तं सुत्वा रज्जा कोचि आनिसंसो लद्धोति? महाआनिसंसो लद्धो । अयज्झि पितु मारितकालतो पट्टाय नेव रत्तिं न दिवा निदं लभति, सत्थारं पन उपसङ्कमित्वा इमाय मधुराय ओजवन्तिया धम्मदेसनाय सुतकालतो पट्टाय निदं लभि । तिण्णं रतनानं महासक्कारं अकासि । पोथुज्जनिकाय सद्भाय समन्नागतो नाम इमिना रज्जा सदिसो नाहोसि । अनागते पन **विजितावी नाम पच्चेकबुद्धो** हुत्वा परिनिब्बायिस्सतीति । इदमवोच भगवा । अत्तमना ते भिक्खू भगवतो भासितं अभिनन्दुन्ति ।

इति सुमङ्गलविलासिनिया दीघनिकायट्ठकथायं

सामज्जफलसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

३. अम्बट्टसुत्तवण्णना

अद्धानगमनवण्णना

२५४. एवं मे सुतं...पे०... कोसलेसूति अम्बट्टसुत्तं। तत्रायं अपुब्बपदवण्णना। कोसलेसूति कोसला नाम जानपदिनो राजकुमारा। तेसं निवासो एकोपि जनपदो रूळ्हीसदेन कोसलाति वुच्चति, तस्मिं कोसलेसु जनपदे। पोराना पनाहु — यस्मा पुब्बे महापनादं राजकुमारं नानानाटकादीनि दिस्वा सितमत्तम्पि अकरोन्तं सुत्वा राजा आह — “यो मम पुत्तं हसापेति, सब्बालङ्कारेन नं अलङ्करोमी”ति। ततो नङ्गलानिपि छडुत्वा महाजनकाये सन्निपतिते मनुस्सा सातिरेकानि सत्तवस्सानि नानाकीळायो दस्सेत्वापि तं हसापेतुं नासक्खिंसु, ततो सक्को देवराजा नाटकं पेसेसि, सो दिब्बनाटकं दस्सेत्वा हसापेसि। अथ ते मनुस्सा अत्तनो अत्तनो वसनोकासाभिमुखा पक्कमिंसु। ते पटिपथे मित्तसुहज्जादयो दिस्वा पटिसन्थारं करोन्ता — “कच्चि भो कुसलं, कच्चि भो कुसल”न्ति आहंसु। तस्मा तं “कुसल”न्ति वचनं उपादाय सो पदेसो कोसलाति वुच्चतीति।

चारिकं चरमानोति अद्धानगमनं गच्छन्तो। चारिका च नामेसा भगवतो दुविधा होति — तुरितचारिका च, अतुरितचारिका च। तत्थ दूरेपि बोधनेय्यपुग्गलं दिस्वा तस्स बोधनत्थाय सहसा गमनं **तुरितचारिका** नाम, सा महाकस्सपस्स पच्चुग्गमनादीसु दट्ठब्बा। भगवा हि महाकस्सपत्थेरं पच्चुग्गच्छन्तो मुहुत्तेन तिगावुत्तं मग्गं अगमासि। आळवकस्सत्थाय तिसयोजनं, तथा अङ्गुलिमालस्स। पक्कुसातिस्स पन पञ्चचत्तालीसयोजनं। महाकप्पिनस्स वीसयोजनसत्तं। धनियस्सत्थाय सत्तयोजनसतानि अगमासि। धम्मसेनापतिनो सद्धिविहारिकस्स वनवासीतिस्ससामणेरस्स तिगावुताधिकं वीसयोजनसत्तं।

एकदिवसं किर थेरो — “तिस्ससामणेरस्स सन्तिकं, भन्ते, गच्छामी”ति आह। भगवा — “अहम्पि गमिस्सामी”ति वत्वा आयस्मन्तं आनन्दं आमन्तेसि — “आनन्द, वीसतिसहस्सानं छळभिज्जानं आरोचेहि, भगवा किर वनवासिस्स तिस्ससामणेरस्स सन्तिकं गमिस्सती”ति। ततो दुतियदिवसे वीसतिसहस्सखीणासवपरिवारो आकासे उप्पतित्वा वीसतियोजनसत्तमत्थके तस्स गोचरगामद्वारे ओतरित्वा चीवरं पारुपि। तं कम्मन्तं गच्छमाना मनुस्सा दिस्वा — “सत्था नो आगतो, मा कम्मन्तं अगमित्था”ति वत्वा आसनानि पञ्जपेत्वा यागुं दत्वा पातरासभत्तं करोन्ता — “कुहिं, भन्ते, भगवा गच्छती”ति दहरभिक्खू पुच्छिंसु। उपासका न भगवा अज्जत्थ गच्छति, इधेव तिस्ससामणेरस्स दस्सनत्थायागतोति। ते — “अम्हाकं कुलूपकस्स किर थेरस्स दस्सनत्थाय सत्था आगतो, नो वत नो थेरो ओरमत्तको”ति सोमनस्सजाता अहेसुं।

अथ खो भगवतो भत्तकिच्चपरियोसाने सामणरो गामे पिण्डाय चरित्वा — “उपासका, महाभिक्खुसङ्घो”ति पुच्छि। अथस्स ते “सत्था, भन्ते, आगतो”ति आरोचेसुं। सो भगवन्तं उपसङ्कमित्वा पिण्डपातेन आपुच्छि। सत्था तस्स पत्तं हत्थेन गहेत्वा — “अलं, तिस्स, निद्रितं भत्तकिच्च”न्ति आह। ततो उपज्झायं आपुच्छित्वा अत्तनो पत्तासने निसीदित्वा भत्तकिच्चमकासि। अथस्स भत्तकिच्चपरियोसाने सत्था मङ्गलं वत्वा निक्खमित्वा गामद्वारे ठत्वा — “कतरो ते, तिस्स, वसनट्ठानं गतमग्गो”ति आह। अयं भगवाति। मग्गं देसयमानो पुरतो याहि तिस्साति। भगवा किर सदेवकस्स लोकस्स मग्गदेसकोपि समानो सकले तिगावुते मग्गे ‘सामणेरं दट्ठुं लच्छामी’ति तं मग्गदेसकं अकासि।

सो अत्तनो वसनट्ठानं गन्त्वा भगवतो वत्तमकासि। अथ नं भगवा — “कतरो ते, तिस्स, चङ्कमो”ति पुच्छित्वा तत्थ गन्त्वा सामणेरस्स निसीदनपासाणे निसीदित्वा — “तिस्स, इमस्मिं ठाने सुखं वसी”ति पुच्छि। सो आह — “आम, भन्ते,

इमस्मिं ठाने वसन्तस्स सीहब्यग्घहत्थिमिगमोरादीनं सद्धं सुणतो अरज्जसज्जा उप्पज्जति, ताय सुखं वसामी”ति । अथ नं भगवा — “तिस्स, भिक्खुसङ्घं सन्निपातेहि, बुद्धदायज्जं ते दस्सामी”ति वत्वा सन्निपतिते भिक्खुसङ्घे उपसम्पादेत्वा अत्तनो वसनट्टानमेव अगमासीति । अयं **तुरितचारिका** नाम । यं पन गामनिगमपटिपाटिया देवसिकं योजनद्वियोजनवसेन पिण्डपातचरियादीहि लोकं अनुगणहन्तस्स गमनं, अयं **अतुरितचारिका** नाम ।

इमं पन चारिकं चरन्तो भगवा महामण्डलं, मज्झिमण्डलं, अन्तोमण्डलन्ति इमेसं तिण्णं मण्डलानं अज्जतरस्मिं चरति । तत्थ महामण्डलं नवयोजनसतिकं, मज्झिमण्डलं छयोजनसतिकं, अन्तोमण्डलं तियोजनसतिकं । यदा महामण्डले चारिकं चरितुकामो होति, महापवारणाय पवारेत्वा पाटिपददिवसे महाभिक्खुसङ्घपरिवारो निक्खमति । समन्ता योजनसतं एककोलाहलं होति । पुरिमं पुरिमं आगता निमन्तेतुं लभन्ति । इतरेसु द्वीसु मण्डलेसु सक्कारो महामण्डले ओसरति । तत्थ भगवा तेसु तेसु गामनिगमेसु एकाहं द्वीहं वसन्तो महाजनं आमिसप्पटिग्गहेन अनुगणहन्तो धम्मदानेन चस्स विवट्टसन्निस्सितं कुसलं वट्ठेन्तो नवहि मासेहि चारिकं परियोसापेति । सचे पन अन्तोवस्से भिक्खून् समथविपस्सना तरुणा होन्ति, महापवारणाय अपवारेत्वा पवारणासङ्गहं दत्वा कत्तिकपुण्णमायं पवारेत्वा मिगसिरस्स पठमपाटिपददिवसे महाभिक्खुसङ्घपरिवारो निक्खमित्वा मज्झिममण्डले ओसरति । अज्जेनपि कारणेन मज्झिममण्डले चारिकं चरितुकामो चतुमासं वसित्वाव निक्खमति । वुत्तनयेनेव इतरेसु द्वीसु मण्डलेसु सक्कारो मज्झिममण्डले ओसरति । भगवा पुरिमनयेनेव लोकं अनुगणहन्तो अट्ठहि मासेहि चारिकं परियोसापेति । सचे पन चतुमासं वुत्थवस्सस्सापि भगवतो वेनेय्यसत्ता अपरिपक्किन्द्रिया होन्ति, तेसं इन्द्रियपरिपाकं आगमयमानो अपरम्पि एकमासं वा द्वितिचतुमासं वा तत्थेव वसित्वा महाभिक्खुसङ्घपरिवारो निक्खमति । वुत्तनयेनेव इतरेसु द्वीसु मण्डलेसु सक्कारो अन्तोमण्डले ओसरति । भगवा पुरिमनयेनेव लोकं अनुगणहन्तो सत्तहि वा छहि वा पच्चहि वा चतूहि वा मासेहि चारिकं परियोसापेति । इति इमेसु तीसु मण्डलेसु यत्थ कत्थचि चारिकं चरन्तो न चीवरादिहेतु चरति । अथ खो ये दुग्गतबालजिण्णव्याधिता, ते कदा तथागतं आगन्त्वा पस्सिस्सन्ति । मयि पन चारिकं चरन्ते महाजनो तथागतस्स दस्सनं लभिस्सति । तत्थ केचि चित्तानि पसादेस्सन्ति, केचि मालादीहि पूजेस्सन्ति, केचि कटच्छुभिक्खं दस्सन्ति, केचि मिच्छादस्सनं पहाय सम्मादिट्ठिका भविस्सन्ति । तं नेसं भविस्सति दीघरत्तं हिताय सुखायाति । एवं लोकानुकम्पकाय चारिकं चरति ।

अपि च चतूहि कारणेहि बुद्धा भगवन्तो चारिकं चरन्ति, जङ्घविहारवसेन सरीरफासुकत्थाय, अत्थुप्पत्तिकालाभिकङ्कनत्थाय, भिक्खून् सिक्खापदपञ्चापनत्थाय, तत्थ तत्थ परिपाकगतिन्द्रिये बोधनेय्यसत्ते बोधनत्थायाति । अपरेहिपि चतूहि कारणेहि बुद्धा भगवन्तो चारिकं चरन्ति बुद्धं सरणं गच्छिस्सन्तीति वा, धम्मं, सङ्घं सरणं गच्छिस्सन्तीति वा, महता धम्मवस्सेन चतस्सो परिसा सन्तप्पेस्सामीति वा । अपरेहिपि पच्चहि कारणेहि बुद्धा भगवन्तो चारिकं चरन्ति पाणातिपाता विरमिस्सन्तीति वा, अदिन्नादाना, कामेसुमिच्छाचारा, मुसावादा, सुरामेरयमज्जपमादट्टाना विरमिस्सन्तीति वा । अपरेहिपि अट्ठहि कारणेहि बुद्धा भगवन्तो चारिकं चरन्ति — पठमं ज्ञानं पटिलभिस्सन्तीति वा, दुतियं ज्ञानं...पे०... नेवसज्जानासज्जायतनसमापत्तिं पटिलभिस्सन्तीति वा । अपरेहिपि अट्ठहि कारणेहि बुद्धा भगवन्तो चारिकं चरन्ति — सोतापत्तिमगं अधिगमिस्सन्तीति वा, सोतापत्तिफलं...पे०... अरहत्तफलं सच्छिकरिस्सन्तीति वाति । अयं अतुरितचारिका, इध चारिकाति अधिप्पेता । सा पनेसा दुविधा होति — अनिबद्धचारिका च निबद्धचारिका च । तत्थ यं गामनिगमनगरपटिपाटिवसेन चरति, अयं अनिबद्धचारिका नाम । यं पनेकस्सेव बोधनेय्यसत्तस्सत्थाय गच्छति, अयं निबद्धचारिका नाम । एसा इध अधिप्पेता ।

तदा किर भगवतो पच्छिमयामकिच्चपरियोसाने दससहस्सिलोकधातुया जाणजालं पत्थरित्वा बोधनेय्यबन्धवे

ओलोकेन्तस्स पोक्खरसातिब्राह्मणो सब्बञ्जुतञ्जाणजालस्स अन्तो पविट्ठो । अथ भगवा अयं ब्राह्मणो मय्हं जाणजाले पञ्जायति, “अत्थि नु ख्वस्स उपनिस्सयो”ति वीमंसन्तो सोतापत्तिमग्गस्स उपनिस्सयं दिस्वा — “एसो मयि एतं जनपदं गते लक्खणपरियेसनत्थं अम्बट्ठं अन्तेवासिं पहिणिस्सति, सो मया सद्धिं वादपटिवादं कत्वा नानप्पकारं असब्भिवाक्यं वक्खति, तमहं दमेत्वा निब्बिसेवनं करिस्सामि । सो आचरियस्स कथेस्सति, अथस्साचरियो तं कथं सुत्वा आगम्म मम लक्खणानि परियेसिस्सति, तस्साहं धम्मं देसेस्सामि । सो देसनापरियोसाने सोतापत्तिफले पतिट्ठहिस्सति । देसना महाजनस्स सफला भविस्सती”ति पञ्चभिक्षुसतपरिवारो तं जनपदं पटिप्पन्नो । तेन वुत्तं — “कोसलेसु चारिकं चरमानो महता भिक्षुसङ्घेन सद्धिं पञ्चमत्तेहि भिक्षुसतेही”ति ।

येन इच्छानङ्गलन्ति येन दिसाभागेन इच्छानङ्गलं अवसरितब्बं । यस्मिं वा पदेसे इच्छानङ्गलं । इज्झानङ्गलन्तिपि पाठो । तदवसरीति तेन अवसरि, तं वा अवसरि । तेन दिसाभागेन गतो, तं वा पदेसं गतोति अत्थो । इच्छानङ्गले विहरति इच्छानङ्गलवनसण्डेति इच्छानङ्गलं उपनिस्साय इच्छानङ्गलवनसण्डे सीलखन्धावारं बन्धित्वा समाधिकोन्तं उस्सापेत्वा सब्बञ्जुतञ्जाणसरं परिवत्तयमानो धम्मराजा यथाभिरुचितेन विहारेन विहरति ।

पोक्खरसातिवत्थुवण्णना

२५५. तेन खो पन समयेनाति येन समयेन भगवा तत्थ विहरति, तेन समयेन, तस्मिं समयेति अयमत्थो । ब्रह्मं अणतीति ब्राह्मणो, मन्ते सज्जायतीति अत्थो । इदमेव हि जातिब्राह्मणानं निरुत्तिवचनं । अरिया पन बाहितपापत्ता ब्राह्मणाति वुच्चन्ति । पोक्खरसातीति इदं तस्स नामं । कस्मा पोक्खरसातीति वुच्चति । तस्स किर कायो सेतपोक्खरसदिसो, देवनगरे उस्सापितरजततोरणं विय सोभति । सीसं पनस्स काळवण्णं इन्दनीलमणिमयं विय । मस्सुपि चन्दमण्डले काळमेघराजि विय खायति । अक्खीनि नीलुप्पलसदिसानि । नासा रजतपनाळिका विय सुवट्ठिता सुपरिसुद्धा । हत्थपादतलानि चेव मुखद्वारज्ज कतलाखारसपरिकम्मं विय सोभति, अतिविय सोभग्गप्पत्तो ब्राह्मणस्स अत्तभावो । अराजके ठाने राजानं कातुं युत्तमिमं ब्राह्मणं । एवमेस सस्सिरिको । इति नं पोक्खरसदिसत्ता पोक्खरसातीति सज्जानन्ति ।

अयं पन कस्सपसम्मासम्बुद्धकाले तिण्णं वेदानं पारगू दसबलस्स दानं दत्वा धम्मदेसनं सुत्वा देवलोके निब्बत्ति । सो ततो मनुस्सलोकमागच्छन्तो मातुकुच्छिवासं जिगुच्छित्वा हिमवन्तपदेसे महासरे पदुमगब्भे निब्बत्ति । तस्स च सरस्स अविदूरे तापसो पण्णसालाय वसति । सो तीरे ठितो तं पदुमं दिस्वा — “इदं पदुमं अवसेसपदुमेहि महन्ततरं । पुप्फितकाले नं गहेस्सामी”ति चिन्तेसि । तं सत्ताहेनापि न पुप्फति । तापसो कस्मा नु खो इदं सत्ताहेनापि न पुप्फति । हन्द नं गहेस्सामीति ओतरित्वा गण्हि । तं तेन नाळतो छिन्नमत्तयेव पुप्फितं । अथस्सब्भन्तरे सुवण्णचुण्णपिज्जरं विय रजतबिम्बकं पदुमरेणुपिज्जरं सेतवण्णं दारकं अद्दस । सो महापुज्जो एस भविस्सति । हन्द नं पटिजग्गामीति पण्णसालं नेत्वा पटिजगित्वा सत्तवस्सकालतो पट्टाय तयो वेदे उग्गण्हापेसि । दारको तिण्णं वेदानं पारं गन्त्वा पण्डितो ब्यत्तो जम्बुदीपे अग्गब्राह्मणो अहोसि । सो अपरेन समयेन रज्जो कोसलस्स सिप्पं दस्सेसि । अथस्स सिप्पे पसन्नो राजा उक्कट्ठं नाम महानगरं ब्रह्मदेय्यं अदासि । इति नं पोक्खरे सयितत्ता पोक्खरसातीति सज्जानन्ति ।

उक्कट्ठं अज्झावसतीति उक्कट्ठनामके नगरे वसति । अभिभवित्वा वा आवसति । तस्स नगरस्स सामिको हुत्वा याय मरियादाय तत्थ वसितब्बं, ताय मरियादाय वसि । तस्स किर नगरस्स वत्थुं उक्का ठपेत्वा उक्कासु जलमानासु अग्गहेसुं, तस्मा तं उक्कट्ठन्ति वुच्चति । ओक्कट्ठन्तिपि पाठो, सोयेवत्थो । उपसग्गवसेन पनेत्थ भुम्मत्थे उपयोगवचनं वेदितब्बं । तस्स अनुपयोगत्ता च सेसपदेसु । तत्थ लक्खणं सद्दसत्थतो परियेसितब्बं ।

सत्तुस्सदन्ति सत्तेहि उस्सदं, उस्सन्नं बहुजनं आकिण्णमनुस्सं ।

पोसावनियहत्थिअस्समोरमिगादिअनेकसत्तसमाकिण्णज्जाति अत्थो । यस्मा पनेतं नगरं बहि आविज्झित्वा जातेन हत्थिअस्सादीनं घासतिणेन चेव गेहच्छादनतिणेन च सम्पन्नं । तथा दारुकट्टेहि चेव गेहसम्भारकट्टेहि च । यस्मा चस्सब्भन्तरे वट्टचतुरस्सादिसण्ठाना बहू पोक्खरणिyo जलजकुसुमविचित्तानि च बहूनि अनेकानि तळाकानि उदकस्स निच्चभरितानेव होन्ति, तस्मा **सतिणकट्टोदकन्ति** वुत्तं । सह धज्जेनाति **सधज्जं** पुब्बण्णापरण्णादिभेदं बहुधज्जसन्निचयन्ति अत्थो । एत्तावता यस्मिं नगरे ब्राह्मणो सेतच्छत्तं उस्सापेत्वा राजलीलाय वसति, तस्स समिद्धिसम्पत्ति दीपिता होति ।

राजतो लद्धं भोगं **राजभोगं** । केन दिन्नन्ति चे? रज्जा पसेनदिना कोसलेन दिन्नं । **राजदायन्ति** रज्जो दायभूतं, दायज्जन्ति अत्थो । **ब्रह्मदेय्यन्ति** सेट्टदेय्यं, छत्तं उस्सापेत्वा राजसङ्घेपेन भुज्जितव्वन्ति अत्थो । अथ वा **राजभोगन्ति** सब्बं छेज्जभेज्जं अनुसासन्तेन नदीतित्थपब्बतादीसु सुद्धं गणहन्तेन सेतच्छत्तं उस्सापेत्वा रज्जा हुत्वा भुज्जितव्वं । रज्जा पसेनदिना कोसलेन दिन्नं राजदायन्ति एत्थ तं नगरं रज्जा दिन्नत्ता **राजदायं** दायकराजदीपनत्थं पनस्स “**रज्जा पसेनदिना कोसलेन दिन्नं**”न्ति इदं वुत्तं । **ब्रह्मदेय्यन्ति** सेट्टदेय्यं । यथा दिन्नं न पुन गहेतव्वं होति, निस्सट्ठं परिच्चत्तं । एवं दिन्नन्ति अत्थो ।

अस्सोसीति सुणि उपलब्धि, सोतद्वारसम्पत्तवचननिग्घोसानुसारेण अज्जासि । **खोति** अवधारणत्थे पदपूरणमत्ते वा निपातो । तत्थ अवधारणत्थेन अस्सोसि एव, नास्स कोचि सवनन्तरायो अहोसीति अयमत्थो वेदितव्वो । पदपूरणेन पन पदव्यञ्जनसिलिट्ठतामत्तमेव ।

इदानीं यमत्थं ब्राह्मणो पोक्खरसाति अस्सोसि, तं पकासेन्तो — “समणो खलु भो गोतमो”तिआदिमाह । तत्थ समितपापत्ता **समणोति** वेदितव्वो । वुत्तज्हेतं — “समितास्स होन्ति पापका अकुसला धम्मा”तिआदि (म० नि० १.४३४) । भगवा च अनुत्तरेण अरियमग्गेण समितपापो । तेनस्स यथाभूतगुणाधिगतमेतं नामं, यदिदं समणोति । **खलूति** अनुस्सवनत्थे निपातो । **भोति** ब्राह्मणजातिसमुदागतं आलपनमत्तं । वुत्तम्पि चेत्तं — “भोवादी नाम सो होति, सचे होति सकिञ्चनो”ति (ध० प० ५५) । **गोतमोति** भगवन्तं गोत्तवसेन परिकित्तेति । तस्मा समणो खलु भो गोतमोति एत्थ समणो किर भो गोतमगोत्तोति एवमत्थो दट्ठव्वो ।

सक्यपुत्तोति इदं पन भगवतो उच्चाकुलपरिदीपनं । **सक्यकुला पब्बजितोति** सद्धापब्बजितभावपरिदीपनं । केनचि पारिजुज्जेण अनभिभूतो अपरिक्खीणंयेव तं कुलं पहाय सद्धाय पब्बजितोति वुत्तं होति । ततो परं वुत्तत्थमेव । तं **खो पनाति**आदि सामज्जफले वुत्तमेव । **साधु खो पनाति** सुन्दरं खो पन । अत्थावहं सुखावहन्ति वुत्तं होति । **तथारूपानं अरहन्ति** यथारूपो सो भवं गोतमो, एवरूपानं यथाभूतगुणाधिगमेन लोके अरहन्तोति लद्धसद्धानं अरहतं । **दस्सनं होतीति** पसादसोम्मानि अक्खीनि उम्मीलेत्वा दस्सनमत्तम्पि साधु होतीति, एवं अज्झासयं कत्वा ।

अम्बट्टमाणवकथा

२५६. अज्झायकोति इदं — “न दानिमे ज्ञायन्ति, न दानिमे ज्ञायन्तीति खो, वासेट्ठ, अज्झायका अज्झायका त्वेव ततियं अक्खरं उपनिब्बत्त”न्ति, एवं पठमकप्पिककाले ज्ञानविरहितानं ब्राह्मणानं गरहवचनं । इदानीं पन तं अज्झायकीति अज्झायको । मन्ते परिवर्त्तेतीति इमिना अत्थेन पसंसावचनं कत्वा वोहरन्ति । मन्ते धारेतीति **मन्तधरो** ।

तिण्णं वेदानन्ति इरुवेदयजुवेदसामवेदानं । ओडुपहतकरणवसेन पारं गतोति **पारगू** । सह निघण्डुना च केटुभेन च **सनिघण्डुकेटुभानं** । **निघण्डू**ति निघण्डुरुक्खादीनं वेवचनपकासकं सत्थं । **केटुभन्ति** किरियाकप्पविकप्पो कवीनं उपकारावहं सत्थं । सह अक्खरप्पभेदेन **साक्खरप्पभेदानं** । **अक्खरप्पभेदो**ति सिक्खा च निरुत्ति च । **इतिहासपञ्चमानन्ति** आथब्बणवेदं चतुत्थं कत्वा इतिह आस, इतिह आसाति ईदिसवचनपटिसंयुत्तो पुराणकथासङ्घातो इतिहासो पञ्चमो एतेसन्ति इतिहासपञ्चमा, तेसं इतिहासपञ्चमानं वेदानं ।

पदं तदवसेसञ्च ब्याकरणं अधीयति वेदेति चाति **पदको वेय्याकरणो** । लोकायतं वुच्चति वितण्डवादसत्थं । **महापुरिसलक्खणन्ति** महापुरिसानं बुद्धादीनं लक्खणदीपकं द्वादससहस्सगन्थपमाणं सत्थं । यत्थ सोळससहस्सगाथापरिमाणा बुद्धमन्ता नाम अहेसुं, येसं वसेन इमिना लक्खणेन समन्नागता बुद्धा नाम होन्ति, इमिना पच्चेकबुद्धा, इमिना द्वे अग्गसावका, असीति महासावका, बुद्धमाता, बुद्धपिता, अग्गुपट्टाको, अग्गुपट्टायिका, राजा चक्कवत्तीति अयं विसेसो पञ्जायति ।

अनवयोति इमेसु लोकायतमहापुरिसलक्खणेषु अनूतो परिपूरकारी, अवयो न होतीति वुत्तं होति । अवयो नाम यो तानि अत्थतो च गन्थतो च सन्धारेतुं न सक्कोति । **अनुज्जातपटिज्जातो**ति अनुज्जातो चेव पटिज्जातो च । आचरियेनस्स “यं अहं जानामि, तं त्वं जानासी”तिआदिना अनुज्जातो । “आम आचरिया”ति अत्तना तस्स पटिवचनदानपटिज्जाय पटिज्जातोति अत्थो । कतरस्मिं अधिकारे? सके आचरियके तेविज्जके पावचने । एस किर ब्राह्मणो चिन्तेसि “इमस्मिं लोके ‘अहं बुद्धो, अहं बुद्धो’ति उग्गतस्स नामं गहेत्वा बहू जना विचरन्ति । तस्मा न मे अनुस्सवमत्तेनेव उपसङ्कमितुं युत्तं । एकच्चज्झि उपसङ्कमन्तस्स अपक्कमनम्मि गरु होति, अनत्थोपि उप्पज्जति । यन्नूनाहं मम अन्तेवासिकं पेसेत्वा — ‘बुद्धो वा, नो वा’ति जानित्वाव उपसङ्कमेय्य”न्ति, तस्मा माणवं आमन्तेत्वा अयं तातातिआदिमाह ।

२५७. तं भवन्तन्ति तस्स भोतो गोतमस्स । **तथा सन्तं येवा**ति तथा सतोयेव । इधापि हि इत्थम्भूताख्यानत्थवसेनेव उपयोगवचनं ।

२५८. यथा कथं पनाहं, भो, तन्ति एत्थ कथं पनाहं भो तं भवन्तं गोतमं जानिस्सामि, यथा सक्का सो जातुं, तथा मे आचिक्खाहीति अत्थो । **यथा**ति वा निपातमत्तमेवेतं । **कथन्ति** अयं आकारपुच्छा । केनाकारेनाहं तं भवन्तं गोतमं जानिस्सामीति अत्थो । एवं वुत्ते किर नं उपज्झायो “किं त्वं, तात, पथवियं ठितो, पथविं न पस्सामीति विय; चन्दिमसूरियानं ओभासे ठितो, चन्दिमसूरिये न पस्सामीति विय वदसी”तिआदीनि वत्वा जाननाकारं दस्सेन्तो आगतानि खो, तातातिआदिमाह ।

तत्थ **मन्तेसू**ति वेदेसु । तथागतो किर उप्पज्जिस्सतीति पटिकच्चेव सुद्धावासा देवा वेदेसु लक्खणानि पक्खिपित्वा बुद्धमन्ता नामेतेति ब्राह्मणवेसेनेव वेदे वाचेन्ति । तदनुसारेण महसक्खा सत्ता तथागतं जानिस्सन्तीति । तेन पुब्बे वेदेसु महापुरिसलक्खणानि आगच्छन्ति । परिनिब्बुते पन तथागते अनुक्कमेन अन्तरधायन्ति । तेनेतरहि नत्थीति । **महापुरिसस्सा**ति पणिधिसमादानजाणकरुणादिगुणमहतो पुरिसस्स । **द्वेयेव गतियो**ति द्वेयेव निट्ठा । कामज्जायं गतिसद्दो “पञ्च खो इमा, सारिपुत्त, गतियो”तिआदीसु (म० नि० १.१५३) भवभेदे वत्तति । “गति मिगानं पवन”न्तिआदीसु (परि० ३९९) निवासट्ठाने । “एवं अधिमत्तगतिमन्तो”तिआदीसु पञ्जायं । “गतिगत”न्तिआदीसु विसटभावे । इध पन निट्ठायं वत्ततीति वेदितब्बो ।

तत्थ किञ्चापि येहि लक्खणेहि समन्नागतो राजा चक्कवत्ती होति, न तेहेव बुद्धो होति; जातिसामञ्जसो पन तानियेव तानीति वुच्चन्ति । तेन वुत्तं — “येहि समन्नागतस्सा”ति । **सचे अगारं अज्झावसतीति** यदि अगारे वसति । **राजा होति चक्कवत्तीति** चतूहि अच्छरियधम्मोहि, सङ्गहवत्थूहि च लोकं रञ्जनतो राजा, चक्करतनं वत्तेति, चतूहि सम्पत्तिचक्केहि वत्तेति, तेहि च परं वत्तेति, परहिताय च इरियापथचक्कानं वत्तो एतस्मिं अत्थीति चक्कवत्ती । एत्थ च राजाति सामञ्जं । चक्कवत्तीति विसेसं । धम्मेन चरतीति **धम्मिको** । जायेन समेन वत्ततीति अत्थो । धम्मेन रज्जं लभित्वा राजा जातोति **धम्मराजा** । परहितधम्मकरणेन वा **धम्मिको** । अत्तहितधम्मकरणेन **धम्मराजा** । चतुरन्ताय इस्सरोति **चातुरन्तो**, चतुसमुद्दन्ताय, चतुब्धिदीपविभूसिताय पथविया इस्सरोति अत्थो । अज्झत्तं कोपादिपच्चत्थिके बहिद्धा च सब्बराजानो विजेतीति **विजितावी** । **जनपदत्थावरियप्पत्तो**ति जनपदे धुवभावं थावरभावं पत्तो, न सक्का केनचि चालेतुं । जनपदो वा तम्हि थावरियप्पत्तो अनुयुत्तो सकम्मनिरतो अचलो असम्पवेधीति जनपदत्थावरियप्पत्तो ।

सेय्यथिदन्ति निपातो, तस्स चेतानि कतमानीति अत्थो । **चक्करतनन्ति** आदीसु चक्कज्ज, तं रतिजननट्टेन रतनज्जाति चक्करतनं । एस नयो सब्बत्थ । इमेसु पन रतनेसु अयं चक्कवत्तिराजा चक्करतनेन अजितं जिनाति, हत्थिअस्सरतनेहि विजिते यथासुखं अनुचरति, परिणायकरतनेन विजितमनुरक्खति, अवसेसेहि उपभोगसुखमनुभवति । पठमेन चस्स उस्साहसत्तियोगो, पच्छिमेन मन्तसत्तियोगो, हत्थिअस्सगहपतिरतनेहि पभुसत्तियोगो सुपरिपुण्णो होति, इत्थिमणिरतनेहि तिविधसत्तियोगफलं । सो इत्थिमणिरतनेहि भोगसुखमनुभवति, सेसेहि इस्सरियसुखं । विसेसतो चस्स पुरिमानि तीणि अदोसकुसलमूलजनितकम्मानुभावेन सम्पज्जन्ति, मज्झिमानि अलोभकुसलमूलजनितकम्मानुभावेन, पच्छिममेकं अमोहकुसलमूलजनितकम्मानुभावेनाति वेदितब्बं । अयमेत्थ सङ्खेपो । वित्थारो पन बोज्झङ्गसंयुत्ते रतनसुत्तस्स उपदेसतो गहेतब्बो ।

परोसहस्सन्ति अतिरेकसहस्सं । **सूराति** अभीरुकजातिका । **वीरङ्गरूपाति** देवपुत्तसदिसकाया । एवं ताव एके वण्णयन्ति । अयं पनेत्थ सब्भावो । **वीराति** उत्तमसूरा वुच्चन्ति, वीरानं अङ्गं वीरङ्गं, वीरकारणं वीरियन्ति वुत्तं होति । वीरङ्गरूपं एतेसन्ति **वीरङ्गरूपा**, वीरियमयसरीरा वियाति वुत्तं होति । **परसेनप्पमद्वनाति** सचे पटिमुखं तिट्ठेय्य परसेना तं परिमद्वितुं समत्थाति अधिप्पायो । **धम्मेनाति** “पाणो न हन्तब्बो”ति आदिना पञ्चसीलधम्मेन । **अरहं होति सम्मासम्बुद्धो लोके विवट्टच्छदो**ति एत्थ रागदोसमोहमानदिट्ठिअविज्जादुच्चरितछदनेहि सत्तहि पटिच्छन्ने किलेसन्धकारे लोके तं छदनं विवट्टेत्वा समन्ततो सज्जातालोको हुत्वा ठितोति विवट्टच्छदो । तत्थ पठमेन पदेन पूजारहता । दुतियेन तस्सा हेतु, यस्मा सम्मासम्बुद्धोति, ततियेन बुद्धत्तहेतुभूता विवट्टच्छदता वुत्ताति वेदितब्बा । अथ वा विवट्टो च विवट्टच्छदो चाति विवट्टच्छदो, वट्टरहितो छदनरहितो चाति वुत्तं होति । तेन अरहं वट्टाभावेन, सम्मासम्बुद्धो छदनाभावेनाति एवं पुरिमपदद्वयस्सेव हेतुद्वयं वुत्तं होति, दुतियेन वेसारज्जेन चेत्य पुरिमसिद्धि, पठमेन दुतियसिद्धि, ततियचतुत्थेहि ततियसिद्धि होति । पुरिमज्ज धम्मचक्खुं, दुतियं बुद्धचक्खुं, ततियं समन्तचक्खुं साधेतीति वेदितब्बं । **त्वं मन्तानं पटिग्गहेताति** इमिनां स्स मन्तेसु सूरभावं जनेति ।

२५९. सोपि ताय आचरियकथाय लक्खणेसु विगतसम्मोहो एकोभासजाते विय बुद्धमन्ते सम्पस्समानो **एवं भोति** आह । तस्सत्थो — “यथा, भो, त्वं वदसि, एवं करिस्सामी”ति । **वळवारथमारुह्हाति** वळवायुत्तं रथं अभिरूहित्वा । ब्राह्मणो किर येन रथेन सयं विचरति, तमेव रथं दत्त्वा माणवं पेसेसि । माणवापि पोक्खरसातिस्सेव अन्तेवासिका । सो किर तेसं — “अम्बट्टेन सद्धिं गच्छथा”ति सज्जं अदासि ।

यावतिका यानस्स भूमीति यत्तकं सक्का होति यानेन गन्तुं, अयं यानस्स भूमि नाम । **याना पच्चोरोहित्वाति** अयानभूमिं, द्वारकोट्टकसमीपं गन्त्वा यानतो पटिओरोहित्वा ।

तेन खो पन समयेनाति यस्मिं समये अम्बट्टो आरामं पाविसि । तस्मिं पन समये, ठितमज्झनिकसमये । कस्मा पन तस्मिं समये चङ्कमन्तीति? पणीतभोजनपच्चयस्स थिनमिद्धस्स विनोदनत्थं, दिवापधानिका वा ते । तादिसानज्झि पच्छाभत्तं चङ्कमित्वा न्हायित्वा सरीरं उतुं गाहापेत्वा निसज्ज समणधम्मं करोन्तानं चित्तं एकगं होति । **येन ते भिक्खूति** सो किर — “कुहिं समणो गोतमो”ति परिवेणतो परिवेणं अनागन्त्वा “पुच्छित्वाव पविसिस्सामी”ति विलोकेन्तो अरज्जहत्थी विय महाचङ्कमे चङ्कममाने पंसुकूलिके भिक्खू दिस्वा तेसं सन्तिकं अगमासि । तं सन्धाय **येन ते भिक्खूति** आदि वुत्तं । **दस्सनायाति** दट्ठं, पस्सितुकामा हुत्वाति अत्थो ।

२६०. अभिज्जातकोलज्जोति पाकटकुलजो । तदा किर जम्बुदीपे अम्बट्टकुलं नाम पाकटकुलमहोसि । **अभिज्जातस्साति** रूपजातिमन्तकुलापदेसेहि पाकटस्स । **अगरूति** अभारिको । यो हि अम्बट्टं जापेतुं न सक्कुण्येय्य, तस्स तेन सद्धिं कथासल्लापो गरु भवेय्य । भगवतो पन तादिसानं माणवानं सतेनापि सहस्सेनापि पज्जं पुट्टस्स विस्सज्जने दन्धायितत्तं नत्थीति मज्जमाना — “अगरु खो पना”ति चिन्तयिंसु । **विहारोति** गन्धकुटिं सन्धाय आहंसु ।

अतरमानोति अतुरितो, सणिकं पदप्पमाणट्टाने पदं निक्खिपन्तो वत्तं कत्वा सुसम्मट्ठं मुत्तादलसिन्दुवारसन्थरसदिसं वालिकं अविनासेन्तोति अत्थो । **आळिन्दन्ति** पमुखं । **उक्कासित्वाति** उक्कासितसट्ठं कत्वा । **अगगळन्ति** द्वारकवाटं । **आकोटेहीति** अगगखेहि सणिकं कुञ्चिकच्छिदसमीपे आकोटेहीति वुत्तं होति । द्वारं किर अतिउपरि अमनुस्सा, अतिहेट्टा दीघजातिका कोटेन्ति । तथा अनाकोटेत्वा मज्झे छिदसमीपे कोटेतब्बन्ति इदं द्वाराकोटनवत्तन्ति दीपेन्ता वदन्ति ।

२६१. विवरि भगवा द्वारन्ति न भगवा उट्ठाय द्वारं विवरि । विवरियतूति पन हत्थं पसारेसि । ततो “भगवा तुम्हेहि अनेकासु कप्पकोटीसु दानं ददमानेहि न सहत्था द्वारविवरणकम्मं कत”न्ति सयमेव द्वारं विवटं । तं पन यस्मा भगवतो मनेन विवटं, तस्मा विवरि भगवा द्वारन्ति वत्तुं वट्ठति ।

भगवता सद्धिं सम्मोदिसूति यथा खमनीयादीनि पुच्छन्तो भगवा तेहि, एवं तेपि भगवता सद्धिं समप्पवत्तमोदा अहेसुं । सीतोदकं विय उण्होदकेन सम्मोदितं एकीभावं अगमंसु । याय च “कच्चि, भो गोतम, खमनीयं; कच्चि यापनीयं, कच्चि भोतो च गोतमस्स सावकानज्ज अप्पाबाधं, अप्पातङ्कं, लहुट्टानं, बलं, फासुविहारो”ति आदिकाय कथाय सम्मोदिसु, तं पीतिपामोज्जसङ्घातसम्मोदजननतो सम्मोदितुं युत्तभावतो च सम्मोदनीयं, अत्थब्यज्जनमधुरताय सुचिरमि कालं सारेतुं निरन्तरं पवत्तेतुं अरहभावतो सरितब्बभावतो च सारणीयं । सुय्यमानसुखतो सम्मोदनीयं, अनुस्सरियमानसुखतो च सारणीयं । तथा व्यज्जनपरिसुद्धताय सम्मोदनीयं, अत्थपरिसुद्धताय सारणीयं । एवं अनेकेहि परियायेहि सम्मोदनीयं कथं सारणीयं वीतिसारेत्वा परियोसापेत्वा निट्टपेत्वा एकमन्तं निसीदिसु ।

अम्बट्टो पन माणवोति सो किर भगवतो रूपसम्पत्तिं चित्तप्पसादमत्तम्पि अकत्वा “दसबलं अपसादेस्सामी”ति उदरे बद्धसाटकं मुञ्चित्वा कण्ठे ओलम्बेत्वा एकेन हत्थेन दुस्सकण्णं गहेत्वा चङ्कमं अभिरूहित्वा कालेन बाहुं, कालेन उदरं, कालेन पिट्ठिं दस्सेन्तो, कालेन हत्थविकारं, कालेन भमुकविकारं करोन्तो, “कच्चि ते भो, गोतम, धातुसमता, कच्चि भिक्खाहारेन न किलमथ, अकिलमथाकारोयेव पन ते पज्जायति; थूलानि हि ते अङ्गपच्चङ्गानि, पासादिकत्थ गतगतट्टाने. ‘ते बहुजना राजपब्बजितोति च बुद्धो’ति च उप्पन्नबहुमाना पणीतं ओजवन्तमाहारं देन्ति । पस्सथ, भो, गेहं, चित्तसाला

विय, दिब्बपासादो विय । इमं मज्जं पस्सथ, बिम्बोहनं पस्सथ, किं एवरूपे ठाने वसन्तस्स समणधम्मं कातुं दुक्कर’न्ति एवरूपं उप्पण्डनकथं अनाचारभावसारणीयं कथेति, तेन वुत्तं — “अम्बट्ठो पन माणवो चङ्कमन्तोपि निसिन्नेन भगवता किञ्चि किञ्चि कथं सारणीयं वीतिसारेति, ठितोपि निसिन्नेन भगवता किञ्चि किञ्चि कथं सारणीयं वीतिसारेती”ति ।

२६२. अथ खो भगवाति अथ भगवा — “अयं माणवो हत्थं पसारेत्वा भवगं गहेतुकामो विय, पादं पसारेत्वा अवीचिं विचरितुकामो विय, महासमुदं तरितुकामो विय, सिनेरुं आरोहितुकामो विय च अट्टाने वायमति, हन्द, तेन सद्धिं मन्तेमी”ति अम्बट्ठं माणवं एतदवोच । **आचरियपाचरियेहीति** आचरियेहि च तेसं आचरियेहि च ।

पठमइब्भवादवण्णना

२६३. गच्छन्तो वाति एत्थ कामं तीसु इरियापथेसु ब्राह्मणो आचरियब्राह्मणेन सद्धिं सल्लपितुमरहति । अयं पन माणवो मानथद्धताय कथासल्लापं करोन्तो चत्तारोपि इरियापथे योजेस्सामीति “सयानो वा हि, भो गोतम, सयानेना”ति आह ।

ततो किर तं भगवा — “अम्बट्ठ, गच्छन्तस्स वा गच्छन्तेन, ठितस्स वा ठितेन, निसिन्नस्स वा निसिन्नेनाचरियेन सद्धिं कथा नाम सब्बाचरियेसु लब्धति । त्वं पन सयानो सयानेनाचरियेन सद्धिं कथेसि, किं ते आचरियो गोरूपं, उदाहु त्व”न्ति आह । सो कुञ्जित्वा — “ये च खो ते, भो गोतम, मुण्डका”तिआदिमाह । तत्थ मुण्डे मुण्डाति समणे च समणाति वत्तुं वट्टेय्य । अयं पन हीळेन्तो मुण्डका समणकाति आह । **इब्भाति** गहपतिका । **कण्हाति** कण्हा, काळकाति अत्थो । **बन्धुपादापच्चाति** एत्थ बन्धूति ब्रह्मा अधिप्पेतो । तज्झि ब्राह्मणा पितामहोति वोहरन्ति । पादानं अपच्चा पादापच्चा, ब्रह्मनो पिट्ठिपादतो जाताति अधिप्पायो । तस्स किर अयं लद्धि — ब्राह्मणा ब्रह्मनो मुखतो निक्खन्ता, खत्तिया उरतो, वेस्सा नाभितो, सुद्धा जाणुतो, समणा पिट्ठिपादतोति । एवं कथेन्तो च पनेस किञ्चापि अनियमेत्वा कथेति । अथ खो भगवन्तमेव वदामीति कथेति ।

अथ खो भगवा — “अयं अम्बट्ठो आगतकालतो पट्टाय मया सद्धिं कथयमानो मानमेव निस्साय कथेसि, आसीविसं गीवायं गणहन्तो विय, अग्गिक्खन्धं आलिङ्गन्तो विय, मत्तवारणं सोण्डाय परामसन्तो विय, अत्तनो पमाणं न जानाति । हन्द नं जानापेस्सामी”ति चिन्तेत्वा “अत्थिकवतो खो पन ते, अम्बट्ठ”तिआदिमाह । तत्थ आगन्त्वा कत्तब्बकिच्चसङ्घातो अत्थो, एतस्स अत्थीति अत्थिकं, तस्स माणवस्स चित्तं । अत्थिकमस्स अत्थीति अत्थिकवा, तस्स अत्थिकवतो तव इधागमनं अहोसीति अत्थो ।

खो पनाति निपातमत्तं । **यायेव खो पनत्थायाति** येनेव खो पनत्थेन । **आगच्छेय्याथाति** मम वा अज्जेसं वा सन्तिकं यदा कदाचि आगच्छेय्याथ । **तमेव अत्थन्ति** इदं पुरिसलिङ्गवसेनेव वुत्तं । **मनसि करेय्याथाति** चित्ते करेय्याथ । इदं वुत्तं होति — त्वं आचरियेन अत्तनो करणीयेन पेसितो, न अम्हाकं परिभवन्त्थाय, तस्मा तमेव किच्चं मनसि करोहीति । एवमस्स अज्जेसं सन्तिकं आगतानं वत्तं दस्सेत्वा माननिगण्हन्तं “अवुसितवायेव खो पना”तिआदिमाह । तस्सत्थो पस्सथ भो अयं अम्बट्ठो माणवो आचरियकुले अवुसितवा असिक्खितो अप्पस्सुतोव समानो । **वुसितमानीति** “अहं वुसितवा सिक्खितो बहुस्सुतो”ति अत्तानं मज्जति । एतस्स हि एवं फरुसवचनसमुदाचारे कारणं किमज्जत्र अवुसितत्ताति आचरियकुले असंवुद्धा असिक्खिता अप्पस्सुतायेव हि एवं वदन्तीति ।

२६४. कुपितोति कुद्धो । **अनत्तमनोति** असकमनो, किं पन भगवा तस्स कुज्झनभावं जत्वा एवमाह उदाहु अजत्वाति? जत्वा आहाति । कस्मा जत्वा आहाति? तस्स माननिम्मदनत्थं । भगवा हि अज्जासि — “अयं मया एवं वुत्ते कुज्झित्वा मम जातके अक्कोसिस्सति । अथस्साहं यथा नाम कुसलो भिसक्को दोसं उग्गिलेत्वा नीहरति, एवमेव गोत्तेन गोत्तं, कुलापदेसेन कुलापदेसं, उट्ठापेत्वा भवग्गप्पमाणेन विय उट्ठितं मानद्धजं मूले छेत्वा निपातेस्सामी”ति । **खुंसेन्तोति** घट्टेन्तो । **वम्भेन्तोति** हीळेन्तो । **पापितो भविस्सतीति** चण्डभावादिदोसं पापितो भविस्सति ।

चण्डाति माननिस्सितकोधयुत्ता । **फरुसाति** खरा । **लहुसाति** लहुका । अप्पकेनेव तुस्सन्ति वा दुस्सन्ति वा उदकपिट्टे अलाबुकटाहं विय अप्पकेनेव उप्पवन्ति । **भस्साति** बहुभाणिनो । सक्क्यानं मुखे विवटे अज्जस्स वचनोकासो नत्थीति अधिप्पायेनेव वदति । **समानाति** इदं सन्ताति पुरिमपदस्स वेवचनं । **न सक्करोन्तीति** न ब्राह्मणानं सुन्दरेनाकारेन करोन्ति । **न गरुं करोन्तीति** ब्राह्मणेसु गारवं न करोन्ति । **न मानेन्तीति** न मनेन पियायन्ति । **न पूजेन्तीति** मालादीहि नेसं पूजं न करोन्ति । **न अपचायन्तीति** अभिवादानादीहि नेसं अपचितिकम्मं नीचवुत्तिं न दस्सेन्ति तयिदन्ति तं इदं । **यदिमे सक्क्याति** यं इमे सक्क्या न ब्राह्मणे सक्करोन्ति...पे०... न अपचायन्ति, तं तेसं असक्कारकरणादि सब्बं न युत्तं, नानुलोमन्ति अत्थो ।

दुतियइब्भवादवण्णना

२६५. अपरद्धन्ति अपरज्झिंसु । **एकमिदाहन्ति** एत्थ इदन्ति निपातमत्तं । एकं अहन्ति अत्थो । **सन्धागारन्ति** रज्जअनुसासनसाला । **सक्क्याति** अभिसित्तराजानो । **सक्क्यकुमाराति** अनभिसित्ता । **उच्चेसूति** यथानुरूपेसु पल्लङ्कपीठकवेत्तासनफलकचित्तत्थरणादिभेदेसु । **सज्जग्घन्ताति** उप्पण्डनवसेन महाहसितं हसन्ता । **संकीळन्ताति** हसितमत्त करणअङ्गुलिसङ्घट्टनपाणिप्पहारदानादीनि करोन्ता । **ममज्जेव मज्जेति** एवमहं मज्जामि, ममज्जेव अनुहसन्ति, न अज्जन्ति ।

कस्मा पन ते एवमकंसूति? ते किर अम्बट्टस्स कुलवंसं जानन्ति । अयज्ज तस्मिं समये याव पादन्ता ओलम्बेत्वा निवत्थसाटकस्स एकेन हत्थेन दुस्सकण्णं गहेत्वा खन्धट्टिकं नामेत्वा मानमदेन मत्तो विय आगच्छति । ततो — “पस्सथ भो अम्हाकं दासस्स कण्हायनगोत्तस्स अम्बट्टस्स आगमनकारण”न्ति वदन्ता एवमकंसु । सोपि अत्तनो कुलवंसं जानाति । तस्मा “ममज्जेव मज्जे”ति तक्कयित्थ ।

आसनेनाति “इदमासनं, एत्थ निसीदाही”ति एवं आसनेन निमन्तनं नाम होति, तथा न कोचि अकासि ।

ततियइब्भवादवण्णना

२६६. लटुकिकाति खेतलेड्डूनं अन्तरेनिवासिनी खुद्दकसकुणिका । **कुलावकेति** निवासनट्टाने । **कामलापिनीति** यदिच्छकभाणिनी, यं यं इच्छति तं तं लपति, न तं कोचि हंसो वा कोज्जो वा मोरो वा आगन्त्वा “किं त्वं लपसी”ति निसेधेति । **अभिसज्जितुन्ति** कोधवसेन लगितुं ।

एवं वुत्ते माणवो — “अयं समणो गोतमो अत्तनो जातके लटुकिकसदिसे कत्वा अम्हे हंसकोज्जमोरसदिसे करोति, निम्मनो दानि जातो”ति मज्जमानो उत्तरि चत्तारो वण्णे दस्सेति ।

दासिपुत्तवादवण्णना

२६७. निम्मादेतीति निम्मादेति निम्माने करोति । **यंनूनाहन्ति** यदि पनाहं । “कण्हायनोहमस्मि, भो गोतमा”ति इदं किर वचनं अम्बट्ठो तिक्खत्तुं महासद्देन अवोच । कस्मा अवोच? किं असुद्धभावं न जानातीति? आम जानाति । जानन्तोपि भवपटिच्छन्नमेतं कारणं, तं अनेन न दिट्ठं । अपस्सन्तो महासमणो किं वक्खतीति मज्झमानो मानथद्धताय अवोच । **मातापेत्तिकन्ति** मातापितॄन् सन्तकं । **नामगोत्तन्ति** पण्णत्तिवसेन नामं, पवेणीवसेन गोत्तं । **अनुस्सरतोति** अनुस्सरन्तस्स कुलकोटिं सोधेन्तस्स । **अय्यपुत्ताति** सामिनो पुत्ता । **दासिपुत्तोति** घरदासियाव पुत्तो । तस्मा यथा दासेन सामिनो उपसङ्कमितब्बा, एवं अनुपसङ्कमन्तं तं दिस्वा सक्का अनुजग्घिसूति दस्सेति ।

इतो परं तस्स दासभावं सक्क्यानञ्च सामिभावं पकासेत्वा अत्तनो च अम्बट्ठस्स च कुलवंसं आहरन्तो सक्का खो पनातिआदिमाह । तत्थ **दहन्तीति** ठपेन्ति, ओक्काको नो पुब्बपुरिसोति, एवं करोन्तीति अत्थो । तस्स किर रज्जो कथनकाले उक्का विय मुखतो पभा निच्छरति, तस्मा तं “ओक्काको”ति सज्जानिसूति । **पब्बाजेसीति** नीहरि ।

इदानीं ते नामवसेन दस्सेन्तो — “ओक्कामुख”न्तिआदिमाह । तत्रायं अनुपुब्बी कथा — पठमकप्पिकानं किर रज्जो महासम्मत्तस्स रोजो नाम पुत्तो अहोसि । रोजस्स वररोजो, वररोजस्स कल्याणो, कल्याणस्स वरकल्याणो, वरकल्याणस्स मन्धाता, मन्धातुस्स वरमन्धाता, वरमन्धातुस्स उपोसथो, उपोसथस्स वरो, वरस्स उपवरो, उपवरस्स मघदेवो, मघदेवस्स परम्पराय चतुरासीतिखत्तियसहस्सानि अहेसुं । तेसं पच्छतो तयो ओक्काकवंसा अहेसुं । तेसु ततियओक्काकस्स पञ्च महेसियो अहेसुं — हत्था, चित्ता, जन्तु, जालिनी, विसाखाति । एकेकिस्सा पञ्चपञ्चइत्थिसतपरिवारा । सब्बजेद्वाय चत्तारो पुत्ता — ओक्कामुखो, करकण्डु, हत्थिनिको, सिनिसूरोति । पञ्च धीतरो — पिया, सुप्पिया, आनन्दा, विजिता, विजितसेनाति । इति सा नव पुत्ते विजायित्वा कालमकासि ।

अथ राजा अज्जं दहरिं अभिरूपं राजधीतरं आनेत्वा अग्गमहेसिद्वाने ठपेसि । सा जन्तुं नाम पुत्तं विजायि । अथ नं पञ्चमदिवसे अलङ्कित्वा रज्जो दस्सेसि । राजा तुट्ठो तस्सा वरं अदासि । सा जातकेहि सद्धिं मन्तेत्वा पुत्तस्स रज्जं याचि । राजा — “नस्स, वसलि, मम पुत्तानं अन्तरायं इच्छसी”ति तज्जेसि । सा पुनप्पुनं रहो राजानं परितोसेत्वा — “महाराज, मुसावादो नाम न वट्ठती”तिआदीनि वत्वा याचितियेव । अथ राजा पुत्ते आमन्तेसि — “अहं ताता, तुम्हाकं कनिट्ठं जन्तुकुमारं दिस्वा तस्स मातुया सहसा वरं अदासिं, सा पुत्तस्स रज्जं परिणामेतुं इच्छति । तुम्हे ठपेत्वा मङ्गलहत्थिं मङ्गलअस्सं मङ्गलरथञ्च यत्तके इच्छथ, तत्तके हत्थिअस्सरथे गहेत्वा गच्छथ । ममच्चयेन आगन्त्वा रज्जं करेय्याथा”ति, अट्ठहि अमच्चेहि सद्धिं उय्योजेसि ।

ते नानप्पकारं रोदित्वा कन्दित्वा — “तात, अम्हाकं दोसं खमथा”ति राजानञ्चेव राजोरोधे च खमापेत्वा, “मयम्पि भातूहि सद्धिं गच्छामा”ति राजानं आपुच्छित्वा नगरा निक्खन्ता भगिनियो आदाय चतुरङ्गिनिया सेनाय परिवुता नगरा निक्खमिसु । “कुमारा पितुअच्चयेन आगन्त्वा रज्जं कारेस्सन्ति, गच्छाम ने उपट्ठहामा”ति चिन्तेत्वा बहू मनुस्सा अनुबन्धिसु । पठमदिवसे योजनमत्ता सेना अहोसि, दुतिये द्वियोजनमत्ता, ततिये तियोजनमत्ता । कुमारा मन्तयिसु — “महा बलकायो, सचे मयं कज्जि सामन्तराजानं मदित्वा जनपदं गण्हेय्याम, सोपि नो नप्पसहेय्य । किं परेसं पीळाय कताय, महा अयं जम्बुदीपो, अरज्जे नगरं मापेस्सामा”ति हिमवन्ताभिमुखा गन्त्वा नगरवत्थुं परियेसिसु ।

तस्मिञ्च समये अम्हाकं बोधिसत्तो ब्राह्मणमहासालकुले निब्बत्तित्वा कपिलब्राह्मणो नाम हुत्वा निक्खम्म इसिपवब्बज्जं पब्बजित्वा हिमवन्तपस्से पोक्खरणिआ तीरे साकवनसण्डे पण्णसालं मापेत्वा वसति । सो किर भुम्मजालं नाम विज्जं जानाति, याय उद्धं असीतिहत्थे आकासे, हेट्ठा च भूमियम्पि गुणदोसं पस्सति । एतस्मिं पदेसे तिणगुम्बलता

दक्खिणावट्टा पाचीनाभिमुखा जायन्ति । सीहब्यग्घादयो मिंगसूकरे सप्पबिळारा च मण्डूकमूसिके अनुबन्धमाना तं पदेसं पत्वा न सक्कोन्ति ते अनुबन्धितुं । तेहि ते अञ्जदत्थु सन्तज्जिता निवत्तन्तियेव । सो — “अयं पथविया अगगपदेसो”ति जत्वा तत्थ अत्तनो पण्णसालं मापेसि ।

अथ ते कुमारे नगरवत्थुं परियेसमाने अत्तनो वसनोकासं आगते दिस्वा पुच्छित्वा तं पवत्तिं जत्वा तेसु अनुकम्पं जनेत्वा अवोच — “इमस्मिं पण्णसालद्वाने मापितं नगरं जम्बुदीपे अगगनगरं भविस्सति । एत्थ जातपुरिसेसु एकेको पुरिससतम्पि पुरिससहस्सम्पि अभिभवितुं सक्खिस्सति । एत्थ नगरं मापेथ, पण्णसालद्वाने रज्जो घरं करोथ । इमस्मिज्झि ओकासे ठत्वा चण्डालपुत्तोपि चक्कवत्तिबलेन अतिसेय्यो”ति । ननु, भन्ते, अय्यस्स वसनोकासोति? “मम वसनोकासो”ति मा चिन्तयित्थ । मय्हं एकपस्से पण्णसालं कत्वा नगरं मापेत्वा **कपिलवत्थु**न्ति नामं करोथा”ति । ते तथा कत्वा तत्थ निवासं कप्पेसुं ।

अथामच्चा — “इमे दारका वयप्पत्ता, सचे नेसं पिता सन्तिके भवेय्य, सो आवाहविवाहं करेय्य । इदानीं पन अम्हाकं भारो”ति चिन्तेत्वा कुमारेहि सद्धिं मन्तयिंसु । कुमारा अम्हाकं सदिसा खत्तियधीतरो नाम न पस्साम, नापि भगिनीनं सदिसे खत्तियकुमारके, असदिससंयोगे च नो उप्पन्ना पुत्ता मातितो वा पितितो वा अपरिसुद्धा जातिसम्भेदं पापुणिस्सन्ति । तस्मा मयं भगिनीहियेव सद्धिं संवासं रोचेमाति । ते जातिसम्भेदभयेन जेट्टकभगिनिं मातुद्वाने ठपेत्वा अवसेसाहि संवासं कप्पेसुं ।

तेसं पुत्तेहि च धीताहि च वड्डमानानं अपरेन समयेन जेट्टकभगिनिया कुट्टरोगो उदपादि, कोविळारपुप्फसदिसानि गत्तानि अहेसुं । राजकुमारा इमाय सद्धिं एकतो निसज्जद्वानभोजनादीनि करोन्तानम्पि उपरि अयं रोगो सङ्कमतीति चिन्तेत्वा एकदिवसं उय्यानकीळं गच्छन्ता विय तं याने आरोपेत्वा अरज्जं पविसित्वा भूमियं पोक्खरणिं खणापेत्वा तत्थ खादनीयभोजनीयेन सद्धिं तं पक्खिपित्वा घरसङ्केपेन उपरि पदरं पटिच्छादेत्वा पंसुं दत्वा पक्कमिंसु ।

तेन च समयेन रामो नाम बाराणसिराजा कुट्टरोगो नाटकित्थीहि च ओरोधेहि च जिगुच्छियमानो तेन संवेगेन जेट्टपुत्तस्स रज्जं दत्वा अरज्जं पविसित्वा तत्थ पण्णसालं मापेत्वा मूलफलानि परिभुज्जन्तो नचिरस्सेव अरोगो सुवण्णवण्णो हुत्वा इतो चितो च विचरन्तो महन्तं सुसिररुक्खं दिस्वा तस्सब्भन्तरे सोळसहत्थप्पमाणं ओकासं सोधेत्वा द्वारज्य वातपानज्य योजेत्वा निस्सेणिं बन्धित्वा तत्थ वासं कप्पेसि । सो अङ्गारकटाहे अग्गिं कत्वा रत्तिं मिंगसूकरादीनं सदे सुणन्तो सयति । सो — “असुकस्मिं पदेसे सीहो सहमकासि, असुकस्मिं ब्यग्घो”ति सल्लक्खेत्वा पभाते तत्थ गन्त्वा विघासमंसं आदाय पचित्वा खादति ।

अथेकदिवसं तस्मिं पच्चूससमये अग्गिं जालेत्वा निसिन्ने राजधीताय सरीरगन्धेन आगन्त्वा ब्यग्घो तस्मिं पदेसे पंसुं वियूहन्तो पदरे विवरमकासि, तेन च विवरेन सा ब्यग्घं दिस्वा भीता विस्सरमकासि । सो तं सद्दं सुत्वा — “इत्थिसद्दो एसो”ति च सल्लक्खेत्वा पातोव तत्थ गन्त्वा — “को एत्था”ति आह । मातुगामो सामीति । किं जातिकासीति? ओक्काकमहाराजस्स धीता सामीति । निक्खमाति? न सक्का सामीति । किं कारणाति? छविरोगो मे अत्थीति । सो सब्बं पवत्तिं पुच्छित्वा खत्तियमानेन अनिक्खमन्ति — “अहम्पि खत्तियो”ति अत्तनो खत्तियभावं जानापेत्वा निस्सेणिं दत्वा उद्धरित्वा अत्तनो वसनोकासं नेत्वा सयं परिभुत्तभेसज्जानियेव दत्वा नचिरस्सेव अरोगं सुवण्णवण्णं कत्वा ताय सद्धिं संवासं कप्पेसि । सा पठमसंवासेनेव गब्भं गण्हित्वा द्वे पुत्ते विजायि, पुनपि द्वेति, एवं सोळसक्खत्तुम्पि विजायि । एवं द्वत्तिस भातरो अहेसुं । ते अनुपुब्बेन वुड्ढिप्पत्ते पिता सब्बसिप्पानि सिक्खापेसि ।

अथैकदिवसं एको रामरञ्जो नगरवासी वनचरको पब्बते रतनानि गवेसन्तो राजानं दिस्वा सज्जानित्वा आह — “जानामहं, देव, तुम्हे”ति । ततो नं राजा सब्बं पवत्तिं पुच्छि । तस्मिंयेव च खणे ते दारका आगमिंसु । सो ते दिस्वा — “के इमे”ति आह । “पुत्ता मे”ति च वुत्ते तेसं मातिकवंसं पुच्छित्वा — “लब्धं दानि मे पाभत”न्ति नगरं गन्त्वा रञ्जो आरोचेसि । सो ‘पितरं आनयिस्सामी’ति चतुरङ्गिनिया सेनाय तत्थ गन्त्वा पितरं वन्दित्वा — “रज्जं, देव, सम्पटिच्छा”ति याचि । सो — “अलं, तात, न तत्थ गच्छामि, इधेव मे इमं रुक्खं अपनेत्वा नगरं मापेही”ति आह । सो तथा कत्वा तस्स नगरस्स कोलरुक्खं अपनेत्वा कतत्ता कोलनगरन्ति च ब्यग्घपथे कतत्ता ब्यग्घपथन्ति चाति द्वे नामानि आरोपेत्वा पितरं वन्दित्वा अत्तनो नगरं अगमासि ।

ततो वयप्पत्ते कुमारे माता आह — “ताता, तुम्हाकं कपिलवत्थुवासिनो सक्क्या मातुला सन्ति । मातुलधीतानं पन वो एवरूपं नाम केसग्गहणं होति, एवरूपं दुस्सग्गहणं । यदा ता न्हानतित्थं आगच्छन्ति, तदा गन्त्वा यस्स या रुच्चति, सो तं गण्हतू”ति । ते तथेव गन्त्वा तासु न्हत्वा सीसं सुक्खापयमानासु यं यं इच्छिंसु, तं तं गहेत्वा नामं सावेत्वा अगमिंसु । सक्क्यराजानो सुत्वा “होतु, भणे, अम्हाकं जातका एव ते”ति तुण्ही अहेसुं । अयं सक्क्यकोलियानं उप्पत्ति । एवं तेसं सक्क्यकोलियानं अज्जमज्जं आवाहविवाहं करोन्तानं याव बुद्धकाला अनुपच्छिन्नोव वंसो आगतो । तत्थ भगवा सक्क्यवंसं दस्सेतुं — “ते रट्टस्मा पब्बाजिता हिमवन्तपस्से पोक्खरणिा तीरे”ति आदिमाह । तत्थ **सम्मन्ती**ति वसन्ति । **सक्क्या वत भोति** रट्टस्मा पब्बाजिता अरञ्जे वसन्तापि जातिसम्भेदमकत्वा कुलवंसं अनुरक्खितुं सक्क्या, समत्था, पटिबलाति अत्थो । **तदग्गेति** तं अगं कत्वा, ततो पट्टयाति अत्थो । **सो च नेसं पुब्बपुरिसो**ति सो ओक्काको राजा एतेसं पुब्बपुरिसो । नत्थि एतेसं गहपतिवंसेन सम्भेदमत्तम्पीति ।

एवं सक्क्यवंसं पकासेत्वा इदानि अम्बट्टवंसं पकासेन्तो — “रञ्जो खो पना”ति आदिमाह । **कण्हं नाम जनेसी**ति काळवण्णं अन्तोक्खियंयेव सज्जातदन्तं परूळ्हमस्सुदाठिकं पुत्तं विजायि । **पब्बाहासी**ति यक्खो जातोति भयेन पलायित्वा द्वारं पिधाय ठितेसु घरमानुसकेसु इतो चितो च विचरन्तो धोवथ मन्ति आदीनि वदन्तो उच्चासद्दमकासि ।

२६८. ते माणवका भगवन्तं एतदवोचुन्ति अत्तनो उपारम्भमोचनत्थाय — “एतं मा भव”न्ति आदिवचनं अवोचुं । तेसं किर एतदहोसि — “अम्बट्टो अम्हाकं आचरियस्स जेट्टन्तेवासी, सचे मयं एवरूपे ठाने एकद्वेवचनमत्तम्पि न वक्खाम, अयं नो आचरियस्स सन्तिके अम्हे परिभिन्दिस्सती”ति उपारम्भमोचनत्थं एवं अवोचुं । चित्तेन पनस्स निम्मदभावं आकङ्कन्ति । अयं किर माननिस्सितत्ता तेसम्पि अप्पियोव । **कल्याणवाक्करणो**ति मधुरवचनो । **अस्मिं वचने**ति अत्तना उग्गहिते वेदत्तयवचने । **पटिमन्तेतुन्ति** पुच्छितं पज्जं पटिकथेतुं, विस्सज्जेतुन्ति अत्थो । एतस्मिं वा दासिपुत्तवचने । **पटिमन्तेतुन्ति** उत्तरं कथेतुं ।

२६९. अथ खो भगवाति अथ खो भगवा — “सचे इमे माणवका एत्थ निसिन्ना एवं उच्चासद्दं करिस्सन्ति, अयं कथा परियोसानं न गमिस्सति । हन्द, ने निस्सद्दे कत्वा अम्बट्टेनेव सद्धिं कथेमी”ति ते माणवके एतदवोच । तत्थ **मन्तव्हो**ति मन्तयथ । **मया सद्धिं पटिमन्तेतू**ति मया सह कथेतु । एवं वुत्ते माणवका चिन्तयिंसु — “अम्बट्टो ताव दासिपुत्तोसीति वुत्ते पुन सीसं उक्खिपितुं नासक्खि । अयं खो जाति नाम दुज्जाना, सचे अज्जम्पि किञ्चि समणो गोतमो ‘त्वं दासो’ति वक्खति, को तेन सद्धिं अहुं करिस्सति । अम्बट्टो अत्तना बद्धं पुटकं अत्तनाव मोचेतू”ति अत्तानं परिमोचेत्वा तस्सेव उपरि खिपन्ता — “सुजातो च भो गोतमा”ति आदिमाहंसु ।

२७०. सहधम्मिकोति सहेतुको सकारणो । **अकामा व्याकातब्बो**ति अत्तना अनिच्छन्तेनपि व्याकरितब्बो, अवस्सं

विस्सज्जेतब्बोति अत्थो। अज्जेन वा अज्जं पटिचरिस्ससीति अज्जेन वचनेन अज्जं वचनं पटिचरिस्ससि अज्जोत्थरिस्ससि, पटिच्छादेस्ससीति अत्थो। यो हि “किं गोत्तो त्व”न्ति एवं पुट्ठो — “अहं तयो वेदे जानामी”ति आदीनि वदति, अयं अज्जेन अज्जं पटिचरति नाम। **पक्कमिस्ससि वाति** पुच्छितं पज्जं जानन्तोव अकथेतुकामताय उट्ठायासना पक्कमिस्ससि वा।

तुण्ही अहोसीति समणो गोतमो मं सामंयेव दासिपुत्तभावं कथापेतुकामो, सामं कथिते च दासो नाम जातोयेव होति। अयं पन द्वतिक्खत्तुं चोदेत्वा तुण्ही भविस्सति, ततो अहं परिवत्तित्वा पक्कमिस्सामीति चिन्तेत्वा तुण्ही अहोसि।

२७१. वजिरं पाणिमिह अस्साति वजिरपाणि। यक्खोति न यो वा सो वा यक्खो, सक्को देवराजाति वेदितब्बो। **आदित्तन्ति** अग्गिवण्णं। **सम्पज्जलितन्ति** सुट्ठु पज्जलितं। **सजोतिभूतन्ति** समन्ततो जोतिभूतं, एकग्गिजालभूतन्ति अत्थो। **ठितो होतीति** महन्तं सीसं, कन्दलमकुळसदिसा दाठा भयानकानि अक्खिनासादीनि एवं विरूपरूपं मापेत्वा ठितो।

कस्मा पनेस आगतोति? दिट्ठिविस्सज्जापनत्थं। अपि च — “अहज्जेव खो पन धम्मं देसेय्यं, परे च मे न आजानेय्यु”न्ति एवं धम्मदेसनाय अप्पोस्सुक्कभावं आपन्ने भगवति सक्को महाब्रह्मना सद्धिं आगन्त्वा — “भगवा धम्मं देसेथ, तुम्हाकं आणाय अवत्तमाने मयं वत्तापेस्साम, तुम्हाकं धम्मचक्कं होतु, अम्हाकं आणाचक्क”न्ति पटिज्जं अकासि। तस्मा — “अज्ज अम्बट्ठं तासेत्वा पज्जं विस्सज्जापेस्सामी”ति आगतो।

भगवा चेव पस्सति अम्बट्ठो चाति यदि हि तं अज्जेपि पस्सेय्युं, तं कारणं अगारु अस्स, “अयं समणो गोतमो अम्बट्ठं अत्तनो वादे अनोतरन्तं जत्वा यक्खं आवाहेत्वा दस्सेसि, ततो अम्बट्ठो भयेन कथेसी”ति वदेय्युं। तस्मा भगवा चेव पस्सति अम्बट्ठो च। तस्स तं दिस्वाव सकलसरीरतो सेदा मुच्चिंसु। अन्तोकुच्छि विपरिवत्तमाना महारवं विरवि। सो “अज्जेपि नु खो पस्सन्ती”ति ओलोकेन्तो कस्सचि लोमहंसमत्तम्पि नादस। ततो — “इदं भयं ममेव उप्पन्नं, सचाहं यक्खोति वक्खामि, ‘किं तवमेव अक्खीनि अत्थि, त्वमेव यक्खं पस्ससि, पठमं यक्खं अदिस्वा समणेन गोतमेन वादसङ्घट्टे पक्खित्तोव यक्खं पस्ससी”ति वदेय्यु”न्ति चिन्तेत्वा “न दानि मे इध अज्जं पटिसरणं अत्थि, अज्जत्र समणा गोतमा”ति मज्जमानो अथ खो अम्बट्ठो माणवो...पे०... भगवन्तं एतदवोच।

२७२. ताणं गवेसीति ताणं गवेसमानो। **लेणं गवेसीति** लेणं गवेसमानो। **सरणं गवेसीति** सरणं गवेसमानो। एत्थ च तायति रक्खतीति **ताणं**। निलीयन्ति एत्थाति लेणं। सरतीति सरणं, भयं हिंसति, विद्धंसेतीति अत्थो। **उपनिसीदित्वाति** उपगम्म हेट्ठासने निसीदित्वा। **ब्रवितूति** वदतु।

अम्बट्ठवंसकथा

२७३-२७४. दक्खिणजनपदन्ति दक्खिणापथोति पाकटं। गङ्गाय दक्खिणतो पाकटजनपदं। तदा किर दक्खिणापथे बहू ब्राह्मणतापसा होन्ति, सो तत्थ गन्त्वा एकं तापसं वत्तपटिपत्तिया आराधेसि। सो तस्स उपकारं दिस्वा आह — “अम्भो, पुरिस, मन्तं ते देमि, यं इच्छसि, तं मन्तं गण्हाही”ति। सो आह — “न मे आचरिय, अज्जेन मन्तेन, किच्चं अत्थि, यस्सानुभावेन आवुधं न परिवत्तति, तं मे मन्तं देही”ति। सो — “भद्रं, भो”ति तस्स धनुअगमनीयं अम्बट्ठं नाम विज्जं अदासि, सो तं विज्जं गहेत्वा तत्थेव वीमंसित्वा — “इदानि मे मनोरथं पूरेस्सामी”ति इसिवेसं गहेत्वा ओक्काकस्स

सन्तिकं गतो । तेन वृत्तं — “दक्खिणजनपदं गन्त्वा ब्रह्ममन्ते अधीयित्वा राजानं ओक्काकं उपसङ्गमित्वा”ति ।

एत्थ ब्रह्ममन्तेति आनुभावसम्पन्नताय सेट्टमन्ते । को नेवंरे अयं मय्हं दासिपुत्तोति को नु एवं अरे अयं मम दासिपुत्तो । सो तं खुरप्पन्ति सो राजा तं मारेतुकामताय सन्नहितं सरं तस्स मन्तानुभावेन नेव खिपितुं न अपनेतुं सक्खि, तावदेव सकलसरीरे सज्जातसेदो भयेन वेधमानो अट्ठासि ।

अमच्चाति महामच्चा । पारिसज्जाति इतरे परिसावचरा । एतदवोचुन्ति — “दण्डकीरज्जो किसवच्छतापसे अपरद्धस्स आवुधवुट्ठिया सकलरट्ठं विनट्ठं । नाळिकेरो पच्चसु तापससतेसु अज्जुनो च अङ्गीरसे अपरद्धो पथविं भिन्दित्वा निरयं पविट्ठो”ति चिन्तयन्ता भयेन एतं सोत्थि, भदन्तेतिआदिवचनं अवोचुं ।

सोत्थि भविस्सति रज्जोति इदं वचनं कण्हो चिरं तुण्ही हुत्वा ततो अनेकप्पकारं याचीयमानो — “तुम्हाकं रज्जा मादिसस्स इसिनो खुरप्पं सन्नय्हन्तेन भारियं कम्मं कत”न्तिआदीनि च वत्वा पच्छा अभासि । उन्द्रियिस्सतीति भिज्जिस्सति, थुसमुट्ठि विय विप्पकिरियिस्सतीति । इदं सो “जनं तासेस्सामी”ति मुसा भणति । सरसन्थम्भनमत्तेयेव हिस्स विज्जाय आनुभावो, न अज्जत्र । इतो परेसुपि वचनेसु एसेव नयो ।

पल्लोमोति पन्नलोमो । लोमहंसनमत्तम्पिस्स न भविस्सति । इदं किर सो “सचे मे राजा तं दारिकं दस्सती”ति पटिज्जं कारेत्वा अवच । कुमारे खुरप्पं पतिट्ठपेसीति तेन “सरो ओतरतू”ति मन्ते परिवत्ति, ते कुमारस्स नाभियं पतिट्ठपेसि । धीतरं अदासीति सीसं धोवित्वा अदासं भुजिस्सं कत्वा धीतरं अदासि, उळारे च तं ठाने ठपेसि । मा खो तुम्हे माणवकाति इदं पन भगवा — “एकेन पक्खेन अम्बट्ठो सक्क्यानं जाति होती”ति पकासेन्तो तस्स समस्सासनत्थं आह । ततो अम्बट्ठो घटसतेन अभिसित्तो विय पस्सद्धरथो हुत्वा समस्सासेत्वा समणो गोतमो मं “तोसेस्सामी”ति एकेन पक्खेन जातिं करोति, खत्तियो किराहमस्मी”ति चिन्तेसि ।

खत्तियसेट्टभाववण्णना

२७५. अथ खो भगवा — “अयं अम्बट्ठो खत्तियोस्मी”ति सज्जं करोति, अत्तनो अखत्तियभावं न जानाति, हन्द न जानापेस्सामीति खत्तियवंसं दस्सेतुं उत्तरिदेसनं वट्ठेन्तो — “तं किं मज्जसि अम्बट्ठा”तिआदिमाह । तत्थ इधाति इमस्मिं लोके । ब्राह्मणेसूति ब्राह्मणानं अन्तरे । आसनं वा उदकं वाति अग्गासनं वा अग्गोदकं वा । सद्धेति मतके उद्दिस्स कतभत्ते । थालिपाकेति मङ्गलादिभत्ते । यज्जेति यज्जभत्ते । पाहुनेति पाहुनकानं कतभत्ते पण्णाकारभत्ते वा । अपि नुस्साति अपि नु अस्स खत्तियपुत्तस्स । आवटं वा अस्स अनावटं वाति, ब्राह्मणकज्जासु निवारणं भवेय्य वा नो वा, ब्राह्मणदारिकं लभेय्य वा न वा लभेय्याति अत्थो । अनुपपन्नोति खत्तियभावं अपत्तो, अपरिसुद्धोति अत्थो ।

२७६. इत्थिया वा इत्थिं करित्वाति इत्थिया वा इत्थिं परियेसित्वा । किस्मिज्चिदेव पकरणेति किस्मिज्चिदेव दोसे ब्राह्मणानं अयुत्ते अकत्तब्बकरणे । भस्सपुटेनाति भस्मपुटेन, सीसे छारिकं ओकिरित्वाति अत्थो ।

२७७. जनेतस्मिन्ति जनितास्मिं, पजायाति अत्थो । ये गोत्तपटिसारिनोति ये जनेतास्मिं गोत्तं पटिसरन्ति — “अहं गोतमो, अहं कस्सपो”ति, तेसु लोके गोत्तपटिसारीसु खत्तियो सेट्ठो । अनुमता मयाति मम सब्बज्जुतज्जाणेन सद्धिं संसन्दित्वा देसिता मया अनुज्जाता ।

पठमभाणवारवण्णना निड्डिता ।

विज्जाचरणकथावण्णना

२७८. इमाय पन गाथाय विज्जाचरणसम्पन्नोति इदं पदं सुत्वा अम्बट्ठो चिन्तेसि — “विज्जा नाम तयो वेदा, चरणं पञ्च सीलानि, तयिदं अम्हाकंयेव अत्थि, विज्जाचरणसम्पन्नो चे सेट्ठो, मयमेव सेट्ठा”ति निट्ठं गन्त्वा विज्जाचरणं पुच्छन्तो — “कतमं पन तं, भो गोतम, चरणं, कतमा च पन सा विज्जा”ति आह । अथस्स भगवा तं ब्राह्मणसमये सिद्धं जातिवादादिपटिसंयुतं विज्जाचरणं पटिक्खिपित्वा अनुत्तरं विज्जाचरणं दस्सेतुकामो — “न खो अम्बट्ठा”तिआदिमाह । तत्थ जातिवादोति जातिं आरब्ध वादो, ब्राह्मणस्सेविदं वट्ठति, न सुद्धस्सातिआदि वचनन्ति अत्थो । एस नयो सब्बत्थ । जातिवादविनिबद्धाति जातिवादे विनिबद्धा । एस नयो सब्बत्थ ।

ततो अम्बट्ठो — “यत्थ दानि मयं लग्गिस्सामाति चिन्तयिम्ह, ततो नो समणो गोतमो महावाते थुसं धुनन्तो विय दूरमेव अवक्खिपि । यत्थ पन मयं न लग्गाम, तत्थ नो नियोजेसि । अयं नो विज्जाचरणसम्पदा जातुं वट्ठती”ति चिन्तेत्वा पुन विज्जाचरणसम्पदं पुच्छि । अथस्स भगवा समुदागतो पभुति विज्जाचरणं दस्सेतुं — “इध अम्बट्ठ तथागतो”तिआदिमाह ।

२७९. एत्थ च भगवा चरणपरियापन्नम्पि तिविधं सीलं विभजन्तो “इदमस्स होति चरणस्मि”न्ति अनिय्यातेत्वा “इदम्पिस्स होति सीलस्मि”न्ति सीलवसेनेव निय्यातेसि । कस्मा? तस्सपि हि किञ्चि किञ्चि सीलं अत्थि, तस्मा चरणवसेन निय्यातियमाने “मयम्पि चरणसम्पन्ना”ति तत्थ तत्थेव लग्गेय्य । यं पन तेन सुपिनेपि न दिट्ठपुब्बं, तस्सेव वसेन निय्यातेन्तो पठमं ज्ञानं उपसम्पज्ज विहरति । इदम्पिस्स होति चरणस्मि...पे०... चतुत्थं ज्ञानं उपसम्पज्ज विहरति, इदम्पिस्स होति चरणस्मिन्तिआदिमाह । एत्तावता अट्ठपि समापत्तियो चरणन्ति निय्यातिता होन्ति, विपस्सना जाणतो पन पट्ठाय अट्ठविधापि पज्जा विज्जाति निय्यातिता ।

चतुअपायमुखकथावण्णना

२८०. अपायमुखानीति विनासमुखानि । अनभिसम्भुणमानोति असम्पापुणन्तो, अविसहमानो वा । खारिविधमादायाति एत्थ खारीति अरणी कमण्डलु सुजादयो तापसपरिक्खारा । विधोति काजो । तस्मा खारिभरितं काजमादायाति अत्थो । ये पन खारिविविधन्ति पठन्ति, ते “खारीति काजस्स नामं, विविधन्ति बहुकमण्डलुआदिपरिक्खार”न्ति वण्णयन्ति । पवत्तफलभोजनोति पतितफलभोजनो । परिचारकोति कप्पियकरणपत्तपटिग्गहणपादधोवनादिवत्तकरणवसेन परिचारको । कामञ्च गुणाधिकोपि खीणासवसामणोरो पुथुज्जनभिक्षुनो वुत्तनयेन परिचारको होति, अयं पन न तादिसो गुणवसेनपि वेय्यावच्चकरणवसेनपि लामकोयेव ।

कस्मा पन तापसपब्बज्जा सासनस्स विनासमुखन्ति वुत्ताति? यस्मा गच्छन्तं गच्छन्तं सासनं तापसपब्बज्जावसेन ओसक्किस्सति । इमस्मिज्हि सासने पब्बजित्वा तिस्रो सिक्खा पूरेतुं असक्कोन्तं लज्जिनो सिक्खाकामा — “नत्थि तया सद्धि उपोसथो वा पवारणा वा सङ्गकम्मं वा”ति जिगुच्छित्वा परिवज्जेन्ति । सो “दुक्करं खुरधारूपमं सासने पटिपत्तिपूरणं दुक्खं, तापसपब्बज्जा पन सुकरा चेव बहुजनसम्मता चा”ति विब्भमित्वा तापसो होति । अज्जे तं दिस्वा — “किं तया कत”न्ति पुच्छन्ति । सो — “भारियं तुम्हाकं सासने कम्मं, इध पन सच्छन्दचारिनो मय”न्ति वदति । सोपि, यदि एवं अहम्पि

एत्थेव पब्बजामीति तस्स अनुसिक्खन्तो तापसो होति । एवमज्जेपि अज्जेपीति कमेन तापसाव बहुका होन्ति । तेसं उप्पन्नकाले सासनं ओसक्कितं नाम भविस्सति । लोके एवरूपो बुद्धो नाम उप्पज्जि, तस्स ईदिसं नाम सासनं अहोसीति सुतमत्तमेव भविस्सति । इदं सन्धाय भगवा तापसपब्बज्जं सासनस्स विनासमुखन्ति आह ।

कुदालपिटकन्ति कन्दमूलफलगहणत्थं कुदालज्चेव पिटकज्च । **गामसामन्तं** वाति विज्जाचरणसम्पदादीनि अनभिसम्भुणन्तो, कसिकम्मादीहि च जीवितं निष्पादेतुं दुक्खन्ति मज्जमानो बहुजनकुहापनत्थं गामसामन्ते वा निगमसामन्ते वा अगिसालं कत्वा सप्पितेलदधिमधुफाणिततिलतण्डुलादीहि च नानादारूहि च होमकरणवसेन अग्निं परिचरन्तो अच्छति ।

चतुद्वारं अगारं करित्वाति चतुमुखं पानागारं कत्वा तस्स द्वारे मण्डपं कत्वा तत्थ पानीयं उपट्टपेत्वा आगतागते पानीयेन आपुच्छति । यम्पिस्स अद्धिका किलन्ता पानीयं पिवित्वा परितुट्ठा भत्तपुटं वा तण्डुलादीनि वा देन्ति, तं सब्बं गहेत्वा अम्बिलयागुआदीनि कत्वा बहुतरं आमिसगहणत्थं केसज्चि अन्नं देति, केसज्चि भत्तपचनभाजनादीनि । तेहिपि दिन्नं आमिसं वा पुब्बण्णादीनि वा गण्हति, तानि वड्डिया पयोजेति । एवं वड्डमानविभवो गोमहिंसदासीदासपरिग्गहं करोति, महन्तं कुटुम्बं सण्ठपेति । इमं सन्धयेतं वुत्तं — “चतुद्वारं अगारं करित्वा अच्छती”ति । “तमहं यथासत्ति यथाबलं पटिपूजेस्सामी”ति इदं पनस्स पटिपत्तिमुखं । इमिना हि मुखेन सो एवं पटिपज्जतीति । एत्तावता च भगवता सब्बापि तापसपब्बज्जा निहिट्ठा होन्ति ।

कथं? अट्टविधा हि तापसा — सपुत्तभरिया, उज्झाचरिया, अनग्गिपक्किका, असामपाका, अस्ममुट्टिका, दन्तवक्कलिका, पवत्तफलभोजना, पण्डुपलासिकाति । तत्थ ये केणियजटिलो विय कुटुम्बं सण्ठपेत्वा वसन्ति, ते **सपुत्तभरिया** नाम ।

ये पन “सपुत्तदारभावो नाम पब्बजितस्स अयुत्तो”ति लायनमदनट्टानेसु वीहिमुग्गमासतिलादीनि सङ्कट्टित्वा पचित्वा परिभुज्जन्ति, ते **उज्झाचरिया** नाम ।

ये “खलेन खलं विचरित्वा वीहिं आहरित्वा कोट्टेत्वा परिभुज्जनं नाम अयुत्त”न्ति गामनिगमेसु तण्डुलभिक्षं गहेत्वा पचित्वा परिभुज्जन्ति, ते **अनग्गिपक्किका** नाम ।

ये पन “किं पब्बजितस्स सामपाकेना”ति गामं पविसित्वा पक्कभिक्षमेव गण्हन्ति, ते **असामपाका** नाम ।

ये “दिवसे दिवसे भिक्षापरियेड्ढि नाम दुक्खा पब्बजितस्सा”ति मुट्ठिपासाणेन अम्बाटकादीनं रुक्खानं तचं कोट्टेत्वा खादन्ति, ते **अस्ममुट्टिका** नाम ।

ये पन “पासाणेन तचं कोट्टेत्वा विचरणं नाम दुक्ख”न्ति दन्तेहेव उब्बाटेत्वा खादन्ति, ते **दन्तवक्कलिका** नाम ।

ये “दन्तेहि उब्बाटेत्वा खादनं नाम दुक्खं पब्बजितस्सा”ति लेड्डुदण्डादीहि पहरित्वा पतितानि फलानि परिभुज्जन्ति, ते **पवत्तफलभोजना** नाम ।

ये पन “लेड्डुदण्डादीहि पातेत्वा परिभोगो नाम असारुप्पो पब्बजितस्सा”ति सयं पतितानेव पुप्फफलपण्डुपलासादीनि

खादन्ता यापेन्ति, ते **पण्डुपलासिका** नाम ।

ते तिविधा — उक्कट्टमज्झिममुदुक्कवसेन । तत्थ ये निसिन्नद्वानतो अनुद्वाय हत्थेन पापुणनद्वानेव पतितं गहेत्वा खादन्ति, ते उक्कट्टा । ये एकरुक्खतो अज्जं रुक्खं न गच्छन्ति, ते मज्झिमा । ये तं तं रुक्खमूलं गन्त्वा परियेसित्वा खादन्ति, ते मुदुका ।

इमा पन अट्ठपि तापसपब्बज्जा इमाहि चतूहियेव सङ्गहं गच्छन्ति । कथं? एतासु हि सपुत्तभरिया च उज्झाचरिया च अगारं भजन्ति । अनगिपक्किका च असामपाका च अग्यागारं भजन्ति । अस्ममुट्टिका च दन्तवक्कलिका च कन्दमूलफलभोजनं भजन्ति । पवत्तफलभोजना च पण्डुपलासिका च पवत्तफलभोजनं भजन्ति । तेन वुत्तं — “एत्तावता च भगवता सब्बापि तापसपब्बज्जा निहिट्टा होन्ती”ति ।

२८१-२८२. इदानीं भगवा साचरियकस्स अम्बट्टस्स विज्जाचरणसम्पदाय अपायमुखम्पि अप्पत्तभावं दस्सेतुं तं किं मज्जसि अम्बट्टातिआदिमाह । तं उत्तानत्थमेव । **अत्तना आपायिकोपि अपरिपूरमानोति** अत्तना विज्जाचरणसम्पदाय आपायिकेनापि अपरिपूरमानेन ।

पुब्बकइसिभावानुयोगवण्णना

२८३. दत्तिकन्ति दिन्नकं । **सम्मुखीभावम्पि न ददातीति** कस्मा न ददाति? सो किर सम्मुखा आवट्टनिं नाम विज्जं जानाति । यदा राजा महारहेन अलङ्कारेन अलङ्कृतो होति, तदा रज्जो समीपे ठत्वा तस्स अलङ्कारस्स नामं गण्हति । तस्स राजा नामे गहिते न देमीति वत्तुं न सक्कोति । दत्त्वा पुन छणदिवसे अलङ्कारं आहरथाति वत्त्वा, नत्थि, देव, तुम्हेहि ब्राह्मणस्स दिन्नोति वुत्तो, “कस्मा मे दिन्नो”ति पुच्छि । ते अमच्चा “सो ब्राह्मणो सम्मुखा आवट्टनिमायं जानाति । ताय तुम्हे आवट्टेत्वा गहेत्वा गच्छती”ति आहंसु । अपरे रज्जा सह तस्स अतिसहायभावं असहन्ता आहंसु — “देव, एतस्स ब्राह्मणस्स सरीरे सङ्खलितकुट्टं नाम अत्थि । तुम्हे एतं दिस्वाव आलिङ्गथ परामसथ, इदञ्च कुट्टं नाम कायसंसग्गवसेन अनुगच्छति, मा एवं करोथा”ति । ततो पट्टाय तस्स राजा सम्मुखीभावं न देति ।

यस्मा पन सो ब्राह्मणो पण्डितो खत्तविज्जाय कुसलो, तेन सह मन्तेत्वा कतकम्मं नाम न विरुज्झति, तस्मा साणिपाकारस्स अन्तो ठत्वा बहि ठितेन तेन सद्धिं मन्तेति । तं सन्धाय वुत्तं “तिरो दुस्सन्तेन मन्तेती”ति । तत्थ **तिरोदुस्सन्तेनाति** तिरोदुस्सेन । अयमेव वा पाठो । **धम्मिकन्ति** अनवज्जं । **पयातन्ति** अभिहरित्वा दिन्नं । **कथं तस्स राजाति** यस्स रज्जो ब्राह्मणो ईदिसं भिक्खं पटिगण्हेय्य, कथं तस्स ब्राह्मणस्स सो राजा सम्मुखीभावम्पि न ददेय्य । अयं पन अदिन्नकं मायाय गण्हति, तेनस्स सम्मुखीभावं राजा न देतीति निट्टमेत्थ गन्तब्बन्ति अयमेत्थ अधिप्पायो । “इदं पन कारणं ठपेत्वा राजानञ्चेव ब्राह्मणञ्च न अज्जो कोचि जानाति । तदेतं एवं रहस्सम्पि पटिच्छन्नम्पि अद्धा सब्बज्जू समणो गोतमोति निट्ठं गमिस्सती”ति भगवा पकासेसि ।

२८४. इदानीं अयञ्च अम्बट्टो, आचरियो चस्स मन्ते निस्साय अतिमानिनो । तेन तेसं मन्तनिस्सितमाननिम्मदनत्थं उत्तरि देसनं वट्ठेन्तो तं किं मज्जसि, अम्बट्ट, इध राजातिआदिमाह । तत्थ **रथूपत्थरेति** रथम्हि रज्जो ठानत्थं अत्थरित्वा सज्जितपदेसे । **उग्गेहि वाति** उग्गतुग्गतेहि वा अमच्चेहि । **राजज्जेहीति** अनभिसित्तकुमारेहि । **किञ्चिदेव मन्तनन्ति** असुकस्मिं देसे तळाकं वा मातिकं वा कातुं वट्ठति, असुकस्मिं गामं वा निगमं वा नगरं वा निवेसेतुन्ति एवरूपं

पाकटमन्तनं । तदेव मन्तनन्ति यं रज्जा मन्तितं तदेव । तादिसेहियेव सीसुक्खेपभमुक्खेपादीहि आकारेहि मन्तेय्य । राजभणितन्ति यथा रज्जा भणितं, तस्सत्थस्स साधनसमत्थं । सोपि तस्सत्थस्स साधनसमत्थमेव भणितं भणतीति अत्थो ।

२८५. पवत्तारोति पवत्तयितारो । येसन्ति येसं सन्तकं । मन्तपदन्ति वेदसङ्घातं मन्तमेव । गीतन्ति अट्टकादीहि दसहि पोराणकब्राह्मणेहि सरसम्पत्तिवसेन सज्झायितं । पवुत्तन्ति अज्जेसं वुत्तं, वाचितन्ति अत्थो । समिहितन्ति समुपब्यूळ्हं रासिकतं, पिण्डं कत्वा ठपितन्ति अत्थो । तदनुगायन्तीति एतरहि ब्राह्मणा तं तेहि पुब्बे गीतं अनुगायन्ति अनुसज्झायन्ति । तदनुभासन्तीति तं अनुभासन्ति, इदं पुरिमस्सेव वेवचनं । भासितमनुभासन्तीति तेहि भासितं सज्झायितं अनुसज्झायन्ति । वाचितमनुवाचेन्तीति तेहि अज्जेसं वाचितं अनुवाचेन्ति ।

सेय्यथिदन्ति ते कतमेहि अत्थो । अट्टकोतिआदीनि तेसं नामानि । ते किर दिब्बेन चक्खुना ओलोकेत्वा परूपघातं अकत्वा कस्सपसम्मासम्बुद्धस्स भगवतो पावचनेन सह संसन्दित्वा मन्ते गन्थिंसु । अपरापरे पन ब्राह्मणा पाणातिपातादीनि पक्खिपित्वा तयो वेदे भिन्दित्वा बुद्धवचनेन सद्धिं विरुद्धे अकंसु । नेतं ठानं विज्जतीति येन त्वं इसि भवेय्यासि, एतं कारणं न विज्जति । इध भगवा यस्मा — “एस पुच्छियमानोपि, अत्तनो अवत्थरणभावं जत्वा पटिवचनं न दस्सती”ति जानाति, तस्मा पटिज्जं अगहेत्वाव तं इसिभावं पटिक्खिपि ।

२८६. इदानि यस्मा ते पोराणा दस ब्राह्मणा निरामगन्धा अनित्थिगन्धा रजोजल्लधरा ब्रह्मचारिनो अरज्जायतने पब्बतपादेसु वनमूलफलाहारा वसिंसु । यदा कत्थचि गन्तुकामा होन्ति, इद्धिया आकासेनेव गच्छन्ति, नत्थि तेसं यानेन किच्चं । सब्बदिसासु च नेसं मेत्तादिब्रह्मविहारभावनाव आरक्खा होति, नत्थि तेसं पाकारपुरिसगुत्तीहि अत्थो । इमिना च अम्बट्टेन सुतपुब्बा तेसं पटिपत्ति; तस्मा इमस्स साचरियकस्स तेसं पटिपत्तितो आरकभावं दस्सेतुं — “तं किं मज्जसि, अम्बट्टा”तिआदिमाह ।

तत्थ विचितकाळकन्ति विचिनित्वा अपनीतकाळकं । वेठकनतपस्साहीति दुस्सपट्टदुस्सवेणि आदीहि वेठकेहि नमित्ताफासुकाहि । कुत्तवालेहीति सोभाकरणत्थं कप्पेतुं, युत्तट्टानेसु कप्पितवालेहि । एत्थ च वळवानंयेव वाला कप्पिता, न रथानं, वळवपयुत्तत्ता पन रथापि “कुत्तवाला”ति वुत्ता । उक्किण्णपरिखासूति खतपरिखासु । ओक्खित्तपलिघासूति ठपितपलिघासु । नगरूपकारिकासूति एत्थ उपकारिकाति परेसं आरोहनिवारणत्थं समन्ता नगरं पाकारस्स अधोभागे कतसुधाकम्मं वुच्चति । इध पन ताहि उपकारिकाहि युत्तानि नगरानेव “नगरूपकारिकायो”ति अधिप्पेतानि । रक्खापेन्तीति तादिसेसु नगरेसु वसन्तापि अत्तानं रक्खापेन्ति । कङ्काति “सब्बज्जू, न सब्बज्जू”ति एवं संसयो । विमतीति तस्सेव वेवचनं, विरूपा मति, विनिच्छिनितुं असमत्थाति अत्थो । इदं भगवा “अम्बट्टस्स इमिना अत्तभावेन मग्गपातुभावो नत्थि, केवलं दिवसो वीतिवत्तति, अयं खो पन लक्खणपरियेसनत्थं आगतो, तम्पि किच्चं नस्सरति । हन्दस्स सतिजननत्थं नयं देमी”ति आह ।

द्वेलक्खणदस्सनवण्णना

२८७. एवं वत्वा पन यस्मा बुद्धानं निसिन्नानं वा निपन्नानं वा कोचि लक्खणं परियेसितुं न सक्कोति, ठितानं पन चङ्कमन्तानं वा सक्कोति । आचिण्णज्चेतं बुद्धानं लक्खणपरियेसनत्थं आगतभावं जत्वा उट्टायासना चङ्कमाधिट्टानं नाम, तेन भगवा उट्टायासना बहि निकखन्तो । तस्मा अथ खो भगवातिआदि वुत्तं ।

समन्नेसीति गवेसि, एकं द्वेति वा गणयन्तो समानयि । **येभुयेनाति** पायेन, बहुकानि अदस, अप्पानि न अदसाति अत्थो । ततो यानि न अदस तेसं दीपनत्थं वुत्तं — “ठपेत्वा द्वे”ति । **कङ्कतीति** “अहो वत पस्सेय्य”न्ति पत्थनं उप्पादेति । **विचिकिच्छतीति** ततो ततो तानि विचिनन्तो किच्छति न सक्कोति दट्ठुं । **नाधिमुच्चतीति** ताव विचिकिच्छाय सन्निधानं न गच्छति । **न सम्पसीदतीति** ततो — “परिपुण्णलक्खणो अयं”न्ति भगवति पसादं नापज्जति । कङ्काय वा दुब्बला विमति वुत्ता, विचिकिच्छाय मज्झिमा, अनधिमुच्चनताय बलवती, असम्पसादेन तेहि तीहि धम्मोहि चित्तस्स कालुसियभावो । **कोसोहितेति** वत्थिकोसेन पटिच्छन्ने । **वत्थगुहेति** अङ्गजाते भगवतो हि वरवारणस्सेव कोसोहितं वत्थगुहं सुवण्णवण्णं पदुमगम्भसमानं । तं सो वत्थपटिच्छन्नत्ता अपस्सन्तो, अन्तोमुखगताय च जिक्काय पहूतभावं असल्लक्खन्तो तेसु द्वीसु लक्खणेसु कङ्कणी अहोसि विचिकिच्छी ।

२८८. तथारूपन्ति तं रूपं । किमेत्थ अज्जेन वत्तब्बं? वुत्तमेतं नागसेनत्थेरेनेव मिलिन्दरज्जा पुट्ठेन — “दुक्करं, भन्ते, नागसेन, भगवता कतन्ति । किं महाराजाति? महाजनेन हिरिकरणोकासं ब्रह्मायु ब्राह्मणस्स च अन्तेवासि उत्तरस्स च, बावरिस्स अन्तेवासीनं सोळसब्राह्मणानज्ज, सेलस्स ब्राह्मणस्स च अन्तेवासीनं तिसतमाणवानज्ज दस्सेसि, भन्तेति । न, महाराज, भगवा गुहं दस्सेसि । छायं भगवा दस्सेसि । इद्धिया अभिसङ्कुरित्वा निवासननिवत्थं कायबन्धनबद्धं चीवरपारुतं छायारूपकमत्तं दस्सेसि महाराजाति । छायं दिट्ठे सति दिट्ठयेव ननु, भन्तेति? तिट्ठतेतं, महाराज, हृदयरूपं दिस्वा बुज्जनकसत्तो भवेय्य, हृदयमंसं नीहरित्वा दस्सेय्य सम्मासम्बुद्धोति । कल्लोसि, भन्ते, नागसेना”ति ।

निन्नामेत्वाति नीहरित्वा । **अनुमसीति** कथिनसूचिं विय कत्वा अनुमज्जि, तथाकरणेन चेत्य मुदुभावो, कण्णसोतानुमसनेन दीघभावो, नासिकसोतानुमसनेन तनुभावो, नलाटच्छादनेन पुथुलभावो पकासितोति वेदितब्बो ।

२८९. पटिमानेन्तोति आगमेन्तो, आगमनमस्स पत्थेन्तो उदिक्खन्तोति अत्थो ।

२९०. कथासल्लापोति कथा च सल्लापो च, कथनं पटिकथनन्ति अत्थो ।

२९१. अहो वताति गरहवचनमेतं । रेति इदं हीळनवसेन आमन्तनं । **पण्डितकाति** तमेव जिगुच्छन्तो आह । सेसपदद्वयेपि एसेव नयो । **एवरूपेन किर भो पुरिसो अत्थचरकेनाति** इदं यादिसो त्वं, एदिसे अत्थचरके हितकारके सति पुरिसो निरयंयेव गच्छेय्य, न अज्जत्राति इममत्थं सन्धाय वदति । **आसज्ज आसज्जाति** घट्टेत्वा घट्टेत्वा । **अम्हेपि एवं उपनेय्य उपनेय्याति** ब्राह्मणो खो पन अम्बट्ट पोक्खरसातीति आदीनि वत्वा एवं उपनेत्वा उपनेत्वा पटिच्छन्नं कारणं आविकरित्वा सुट्ठु दासादिभावं आरोपेत्वा अवच, तथा अम्हे अक्कोसापिताति अधिप्पायो । **पदसायेव पवत्तेसीति** पादेन पहरित्वा भूमियं पातेसि । यज्ज सो पुब्बे आचरियेन सद्धिं रथं आरुहित्वा सारथि हुत्वा अगमासि, तम्पिस्स ठानं अच्छिन्दित्वा रथस्स पुरतो पदसा येवस्स गमनं अकासि ।

पोक्खरसातिबुद्धूपसङ्कमनवण्णना

२९२-२९६. अतिविकालोति सुट्ठु विकालो, सम्मोदनीयकथायपि कालो नत्थि । **आगमा नु खिध भोति** आगमा नु खो इध भो । **अधिवासेतूति** सम्पटिच्छतु । **अज्जतनायाति** यं मे तुम्हेसु कारं करोतो अज्ज भविस्सति पुज्जज्ज पीतिपामोज्जज्ज तदत्थाय । **अधिवासेसि भगवा तुण्हीभावेनाति** भगवा कायङ्गं वा वाचङ्गं वा अचोपेत्वा अब्भन्तरेयेव खन्ति धारेन्तो तुण्हीभावेन अधिवासेसि । ब्राह्मणस्स अनुगहणत्थं मनसाव सम्पटिच्छीति वुत्तं होति ।

२९७. पणीतेनाति उत्तमेन । सहत्थाति सहत्थेन । सन्तप्पेसीति सुट्ठु तप्पेसि परिपुण्णं सुहितं यावदत्थं अकासि । सम्पवारेसीति सुट्ठु पवारेसि, अलं अलन्ति हत्थसज्जाय पटिक्खिपापेसि । भुत्ताविन्ति भुत्तवन्तं । ओनीतपत्तपाणिन्ति पत्ततो ओनीतपाणिं, अपनीतहत्थन्ति वुत्तं होति । ओनित्तपत्तपाणिन्तिपि पाठो । तस्सत्थो — ओनित्तं नानाभूतं विनाभूतं पत्तं पाणितो अस्साति ओनित्तपत्तपाणि, तं ओनित्तपत्तपाणिं । हत्थे च पत्तञ्च धोवित्वा एकमन्ते पत्तं निक्खिपित्वा निसिन्नन्ति अत्थो । एकमन्तं निसीदीति भगवन्तं एवं भूतं जत्वा एकस्मिं ओकासे निसीदीति अत्थो ।

२९८. अनुपुब्बिं कथन्ति अनुपटिपाटिकथं । आनुपुब्बिकथा नाम दानानन्तरं सीलं, सीलानन्तरं सग्गो, सग्गानन्तरं मग्गोति एतेसं अत्थानं दीपनकथा । तेनेव — “सेय्यथिदं दानकथ”न्ति आदिमाह । ओकारन्ति अवकारं लामकभावं । सामुक्कंसिकाति सामं उक्कंसिका, अत्तनायेव उद्धरित्वा गहिता, सयम्भूजाणेन दिट्ठा, असाधारणा अज्जेसन्ति अत्थो । का पन साति? अरियसच्चदेसना । तेनेवाह — “दुक्खं, समुदयं, निरोधं, मग्ग”न्ति । धम्मचक्खुन्ति एत्थ सोतापत्तिमग्गो अधिप्पेतो । तस्स उप्पत्तिआकारदस्सनत्थं — “यं किञ्चि समुदयधम्मं, सब्बं तं निरोधधम्म”न्ति आह । तज्झि निरोधं आरम्भणं कत्वा किच्चवसेन एवं सब्बसङ्कतं पटिविज्झन्तं उप्पज्जति ।

पोक्खरसातिउपासकत्तपटिवेदनावण्णना

२९९. दिट्ठो अरियसच्चधम्मो एतेनाति दिट्ठधम्मो । एस नयो सेसपदेसुपि । तिण्णा विचिकिच्छा अनेनाति तिण्णविचिकिच्छो । विगता कथंकथा अस्साति विगतकथंकथो । वेसारज्जप्पत्तोति विसारदभावं पत्तो । कत्थ? सत्थुसासने । नास्स परो पच्चयो, न परस्स सद्भाय एत्थ वत्ततीति अपरप्पच्चयो । सेसं सब्बत्थ वुत्तनयत्ता उत्तानत्थत्ता च पाकटमेवाति ।

इति सुमङ्गलविलासिनिया दीघनिकायट्ठकथायं

अम्बट्टसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

४. सोणदण्डसुत्तवण्णना

३००. एवं मे सुतं...पे०... अङ्गेसूति सोणदण्डसुतं । तत्रायं अपुब्बपदवण्णना । अङ्गेसूति अङ्गा नाम अङ्गपासादिकताय एवं लद्धवोहारा जानपदिनो राजकुमारा, तेसं निवासो एकोपि जनपदो रूळ्हसद्देन अङ्गाति वुच्चति, तस्मिं अङ्गेसु जनपदे । चारिकन्ति इधापि अतुरितचारिका चेव निबद्धचारिका च अधिप्पेता । तदा किर भगवतो दससहस्सिलोकधातुं ओलोकेन्तस्स सोणदण्डो ब्राह्मणो जाणजालस्स अन्तो पज्जायित्थ । अथ भगवा अयं ब्राह्मणो मय्हं जाणजाले पज्जायति । ‘अत्थि नु ख्वस्सुपनिस्सयो’ति वीमंसन्तो अद्दस । ‘मयि तत्थ गते एतस्स अन्तेवासिनो द्वादसहाकारेहि ब्राह्मणस्स वण्णं भासित्वा मम सन्तिके आगन्तुं न दस्सन्ति । सो पन तेसं वादं भिन्दित्वा एकूनतिंस आकारेहि मम वण्णं भासित्वा मं उपसङ्कमित्वा पज्हं पुच्छिस्सति । सो पज्हविस्सज्जनपरियोसाने सरणं गमिस्सती’ति, दिस्वा पच्चसतभिक्षुपरिवारो तं जनपदं पटिपन्नो । तेन वुत्तं — अङ्गेसु चारिकं चरमानो...पे०... येन चम्पा तदवसरीति ।

गग्गराय पोक्खरणिा तीरेति तस्स चम्पानगरस्स अविदूरे गग्गराय नाम राजग्गमहेसिया खणितत्ता गग्गराति लद्धवोहारा पोक्खरणी अत्थि । तस्सा तीरे समन्ततो नीलादिपच्चवण्णकुसुमपटिमण्डितं महन्तं चम्पकवनं । तस्मिं भगवा

कुसुमगन्धसुगन्धे चम्पकवने विहरति । तं सन्धाय गगगराय पोक्खरणिआ तीरेति वुत्तं । **मागधेन सेनियेन बिम्बिसारेनाति** एत्थ सो राजा मगधानं इस्सरत्ता **मागधो** । महतिया सेनाय समन्नागतत्ता सेनियो । बिम्बीति सुवण्णं । तस्मा सारसुवण्णसदिसवण्णताय बिम्बिसारोति वुच्चति ।

३०१-३०२. बहू बहू हुत्वा संहताति सङ्घा । एकेकिस्साय दिसाय सङ्घो एतेसं अत्थीति **सङ्घी** । पुब्बे नगरस्स अन्तो अगणा बहि निक्खमित्वा गणतं पत्ताति **गणीभूता** । **खत्तं आमन्तेसीति** । खत्ता वुच्चति पुच्छितपज्हे व्याकरणसमत्थो महामत्तो, तं आमन्तेसि **आगमेन्तूति** मुहुत्तं पटिमानेन्तु, मा गच्छन्तूति वुत्तं होति ।

सोणदण्डगुणकथा

३०३. नानावेरज्जकानन्ति नानाविधेषु रज्जेसु, अज्जेसु अज्जेसु कासिकोसलादीसु रज्जेसु जाता, तानि वा तेसं निवासा, ततो वा आगताति नानावेरज्जका, तेसं नानावेरज्जकानं । **केनचिदेव करणीयेनाति** तस्मिं किर नगरे द्वीहि करणीयेहि ब्राह्मणा सन्निपतन्ति — यज्जानुभवनत्थं वा मन्तसज्झायनत्थं वा । तदा च तस्मिं नगरे यमज्जा नत्थि । सोणदण्डस्स पन सन्तिके मन्तसज्झायनत्थं एते सन्निपतिता । तं सन्धाय वुत्तं — “केनचिदेव करणीयेना”ति । ते तस्स गमनं सुत्वा चिन्तेसुं — “अयं सोणदण्डो उगगतब्राह्मणो येभुय्येन च अज्जे ब्राह्मणा समणं गोतमं सरणं गता, अयमेव न गतो । स्वायं सचे तत्थ गमिस्सति, अद्धा समणस्स गोतमस्स आवट्टिनिया मायाय आवट्टितो, तं सरणं गमिस्सति । ततो एतस्सापि गेहद्वारे ब्राह्मणानं सन्निपातो न भविस्सती”ति । “हन्दस्स गमनन्तरायं करोमा”ति सम्मन्तयित्वा तत्थ अगमंसु । तं सन्धाय — अथ खो ते ब्राह्मणातिआदि वुत्तं ।

तत्थ **इमिनापङ्गेनाति** इमिनापि कारणेन । एवं एतं कारणं वत्त्वा पुन — “अत्तनो वण्णे भज्जमाने अतुस्सनकसत्तो नाम नत्थि । हन्दस्स वण्णं भणनेन गमनं निवारेस्सामा”ति चिन्तेत्वा भवज्झि सोणदण्डो उभतो सुजातोतिआदीनि कारणानि आहंसु ।

उभतोति द्वीहि पक्खेहि । **मातितो च पितितो चाति** भोतो माता ब्राह्मणी, मातुमाता ब्राह्मणी, तस्सापि माता ब्राह्मणी; पिता ब्राह्मणो, पितुपिता ब्राह्मणो, तस्सापि पिता ब्राह्मणोति, एवं भवं उभतो सुजातो मातितो च पितितो च । **संसुद्धगहणिकोति** संसुद्धा ते मातुगहणी कुच्छीति अत्थो । समवेपाकिनिया गहणियाति एत्थ पन कम्मजतेजोधातु “गहणी”ति वुच्चति ।

याव सत्तमा पितामहयुगाति एत्थ पितुपिता पितामहो, पितामहस्स युगं पितामहयुगं । **युगन्ति** आयुप्पमाणं वुच्चति । अभिलापमत्तमेव चेत्तं । अत्थतो पन पितामहोयेव पितामहयुगं । ततो उद्धं सब्बेपि पुब्बपुरिसा पितामहगहणेनेव गहिता । एवं याव सत्तमो पुरिसो, ताव संसुद्धगहणिको । अथ वा अक्खित्तो अनुपकुट्ठो जातिवादेनाति दस्सेन्ति । **अक्खित्तोति** — “अपनेथ एतं, किं इमिना”ति एवं अक्खित्तो अनवक्खित्तो । **अनुपकुट्ठोति** न उपकुट्ठो, न अक्कोसं वा निन्दं वा लद्धपुब्बो । केन कारणेनाति? जातिवादेन । इतिपि — “हीनजातिको एसो”ति एवरूपेन वचनेनाति अत्थो ।

अड्ढोति इस्सरो । **महद्धनोति** महता धनेन समन्नागतो । भवतो हि गेहे पथवियं पंसुवालिका विय बहुधनं, समणो पन गोतमो अधनो भिक्खाय उदरं पूरेत्वा यापेतीति दस्सेन्ति । **महाभोगोति** पञ्चकामगुणवसेन महाउपभोगो । एवं यं यं गुणं वदन्ति, तस्स तस्स पटिपक्खवसेन भगवतो अगुणंयेव दस्सेमाति मज्जमाना वदन्ति ।

अभिरूपोति अज्जेहि मनुस्सेहि अभिरूपो अधिकरूपो। **दस्सनीयो**ति दिवसम्पि पस्सन्तानं अतित्तिकरणतो दस्सनयोगो। दस्सनेनेव चित्तपसादजननतो **पासादिको**। पोक्खरता वुच्चति सुन्दरभावो, वण्णस्स पोक्खरता वण्णपोक्खरता, ताय वण्णसम्पत्तिया युत्तोति अत्थो। पोराणा पनाहु — “पोक्खरन्ति सरीरं वदन्ति, वण्णं वण्णमेवा”ति। तेसं मतेन वण्णञ्च पोक्खरञ्च वण्णपोक्खरानि। तेसं भावो वण्णपोक्खरता। इति **परमाय वण्णपोक्खरताया**ति उत्तमेन परिसुद्धेन वण्णेन चेव सरीरसण्ठानसम्पत्तिया चाति अत्थो। **ब्रह्मवण्णी**ति सेट्ठवण्णी। परिसुद्धवण्णेसुपि सेट्ठेन सुवण्णवण्णेन समन्नागतोति अत्थो। **ब्रह्मवच्छसी**ति महाब्रह्मनो सरीरसदिसेनेव सरीरेन समन्नागतो। **अखुद्दावकासो दस्सनाया**ति “भोतो सरीरे दस्सनस्स ओकासो न खुद्दको महा, सब्बानेव ते अङ्गपच्चङ्गानि दस्सनीयानेव, तानि चापि महन्तानेवा”ति दीपेन्ति।

सीलमस्स अत्थीति **सीलवा**। वुद्धं वद्धितं सीलमस्साति **वुद्धसीली**। **वुद्धसीलेना**ति वुद्धेन वद्धितेन सीलेन। **समन्नागतो**ति युत्तो। इदं वुद्धसीलीपदस्सेव वेवचनं। सब्बमेतं पञ्चसीलमत्तमेव सन्धाय वदन्ति।

कल्याणवाचोति आदीसु कल्याणा सुन्दरा परिमण्डलपदव्यञ्जना वाचा अस्साति कल्याणवाचो। कल्याणं मधुरं वाक्करणं अस्साति **कल्याणवाक्करणो**। **वाक्करणन्ति** उदाहरणघोसो। गुणपरिपुण्णभावेन पुरे भवाति पोरी। पुरे वा भवत्ता पोरी। पोरिया नागरिकित्थिया सुखुमालत्तनेन सदिसाति पोरी, ताय **पोरिया**। **विस्सट्ठाया**ति अपलिबुद्धाय सन्दिट्ठविलम्बितादिदोसरहिताय। **अनेलगलाया**ति एलगळेन विरहिताय। यस्स कस्सचि हि कथेन्तस्स एला गळन्ति, लाला वा पग्घरन्ति, खेळफुसितानि वा निक्खमन्ति, तस्स वाचा एलगळं नाम होति, तब्बिपरितायाति अत्थो। **अत्थस्स विज्जापनिया**ति आदिमज्झपरियोसानं पाकटं कत्वा भासितत्थस्स विज्जापनसमत्थाय।

जिण्णोति जराजिण्णताय जिण्णो। **वुद्धो**ति अङ्गपच्चङ्गानं वुद्धिभावमरियादप्पत्तो। **महल्लको**ति जातिमहल्लकताय समन्नागतो। चिरकालप्पसुतोति वुत्तं होति। **अद्धगतो**ति अद्धानं गतो, द्वे तयो राजपरिवट्टे अतीतोति अधिप्पायो। **वयोअनुप्पत्तो**ति पच्छिमवयं सम्पत्तो, पच्छिमवयो नाम वस्ससतस्स पच्छिमो ततियभागो।

अपि च **जिण्णो**ति पोराणो, चिरकालप्पवत्तकुलन्वयोति वुत्तं होति। **वुद्धो**ति सीलाचारादिगुणवुद्धिया युत्तो। **महल्लको**ति विभवमहन्ताय समन्नागतो। **अद्धगतो**ति मग्गप्पटिपन्नो ब्राह्मणानं वतचरियादिमरियादं अवीतिक्कम्म चरणसीलो। **वयोअनुप्पत्तो**ति जातिवुद्धिभावम्पि अन्तिमवयं अनुप्पत्तो।

बुद्धगुणकथा

३०४. एवं वुत्तेति एवं तेहि ब्राह्मणेहि वुत्ते। सोणदण्डो — “इमे ब्राह्मणा जातिआदीहि मम वण्णं वदन्ति, न खो पन मेतं युत्तं अत्तनो वण्णे रज्जितुं। हन्दाहं एतेसं वादं भिन्दित्वा समणस्स गोतमस्स महन्तभावं जापेत्वा एतेसं तत्थ गमनं करोमी”ति चिन्तेत्वा तेन हि — भो ममपि सुणाथातिआदिमाह। तत्थ येपि उभतो सुजातोति आदयो अत्तनो गुणेहि सदिसा गुणा तेपि; “को चाहं के च समणस्स गोतमस्स जातिसम्पत्तिआदयो गुणा”ति अत्तनो गुणेहि उत्तरितरेयेव मज्जमानो, इतरे पन एकन्तेनेव भगवतो महन्तभावदीपनत्थं पकासेति।

मयमेव अरहामाति एवं नियामेन्तोवेत्थ इदं दीपेति — “यदि गुणमहन्तताय उपसङ्कमितब्बो नाम होति। यथा हि सिनेरुं उपनिधाय सासपो, महासमुद्धं उपनिधाय गोपदकं, सत्तसु महासरेसु उदकं उपनिधाय उस्सावबिन्दु परित्तो लामको।

एवमेव समणस्स गोतमस्स जातिसम्पत्तिआदयोपि गुणे उपनिधाय अम्हाकं गुणा परित्ता लामका; तस्मा मयमेव अरहाम तं भवन्तं गोतमं दस्सनाय उपसङ्कमितु'न्ति ।

महन्तं जातिसंघं ओहायाति मातिपक्खे असीतिकुलसहस्सानि, पितिपक्खे असीतिकुलसहस्सानीति एवं सट्ठिकुलसतसहस्सं ओहाय पब्बजितो ।

भूमिगतञ्च वेहासट्ठञ्चाति एत्थ राजङ्गणे चेव उय्याने च सुधामट्ठपोक्खरणियो सत्तरतनानं पूरेत्वा भूमियं ठपितं धनं भूमिगतं नाम । पासादनियूहादयो परिपूरेत्वा ठपितं वेहासट्ठं नाम । एतं ताव कुलपरियायेन आगतं । तथागतस्स पन जातदिवसेयेव सङ्खो, एलो, उप्पलो, पुण्डरीकोति चत्तारो निधयो उग्गता । तेसु सङ्खो गावुतिको, एलो अट्ठयोजनिको, उप्पलो तिगावुतिको, पुण्डरीको योजनिको । तेसुपि गहितं गहितं पूरितियेव, इति भगवा पट्ठतं हिरञ्जसुवण्णं ओहाय पब्बजितोति वेदितब्बो ।

दहरोव समानोति तरुणोव समानो । **सुसुकाळकेसोति** सुट्ठ काळकेसो, अञ्जनवण्णसदिसकेसो हुत्वा वाति अत्थो । **भद्रेनाति** भद्रेकेन । **पठमेन वयसाति** तिण्णं वयानं पठमवयेन । **अकामकानन्ति** अनिच्छमानानं । अनादरत्थे सामिवचनं । अस्सूनि मुखे एतेसन्ति **अस्सुमुखा**, तेसं अस्सुमुखानं, अस्सूहि किलिन्नमुखानन्ति अत्थो । **रुदन्तानन्ति** कन्दित्वा रोदमानानं । **अखुद्दावकासोति** एत्थ भगवतो अपरिमाणोयेव दस्सनाय ओकासोति वेदितब्बो ।

तत्रिदं वत्थु — राजगहे किर अञ्जतरो ब्राह्मणो समणस्स गोतमस्स पमाणं गहेतुं न सक्कोतीति सुत्वा भगवतो पिण्डाय पविसनकाले सट्ठिहत्थं वेळुं गहेत्वा नगरद्वारस्स बहि ठत्वा सम्पत्ते भगवति वेळुं गहेत्वा समीपे अट्ठासि । वेळु भगवतो जाणुकमत्तं पापुणि । पुन दिवसे द्वे वेळू घटेत्वा समीपे अट्ठासि । भगवापि द्विन्नं वेळूनं उपरि कटिमत्तमेव पञ्जायमानो — “ब्राह्मण, किं करोसी”ति आह । तुम्हाकं पमाणं गणहामीति । “ब्राह्मण, सचेपि त्वं सकलचक्कवाळगब्भं पूरेत्वा ठिते वेळू घटेत्वा आगमिस्ससि, नेव मे पमाणं गहेतुं सक्खिस्ससि । न हि मया चत्तारि असङ्ख्येयानि कप्पसतसहस्सञ्च तथा पारमियो पूरिता, यथा मे परो पमाणं गणहेय्य, अतुलो, ब्राह्मण, तथागतो अप्पमेय्यो”ति वत्त्वा धम्मपदे गाथमाह —

“ते तादिसे पूजयतो, निब्बुते अकुतोभये ।

न सक्का पुञ्जं सङ्घातुं, इमेत्तमपि केनची”ति ॥ (ध० प० ३६) ।

गाथापरियोसाने चतुरासीतिपाणसहस्सानि अमतं पिंविंसु ।

अपरमि वत्थु — राहु किर असुरिन्दो चत्तारि योजनसहस्सानि अट्ठ च योजनसतानि उच्चो । बाहन्तरमस्स द्वादसयोजनसतानि । बहलन्तरेन छ योजनसतानि । हत्थतलपादतलानं पुथुलतो तीणि योजनसतानि । अङ्गुलिपब्बानि पण्णासयोजनानि । भमुकन्तरं पण्णासयोजनं । मुखं द्वियोजनसतं तियोजनसतगम्भीरं तियोजनसतपरिमण्डलं । गीवा तियोजनसतं । नलाटं तियोजनसतं । सीसं नवयोजनसतं । “सो अहं उच्चोस्मि, सत्थारं ओनमित्वा ओलोकेतुं न सक्खिस्सामी”ति चिन्तेत्वा नागच्छि । सो एकदिवसं भगवतो वण्णं सुत्वा — “यथाकथञ्च ओलोकेस्सामी”ति आगतो ।

अथ भगवा तस्सज्झासयं विदित्वा — “चतूसु इरियापथेसु कतरेन दस्सेस्सामी”ति चिन्तेत्वा “ठितको नाम नीचोपि

उच्चो विय पज्जायति । निपन्नोवस्स अत्तानं दस्सेस्सामी’ति “आनन्द, गन्धकुटिपरिवेणे मज्जकं पज्जापेही’ति वत्वा तत्थ सीहसेय्यं कप्पेसि । राहु आगन्त्वा निपन्नं भगवन्तं गीवं उन्नामेत्वा नभमज्जे पुण्णचन्दं विय उल्लोकेसि । किमिदं असुरिन्दाति च वुत्ते — “भगवा ओनमित्वा ओलोकेतुं न सखिस्सामी’ति नागच्छन्ति । न मया, असुरिन्द, अधोमुखेन पारमियो पूरिता । उद्धग्गमेव कत्वा दानं दिन्नन्ति । तं दिवसं राहु सरणं अगमासि । एवं भगवा अखुद्दावकासो दस्सनाय ।

चतुपारिसुद्धिसीलेन सीलवा, तं पन सीलं अरियं उत्तमं परिसुद्धं । तेनाह — “अरियसीली’ति । तदेतं अनवज्जट्टेन कुसलं । तेनाह — “कुसलसीली’ति । **कुसलसीलेनाति** इदमस्स वेवचनं ।

बहूनां आचरियपाचरियोति भगवतो एकेकाय धम्मदेसनाय चतुरासीतिपाणसहस्सानि अपरिमाणापि देवमनुस्सा मग्गफलामतं पिवन्ति, तस्मा बहूनां आचरियो । सावकवेनेय्यानं पन पाचरियोति ।

खीणकामरागोति एत्थ कामं भगवतो सब्बेपि किलेसा खीणा । ब्राह्मणो पन ते न जानाति । अत्तनो जाननट्टानेयेव गुणं कथेति । **विगतचापल्लोति** — “पत्तमण्डना चीवरमण्डना सेनासनमण्डना इमस्स वा पूतिकायस्स...पे०... केलना पटिकेलना’ति (विभ० ८५४) एवं वुत्तचापल्ला विरहितो ।

अपापपुरेक्खारोति अपापे नव लोकुत्तरधम्मे पुरतो कत्वा विचरति । **ब्रह्मज्जाय पजायाति** सारिपुत्तमोग्गल्लानमहाकस्सपादिभेदाय ब्राह्मणपजाय, एतिस्साय च पजाय पुरेक्खारो । अयज्हि पजा समणं गोतमं पुरक्खत्वा चरतीति अत्थो । अपि च **अपापपुरेक्खारोति** न पापं पुरेक्खारो न पापं पुरतो कत्वा चरति, न पापं इच्छतीति अत्थो । कस्स? ब्रह्मज्जाय पजाय । अत्तना सद्धिं पटिविरुद्धायपि ब्राह्मणपजाय अविरुद्धो हितसुखत्थिको येवाति वुत्तं होति ।

तिरोरट्ठाति पररट्ठतो । **तिरोजनपदाति** परजनपदतो । **पज्जं पुच्छितुं आगच्छन्तीति** खत्तियपण्डितादयो चेव देवब्रह्मनागगन्धब्बादयो च — “पज्जे अभिसङ्खरित्वा पुच्छिस्सामी’ति आगच्छन्ति । तत्थ केचि पुच्छाय वा दोसं विस्सज्जनसम्पटिच्छने वा असमत्थतं सल्लक्खेत्वा अपुच्छित्वाव तुण्ही निसीदन्ति । केचि पुच्छन्ति । केसज्जि भगवा पुच्छाय उस्साहं जनेत्वा विस्सज्जेति । एवं सब्बेसम्पि तेसं विमतियो तीरं पत्वा महासमुद्दस्स ऊमियो विय भगवन्तं पत्वा भिज्जन्ति ।

एहि स्वागतवादीति देवमनुस्सपब्बजितगहट्टेसु तं तं अत्तनो सन्तिकं आगतं — “एहि स्वागत’न्ति एवं वदतीति अत्थो । **सखिलोति** तत्थ कतमं साखल्यं? “या सा वाचा नेला कण्णसुखा’ति आदिना नयेन वुत्तसाखल्येन समन्नागतो, मुदुवचनोति अत्थो । **सम्मोदकोति** पटिसन्धारकुसलो, आगतागतानं चतुन्नं परिसानं — “कच्चि, भिक्खवे, खमनीयं, कच्चि यापनीय’न्ति आदिना नयेन सब्बं अद्धानदरथं वूपसमेन्तो विय पठमतरं सम्मोदनीयं कथं कत्ताति अत्थो । **अब्भाकुटिकोति** यथा एकच्चे परिसं पत्वा थद्धमुखा सङ्कुटितमुखा होन्ति, न एदिसो, परिसदस्सनेन पनस्स बालातपसम्फस्सेन विय पदुमं मुखपदुमं विकसति पुण्णचन्दसस्सिरिकं होति । **उत्तानमुखोति** यथा एकच्चे निकुज्जितमुखा विय सम्पत्ताय परिसाय न किज्जि कथेन्ति, अतिदुल्लभकथा होन्ति, न एवरूपो । समणो पन गोतमो सुलभकथो । न तस्स सन्तिकं आगतागतानं — “कस्मा मयं इधागता’ति विप्पटिसारो उप्पज्जति धम्मं पन सुत्वा अत्तमनाव होन्तीति दस्सेति । **पुब्बभासीति** भासन्तो च पठमतरं भासति, तज्ज खो कालयुत्तं पमाणयुत्तं अत्थनिस्सितमेव भासति, न निरत्थककथं ।

न तस्मिं गामे वाति यत्थ किर भगवा पटिवसति, तत्थ महेसक्खा देवता आरक्खं गणहन्ति, तं निस्साय मनुस्सानं उपद्दवो न होति, पंसुपिसाचकादयोयेव हि मनुस्से विहेठेन्ति, ते तासं आनुभावेन दूरं अपक्कमन्ति । अपि च भगवतो मेत्ताबलेनपि न अमनुस्सा मनुस्से विहेठेन्ति ।

सङ्घीतिआदीसु अनुसासितब्बो सयं वा उप्पादितो सङ्घो अस्स अत्थीति सङ्घी । तादिसो चस्स गणो अत्थीति गणी । पुरिमपदस्सेव वा वेवचनमेतं । आचारसिक्खापनवसेन गणस्स आचरियोति गणाचरियो । पुत्थुत्तिथकरानन्ति बहूनं तित्थकरानं । यथा वा तथा वाति येन वा तेन वा अचेलकादिमत्तकेनापि कारणेन । समुदागच्छतीति समन्ततो उपगच्छति अभिवट्ठति ।

अतिथि नो ते होन्तीति ते अम्हाकं आगन्तुका, नवका पाहुनका होन्तीति अत्थो । परियापुणामीति जानामि । अपरिमाणवण्णोति तथारूपेनेव सब्बज्जुनापि अप्पमेय्यवण्णो — “पगेव मादिसेना”ति दस्सेति । वुत्तम्पि चेत्तं —

“बुद्धोपि बुद्धस्स भणेय्य वण्णं,
कप्पम्पि चे अज्जमभासमानो ।
खीयेथ कप्पो चिरदीघमन्तरे,
वण्णो न खीयेथ तथागतस्सा”ति ॥

३०५. इमं पन सत्थु गुणकथं सुत्वा ते ब्राह्मणा चिन्तयिंसु — यथा सोणदण्डो ब्राह्मणो समणस्स गोतमस्स वण्णे भणति, अनोमगुणो सो भवं गोतमो; एवं तस्स गुणे जानमानेन खो पन आचरियेन अतिचिरं अधिवासितं, हन्द नं अनुवत्तामाति अनुवत्तिंसु । तस्मा एवं वुत्ते “ते ब्राह्मणा”तिआदि वुत्तं । तत्थ अलमेवाति युत्तमेव । अपि पुटोसेनाति पुटोसं वुच्चति पाथेय्यं, तं गहेत्वापि उपसङ्कमितुं युत्तमेवाति अत्थो । पुटंसेनातिपि पाठो, तस्सत्थो, पुटो अंसे अस्साति पुटंसो, तेन पुटंसेन । अंसेन हि पाथेय्यपुटं वहन्तेनापीति वुत्तं होति ।

सोणदण्डपरिवितक्कवण्णना

३०६-३०८. तिरोवनसण्डगतस्साति अन्तोवनसण्डे गतस्स, विहारब्भन्तरं पविट्ठस्साति अत्थो । अज्जलिं पणामेत्वाति एते उभतोपक्खिका, ते एवं चिन्तयिंसु — “सचे नो मिच्छादिट्ठिका चोदेस्सन्ति — ‘कस्मा तुम्हे समणं गोतमं वन्दित्था’ति? तेसं — ‘किं अज्जलिमत्तकरणेनापि वन्दनं नाम होती’ति वक्खाम । सचे नो सम्मादिट्ठिका चोदेस्सन्ति — ‘कस्मा तुम्हे भगवन्तं न वन्दित्था’ति । ‘किं सीसेन भूमियं पहरन्तेनेव वन्दनं नाम होति, ननु अज्जलिकम्मम्पि वन्दनं एवा’ति वक्खामा”ति । नामगोत्तन्ति “भो, गोतम, अहं असुकस्स पुत्तो दत्तो नाम, मित्तो नाम, इधागतो”ति वदन्ता नाम सावेन्ति नाम । “भो, गोतम, अहं वासेट्ठो नाम, कच्चानो नाम, इधागतो”ति वदन्ता गोत्तं सावेन्ति नाम । एते किर दलिद्वा जिण्णा कुलपुत्ता “परिसमज्झे नामगोत्तवसेन पाकटा भविस्सामा”ति एवमकंसु । ये पन तुण्हीभूता निसीदिंसु, ते केराटिका चेव अन्धबाला च । तत्थ केराटिका — “एकं द्वे कथासल्लापेपि करोन्तो विस्सासिको होति, अथ विस्सासे सति एकं द्वे भिक्खा अदातुं न युत्त”न्ति ततो अत्तानं मोचेत्वा तुण्ही निसीदन्ति । अन्धबाला अज्जाणतायेव अवक्खित्तमत्तिकापिण्डो विय यत्थ कत्थचि तुण्हीभूता निसीदन्ति ।

ब्राह्मणपज्जत्तिवण्णना

३०९-३१०. चेतसा चेतोपरिवितक्कन्ति भगवा — “अयं ब्राह्मणो आगतकालतो पट्ठाय अधोमुखो थद्धगत्तो किं चिन्तयमानो निसिन्नो, किं नु खो चिन्तेती”ति आवज्जन्तो अत्तनो चेतसा तस्स चित्तं अज्जासि। तेन वुत्तं — “चेतसा चेतोपरिवितक्कमज्जाया”ति। **विहज्जतीति** विधातं आपज्जति। **अनुविलोकेत्वा परिसन्ति** भगवतो सकसमये पज्हुपुच्छनेन उदके मियमानो उक्खिपित्वा थले ठपितो विय समपस्सद्धकायचित्तो हुत्वा परिसं सङ्गणहनत्थं दिट्ठिसज्जानेनेव “उपधारेन्तु मे भोन्तो वचन”न्ति वदन्तो विय अनुविलोकेत्वा परिसं भगवन्तं एतदवोच।

३११-३१३. सुजं पग्गणहन्तानन्ति यज्जयजनत्थाय सुजं गणहन्तेसु ब्राह्मणेषु पठमो वा दुतियो वाति अत्थो। सुजाय दिव्यमानं महायागं पटिगणहन्तानन्ति पोराणा। इति ब्राह्मणो सकसमयवसेन सम्मदेव पज्हुं विस्सज्जेसि। भगवा पन विसेसतो उत्तमब्राह्मणस्स दस्सनत्थं — “इमेसं पना”ति आदिमाह। **एतदवोचुन्ति** सचे जातिवण्णमन्तसम्पन्नो ब्राह्मणो न होति, अथ को चरहि लोके ब्राह्मणो भविस्सति? नासेति नो अयं सोणदण्डो, हन्दस्स वादं पटिक्खिपिस्सामाति चिन्तेत्वा एतदवोचुं। **अपवदतीति** पटिक्खिपति। **अनुपक्खन्दतीति** अनुपविसति। इदं — “सचे त्वं पसादवसेन समणं गोतमं सरणं गन्तुकामो, गच्छ; मा ब्राह्मणस्स समयं भिन्दी”ति अधिप्पायेन आहंसु।

३१४. एतदवोचाति इमेसु ब्राह्मणेषु एवं एकप्पहारेनेव विरवन्तेसु “अयं कथा परियोसानं न गमिस्सति, हन्द ने निस्सद्दे कत्वा सोणदण्डेनेव सद्धिं कथेमी”ति चिन्तेत्वा — “एतं सचे खो तुम्हाक”न्ति आदिकं वचनं अवोच।

३१५-३१६. सहधम्मनाति सकारणेन। **समसमोति** ठपेत्वा एकदेससमत्तं समभावेन समो, सब्बाकारेण समोति अत्थो। **अहमस्स मातापितरो जानामीति** भगिनिया पुत्तस्स मातापितरो किं न जानिस्सति, कुलकोटिपरिदीपनं सन्धायेव वदति। **मुसावादमि भण्येयाति** अत्थभज्जनकं मुसावादं कथेय्य। **किं वण्णो करिस्सतीति** अब्भन्तरे गुणे असति किं करिस्सति? किमस्स ब्राह्मणभावं रक्खितुं सक्खिस्सतीति अत्थो। अथापि सिया पुन — “पकतिसीले ठितस्स ब्राह्मणभावं साधेन्ती”ति एवमि सीलमेव साधेस्सति, तस्मिं हिस्स असति ब्राह्मणभावो नाहोसीति सम्मोहमत्तं वण्णादयो। इदं पन सुत्वा ते ब्राह्मणा — “सभावं आचरियो आह, अकारणाव मयं उज्झायिम्हा”ति तुण्ही अहेसु।

सीलपज्जाकथावण्णना

३१७. ततो भगवा ‘कथितो ब्राह्मणेन पज्जो, किं पनेत्थ पतिट्ठातुं सक्खिस्सति, न सक्खिस्सती’ति? तस्स वीमंसनत्थं — “इमेसं पन ब्राह्मणा”ति आदिमाह। **सीलपरिधोताति** सीलपरिसुद्धा। **यत्थ सीलं तत्थ पज्जाति** यस्मिं पुगले सीलं, तत्थेव पज्जा, कुतो दुस्सीले पज्जा? पज्जारहिते वा जळे एळमूगे कुतो सीलन्ति? **सीलपज्जाणन्ति** सीलज्च पज्जाणज्च सीलपज्जाणं। **पज्जाणन्ति** पज्जायेव। एवमेतं ब्राह्मणाति भगवा ब्राह्मणस्स वचनं अनुजानन्तो आह। तत्थ **सीलपरिधोता पज्जाति** चतुपारिसुद्धिसीलेन धोता। कथं पन सीलेन पज्जं धोवतीति? यस्स पुथुज्जनस्स सीलं सट्ठिअसीतिवस्सानि अखण्डं होति, सो मरणकालेपि सब्बकिलेसे घातेत्वा सीलेन पज्जं धोवित्वा अरहत्तं गण्हाति। कन्दरसालपरिवेणे महासट्ठिवस्सत्थेरो विय। थेरे किर मरणमज्जे निपज्जित्वा बलववेदनाय नित्थुनन्ते, तिस्समहाराजा “थेरं पस्सिस्सामी”ति गन्त्वा परिवेणद्वारे ठितो तं सद्धं सुत्वा पुच्छि — “कस्स सद्धो अय”न्ति? थेरस्स नित्थुननसद्धोति। “पब्बज्जाय सट्ठिवस्सेन वेदनापरिगगहमत्तमि न कत्तं, न दानि नं वन्दिस्सामी”ति निवत्तित्वा महाबोधिं वन्दितुं गतो। ततो उपट्ठाकदहरो थेरं आह — “किं नो, भन्ते, लज्जापेथ, सद्धोपि राजा विप्पटिसारी हुत्वा न वन्दिस्सामी”ति गतोति। कस्मा आवुसोति? तुम्हाकं नित्थुननसद्धं सुत्वाति। “तेन हि मे ओकासं करोथा”ति वत्वा वेदनं विक्खम्भित्वा अरहत्तं पत्वा दहरस्स सज्जं अदासि — “गच्छावुसो, इदानि राजानं अम्हे वन्दापेही”ति। दहरो गन्त्वा — “इदानि किर थेरं, वन्दथा”ति आह। राजा

संसुमारपतितेन थेरं वन्दन्तो — “नाहं अय्यस्स अरहत्तं वन्दामि, पृथुज्जनभूमियं पन ठत्वा रक्खितसीलमेव वन्दामी”ति आह, एवं सीलेन पज्जं धोवति नाम । यस्स पन अब्भन्तरे सीलसंवरो नत्थि, उग्घाटितज्जुताय पन चतुप्पदिकगाथापरियोसाने पज्जाय सीलं धोवित्वा सह पटिसम्भिदाहि अरहत्तं पापुणाति । अयं पज्जाय सीलं धोवति नाम । सेय्यथापि सन्ततिमहामत्तो ।

३१८. कतमं पन तं ब्राह्मणाति कस्मा आह? भगवा किर चिन्तेसि — “ब्राह्मणा ब्राह्मणसमये पच्चसीलानि ‘सील’न्ति पज्जापेन्ति, वेदत्तयुग्गहणपज्जा पज्जाति । उपरिविसेसं न जानन्ति । यन्नूनाहं ब्राह्मणस्स उत्तरिविसेसभूतं मग्गसीलं, फलसीलं, मग्गपज्जं, फलपज्जज्ज दस्सेत्वा अरहत्तनिकूटेन देसनं निट्ठपेय्य”न्ति । अथ नं कथेतुकम्यताय पुच्छन्तो — “कतमं पन तं, ब्राह्मण, सीलं कतमा सा पज्जा”ति आह । अथ ब्राह्मणो — “मया सकसमयवसेन पज्जो विस्सज्जितो । समणो पन मं गोतमो पुन निवत्तित्वा पुच्छति, इदानिस्साहं चित्तं परितोसेत्वा विस्सज्जितुं सक्कुणेय्यं वा न वा? सचे न सक्खिस्सं पठमं उप्पन्नापि मे लज्जा भिज्जिस्सति । असक्कोन्तस्स पन न सक्कोमीति वचने दोसो नत्थी”ति पुन निवत्तित्वा भगवतोयेव भारं करोन्तो “एत्तकपरमाव मय”न्ति आदिमाह । तत्थ **एत्तकपरमा**ति एत्तकं सीलपज्जाणन्ति वचनमेव परमं अम्हाकं, ते मयं एत्तकपरमा, इतो परं एतस्स भासितस्स अत्थं न जानामाति अत्थो ।

अथस्स भगवा सीलपज्जाय मूलभूतस्स तथागतस्स उप्पादतो पभुति सीलपज्जाणं दस्सेतुं — “इध ब्राह्मण, तथागतो”ति आदिमाह । तस्सत्थो सामज्जफले वुत्तनयेनेव वेदितब्बो, अयं पन विसेसो, इध तिविधम्मि सीलं — “इदम्मिस्स होति सीलस्मि”न्ति एवं सीलमिच्चेव निव्यातितं पठमज्झानादीनि चत्तारि ज्ञानानि अत्थतो पज्जासम्पदा । एवं पज्जावसेन पन अनिव्यातेत्वा विपस्सनापज्जाय पदट्ठानभावमत्तेन दस्सेत्वा विपस्सनापज्जातो पट्ठाय पज्जा निव्यातिताति ।

सोणदण्डउपासकत्तपटिवेदनाकथा

३१९-३२२. स्वातनायाति पदस्स अत्थो अज्जतनायाति एत्थ वुत्तनयेनेव वेदितब्बो । **तेन मं सा परिसा परिभवेय्या**ति तेन तुम्हे दूरतोव दिस्वा आसना वुट्ठितकारणेन मं सा परिसा — “अयं सोणदण्डो पच्छिमवये ठितो महल्लको, गोतमो पन दहरो युवा नत्तापिस्स नप्पहोति, सो नाम अत्तनो नत्तुमत्तभावम्मि अप्पत्तस्स आसना वुट्ठाती”ति परिभवेय्य । **आसना मे तं भवं गोतमो पच्चुट्ठानन्ति** मम अगारवेन अवुट्ठानं नाम नत्थि, भोगनासनभयेन पन न वुट्ठहिस्सामि, तं तुम्हे हि चेव मया च जातुं वट्ठति । तस्मा आसना मे एतं भवं गोतमो पच्चुट्ठानं धारेतूति, इमिना किर सदिसो कुहको दुल्लभो, भगवति पनस्स अगारवं नाम नत्थि, तस्मा भोगनासनभया कुहनवसेन एवं वदति । परपदेसुपि एसेव नयो । **धम्मिया कथायाति** आदीसु तङ्कणानुरूपाय धम्मिया कथाय दिट्ठधम्मिकसम्परायिकं अत्थं सन्दस्सेत्वा कुसले धम्मे समादपेत्वा गणहापेत्वा । तत्थ नं समुत्तेजेत्वा सउस्साहं कत्वा ताय च सउस्साहताय अज्जेहि च विज्जमानगुणेहि सम्पहंसेत्वा धम्मरतनवस्सं वस्सित्वा उट्ठायासना पक्कामि । ब्राह्मणो पन अत्तनो कुहकताय एवम्मि भगवति धम्मवस्सं वस्सिते विसेसं निब्बत्तेतुं नासक्खि । केवलमस्स आयातिं निब्बानत्थाय वासनाभागियाय च सब्बा पुरिमपच्छिमकथा अहोसीति ।

इति सुमङ्गलविलासिनिया दीघनिकायट्ठकथायं

सोणदण्डसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

५. कूटदन्तसुत्तवण्णना

३२३. एवं मे सुतं...पे०... मगधेसूति कूटदन्तसुत्तं। तत्रायं अपुब्बपदवण्णना। मगधेसूति मगधा नाम जानपदिनो राजकुमारा, तेसं निवासो एकोपि जनपदो रूळ्हीसद्देन मगधाति वुच्चति, तस्मिं मगधेसु जनपदे। इतो परं पुरिमसुत्तद्वये वुत्तनयमेव। अम्बलड्डिका ब्रह्मजाले वुत्तसदिसाव। कूटदन्तोति तस्स ब्राह्मणस्स नामं। उपक्खटोति सज्जितो। वच्छतरसतानीति वच्छसतानि। उरब्भाति तरुणमेण्डका वुच्चन्ति। एते ताव पाळियं आगतायेव। पाळियं पन अनागतानम्पि अनेकेसं मिगपक्खीनं सत्तसत्तसतानि सम्पिण्डितानेवाति वेदितब्बानि। सब्बसत्तसतिकयागं किरेस यजितुकामो होति। थूणूपनीतानीति बन्धित्वा ठपनत्थाय यूपसङ्घातं थूणं उपनीतानि।

३२८. तिविधन्ति एत्थ विधा वुच्चति ठपना, तिड्डपनन्ति अत्थो। सोळसपरिक्खारन्ति सोळसपरिवारं।

३३०-३३६. पटिवसन्तीति यज्जानुभवनत्थाय पटिवसन्ति। भूतपुब्बन्ति इदं भगवा पथवीगतं निधिं उद्धरित्वा पुरतो रासिं करोन्तो विय भवपटिच्छन्नं पुब्बचरितं दस्सेन्तो आह। महाविजितोति सो किर सागरपरियन्तं महन्तं पथवीमण्डलं विजिनि, इति महन्तं विजितमस्साति महाविजितो त्वेव सङ्ख्यं अगमासि। अड्डोति आदीसु यो कोचि अत्तनो सन्तकेन विभवेन अड्डो होति, अयं पन न केवलं अड्डोयेव, महद्धनो महता अपरिमाणसङ्ख्येन धनेन समन्नागतो। पञ्चकामगुणवसेन महन्ता उळारा भोगा अस्साति महाभोगो। पिण्डपिण्डवसेन चेव सुवण्णमासकरजतमासकादिवसेन च जातरूपरजतस्स पहूतताय पहूतजातरूपरजतो, अनेककोटिसङ्ख्येन जातरूपरजतेन समन्नागतोति अत्थो। वित्तीति तुट्ठि, वित्तिया उपकरणं वित्तूपकरणं तुट्ठिकारणन्ति अत्थो। पहूतं नानाविधालङ्कारसुवण्णरजतभाजनादिभेदं वित्तूपकरणमस्साति पहूतवित्तूपकरणो। सत्तरतनसङ्घातस्स निदहित्वा ठपितधनस्स सब्बपुब्बण्णापरणसङ्गहितस्स धज्जस्स च पहूतताय पहूतधनधज्जो। अथवा इदमस्स देवसिकं परिब्बयदानग्गहणादिवसेन परिवत्तनधनधज्जवसेन वुत्तं।

परिपुण्णकोसकोट्टागारोति कोसो वुच्चति भण्डागारं, निदहित्वा ठपितेन धनेन परिपुण्णकोसो, धज्जेन परिपुण्णकोट्टागारो चाति अत्थो। अथवा चतुब्बिधो कोसो – हत्थी, अस्सा, रथा, पत्तीति। कोट्टागारं तिविधं – धनकोट्टागारं, वत्थकोट्टागारं, धज्जकोट्टागारन्ति, तं सब्बम्पि परिपुण्णमस्साति परिपुण्णकोसकोट्टागारो। उदपादीति उप्पज्जि। अयं किर राजा एकदिवसं रतनावलोकनचारिकं नाम निक्खन्तो। सो भण्डागारिकं पुच्छि – “तात, इदं एवं बहुधनं केन सङ्गरितं”न्ति? तुम्हाकं पितुपितामहादीहि याव सत्तमा कुलपरिवट्ठाति। इदं पन धनं सङ्गरित्वा ते कुहिं गताति? सब्बेव ते, देव, मरणवसं पत्ताति। अत्तनो धनं अगहेत्वाव गता, ताताति? देव, किं वदेथ, धनं नामेतं पहाय गमनीयमेव, नो आदाय गमनीयन्ति। अथ राजा निवत्तित्वा सिरीगम्भे निसिन्नो – ‘अधिगता खो मे’ति आदीनि चिन्तेसि। तेन वुत्तं – “एवं चेतसो परिवितक्को उदपादी”ति।

३३७. ब्राह्मणं आमन्तेत्वाति कस्मा आमन्तेसि? अयं किरेवं चिन्तेसि – “दानं देन्तेन नाम एकेन पण्डितेन सद्धिं मन्तेत्वा दातुं वट्ठति, अनामन्तेत्वा कतकम्मज्झि पच्छानुतापं करोती”ति। तस्मा आमन्तेसि। अथ ब्राह्मणो चिन्तेसि – “अयं राजा महादानं दातुकामो, जनपदे चस्स बहू चोरा, ते अवूपसमेत्वा दानं देन्तस्स खीरदधितण्डुलादिके दानसम्भारे आहरन्तानं निप्पुरिसानि गोहानि चोरा विलुम्पिस्सन्ति जनपदो चोरभयेनेव कोलाहलो भविस्सति, ततो रज्जो दानं न चिरं पवत्तिस्सति, चित्तम्पिस्स एकगं न भविस्सति, हन्द, नं एतमत्थं सज्जापेमी”ति ततो तमत्थं सज्जापेन्तो “भोतो, खो रज्जो”ति आदिमाह।

३३८. तत्थ सकण्टकोति चोरकण्टकेहि सकण्टको । पन्थदुहनाति पन्थदुहा, पन्थघातकाति अत्थो । अकिच्चकारी अस्साति अकत्तब्बकारी अधम्मकारी भवेय्य । दस्सुखीलन्ति चोरखीलं । वधेन वाति मारणेन वा कोट्टनेन वा । बन्धनेनाति अहुबन्धनादिना । जानियाति हानिया; “सतं गण्हथ, सहस्सं गण्हथा”ति एवं पवत्तितदण्डेनाति अत्थो । गरहायाति पञ्चसिखमुण्डकरणं, गोमयसिञ्चनं, गीवाय कुदण्डकबन्धनन्ति एवमादीनि कत्वा गरहपापनेन । पब्बाजनायाति रट्टतो नीहरणेन । समूहनिस्सामीति सम्मा हेतुना नयेन कारणेन ऊहनिस्सामि । हतावसेसकाति मतावसेसका । उस्सहन्तीति उस्साहं करोन्ति । अनुप्पदेतूति दिन्ने अप्पहोन्ते पुन अज्जम्पि बीजञ्च भत्तञ्च कसिउपकरणभण्डञ्च सब्बं देतूति अत्थो । पाभतं अनुप्पदेतूति सक्खिं अकत्वा पण्णे अनारोपेत्वा मूलच्छेज्जवसेन भण्डमूलं देतूति अत्थो । भण्डमूलस्स हि पाभतन्ति नामं । यथाह —

“अप्पकेनपि मेधावी, पाभतेन विचक्खणो ।

समुट्ठापेति अत्तानं, अणुं अग्गिंव सन्धम”न्ति ॥ (जा० १.१.४) ।

भत्तवेतनन्ति देवसिकं भत्तञ्चेव मासिकादिपरिब्बयञ्च तस्स तस्स कुसलकम्मसूरभावानुरूपेन ठानन्तरगामनिगमादिदानेन सद्धिं देतूति अत्थो । सकम्मपसुताति कसिवाणिज्जादीसु सकेसु कम्मेसु उय्युत्ता ब्यावटा । रासिकोति धनधज्जानं रासिको । खेमट्ठिताति खेमेन ठिता अभया । अकण्टकाति चोरकण्टकरहिता । मुदा मोदमानाति मोदा मोदमाना । अयमेव वा पाठो, अज्जमज्जं पमुदितचित्ताति अधिप्पायो । अपारुतघराति चोरानं अभावेन द्वारानि असंवरित्वा विवटद्वाराति अत्थो । एतदवोचाति जनपदस्स सब्बाकारेन इद्धफीतभावं जत्वा एतं अवोच ।

चतुपरिक्खारवण्णना

३३९. तेन हि भवं राजाति ब्राह्मणो किर चिन्तेसि — “अयं राजा महादानं दातुं अतिविय उस्साहजातो । सचे पन अत्तनो अनुयन्ता खत्तियादयो अनामन्तेत्वा दस्सति । नास्स ते अत्तमना भविस्सन्ति; यथा दानं ते अत्तमना होन्ति, तथा करिस्सामी”ति । तस्मा “तेन हि भव”न्तिआदिमाह । तत्थ नेगमाति निगमवासिनो । जानपदाति जनपदवासिनो । आमन्तयतन्ति आमन्तेतु जानापेतु । यं मम अस्साति यं तुम्हाकं अनुजाननं मम भवेय्य । अमच्चाति पियसहायका । पारिसज्जाति सेसा आणत्तिकारका । यजतं भवं राजाति यजतु भवं, ते किर — अयं राजा “अहं इस्सरो”ति पसय्ह दानं अदत्त्वा अम्हे आमन्तेसि, अहोनेन सुट्ठु कत”न्ति अत्तमना एवमाहंसु । अनामन्तिते पनस्स यज्जट्ठानं दस्सनायपि न गच्छेय्युं । यज्जकालो महाराजाति देय्यधम्मस्मिज्झि असति महल्लककाले च एवरूपं दानं दातुं न सक्का, त्वं पन महाधनो चेव तरुणो च, एतेन ते यज्जकालोति दस्सेन्ता वदन्ति । अनुमतिपक्खाति अनुमतिया पक्खा, अनुमतिदायकाति अत्थो । परिक्खारा भवन्तीति परिवारा भवन्ति । “रथो सीलपरिक्खारो, ज्ञानक्खो चक्कवीरियो”ति (सं० नि० ५.४) एत्थ पन अलङ्कारो परिक्खारोति वुत्तो ।

अट्टपरिक्खारवण्णना

३४०. अट्टहङ्गेहीति उभतो सुजातादीहि अट्टहि अङ्गेहि । यससाति आणाठपनसमत्थताय । सद्धोति दानस्स फलं अत्थीति सद्वहति । दायकोति दानसूरो । न सद्धामत्तकेनेव तिट्ठति, परिच्चजितुम्पि सक्कोतीति अत्थो । दानपतीति यं दानं देति, तस्स पति हुत्वा देति, न दासो, न सहायो । यो हि अत्तना मधुरं भुज्जति, परेसं अमधुरं देति, सो दानसद्धातस्स देय्यधम्मस्स दासो हुत्वा देति । यो यं अत्तना भुज्जति, तदेव देति, सो सहायो हुत्वा देति । यो पन अत्तना येन केनचि यापेति,

परेसं मधुरं देति, सो पति जेडुको सामी हुत्वा देति, अयं तादिसोति अत्थो ।

समणब्राह्मणकपणद्धिकवणिब्बकयाचकानन्ति एत्थ समितपापा **समणा**, बाहितपापा ब्राह्मणा । **कपणा**ति दुग्गता दलिदमनुस्सा । **अद्धिका**ति पथाविनो । **वणिब्बका**ति ये — “इदं दिन्नं, कन्तं, मनापं, कालेन अनवज्जं दिन्नं, ददं चित्तं पसादेय्य, गच्छतु भवं ब्रह्मलोक”न्ति आदिना नयेन दानस्स वण्णं थोमयमाना विचरन्ति । **याचका**ति ये — “पसतमत्तं देथ, सरावमत्तं देथा”ति आदीनि वत्वा याचमाना विचरन्ति । **ओपानभूतो**ति उदपानभूतो । सब्बेसं साधारणपरिभोगो, चतुमहापथे खतपोक्खरणी विय हुत्वाति अत्थो । **सुतजातस्सा**ति एत्थ सुतमेव सुतजातं । **अतीतानागतपच्चुप्पन्ने अत्थे चिन्तेतु**न्ति एत्थ — “अतीते पुज्जस्स कतत्तायेव मे अयं सम्पत्ती”ति, एवं चिन्तेन्तो अतीतमत्थं चिन्तेतुं पटिबलो नाम होति । “इदं पुज्जं कत्वाव अनागते सक्का सम्पत्तिं पापुणितु”न्ति चिन्तेन्तो अनागतमत्थं चिन्तेतुं पटिबलो नाम होति । “इदं पुज्जकम्मं नाम सप्पुरिसानं आचिण्णं, मद्दञ्च भोगापि संविज्जन्ति, दायकचित्तम्पि अत्थि; हन्दाहं पुज्जानि करोमी”ति चिन्तेन्तो पच्चुप्पन्नमत्थं चिन्तेतुं पटिबलो नाम होतीति वेदितब्बो । **इति इमानी**ति एवं यथा वुत्तानि एतानि । एतेहि किर अट्ठहङ्गेहि समन्नागतस्स दानं सब्बदिसाहि महाजनो उपसङ्कमति । “अयं दुज्जातो कित्तकं कालं दस्सति, इदं विप्पटिसारी हुत्वा उपच्छिन्दिस्सती”ति एवमादीनि चिन्तेत्वा न कोचि उपसङ्कमितब्बं मज्जति । तस्मा एतानि अट्ठङ्गानि परिक्खारा भवन्तीति वुत्तानि ।

चतुपरिक्खारादिवण्णना

३४१. सुजं पग्गणहन्तानन्ति महायागपटिग्गणहनद्वाने दानकटच्छुं पग्गणहन्तानं । **इमेहि चतूही**ति एतेहि सुजातादीहि । एतेसु हि असति — “एवं दुज्जातस्स संविधानेन पवत्तदानं कित्तकं कालं पवत्तिस्सती”ति आदीनि वत्वा उपसङ्कमितारो न होन्ति । गरहितब्बाभावतो पन उपसङ्कमन्तियेव । तस्मा इमानिपि परिक्खारा भवन्तीति वुत्तानि ।

३४२. तिस्सो विधा देसेसीति तीणि ठपनानि देसेसि । सो किर चिन्तेसि — “दानं ददमाना नाम तिण्णं ठानानं अज्जतरस्मिं चलन्ति हन्दाहं इमं राजानं तेसु ठानेसु पठमतरज्जेव निच्चलं करोमी”ति । तेनस्स तिस्सो विधा देसेसीति । **सो भोतो रज्जो**ति इदं करणत्थे सामिवचनं । भोता रज्जाति वा पाठो । **विप्पटिसारो न करणीयो**ति “भोगानं विगमहेतुको पच्छानुतापो न कत्तब्बो, पुब्बचेतना पन अचला पतिट्ठपेतब्बा, एवज्झि दानं महप्फलं होती”ति दस्सेति । इतरेसुपि द्वीसु ठानेसु एसेव नयो । मुज्जचेतनापि हि पच्छासमनुस्सरणचेतना च निच्चलाव कातब्बा । तथा अकरोन्तस्स दानं न महप्फलं होति, नापि उळारेसु भोगेसु चित्तं नमति, महारोरुवं उपपन्नस्स सेट्ठिगहपतिनो विय ।

३४३. दसहाकारेहीति दसहि कारणेहि । तस्स किर एवं अहोसि — सचायं राजा दुस्सीले दिस्वा — “नस्सति वत मे दानं, यस्स मे एवरूपा दुस्सीला भुज्जन्ती”ति सीलवन्तेसुपि विप्पटिसारं उप्पादेस्सति, दानं न महप्फलं भविस्सति । विप्पटिसारो च नाम दायकानं पटिग्गाहकतोव उप्पज्जति, हन्दस्स पठममेव तं विप्पटिसारं विनोदेसीति । तस्मा दसहाकारेहि उपच्छिज्जितुं युत्तं पटिग्गाहकेसुपि विप्पटिसारं विनोदेसीति । **तेसज्जेव तेनाति** तेसज्जेव तेन पापेन अनिट्ठो विपाको भविस्सति, न अज्जेसन्ति दस्सेति । **यजतं भवन्ति** देतु भवं । **सज्जतन्ति** विस्सज्जतु । **अन्तरन्ति** अब्भन्तरं ।

३४४. सोळसहि आकारेहि चित्तं सन्दस्सेसीति इध ब्राह्मणो रज्जो महादानानुमोदनं नाम आरद्धो । तत्थ **सन्दस्सेसीति** — “इदं दानं दाता एवरूपं सम्पत्तिं लभती”ति दस्सेत्वा दस्सेत्वा कथेसि । **समादपेसीति** तदत्थं समादपेत्वा कथेसि । **समुत्तेजेसीति** विप्पटिसारविनोदनेनस्स चित्तं वोदापेसि । **सम्पहंसेसीति** ‘सुन्दरं ते कतं, महाराज, दानं ददमानेना’ति थुतिं कत्वा कथेसि । **वत्ता धम्मतो नत्थीति** धम्मेन समेन कारणेन वत्ता नत्थि ।

३४५. न रुक्खा छिज्जिं सु यूपत्थाय न दब्भा लूयिं सु बरिहिसत्थायाति ये यूपनामके महाथम्भे उस्सापेत्वा — “असुकराजा असुकामच्चो असुकब्राह्मणो एवरूपं नाम महायागं यजती”ति नामं लिखित्वा ठपेन्ति । यानि च दब्भतिणानि लायित्वा वनमालासङ्घेपेन यज्जसालं परिक्षिपन्ति, भूमियं वा पत्थरन्ति, तेपि न रुक्खा छिज्जिं सु, न दब्भा लूयिं सु । किं पन गावो वा अजादयो वा हज्जिस्सन्तीति दस्सेति । **दासाति** अन्तोगेहदासादयो । **पेस्साति** ये पुब्बमेव धनं गहेत्वा कम्मं करोन्ति । **कम्मकराति** ये भत्तवेतनं गहेत्वा करोन्ति । दण्डतज्जिता नाम दण्डयट्ठिमुग्गरादीनि गहेत्वा — “कम्मं करोथ करोथा”ति एवं तज्जिता । भयतज्जिता नाम — सचे कम्मं करोसि, कुसलं । नो चे करोसि, छिन्दिस्साम वा बन्धिस्साम वा मारेस्साम वाति एवं भयेन तज्जिता । एते पन न दण्डतज्जिता, न भयतज्जिता, न अस्सुमुखा रोदमाना परिकम्मानि अकंसु । अथ खो पियसमुदाचारेनेव समुदाचरियमाना अकंसु । न हि तत्थ दासं वा दासाति, पेस्सं वा पेस्साति, कम्मकरं वा कम्मकराति आलपन्ति । यथानामवसेनेव पन पियसमुदाचारेन आलपित्वा इत्थिपुरिसबलवन्तदुब्बलानं अनुरूपमेव कम्मं दस्सेत्वा — “इदज्जिदञ्च करोथा”ति वदन्ति । तेपि अत्तनो रुचिवसेनेव करोन्ति । तेन वुत्तं — “ये इच्छिं सु, ते अकंसु; ये न इच्छिं सु, न ते अकंसु । यं इच्छिं सु, तं अकंसु; यं न इच्छिं सु, न तं अकंसू”ति । **सप्पितेलनवनीतदधिमधुफाणितेन चैव सो यज्जो निट्ठानमगमासीति** राजा किर बहिनगरस्स चतूसु द्वारेसु अन्तोनगरस्स च मज्जेति पञ्चसु ठानेसु महादानसालायो कारापेत्वा एकेकिस्साय सालाय सतसहस्सं सतसहस्सं कत्वा दिवसे दिवसे पञ्चसतसहस्सानि विस्सज्जेत्वा सूरियुग्गमनतो पट्टाय तस्स तस्स कालस्स अनुरूपेहि सहत्थेन सुवण्णकटच्छुं गहेत्वा पणीतेहि सप्पितेलादिसम्मिस्सेहेव यागुखज्जकभत्तव्यज्जनपानकादीहि महाजनं सन्तप्पेसि । भाजनानि पूरेत्वा गण्हितुकामानं तथेव दापेसि । सायण्हसमये पन वत्थगन्धमालादीहि सम्पूजेसि । सप्पिआदीनं पन महाचाटियो पूरापेत्वा — “यो यं परिभुज्जितुकामो, सो तं परिभुज्जतू”ति अनेकसतेसु ठानेसु ठपापेसि । तं सन्धाय वुत्तं — “सप्पितेलनवनीतदधिमधुफाणितेन चैव सो यज्जो निट्ठानमगमासी”ति ।

३४६. पहूतं सापतेय्यं आदायाति बहुं धनं गहेत्वा । ते किर चिन्तेसुं — “अयं राजा सप्पितेलादीनि जनपदतो अनाहरापेत्वा अत्तनो सन्तकमेव नीहरित्वा महादानं देति । अम्हेहि पन ‘राजा न किज्जि आहरापेती’ति न युत्तं तुण्ही भवितुं । न हि रज्जो घरे धनं अक्खयधम्ममेव, अम्हेसु च अदेन्तेसु को अज्जो रज्जो दस्सति, हन्दस्स धनं उपसंहरामा”ति ते गामभागेन च निगमभागेन च नगरभागेन च सापतेय्यं संहरित्वा सकटानि पूरेत्वा रज्जो उपहरिंसु । तं सन्धाय — “पहूतं सापतेय्य”न्तिआदिमाह ।

३४७. पुरत्थिमेन यज्जवाटस्साति पुरत्थिमतो नगरद्वारे दानसालाय पुरत्थिमभागे । यथा पुरत्थिमदिसतो आगच्छन्ता खत्तियानं दानसालाय यागुं पिवित्वा रज्जो दानसालाय भुज्जित्वा नगरं पविसन्ति । एवरूपे ठाने पट्टपेसुं । **दक्खिणेन यज्जवाटस्साति** दक्खिणतो नगरद्वारे दानसालाय वुत्तनयेनेव दक्खिणभागे पट्टपेसुं । पच्छिमुत्तरेसुपि एसेव नयो ।

३४८. अहो यज्जो, अहो यज्जसम्पदाति ब्राह्मणा सप्पिआदीहि निट्ठानगमनं सुत्वा — “यं लोके मधुरं, तदेव समणो गोतमो कथेति, हन्दस्स यज्जं पसंसामा”ति तुट्ठचित्ता पसंसमाना एवमाहंसु । **तुण्हीभूतोव निसिन्नो होतीति** उपरि वत्तब्बमत्थं चिन्तयमानो निस्सद्दोव निसिन्नो होति । **अभिजानाति पन भवं गोतमोति** इदं ब्राह्मणो परिहारेन पुच्छन्तो आह । इतरथा हि — “किं पन त्वं, भो गोतम, तदा राजा अहोसि, उदाहु पुरोहितो ब्राह्मणो”ति एवं उज्जुकमेव पुच्छयमानो अगारवो विय होति ।

निच्चदानअनुकुलयञ्जवण्णना

३४९. अत्थि पन, भो गोतमाति — इदं ब्राह्मणो “सकलजम्बुदीपवासीनं उट्ठाय समुट्ठाय दानं नाम दातुं गरुकं सकलजनपदो च अत्तनो कम्मानि अकरोन्तो नस्सिस्सति, अत्थि नु खो अम्हाकम्पि इमम्हा यज्जा अज्जो यज्जो अप्पसमारम्भतरो चेव महप्फलतरो चा”ति एतमत्थं पुच्छन्तो आह । **निच्चदानानीति** धुवदानानि निच्चभत्तानि । **अनुकुलयज्जानीति** — “अम्हाकं पितुपितामहादीहि पवत्तितानी”ति कत्वा पच्छा दुग्गतपुरिसेहिपि वंसपरम्पराय पवत्तेतब्बानि यागानि, एवरूपानि किर सीलवन्ते उट्ठिस्स निबद्धदानानि तस्मिं कुले दलिद्वापि न उपच्छिन्दन्ति ।

तत्रिदं वत्थु — अनाथपिण्डिकस्स किर घरे पज्ज निच्चभत्तसतानि दीयंसु । दन्तमयसलाकानि पज्जसतानि अहेसु । अथ तं कुलं अनुक्कमेन दालिद्वियेन अभिभूतं, एका तस्मिं कुले दारिका एकसलाकतो उद्धं दातुं नासक्खि । सापि पच्छा सेतवाहनरज्जं गन्त्वा खलं सोधेत्वा लद्धधज्जेन तं सलाकं अदासि । एको थेरो रज्जो आरोचेसि । राजा तं आनेत्वा अगमहेसिद्धाने ठपेसि । सा ततो पट्ठाय पुन पज्जपि सलाकभत्तसतानि पवत्तेसि ।

दण्डप्पहाराति — “पटिपाटिया तिट्ठथ तिट्ठथा”ति उज्जुं गन्त्वा गण्हथ गण्हथाति च आदीनि वत्वा दीयमाना दण्डप्पहारापि गलग्गाहापि दिस्सन्ति । **अयं खो, ब्राह्मण, हेतु...पे०... महानिसंसतरज्जाति** । एत्थ यस्मा महायज्जे विय इमस्मिं सलाकभत्ते न बहूहि वेय्यावच्चकरेहि वा उपकरणेहि वा अत्थो अत्थि, तस्मा एतं अप्पट्ठतरं । यस्मा चेत्थ न बहूनां कम्मच्छेदवसेन पीळासङ्घातो समारम्भो अत्थि, तस्मा अप्पसमारम्भतरं । यस्मा चेतं सङ्घस्स यिट्ठं परिच्चत्तं, तस्मा यज्जन्ति वुत्तं, यस्मा पन छळङ्गसमन्नागताय दक्खिणाय महासमुद्वे उदकस्सेव न सुकरं पुज्जाभिसन्दस्स पमाणं कातुं, इदज्ज तथाविधं । तस्मा तं महप्फलतरज्जं महानिसंसतरज्जाति वेदितब्बं । इदं सुत्वा ब्राह्मणो चिन्तेसि — इदम्पि निच्चभत्तं उट्ठाय समुट्ठाय ददतो दिवसे दिवसे एकस्स कम्मं नस्सति । नवनवो उस्साहो च जनेतब्बो होति, अत्थि नु खो इतोपि अज्जो यज्जो अप्पट्ठतरो च अप्पसमारम्भतरो चाति । तस्मा “अत्थि पन, भो गोतमा”ति आदिमाह । तत्थ यस्मा सलाकभत्ते किच्चपरियोसानं नत्थि, एकेन उट्ठाय समुट्ठाय अज्जं कम्मं अकत्वा संविधातब्बमेव । विहारदाने पन किच्चपरियोसानं अत्थि । पण्णसालं वा हि कारेतुं कोटिधनं विस्सज्जेत्वा महाविहारं वा, एकवारं धनपरिच्चागं कत्वा कारितं सत्तट्ठवस्सानिपि वस्ससतम्पि वस्ससहस्सम्पि गच्छति येव । केवलं जिण्णपतितद्धाने पटिसङ्खरणमत्तमेव कातब्बं होति । तस्मा इदं विहारदानं सलाकभत्ततो अप्पट्ठतरं अप्पसमारम्भतरज्जं होति । यस्मा पनेत्थ सुत्तन्तपरियायेन यावदेव सीतस्स पटिघातायाति आदयो नवानिसंसा वुत्ता, खन्धकपरियायेन ।

“सीतं उण्हं पटिहन्ति, ततो वाळमिगानि च ।
सिरिंसपे च मकसे च, सिसिरे चापि वुट्ठियो ॥

ततो वातातपो घोरो, सज्जातो पटिहज्जति ।
लेणत्थज्ज सुखत्थज्ज, ज्ञायितुज्ज विपस्सितुं ॥

विहारदानं सङ्घस्स, अगं बुद्धेन वण्णितं ।
तस्मा हि पण्डितो पोसो, सम्पस्सं अत्थमत्तनो ।
विहारे कारये रम्मे, वासयेत्थ बहुस्सुते ॥

तस्मा अन्नञ्च पानञ्च, वत्थसेनासनानि च ।
ददेय उज्जुभूतेसु, विप्पसन्नेन चेतसा ॥

ते तस्स धम्मं देसेन्ति, सब्बदुक्खापनूदनं ।
यं सो धम्मं इधज्जाय, परिनिब्बाति अनासवो'ति ॥ (चूळव० २९५) ।

सत्तरसानिसंसा वुत्ता । तस्मा एतं सलाकभत्ततो महप्फलतरञ्च महानिसंसतरञ्चाति वेदितब्बं । सङ्गस्स पन परिच्चत्तत्ताव यज्जोति वुच्चति । इदम्पि सुत्वा ब्राह्मणो चिन्तेसि — “धनपरिच्चागं कत्वा विहारदानं नाम दुक्करं, अत्तनो सन्तका हि काकणिकापि परस्स दुप्परिच्चजा, हन्दाहं इतोपि अप्पट्टतरञ्च अप्पसमारम्भतरञ्च यज्जं पुच्छामी'ति । ततो तं पुच्छन्तो — “अत्थि पन भो'ति आदिमाह ।

३५०-३५१. तत्थ यस्मा सकिं परिच्चत्तेपि विहारे पुनप्पुनं छादनखण्डफुल्लप्पटिसङ्खरणादिवसेन किच्चं अत्थियेव, सरणं पन एकभिक्षुस्स वा सन्तिके सङ्गस्स वा गणस्स वा सकिं गहितं गहितमेव होति, नत्थि तस्स पुनप्पुनं कत्तब्बता, तस्मा तं विहारदानतो अप्पट्टतरञ्च अप्पसमारम्भतरञ्च होति । यस्मा च सरणगमनं नाम तिण्णं रतनानं जीवितपरिच्चागमयं पुज्जकम्मं सग्गसम्पत्तिं देति, तस्मा महप्फलतरञ्च महानिसंसतरञ्चाति वेदितब्बं । तिण्णं पन रतनानं जीवितपरिच्चागवसेन यज्जोति वुच्चति ।

३५२. इदं सुत्वा ब्राह्मणो चिन्तेसि — “अत्तनो जीवितं नाम परस्स परिच्चजितुं दुक्करं, अत्थि नु खो इतोपि अप्पट्टतरो यज्जो'ति ततो तं पुच्छन्तो पुन “अत्थि पन, भो गोतमा'ति आदिमाह । तत्थ पाणातिपाता वेरमणीति आदीसु वेरमणी नाम विरति । सा तिविधा होति — सम्पत्तिविरति, समादानविरति सेतुघातविरतीति । तत्थ यो सिक्खापदानि अगहेत्वापि केवलं अत्तनो जातिगोत्तकुलापदेसादीनि अनुस्सरित्वा — “न मे इदं पतिरूप'न्ति पाणातिपातादीनि न करोति, सम्पत्तवत्थुं परिहरति । ततो आरका विरमति । तस्स सा विरति सम्पत्तिविरतीति वेदितब्बा ।

“अज्जतग्गे जीवितहेतुपि पाणं न हनामी'ति वा “पाणातिपाता विरमामी'ति वा “वेरमणिं समादियामी'ति वा एवं सिक्खापदानि गणहन्तस्स पन विरति समादानविरतीति वेदितब्बा ।

अरियसावकानं पन मग्गसम्पयुत्ता विरति सेतुघातविरति नाम । तत्थ पुरिमा द्वे विरतियो यं वोरोपनादिवसेन वीतिक्कमितब्बं जीवितिन्द्रियादिवत्थु, तं आरम्भणं कत्वा पवत्तन्ति । पच्छिमा निब्बानारम्भणाव । एत्थ च यो पज्ज सिक्खापदानि एकतो गणहति, तस्स एकस्मिं भिन्ने सब्बानि भिन्नानि होन्ति । यो एकेकं गणहति, सो यं वीतिक्कमति, तदेव भिज्जति । सेतुघातविरतिया पन भेदो नाम नत्थि, भवन्तरेपि हि अरियसावको जीवितहेतुपि नेव पाणं हनति न सुरं पि वति । सचेपिस्स सुरञ्च खीरञ्च मिस्सेत्वा मुखे पक्खिपन्ति, खीरमेव पविसति, न सुरा । यथा किं? कोज्जसकुणानं खीरमिस्सके उदके खीरमेव पविसति? न उदकं । इदं योनिसिद्धान्ति चे, इदं धम्मतासिद्धान्ति च वेदितब्बं । यस्मा पन सरणगमने दिट्ठिउज्जुकररणं नाम भारियं । सिक्खापदसमादाने पन विरतिमत्तकमेव । तस्मा एतं यथा वा तथा वा गणहन्तस्सापि साधुकं गणहन्तस्सापि अप्पट्टतरञ्च अप्पसमारम्भतरञ्च । पज्जसीलसदिसस्स पन दानस्स अभावतो एत्थ महप्फलता महानिसंसता च वेदितब्बा । वुत्तज्हेतं —

“पज्जिमानि, भिक्षवे, दानानि महादानानि अग्गज्जानि रत्तज्जानि वंसज्जानि पोराणानि असंकिण्णानि

असंकिण्णपुब्बानि न सङ्कियन्ति न सङ्कियिस्सन्ति अप्पटिकुट्टानि समणेहि ब्राह्मणेहि विज्जूहि । कतमानि पञ्च? इध, भिक्खवे, अरियसावको पाणातिपातं पहाय पाणातिपाता पटिविरतो होति । पाणातिपाता पटिविरतो, भिक्खवे, अरियसावको अपरिमाणानं सत्तानं अभयं देति, अवेरं देति अब्यापज्झं देति । अपरिमाणानं सत्तानं अभयं दत्वा अवेरं दत्वा अब्यापज्झं दत्वा अपरिमाणस्स अभयस्स अवेरस्स अब्यापज्झस्स भागी होति । इदं, भिक्खवे, पठमं दानं महादानं... पे०... विज्जूहीति ।

पुन चपरं, भिक्खवे, अरियसावको अदिन्नादानं पहाय... पे०... कामेसुमिच्छाचारं पहाय... पे०... मुसावादं पहाय... पे०... सुरामेरयमज्जपमादट्टानं पहाय... पे०... इमानि खो, भिक्खवे, पञ्च दानानि महादानानि अग्गज्जानि... पे०... विज्जूहीति (अ० नि० ८.३९) ।

इदञ्च पन सीलपञ्चकं — “अत्तसिनेहञ्च जीवितसिनेहञ्च परिच्चजित्वा रक्खिस्सामी”ति समादिन्ताय यज्जोति वुच्चति । तत्थ किञ्चापि पञ्चसीलतो सरणगमनमेव जेट्ठकं, इदं पन सरणगमनेयेव पतिट्ठाय रक्खितसीलवसेन महप्फलन्ति वुत्तं ।

३५३. इदम्पि सुत्वा ब्राह्मणो चिन्तेसि — “पञ्चसीलं नाम रक्खितुं गरुक्कं, अत्थि नु खो अज्जं किञ्चि ईदिसमेव हुत्वा इतो अप्पट्ठतरञ्च महप्फलतरञ्चा”ति । ततो तं पुच्छन्तो पुनपि — “अत्थि पन, भो गोतमा”ति आदिमाह । अथस्स भगवा तिविधसीलपारिपूरियं ठितस्स पठमज्झानादीनं यज्जानं अप्पट्ठतरञ्च महप्फलतरञ्च दस्सेतुकामो बुद्धुप्पादतो पट्ठाय देसनं आरभन्तो “इध ब्राह्मणा”ति आदिमाह । तत्थ यस्मा हेट्ठा वुत्तेहि गुणेहि समन्नागतो पठमं ज्ञानं, पठमज्झानादीसु ठितो दुतियज्झानादीनि निब्बत्तेन्तो न किलमति, तस्मा तानि अप्पट्ठानि अप्पसमारम्भानि । यस्मा पनेत्थ पठमज्झानं एकं कप्पं ब्रह्मलोके आयुं देति । दुतियं अट्ठकप्पे । ततियं चतुसट्ठिकप्पे । चतुत्थं पञ्चकप्पसतानि । तदेव आकासानज्जायतनादिसमापत्तिवसेन भावितं वीसति, चत्तालीसं, सट्ठि, चतुरासीति च कप्पसहस्सानि आयुं देति; तस्मा महप्फलतरञ्च महानिसंसतरञ्च । नीवरणादीनं पन पच्चनीकानं धम्मनं परिच्चत्तत्ता तं यज्जन्ति वेदितब्बं ।

विपस्सनाज्जाणम्पि यस्मा चतुत्थज्झानपरियोसानेसु गुणेषु पतिट्ठाय निब्बत्तेन्तो न किलमति, तस्मा अप्पट्ठं अप्पसमारम्भं; विपस्सनासुखसदिसस्स पन सुखस्स अभावा महप्फलं । पच्चनीककिलेसपरिच्चागतो यज्जोति । मनोमयिद्धिपि यस्मा विपस्सनाज्जाणे पतिट्ठाय निब्बत्तेन्तो न किलमति, तस्मा अप्पट्ठा अप्पसमारम्भा; अत्तनो सदिसरूपनिम्मानसमत्थताय महप्फला । अत्तनो पच्चनीककिलेसपरिच्चागतो यज्जो । इद्धिविधज्जाणादीनिपि यस्मा मनोमयज्जाणादीसु पतिट्ठाय निब्बत्तेन्तो न किलमति, तस्मा अप्पट्ठानि अप्पसमारम्भानि, अत्तनो अत्तनो पच्चनीककिलेसप्पहानतो यज्जो । इद्धिविधं पनेत्थ नानाविधविकुब्बनदस्सनसमत्थताय । दिब्बसोतं देवमनुस्सानं सहसवनसमत्थताय; चेतोपरियज्जाणं परेसं सोळसविधचित्तजाननसमत्थताय; पुब्बेनिवासानुस्सतिज्जाणं इच्छित्तिच्छित्तद्वानसमनुस्सरणसमत्थताय; दिब्बचक्खु इच्छित्तिच्छित्तरूपदस्सनसमत्थताय; आसवक्खयज्जाणं अतिपणीतलोकुत्तरमगासुखनिष्फादनसमत्थताय महप्फलन्ति वेदितब्बं । यस्मा पन अरहत्ततो विसिट्ठतरो अज्जो यज्जो नाम नत्थि, तस्मा अरहत्तनिकूटेनेव देसनं समापेन्तो — “अयम्पि खो, ब्राह्मणा”ति आदिमाह ।

कूटदन्तउपासकत्तपटिवेदनावण्णना

३५४-३५८. एवं वुत्तेति एवं भगवता वुत्ते देसनाय पसीदित्वा सरणं गन्तुकामो कूटदन्तो ब्राह्मणो — ‘एतं

अभिवक्तुं भो, गोतमा'तिआदिकं वचनं अवोच । उपवायतूति उपगन्त्वा सरीरदरथं निब्बापेन्तो तनुसीतलो वातो वायतूति । इदञ्च पन वत्वा ब्राह्मणो पुरिसं पेसेसि — “गच्छ, तात, यज्जवाटं पविसित्वा सब्बे ते पाणयो बन्धना मोचेही”ति । सो “साधू”ति पटिस्सुणित्वा तथा कत्वा आगन्त्वा “मुत्ता भो, ते पाणयो”ति आरोचेसि । याव ब्राह्मणो तं पवत्तिं न सुणि, न ताव भगवा धम्मं देसेसि । कस्मा? “ब्राह्मणस्स चित्ते आकुलभावो अत्थी”ति । सुत्वा पनस्स “बहू वत मे पाणा मोचिता”ति चित्तचारो विप्पसीदति । भगवा तस्स विप्पसन्नमनतं जत्वा धम्मदेसनं आरभि । तं सन्धाय — “अथ खो भगवा”तिआदि वुत्तं । पुन ‘कल्लचित्त’न्तिआदि आनुपुब्बिकथानुभावेन विक्खम्भितनीवरणतं सन्धाय वुत्तं । सेसं उत्तानत्थमेवाति ।

इति सुमङ्गलविलासिनिया दीघनिकायट्ठकथायं

कूटदन्तसुत्तवण्णना निद्धिता ।

६. महालिसुत्तवण्णना

ब्राह्मणदूतवत्थुवण्णना

३५९. एवं मे सुत्तं — एकं समयं भगवा वेसालियन्ति महालिसुत्तं । तत्रायं अपुब्बपदवण्णना । वेसालियन्ति पुनप्पुनं विसालभावूपगमनतो वेसालीति लद्धनामके नगरे । महावनेति बहिनगरे हिमवन्तेन सद्धिं एकाबद्धं हुत्वा ठितं सयं जातवनं अत्थि, यं महन्तभावेनेव महावनन्ति वुच्चति, तस्मिं महावने । कूटागारसालायन्ति तस्मिं वनसण्डे सङ्घारामं पतिट्ठपेसुं । तत्थ कण्णिकं योजेत्वा थम्भानं उपरि कूटागारसालासङ्घेपेन देवविमानसदिसं पासादं अकंसु, तं उपादाय सकलोपि सङ्घारामो “कूटागारसाला”ति पज्जायित्थ । भगवा तं वेसालिं उपनिस्साय तस्मिं सङ्घारामे विहरति । तेन वुत्तं — “वेसालियं विहरति महावने कूटागारसालाय”न्ति । कोसलकाति कोसलरट्ठवासिनो । मागधकाति मगधरट्ठवासिनो । करणीयेनाति अवस्सं कत्तब्बकम्मेन । यज्झि अकातुम्पि वट्ठति, तं किच्चन्ति वुच्चति, यं अवस्सं कातब्बमेव, तं करणीयं नाम ।

३६०. पटिसल्लीनो भगवाति नानारम्मणचारतो पटिक्कम्म सल्लीनो निलीनो, एकीभावं उपगम्म एकत्तारम्मणे ज्ञानरतिं अनुभवतीति अत्थो । तत्थेवाति तस्मिज्जेव विहारे । एकमन्तन्ति तस्मा ठाना अपक्कम्म तासु तासु रुक्खच्छायासु निसीदिसु ।

ओट्टुद्धलिच्छवीवत्थुवण्णना

३६१. ओट्टुद्धोति अट्टोद्धताय एवंलद्धनामो । महतिया लिच्छवीपरिसायाति पुरेभत्तं बुद्धप्पमुखस्स भिक्खुसङ्घस्स दानं दत्वा भगवतो सन्निके उपोसथङ्गानि अधिट्ठित्वा गन्धमालादीनि गाहापेत्वा उग्घोसनाय महतिं लिच्छविराजपरिसं सन्निपातापेत्वा ताय नीलपीतादिवण्णवत्थाभरणविलेपनपटिमण्डिताय तावतिसपरिससप्पटिभागाय महतिया लिच्छविपरिसाय सद्धिं उपसङ्कमि । अकालो खो महालीति तस्स ओट्टुद्धस्स महालीति मूलनामं, तेन मूलनाममत्तेन नं थेरो महालीति आलपति । एकमन्तं निसीदीति पतिरूपासु रुक्खच्छायासु ताय लिच्छविपरिसाय सद्धिं रतनत्तयस्स वण्णं कथयन्तो निसीदि ।

३६२. सीहो समणुद्देशोति आयस्मतो नागितस्स भागिनेय्यो सत्तवस्सकाले पब्बजित्वा सासने युत्तपयुत्तो “सीहो”ति एवंनामको सामणरो, सो किर तं महापरिसं दिस्वा — “अयं परिसा महती, सकलं विहारं पूरेत्वा निसिन्ना, अद्धा भगवा अज्ज इमिस्सा परिसाय महन्तेन उस्साहेन धम्मं देसेस्सति, यंनूनाहं उपज्झायस्साचिक्खित्वा भगवतो महापरिसाय सन्निपतितभावं आरोचापेय्य”न्ति चिन्तेत्वा येनायस्मा नागितो तेनुपसङ्गमि । **भन्ते कस्सपाति** थेरं गोत्तेन आलपति । **एसा जनताति** एसो जनसमूहो ।

त्वज्जेव भगवतो आरोचेहीति सीहो किर भगवतो विस्सासिको, अयज्हि थेरो थूलसरीरो, तेनस्स सरीरगरुताय उट्ठाननिसज्जादीसु आलसियभावो ईसकं अप्पहीनो विय होति । अथायं सामणरो भगवतो कालेन कालं वत्तं करोति । तेन नं थेरो “त्वम्पि दसबलस्स विस्सासिको”ति वत्त्वा गच्छ त्वज्जेवारोचेहीति आह । **विहारपच्छायायन्ति** विहारछायायं, कूटागारमहागेहच्छायाय फरितोकासेति अत्थो । सा किर कूटागारसाला दक्खिणुत्तरतो दीघा पाचीनमुखा, तेनस्सा पुरतो महती छाया पत्थटा होति, सीहो तत्थ भगवतो आसनं पज्जपेसि ।

३६३. अथ खो भगवा द्वारन्तरेहि चेव वातपानन्तरेहि च निक्खमित्वा विधावन्ताहि विप्फरन्तीहि छब्बण्णाहि बुद्धरस्मीहि संसूचितनिक्खमनो वलाहकन्तरतो पुण्णचन्दो विय कूटागारसालतो निक्खमित्वा पज्जत्तवरबुद्धासने निसीदि । तेन वुत्तं — “अथ खो भगवा विहारा निक्खम्म विहारपच्छायाय पज्जत्ते आसने निसीदी”ति ।

३६४-३६५. पुरिमानि, भन्ते, दिवसानि पुरिमतरानीति एत्थ हिंयो दिवसं पुरिमं नाम, ततो परं पुरिमतरं । ततो पट्ठाय पन सब्बानि पुरिमानि चेव पुरिमतरानि च होन्ति । **यदग्गेति** मूलदिवसतो पट्ठाय यं दिवसं अगं परकोटिं कत्वा विहरामीति अत्थो, याव विहासिन्ति वुत्तं होति । इदानी तस्स परिमाणं दस्सेन्तो “नचिरं तीणि वस्सानि”ति आह । अथ वा **यदग्गेति** यं दिवसं अगं कत्वा नचिरं तीणि वस्सानि विहरामीतिपि अत्थो । यं दिवसं आदिं कत्वा नचिरं विहासिं तीणियेव वस्सानीति वुत्तं होति । अयं किर भगवतो पत्तचीवरं गणहन्तो तीणि संवच्छरानि भगवन्तं उपट्ठासि, तं सन्धाय एवं वदति । **पियरूपानीति** पियजातिकानि सातजातिकानि । **कामूपसंहितानीति** कामस्सादयुत्तानि । **रजनीयानीति** रागजनकानि । **नो च खो दिब्बानि सद्धानीति** कस्मा सुनक्खत्तो तानि न सुणाति? सो किर भगवन्तं उपसङ्गमित्वा दिब्बचक्खुपरिकम्मं याचि, तस्स भगवा आचिक्खि, सो यथानुसिद्धं पटिपन्नो दिब्बचक्खुं उप्पादेत्वा देवतानं रूपानि दिस्वा चिन्तेसि “इमस्मिं सरीरसण्ठाने सद्देन मधुरेन भवितब्बं, कथं नु खो नं सुणेय्य”न्ति भगवन्तं उपसङ्गमित्वा दिब्बसोतपरिकम्मं पुच्छि । अयज्ज अतीते एकं सीलवन्तं भिक्खुं कण्णसक्खलियं पहरित्वा बधिरमकासि । तस्मा परिकम्मं करोन्तोपि अभब्बो दिब्बसोताधिगमाय । तेनस्स न भगवा परिकम्मं कथेसि । सो एतावता भगवति आघातं बन्धित्वा चिन्तेसि — “अद्धा समणस्स गोतमस्स एवं होति — ‘अहम्पि खत्तियो अयम्पि खत्तियो, सचस्स जाणं वड्ढिस्सति, अयम्पि सब्बज्जू भविस्सती’ति उसूयाय मय्हं न कथेसी”ति । सो अनुक्कमेन गिहिभावं पत्वा तमत्थं महालिलिच्छविनो कथेन्तो एवमाह ।

३६६-३७१. एकंसभावितोति एकंसाय एककोट्टासाय भावितो, दिब्बानं वा रूपानं दस्सनत्थाय दिब्बानं वा सद्धानं सवनत्थाय भावितोति अत्थो । **तिरियन्ति** अनुदिसाय । **उभयंसभावितोति** उभयंसाय उभयकोट्टासाय भावितोति अत्थो । **अयं खो महालि हेतूति** अयं दिब्बानयेव रूपानं दस्सनाय एकंसभावितो समाधि हेतु । इममत्थं सुत्वा सो लिच्छवी चिन्तेसि — “इदं दिब्बसोतेन सहसुणनं इमस्मिं सासने उत्तमत्थभूतं मज्जे इमस्स नून अत्थाय एते भिक्खू पज्जासम्पि सट्ठिपि वस्सानि अपण्णकं ब्रह्मचरियं चरन्ति, यंनूनाहं दसबलं एतमत्थं पुच्छेय्य”न्ति ।

३७२. ततो तमत्थं पुच्छन्तो “एतासं नून, भन्ते”ति आदिमाह । **समाधिभावना**नन्ति एत्थ समाधियेव समाधिभावना,

उभयंसभावितानं समाधीनन्ति अत्थो । अथ यस्मा सासनतो बाहिरा एता समाधिभावना, न अज्झत्तिका । तस्मा ता पटिक्खपित्वा यदत्थं भिक्खू ब्रह्मचरियं चरन्ति, तं दस्सेन्तो भगवा “न खो महाली”ति आदिमाह ।

चतुअरियफलवण्णना

३७३. तिण्णं संयोजनानन्ति सक्कायदिट्ठिआदीनं तिण्णं बन्धनानं । तानि हि वट्टदुक्खमये रथे सत्ते संयोजेन्ति, तस्मा संयोजनानीति वुच्चन्ति । **सोतापन्नो होतीति** मग्गसोतं आपन्नो होति । **अविनिपातधम्मोति** चतूसु अपायेसु अपतनधम्मो । **नियतोति** धम्मनियामेन नियतो । **सम्बोधिपरायणोति** उपरिमग्गतयसङ्घाता सम्बोधि परं अयनं अस्स, अनेन वा पत्तब्बाति सम्बोधिपरायणो ।

तनुत्ताति परियुट्ठानमन्दताय च कदाचि करहचि उप्पत्तिया च तनुभावा । **ओरम्भागियानन्ति** हेट्ठाभागियानं, ये हि बद्धो उपरि सुद्धावासभूमियं निब्बत्तितुं न सक्कोति । **ओपपातिकोति** सेसयोनिपटिक्खेपवचनमेतं । **तत्थ परिनिब्बायीति** तस्मिं उपरिभवेयेव परिनिब्बानधम्मो । **अनावत्तिधम्मोति** ततो ब्रह्मलोका पुन पटिसन्धिवसेन अनावत्तनधम्मो । **चेतोविमुत्तिन्ति** चित्तविसुद्धिं, सब्बकिलेसबन्धनविमुत्तस्स अरहत्तफलचित्तस्सेतं अधिवचनं । **पञ्चाविमुत्तिन्ति** एत्थापि सब्बकिलेसबन्धनविमुत्ता अरहत्तफलपञ्चाव पञ्चाविमुत्तीति वेदितब्बा । **दिट्ठेव धम्मेति** इमस्मिंयेव अत्तभावे । **सयन्ति** सामं । **अभिज्जाति** अभिजानित्वा । **सच्छिकत्वाति** पच्चक्खं कत्वा । अथ वा **अभिज्जा सच्छिकत्वाति** अभिज्जाय अभिविसिट्ठेन जाणेन सच्छिकरित्वातिपि अत्थो । **उपसम्पज्जाति** पत्वा पटिलभित्वा । इदं सुत्वा लिच्छविराजा चिन्तोसि — “अयं पन धम्मो न सकुणेन विय उप्पतित्वा, नापि गोधाय विय उरेन गन्त्वा सक्का पटिविज्झितुं, अद्धा पन इमं पटिविज्झन्तस्स पुब्बभागप्पटिपदाय भवितब्बं, पुच्छामि ताव न”न्ति ।

अरियअट्ठङ्गिकमग्गवण्णना

३७४-३७५. ततो भगवन्तं पुच्छन्तो “अत्थि पन भन्ते”ति आदिमाह । **अट्ठङ्गिकोति** पञ्चङ्गिकं तुरियं विय अट्ठङ्गिको गामो विय च अट्ठङ्गमत्तोयेव हुत्वा अट्ठङ्गिको, न अङ्गतो अज्जो मग्गो नाम अत्थि । तेनेवाह — “**सेय्यथिदं, सम्मादिट्ठि... पे०... सम्मासमाधी**”ति । तत्थ सम्मादस्सनलक्खणा **सम्मादिट्ठि** । सम्मा अभिनिरोपनलक्खणो **सम्मासङ्कप्पो** । सम्मा परिगहणलक्खणा **सम्मावाचा** । सम्मा समुट्ठापनलक्खणो **सम्माकम्मन्तो** । सम्मा वोदापनलक्खणो **सम्माआजीवो** । सम्मा पग्गहलक्खणो **सम्मावायामो** । सम्मा उपट्ठानलक्खणा **सम्मासति** । सम्मा समाधानलक्खणो **सम्मासमाधि** । एतेसु एकेकस्स तीणि तीणि किच्चानि होन्ति । सेय्यथिदं, सम्मादिट्ठि ताव अज्जेहिपि अत्तनो पच्चनीककिलेसेहि सद्धिं मिच्छादिट्ठिं पजहति, निरोधं आरम्भणं करोति, सम्पयुत्तधम्मे च पस्सति तप्पटिच्छादकमोहविधमनवसेन असम्मोहतो । सम्मासङ्कप्पादयोपि तथेव मिच्छासङ्कप्पादीनि पजहन्ति, निरोधञ्च आरम्भणं करोन्ति, विसेसतो पनेत्थ सम्मासङ्कप्पो सहजातधम्मे अभिनिरोपेति । सम्मावाचा सम्मा परिगणहति । सम्माकम्मन्तो सम्मा समुट्ठापेति । सम्माआजीवो सम्मा वोदापेति । सम्मावायामो सम्मा पग्गणहति । सम्मासति सम्मा उपट्ठापेति । सम्मासमाधि सम्मा पदहति ।

अपि चेसा सम्मादिट्ठि नाम पुब्बभागे नानाक्खणा नानारम्मणा होति, मग्गक्खणे एकक्खणा एकारम्मणा । किच्चतो पन “दुक्खे जाण”न्ति आदीनि चत्तारि नामानि लभति । सम्मासङ्कप्पादयोपि पुब्बभागे नानाक्खणा नानारम्मणा होन्ति । मग्गक्खणे एकक्खणा एकारम्मणा । तेसु सम्मासङ्कप्पो किच्चतो “नेक्खम्मसङ्कप्पो”ति आदीनि तीणि नामानि लभति ।

सम्मा वाचादयो तिस्सो विरतियोपि होन्ति, चेतनादयोपि होन्ति, मग्गक्खणे पन विरतियेव । सम्मावायामो सम्मासतीति इदम्पि द्वयं किच्चतो सम्मपण्णानसतिपट्टानवसेन चत्तारि नामानि लभति । सम्मासमाधि पन पुब्बभागेपि मग्गक्खणेपि सम्मासमाधियेव ।

इति इमेसु अट्ठसु धम्मेसु भगवता निब्बानाधिगमाय पटिपन्नस्स योगिनो बहुकारत्ता पठमं सम्मादिट्ठि देसिता । अयञ्चि “पज्जापज्जोतो पज्जासत्थ”न्ति (ध० स० २०) च वुत्ता । तस्मा एताय पुब्बभागे विपस्सनाजाणसङ्घाताय सम्मादिट्ठिया अविज्जन्धकारं विधमित्वा किलेसचोरे घातेन्तो खेमेन योगावचरो निब्बानं पापुणाति । तेन वुत्तं — “निब्बानाधिगमाय पटिपन्नस्स योगिनो बहुकारत्ता पठमं सम्मादिट्ठि देसिता”ति ।

सम्मासङ्कप्पो पन तस्सा बहुकारो, तस्मा तदनन्तरं वुत्तो । यथा हि हेरज्जिको हत्थेन परिवट्ठेत्वा परिवट्ठेत्वा चक्खुना कहापणं ओलोकेन्तो — “अयं छेको, अयं कूटो”ति जानाति । एवं योगावचरोपि पुब्बभागे वितक्केन वितक्केत्वा विपस्सनापज्जाय ओलोकयमानो — “इमे धम्मा कामावचरा, इमे धम्मा रूपावचरादयो”ति पजानाति । यथा वा पन पुरिसेन कोटियं गहेत्वा परिवट्ठेत्वा परिवट्ठेत्वा दिन्नं महारुक्खं तच्छको वासिया तच्छेत्वा कम्मे उपनेति, एवं वितक्केन वितक्केत्वा वितक्केत्वा दिन्ने धम्मे योगावचरो पज्जाय — “इमे कामावचरा, इमे रूपावचरा”ति आदिना नयेन परिच्छिन्दित्वा कम्मे उपनेति । तेन वुत्तं — “सम्मासङ्कप्पो पन तस्सा बहुकारो, तस्मा तदनन्तरं वुत्तो”ति । स्वायं यथा सम्मादिट्ठिया एवं सम्मावाचायपि उपकारको । यथाह — “पुब्बे खो, विसाख, वितक्केत्वा विचारेत्वा पच्छा वाचं भिन्दती”ति, (म० नि० १.४६३) तस्मा तदनन्तरं सम्मावाचा वुत्ता ।

यस्मा पन — “इदञ्चिदञ्च करिस्सामा”ति पठमं वाचाय संविदहित्वा लोके कम्मन्ते पयोजेन्ति; तस्मा वाचा कायकम्मस्स उपकारिकाति सम्मावाचाय अनन्तरं सम्माकम्मन्तो वुत्तो । चतुब्बिधं पन वचीदुच्चरितं, तिविधञ्च कायदुच्चरितं पहाय उभयं सुचरितं पूरेन्तस्सेव यस्मा आजीवड्ढमकं सीलं पूरेति, न इतरस्स, तस्मा तदुभयानन्तरं सम्माआजीवो वुत्तो । एवं विसुद्धाजीवेन पन “परिसुद्धो मे आजीवो”ति एतावता च परितोसं कत्वा सुत्तपमत्तेन विहरितुं न युत्तं, अथ खो “सब्बिरियापथेसु इदं वीरियं समारभितब्ब”न्ति दस्सेतुं तदनन्तरं सम्मावायामो वुत्तो । ततो “आरद्धवीरियेनपि कायादीसु चतूसु वत्थूसु सति सूपट्ठिता कातब्बा”ति दस्सनत्थं तदनन्तरं सम्मासति देसिता । यस्मा पनेवं सूपट्ठिता सति समाधिस्सुपकारानुपकारानं धम्मानं गतियो समन्नेसित्वा पहाति एकत्तारम्मणे चित्तं समाधातुं, तस्मा सम्मासतिया अनन्तरं सम्मासमाधि देसितोति वेदितब्बो । एतेसं धम्मानं सच्छिकिरियायाति एतेसं सोतापत्तिफलादीनं पच्चक्खिकिरियत्थाय ।

द्वे पब्बजितवत्थुवण्णना

३७६-३७७. एकमिदाहन्ति इदं कस्मा आरद्धं? अयं किर राजा — “रूपं अत्ता”ति एवंलद्धिको, तेनस्स देसनाय चित्तं नाधिमुच्चति । अथ भगवता तस्स लद्धिया आविकरणत्थं एकं कारणं आहरितुं इदमारद्धं । तत्रायं सङ्खेपत्थो — “अहं एकं समयं घोसितारामे विहरामि, तत्र वसन्तं मं ते द्वे पब्बजिता एवं पुच्छिंसु । अथाहं तेसं बुद्धुप्पादं दस्सेत्वा तन्तिधम्मं नाम कथेन्तो इदमवोचं — “आवुसो, सद्धासम्पन्नो नाम कुलपुत्तो एवरूपस्स सत्थु सासने पब्बजितो, एवं तिविधं सीलं पूरेत्वा पठमज्झानादीनि पत्वा ठितो ‘तं जीव’न्ति आदीनि वदेय्य, युत्तं नु खो एतमस्सा”ति? ततो तेहि “युत्त”न्ति वुत्ते “अहं खो पनेतं, आवुसो, एवं जानामि, एवं पस्सामि, अथ च पनाहं न वदामी”ति तं वादं पटिक्खित्वा उत्तरि खीणासवं दस्सेत्वा “इमस्स एवं वत्तुं न युत्त”न्ति अवोचं । ते मम वचनं सुत्वा अत्तमना अहेसुन्ति । एवं वुत्ते सोपि अत्तमनो अहोसि । तेनाह —

“इदमवोच भगवा । अत्तमनो ओढुद्धो लिच्छवी भगवतो भासितं अभिनन्दी”ति ।

इति सुमङ्गलविलासिनिया दीघनिकायट्ठकथायं

महालिसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

७. जालियसुत्तवण्णना

द्वे पब्बजितवत्थुवण्णना

३७८. एवं मे सुतं...पे०... कोसम्बियन्ति जालियसुतं । तत्रायं अपुब्बपदवण्णना । घोसितारामेति घोसितेन सेट्ठिना कते आरामे । पुब्बे किर अल्लकप्परट्ठं नाम अहोसि । ततो कोतूहलिको नाम दलिद्धो छातकभयेन सपुत्तदारो अवन्तिरट्ठं गच्छन्तो पुत्तं वहितुं असक्कोन्तो छट्ठेत्वा अगमासि, माता निवत्तित्वा तं गहेत्वा गता, ते एकं गोपालकगामं पविसिंसु । गोपालकेन च तदा बहुपायासो पटियत्तो होति, ते ततो पायासं लभित्वा भुज्जिंसु । अथ सो पुरिसो बलवपायासं भुत्तो जीरापेतुं असक्कोन्तो रत्तिभागे कालं कत्वा तत्थेव सुनखिया कुच्छिस्मिं पटिसन्धिं गहेत्वा कुक्कुरो जातो, सो गोपालकस्स पियो अहोसि । गोपालको च पच्चेकबुद्धं उपट्ठहति । पच्चेकबुद्धोपि भत्तकिच्चपरियोसाने कुक्कुरस्स एकेकं पिण्डं देति, सो पच्चेकबुद्धे सिनेहं उप्पादेत्वा गोपालकेन सद्धिं पण्णसालम्पि गच्छति । गोपालके असन्निहिते भत्तवेलायं सयमेव गन्त्वा कालारोचनत्थं पण्णसालद्वारे भुस्सति, अन्तरामगोपि चण्डमिगे दिस्वा भुस्सित्वा पलापेति । सो पच्चेकबुद्धे मुदुकेन चित्तेन कालंकत्वा देवलोके निब्बत्ति । तत्रस्स घोसकदेवपुत्तो त्वेव नामं अहोसि । सो देवलोकतो चवित्वा कोसम्बियं एकस्स कुलस्स घरे निब्बत्ति । तं अपुत्तको सेट्ठि तस्स मातापितूनं धनं दत्वा पुत्तं कत्वा अगगहेसि । अथ अत्तनो पुत्ते जाते सत्तक्खत्तुं घातापेतुं उपक्कमि । सो पुज्जवन्तताय सत्तसुपि ठानेसु मरणं अप्पत्वा अवसाने एकाय सेट्ठिधीताय वेय्यत्तियेन लद्धजीवितो अपरभागे पितुअच्चयेन सेट्ठिठानं पत्वा घोसकसेट्ठि नाम जातो । अज्जेपि कोसम्बियं कुक्कुटसेट्ठि, पावारियसेट्ठीति द्वे सेट्ठिनो अत्थि, इमिना सद्धिं तयो अहेसुं ।

तेन च समयेन हिमवन्ततो पञ्चसततापसा सरीरसन्तप्पनत्थं अन्तरन्तराकोसम्बिं आगच्छन्ति, तेसं एते तयो सेट्ठी अत्तनो अत्तनो उय्यानेसु पण्णकुटियो कत्वा उपट्ठानं करोन्ति । अथेकदिवसं ते तापसा हिमवन्ततो आगच्छन्ता महाकन्तारे तसिता किलन्ता एकं महन्तं वटरुक्खं पत्वा तत्थ अधिवत्थाय देवताय सन्तिका सङ्गहं पच्चासिसन्ता निसीदिंसु । देवता सब्बालङ्कारविभूसितं हत्थं पसारेत्वा तेसं पानीयपानकादीनि दत्वा किलमथं पटिविनोदेसि, एते देवतायानुभावेन विम्हिता पुच्छिंसु — “किं नु खो, देवते, कम्मं कत्वा तया अयं सम्पत्ति लद्धा”ति? देवता आह — “लोके बुद्धो नाम भगवा उप्पन्नो, सो एतरहि सावत्थियं विहरति, अनाथपिण्डिको गहपति तं उपट्ठहति । सो उपोसथदिवसेसु अत्तनो भतकानं पकतिभत्तवेतनमेव दत्वा उपोसथं कारापेसि । अथाहं एकदिवसं मज्झन्हिके पातरासत्थाय आगतो कज्जि भतककम्मं अकरोन्तं दिस्वा — ‘अज्ज मनुस्सा कस्मा कम्मं न करोन्ती’ति पुच्छिं । तस्स मे तमत्थं आरोचेसुं । अथाहं एतदवोचं — ‘इदानि उपट्ठदिवसो गतो, सक्का नु खो उपट्ठुपोसथं कातु’न्ति । ततो सेट्ठिस्स पटिवेदेत्वा ‘सक्का कातु’न्ति आह । स्वाहं उपट्ठदिवसं उपट्ठुपोसथं समादियित्वा तदहेव कालं कत्वा इमं सम्पत्तिं पटिलभि’न्ति ।

अथ ते तापसा “बुद्धो किर उप्पन्नो”ति सज्जातपीतिपामोज्जा ततोव सावत्थिं गन्तुकामा हुत्वापि — “बहुकारा नो उपट्ठाकसेट्ठिनो तेसम्पि इममत्थमारोचेस्सामा”ति कोसम्बिं गन्त्वा सेट्ठीहि कतसक्कारबहुमाना “तदहेव मयं गच्छामा”ति

आहंसु। “किं, भन्ते, तुरितात्थ, ननु तुम्हे पुब्बे चत्तारो पञ्च मासे वसित्वा गच्छथा”ति च वुत्ते तं पवत्तिं आरोचेसुं। “तेन हि, भन्ते, सहेव गच्छामा”ति च वुत्ते “गच्छाम मयं, तुम्हे सणिकं आगच्छथा”ति सावत्थिं गन्त्वा भगवतो सन्तिके पब्बजित्वा अरहत्तं पापुणिसु। तेपि सेट्ठिनो पञ्चसतपञ्चसतसकटपरिवारा सावत्थिं गन्त्वा दानादीनि दत्वा कोसम्बिं आगमनत्थाय भगवन्तं याचित्वा पच्चागम्म तयो विहारे कारेसुं। तेसु कुक्कुटसेट्ठिना कतो कुक्कुटारामो नाम, पावारियसेट्ठिना कतो पावारिकम्बवनं नाम, घोसितसेट्ठिना कतो घोसितारामो नाम अहोसि। तं सन्धाय वुत्तं — “कोसम्बियं विहरति घोसितारामे”ति।

मुण्डियोति इदं तस्स नामं। **जालियोति** इदम्पि इतरस्स नाममेव। यस्मा पनस्स उपज्झायो दारुमयेन पत्तेन पिण्डाय चरति, तस्मा दारुपत्तिकन्तेवासीति वुच्चति। **एतदवोचुन्ति** उपारम्भाधिप्पायेन वादं आरोपेतुकामा हुत्वा एतदवोचुं। इति किर नेसं अहोसि, सचे समणो गोतमो “तं जीवं तं सरीरं”न्ति वक्खति, अथस्स मयं एतं वादं आरोपेस्साम — “भो गोतम, तुम्हाकं लद्धिया इधेव सत्तो भिज्जति, तेन वो वादो उच्छेदवादो होती”ति। सचे पन “अज्जं जीवं अज्जं सरीरं”न्ति वक्खति, अथस्सेतं वादं आरोपेस्साम “तुम्हाकं वादे रूपं भिज्जति, न सत्तो भिज्जति। तेन वो वादे सत्तो सस्सतो आपज्जती”ति। अथ भगवा “इमे वादारोपनत्थाय पज्जं पुच्छन्ति, मम सासने इमे द्वे अन्ते अनुपगम्म मज्झिमा पटिपदा अत्थीति न जानन्ति, हन्द नेसं पज्जं अविस्सज्जेत्वा तस्सायेव पटिपदाय आविभावत्थं धम्मं देसेमी”ति चिन्तेत्वा “तेन हावुसो”ति आदिमाह।

३७९-३८०. तत्थ कल्लं नु खो तस्सेतं वचनायाति तस्सेतं सद्भापब्बजितस्स तिविधं सीलं परिपूरेत्वा पठमज्झानं पत्तस्स युत्तं नु खो एतं वत्तुन्ति अत्थो। तं सुत्वा परिब्बाजका पुथुज्जनो नाम यस्मा निब्बिचिकिच्छो न होति, तस्मा कदाचि एवं वदेय्याति मज्जमाना — “कल्लं तस्सेतं वचनाया”ति आहंसु। **अथ च पनाहं न वदामीति** अहं एतमेवं जानामि, नो च एवं वदामि, अथ खो कसिणपरिकम्मं कत्वा भावेन्तस्स पज्जाबलेन उप्पन्नं महग्गतचित्तमेतन्ति सज्जं ठपेसिं। **न कल्लं तस्सेतन्ति** इदं ते परिब्बाजका — “यस्मा खीणासवो विगतसम्मोहो तिण्णविचिकिच्छो, तस्मा न युत्तं तस्सेतं वत्तु”न्ति मज्जमाना वदन्ति। सेसमेत्थ उत्तानत्थमेवाति।

इति सुमङ्गलविलासिनिया दीघनिकायट्ठकथायं

जालियसुत्तवण्णना निट्ठिता।

८. महासीहनादसुत्तवण्णना

अचेलकस्सपवत्थुवण्णना

३८१. एवं मे सुत्तं... पे०... उरुज्जायं विहरतीति महासीहनादसुत्तं। तत्रायं अपुब्बपदवण्णना। **उरुज्जायन्ति** उरुज्जाति तस्स रट्ठस्सपि नगरस्सपि एतदेव नामं, भगवा उरुज्जानगरं उपनिस्साय विहरति। **कण्णकत्थले मिगदायेति** तस्स नगरस्स अविदूरे कण्णकत्थलं नाम एको रमणीयो भूमिभागो अत्थि। सो मिगानं अभयत्थाय दिन्नत्ता “मिगदायो”ति वुच्चति, तस्मिं कण्णकत्थले मिगदाये। **अचेलोति** नगपरिब्बाजको। **कस्सपोति** तस्स नामं। **तपस्सिन्ति** तपनिस्सितकं। **लूखाजीविन्ति** अचेलकमुत्ताचारादिवसेन लूखो आजीवो अस्साति लूखाजीवी, तं लूखाजीविं। **उपक्कोसतीति** उपण्डेति। **उपवदतीति** हीळेति वम्भेति। **धम्मस्स च अनुधम्मं व्याकरोन्तीति** भोता गोतमेन वुत्तकारणस्स अनुकारणं कथेन्ति।

सहधम्मिको वादानुवादोति परेहि वुत्तकारणेन सकारणो हुत्वा तुम्हाकं वादो वा अनुवादो वा विज्जूहि गरहितब्बं, कारणं कोचि अप्पमत्तकोपि किं न आगच्छति । इदं वुत्तं होति, “किं सब्बाकारेणपि तव वादे गारहं कारणं नत्थी”ति । अनब्भक्खातुकामाति न अभूतेन वत्तुकामा ।

३८२. एकच्चं तपस्सिं लूखाजीविन्ति आदीसु इधेकच्चो अचेलकपब्बज्जादितपनिस्सितत्ता तपस्सी “लूखेन जीवितं कप्पेस्सामी”ति तिणगोमयादिभक्खनादीहि नानप्पकारेहि अत्तानं किलमेति, अप्पपुज्जताय च सुखेन जीवितवुत्तिमेव न लभति, सो तीणि दुच्चरितानि पूरेत्वा निरये निब्बत्तति ।

अपरो तादिसं तपनिस्सितोपि पुज्जवा होति, लभति लाभसक्कारं । सो “न दानि मया सदिसो अत्थी”ति अत्तानं उच्चे ठाने सम्भावेत्वा “भिय्योसोमत्ताय लाभं उप्पादेस्सामी”ति अनेसनवसेन तीणि दुच्चरितानि पूरेत्वा निरये निब्बत्तति । इमे द्वे सन्धाय पठमनयो वुत्तो ।

अपरो तपनिस्सितको लूखाजीवी अप्पपुज्जो होति, न लभति सुखेन जीवितवुत्तिं । सो “मय्हं पुब्बेपि अकतपुज्जताय सुखजीविका नुप्पज्जति, हन्दानि पुज्जानि करोमी”ति तीणि सुचरितानि पूरेत्वा सगगे निब्बत्तति ।

अपरो लूखाजीवी पुज्जवा होति, लभति सुखेन जीवितवुत्तिं । सो — “मय्हं पुब्बेपि कतपुज्जताय सुखजीविका उप्पज्जती”ति चिन्तेत्वा अनेसनं पहाय तीणि सुचरितानि पूरेत्वा सगगे निब्बत्तति । इमे द्वे सन्धाय दुतियनयो वुत्तो ।

एको पन तपस्सी अप्पदुक्खविहारी होति बाहिरकाचारयुत्तो तापसो वा छन्नपरिब्बाजको वा, अप्पपुज्जताय च मनापे पच्चये न लभति । सो अनेसनवसेन तीणि दुच्चरितानि पूरेत्वा अत्तानं सुखे ठपेत्वा निरये निब्बत्तति ।

अपरो पुज्जवा होति, सो — “न दानि मया सदिसो अत्थी”ति मानं उप्पादेत्वा अनेसनवसेन लाभसक्कारं वा उप्पादेन्तो मिच्छादिद्विवसेन — “सुखो इमिस्सा परिब्बाजिकाय दहराय मुदुकाय लोमसाय सम्फस्सो”ति आदीनि चिन्तेत्वा कामेसु पातब्यतं वा आपज्जन्तो तीणि दुच्चरितानि पूरेत्वा निरये निब्बत्तति । इमे द्वे सन्धाय ततियनयो वुत्तो ।

अपरो पन अप्पदुक्खविहारी अप्पपुज्जो होति, सो — “अहं पुब्बेपि अकतपुज्जताय सुखेन जीविकं न लभामी”ति तीणि सुचरितानि पूरेत्वा सगगे निब्बत्तति ।

अपरो पुज्जवा होति, सो — “पुब्बेपाहं कतपुज्जताय सुखं लभामि, इदानि पुज्जानि करिस्सामी”ति तीणि सुचरितानि पूरेत्वा सगगे निब्बत्तति । इमे द्वे सन्धाय चतुत्थनयो वुत्तो । इदं तिथियवसेन आगतं, सासनेपि पन लब्भति ।

एकच्चो हि धुतङ्गसमादानवसेन लूखाजीवी होति, अप्पपुज्जताय वा सकलम्पि गामं विचरित्वा उदरपूरं न लभति । सो — “पच्चये उप्पादेस्सामी”ति वेज्जकम्मादिवसेन वा अनेसनं कत्वा, अरहत्तं वा पटिजानित्वा, तीणि वा कुहनवत्थूनि पटिसेवित्वा निरये निब्बत्तति ।

अपरो च तादिसोव पुज्जवा होति । सो ताय पुज्जसम्पत्तिया मानं जनयित्वा उप्पन्नं लाभं थावरं कत्तुकामो अनेसनवसेन तीणि दुच्चरितानि पूरेत्वा निरये उप्पज्जति ।

अपरो समादिन्नधुतङ्गो अप्पपुञ्जोव होति, न लभति सुखेन जीवितवृत्तिं । सो — “पुब्बेपाहं अकतपुञ्जताय किञ्चि न लभामि, सचे इदानी अनेसनं करिस्सं, आयतिम्पि दुल्लभसुखो भविस्सामी”ति तीणि सुचरितानि पूरेत्वा अरहत्तं पत्तुं असक्कोन्तो सगगे निब्बत्तति ।

अपरो पुञ्जवा होति, सो — “पुब्बेपाहं कतपुञ्जताय एतरहि सुखितो, इदानीपि पुञ्जं करिस्सामी”ति अनेसनं पहाय तीणि सुचरितानि पूरेत्वा अरहत्तं पत्तुं असक्कोन्तो सगगे निब्बत्तति ।

३८३. आगतिञ्चाति — “असुकट्टानतो नाम इमे आगता”ति एवं आगतिञ्च । **गतिञ्चाति** इदानी गन्तब्बट्टानञ्च । **चुतिञ्चाति** ततो चवनञ्च । **उपपत्तिञ्चाति** ततो चुतानं पुन उपपत्तिञ्च । **किं सब्बं तपं गरहिस्सामीति** — “केन कारणेन गरहिस्सामि, गरहितब्बमेव हि मयं गरहाम, पसंसितब्बं पसंसाम, न भण्डिकं करोन्तो महारजको विय धोतञ्च अधोतञ्च एकतो करोमा”ति दस्सेति । इदानी तमत्थं पकासेन्तो — “सन्ति कस्सप एके समणब्राह्मणा”तिआदिमाह ।

३८४. यं ते एकच्चन्ति पञ्चविधं सीलं, तज्जि लोके न कोचि “न साधू”ति वदति । पुन **यं ते एकच्चन्ति** पञ्चविधं वेरं, तं न कोचि “साधू”ति वदति । पुन **यं ते एकच्चन्ति** पञ्चद्वारे असंवरं, ते किर — “चक्खु नाम न निरुन्धितब्बं, चक्खुना मनापं रूपं दट्ठब्ब”न्ति वदन्ति, एस नयो सोतादीसु । पुन **यं ते एकच्चन्ति** पञ्चद्वारे संवरं ।

एवं परेसं वादेन सह अत्तनो वादस्स समानासमानतं दस्सेत्वा इदानी अत्तनो वादेन सह परेसं वादस्स समानासमानतं दस्सेन्तो “यं मय”न्तिआदिमाह । तत्रापि पञ्चसीलादिवसेनेव अत्थो वेदितब्बो ।

समनुयुज्जापनकथावण्णना

३८५. समनुयुज्जन्तन्ति समनुयुज्जन्तु, एत्थ च लद्धिं पुच्छन्तो समनुयुज्जति नाम, कारणं पुच्छन्तो समनुगाहति नाम, उभयं पुच्छन्तो समनुभासति नाम । **सत्थारा वा सत्थारन्ति** सत्थारा वा सद्धिं सत्थारं उपसंहरित्वा — “किं ते सत्था ते धम्मे सब्बसो पहाय वत्तति, उदाहु समणो गोतमो”ति । द्दुतियपदेपि एसेव नयो ।

इदानी तमत्थं योजेत्वा दस्सेन्तो — “ये इमेसं भवत”न्तिआदिमाह । तत्थ **अकुसला अकुसलसङ्घाताति** अकुसला चेव “अकुसला”ति च सङ्घाता जाता कोट्टासं वा कत्वा ठपिताति अत्थो । एस नयो सब्बपदेसु । अपि चेत्थ **सावज्जाति** सदोसा । न **अलमरियाति** निद्वोसट्ठेन अरिया भवितुं नालं असमत्था ।

३८६-३९२. यं विज्जू समनुयुज्जन्ताति येन विज्जू अम्हे च अज्जे च पुच्छन्ता एवं वदेय्युं, तं ठानं विज्जति, अत्थि तं कारणन्ति अत्थो । **यं वा पन भोन्तो परे गणाचरियाति** परे पन भोन्तो गणाचरिया यं वा तं वा अप्पमत्तकं पहाय वत्तन्तीति अत्थो । **अम्हेव तत्थ येभुय्येन पसंसेय्युन्ति** इदं भगवा सत्थारा सत्थारं समनुयुज्जनेपि आह — सङ्घेन संघं समनुयुज्जनेपि । कस्मा? सङ्घपसंसायपि सत्थुयेव पसंसासिद्धितो । पसीदमानापि हि बुद्धसम्पत्तिया सङ्घे, सङ्घसम्पत्तिया च बुद्धे पसीदन्ति, तथा हि भगवतो सरीरसम्पत्तिं दिस्वा, धम्मदेसनं वा सुत्वा भवन्ति वत्तारो — “लाभा वत भो सावकानं ये एवरूपस्स सत्थु सन्निकावचरा”ति, एवं बुद्धसम्पत्तिया सङ्घे पसीदन्ति । भिक्खून् पनाचारगोचरं अभिक्कमपटिक्कमादीनि च दिस्वा भवन्ति वत्तारो — “सन्निकावचरानं वत भो सावकानं अयञ्च उपसमगुणो सत्थु कीव रूपो भविस्सती”ति, एवं सङ्घसम्पत्तिया बुद्धे पसीदन्ति । इति या सत्थुपसंसा, सा सङ्घस्स । या सङ्घस्स पसंसा, सा सत्थूति सङ्घपसंसायपि सत्थुयेव पसंसासिद्धितो भगवा द्वीसुपि नयेसु — “अम्हेव तत्थ येभुय्येन पसंसेय्यु”न्ति आह । **समणो गोतमो इमे धम्मे**

अनवसेसं पहाय वत्तति, यं वा पन भोन्तो परे गणाचरियातिआदीसुपि पनेत्थ अयमधिप्पायो —

सम्पत्तसमादानसेतुघातवसेन हि तिस्सो विरतियो । तासु सम्पत्तसमादान विरतिमत्तमेव अज्जेसं होति, सेतुघातविरति पन सब्बेन सब्बं नत्थि । पञ्चसु पन तदङ्गविक्रम्भनसमुच्छेदपटिपस्सद्विनिस्सरणप्पहानेसु अट्टसमापत्तिवसेन चेव विपस्सनामत्तवसेन च तदङ्गविक्रम्भनप्पहानमत्तमेव अज्जेसं होति । इतरानि तीणि पहानानि सब्बेन सब्बं नत्थि । तथा सीलसंवरो, खन्तिसंवरो, जाणसंवरो, सतिसंवरो, वीरियसंवरोति पञ्च संवरा, तेसु पञ्चसीलमत्तमेव अधिवासनखन्तिमत्तमेव च अज्जेसं होति, सेसं सब्बेन सब्बं नत्थि ।

पञ्च खो पनिमे उपोसथुद्देसा, तेसु पञ्चसीलमत्तमेव अज्जेसं होति । पातिमोक्खसंवरसीलं सब्बेन सब्बं नत्थि । इति अकुसलप्पहाने च कुसलसमादाने च, तीसु विरतीसु, पञ्चसु पहानेसु, पञ्चसु संवरेसु, पञ्चसु उद्देसेसु, — “अहमेव च मय्हज्ज सावकसङ्घो लोके पज्जायति, मया हि सदिसो सत्था नाम, मय्हं सावकसङ्घेन सदिसो सङ्घो नाम नत्थी”ति भगवा सीहनादं नदति ।

अरियअट्ठङ्गिकमग्गवण्णना

३९३. एवं सीहनादं नदित्वा तस्स सीहनादस्स अविपरीतभावावबोधनत्थं — “अत्थि, कस्सप, मग्गो”तिआदिमाह । तत्थ मग्गोति लोकुत्तरमग्गो । **पटिपदा**ति पुब्बभागपटिपदा । **कालवादी**तिआदीनि ब्रह्मजाले वण्णितानि । इदानि तं दुविधं मग्गज्ज पटिपदज्ज एकतो कत्वा दस्सेन्तो — “अयमेव अरियो”तिआदिमाह । इदं पन सुत्वा अचेलो चिन्तेसि — “समणो गोतमो मय्हंयेव मग्गो च पटिपदा च अत्थि, अज्जेसं नत्थीति मज्जति, हन्दस्साहं अम्हाकम्पि मग्गं कथेमी”ति । ततो अचेलकपटिपदं कथेसि । तेनाह — “एवं वुत्ते अचेलो कस्सपो भगवन्तं एतदवोच...पे०... उदकोरोहनानुयोगमनुयुत्तो विहरती”ति ।

तपोपक्कमकथावण्णना

३९४. तत्थ **तपोपक्कमा**ति तपारम्भा, तपकम्मानीति अत्थो । **सामज्जसङ्घाता**ति समणकम्मसङ्घाता । **ब्रह्मज्जसङ्घाता**ति ब्राह्मणकम्मसङ्घाता । **अचेलको**ति निच्चोलो, नग्गोति अत्थो । **मुत्ताचारो**ति विसट्ठाचारो, उच्चारकम्मादीसु लोकियकुलपुत्ताचारेन विरहितो ठितकोव उच्चारं करोति, पस्सावं करोति, खादति, भुज्जति च । **हत्थापलेखनो**ति हत्थे पिण्डम्हि ठिते जिक्काय हत्थं अपलिखति, उच्चारं वा कत्वा हत्थस्मिज्जेव दण्डकसज्जी हुत्वा हत्थेन अपलिखति । “भिक्खागहणत्थं एहि, भन्ते”ति वुत्तो न एतीति न **एहिभद्वन्तिको** । “तेन हि तिट्ठ, भन्ते”ति वुत्तोपि न तिट्ठतीति **नतिट्ठभद्वन्तिको** । तदुभयम्पि किर सो — “एतस्स वचनं कतं भविस्सती”ति न करोति । **अभिहटन्ति** पुरेतरं गहेत्वा आहटं भिक्खं, **उद्दिस्सक**तन्ति “इमं तुम्हे उद्दिस्स कत”न्ति एवं आरोचितं भिक्खं । **न निमन्तनन्ति** “असुकं नाम कुलं वा वीथिं वा गामं वा पविसेय्याथा”ति एवं निमन्तितभिक्खम्पि न सादियति, न गण्हति । **न कुम्भिमुखा**ति कुम्भितो उद्धरित्वा दिव्यमानं भिक्खं न गण्हति । **न कळोपिमुखा**ति **कळोपी**ति उक्खलि वा पच्छि वा, ततोपि न गण्हति । कस्मा? कुम्भिकळोपियो मं निस्साय कटच्छुना पहारं लभन्तीति । **न एळकमन्तरन्ति** उम्मारं अन्तरं कत्वा दिव्यमानं न गण्हति । कस्मा? “अयं मं निस्साय अन्तरकरणं लभती”ति । दण्डमुसलेसुपि एसेव नयो ।

द्विन्नन्ति द्वीसु भुज्जमानेसु एकस्मिं उट्ठाय देन्ते न गण्हति । कस्मा? “एकस्स कबळन्तरायो होती”ति । **न गब्भिनिया**तिआदीसु पन “गब्भिनिया कुच्छियं दारको किलमति । पायन्तिया दारकस्स खीरन्तरायो होति, पुरिसन्तरगताय

रतिअन्तरायो होती”ति न गणहति । **संकिन्ती**सूति संकिन्तेत्वा कतभत्तेसु, दुब्भिक्षसमये किर अचेलकसावका अचेलकानं अत्थाय ततो ततो तण्डुलादीनि समादपेत्वा भत्तं पचन्ति । उक्कट्टो अचेलको ततोपि न पटिगणहति । **न यत्थ** साति यत्थ सुनखो — “पिण्डं लभिस्सामी”ति उपट्ठितो होति, तत्थ तस्स अदत्त्वा आहटं न गणहति । कस्मा? एतस्स पिण्डन्तरायो होतीति । **सण्डसण्डचारिणी**ति समूहसमूहचारिणी, सचे हि अचेलकं दिस्वा — “इमस्स भिक्षं दस्सामा”ति मनुस्सा भत्तगेहं पविसन्ति, तेसु च पविसन्तेसु कळोपिमुखादीसु निलीना मक्खिका उप्पतित्वा सण्डसण्डा चरन्ति, ततो आहटं भिक्षं न गणहति । कस्मा? मं निस्साय मक्खिकानं गोचरन्तरायो जातोति ।

थुसोदकन्ति सब्बसस्ससम्भारेहि कतं सोवीरकं । एत्थ च सुरापानमेव सावज्जं, अयं पन सब्बेसुपि सावज्जसज्जी । **एकागारिको**ति यो एकस्मिंयेव गेहे भिक्षं लभित्वा निवत्तति । **एकालोपिको**ति यो एकेनेव आलोपेन यापेति । **द्वागारिकादीसुपि** एसेव नयो । **एकिस्सापि दत्तिया**ति एकाय दत्तिया । दत्ति नाम एका खुद्दकपाति होति, यत्थ अग्गभिक्षं पक्खिपित्वा ठपेन्ति । **एकाहिकन्ति** एकदिवसन्तरिकं । **अद्धमासिकन्ति** अद्धमासन्तरिकं । **परियायभत्तभोजनन्ति** वारभत्तभोजनं, एकाहवारेन द्वीहवारेन सत्ताहवारेन अद्धमासवारेनाति एवं दिवसवारेन आगतभत्तभोजनं ।

३९५. साकभक्खोति अल्लसाकभक्खो । **सामाकभक्खो**ति सामाकतण्डुलभक्खो । **नीवारादीसु** नीवारो नाम अरज्जे सयंजाता वीहिजाति । **ददुलन्ति** चम्मकारेहि चम्मं लिखित्वा छड्डितकसटं । **हटं** वुच्चति सिलेसोपि सेवालोपि । **कणन्ति** कुण्डकं । **आचामो**ति भत्तउक्खलिकाय लग्गो झामकओदनो, तं छड्डितट्टानतोव गहेत्वा खादति, “ओदनकज्जिय”न्तिपि वदन्ति । **पिज्जाकादयो** पाकटा एव । **पवत्तफलभोजी**ति पतितफलभोजी ।

३९६. साणानीति साणवाकचोळानि । **मसाणानी**ति मिस्सकचोळानि । **छवदुस्सानी**ति मतसरीरतो छड्डितवत्थानि, एरकतिणादीनि वा गन्थेत्वा कतनिवासनानि । **पंसुकूलानी**ति पथवियं छड्डितनन्तकानि । **तिरीटानी**ति रुक्खतचवत्थानि । **अजिनन्ति** अजिनमिगचम्मं । **अजिनक्खिपन्ति** तदेव मज्झे फालितकं । **कुसचीरन्ति** कुसतिणानि गन्थेत्वा कतचीरं । **वाकचीरफलकचीरेसुपि** एसेव नयो । **केसकम्बलन्ति** मनुस्सकेसेहि कतकम्बलं । यं सन्धाय वुत्तं —

“सेय्यथापि भिक्षवे, यानि कानिचि तन्तावुतानि वत्थानि, केसकम्बलो तेसं पटिकिड्डो अक्खायति ।
केसकम्बलो, भिक्षवे, सीते सीतो, उण्हे उण्हो अप्पग्घो च दुब्बण्णो च दुग्गन्धो दुक्खसम्फस्सो”ति ।

वाळकम्बलन्ति अस्सवालेहि कतकम्बलं । **उलूकपक्खिकन्ति** उलूकपक्खानि गन्थेत्वा कतनिवासनं । **उक्कुटिकप्पधानमनुयुत्तो**ति उक्कुटिकवीरियं अनुयुत्तो, गच्छन्तोपि उक्कुटिकोव हुत्वा उप्पतित्वा उप्पतित्वा गच्छति । **कण्टकापस्सयिको**ति अयकण्टके वा पकतिकण्टके वा भूमियं कोट्टेत्वा तत्थ चम्मं अत्थरित्वा ठानचङ्कमादीनि करोति । **सेय्यन्ति** सयन्तोपि तत्थेव सेय्यं कप्पेति । **फलकसेय्यन्ति** रुक्खफलके सेय्यं । **थण्डिलसेय्यन्ति** थण्डिले उच्चे भूमिठाने सेय्यं । **एकपस्सयिको**ति एकपस्सेनेव सयति । **रजोजल्लधरो**ति सरीरं तेलेन मक्खित्वा रजुट्टानट्टाने तिड्ढति, अथस्स सरीरे रजोजल्लं लग्गति, तं धारेति । **यथासन्थतिको**ति लद्धं आसनं अकोपेत्वा यदेव लभति, तत्थेव निसीदनसीलो । **वेकटिको**ति विकटखादनसीलो । **विकटन्ति** गूथं वुच्चति । **अपानको**ति पटिक्खित्तसीतुदकपानो । सायं ततियमस्साति **सायततियकं** । पातो, मज्झन्हिके, सायन्ति दिवसस्स तिक्खत्तुं पापं पवाहेस्सामीति **उदकोरोहनानुयोगं अनुयुत्तो** विहरतीति ।

तपोपक्कमनिरत्थकतावण्णना

३९७. अथ भगवा सीलसम्पदादीहि विना तेसं तपोपक्कमानं निरत्थकतं दस्सेन्तो — “अचेलको चेपि कस्सप होती”तिआदिमाह । तत्थ आरका वाति दूरेयेव । अवेरन्ति दोसवेरविरहितं । अब्यापज्जन्ति दोमनस्सब्बापज्जरहितं ।

३९८. दुक्करं, भो गोतमाति इदं कस्सपो “मयं पुब्बे एत्तकमत्तं सामज्जञ्च ब्रह्मज्जञ्चाति विचराम, तुम्हे पन अज्जयेव सामज्जञ्च ब्रह्मज्जञ्च वदथा”ति दीपेन्तो आह । पकति खो एसाति पकतिकथा एसा । इमाय च, कस्सप, मत्तायाति “कस्सप यदि इमिना पमाणेन एवं परित्तकेन पटिपत्तिक्कमेन सामज्जं वा ब्रह्मज्जं वा दुक्करं सुदुक्करं नाम अभविस्स, ततो नेतं अभविस्स कल्लं वचनाय दुक्करं सामज्ज”न्ति अयमेत्थ पदसम्बन्धेन सद्धिं अत्थो । एतेन नयेन सब्बत्थ पदसम्बन्धो वेदितब्बो ।

३९९. दुज्जानोति इदम्पि सो “मयं पुब्बे एत्तकेन समणो वा ब्राह्मणो वा होतीति विचराम, तुम्हे पन अज्जथा वदथा”ति इदं सन्धायाह । अथस्स भगवा तं पकतिवादं पटिक्खिपित्वा सभावतोव दुज्जानभावं आविकरोन्तो पुनपि — “पकति खो”तिआदिमाह । तत्रापि वुत्तनयेनेव पदसम्बन्धं कत्वा अत्थो वेदितब्बो ।

सीलसमाधिपज्जासम्पदावण्णना

४००-४०१. कतमा पन सा, भो गोतमाति कस्मा पुच्छति । अयं किर पण्डितो भगवतो कथेन्तस्सेव कथं उग्गहेसि, अथ अत्तनो पटिपत्तिया निरत्थकतं विदित्वा समणो गोतमो — “तस्स ‘चायं सीलसम्पदा, चित्तसम्पदा, पज्जासम्पदा अभाविता होति असच्छिकता, अथ खो सो आरकाव सामज्जा’तिआदिमाह । हन्द दानि नं ता सम्पत्तियो पुच्छामी”ति सीलसम्पदादिविजाननत्थं पुच्छति । अथस्स भगवा बुद्धुप्पादं दस्सेत्वा तन्तिधम्मं कथेन्तो ता सम्पत्तियो दस्सेतुं — “इध कस्सपा”तिआदिमाह । इमाय च कस्सप सीलसम्पदायाति इदं अरहत्तफलमेव सन्धाय वुत्तं । अरहत्तफलपरियोसानज्झि भगवतो सासनं । तस्मा अरहत्तफलसम्पयुत्ताहि सीलचित्तपज्जासम्पदाहि अज्जा उत्तरितरा वा पणीततरा वा सीलादिसम्पदा नत्थीति आह ।

सीहनादकथावण्णना

४०२. एवज्ज पन वत्वा इदानि अनुत्तरं महासीहनादं नदन्तो — “सन्ति कस्सप एके समणब्राह्मणा”तिआदिमाह । तत्थ अरियन्ति निरुपक्किलेसं परमविसुद्धं । परमन्ति उत्तमं, पज्जसीलानि हिआदिं कत्वा याव पातिमोक्खसंवरसीला सीलमेव, लोकुत्तरमग्गफलसम्पयुत्तं पन परमसीलं नाम । नाहं तत्थाति तत्थ सीलेपि परमसीलेपि अहं अत्तनो समसमं मम सीलसमेन सीलेन मया समं पुग्गलं न पस्सामीति अत्थो । अहमेव तत्थ भिय्योति अहमेव तस्मिं सीले उत्तमो । कतमस्मिं? यदिदं अधिसीलन्ति यं एतं उत्तमं सीलन्ति अत्थो । इति इमं पठमं सीहनादं नदति ।

तपोजिगुच्छवादाति ये तपोजिगुच्छं वदन्ति । तत्थ तपतीति तपो, किलेससन्तापकवीरियस्सेतं नामं, तदेव ते किलेसे जिगुच्छतीति जिगुच्छा । अरिया परमाति एत्थ निदोसत्ता अरिया, अट्टआरम्भवत्थुवसेनपि उप्पन्ना विपस्सनावीरियसङ्घाता तपोजिगुच्छा तपोजिगुच्छाव, मग्गफलसम्पयुत्ता परमा नाम । अधिजेगुच्छन्ति इध जिगुच्छभावो जेगुच्छं, उत्तमं जेगुच्छं अधिजेगुच्छं, तस्मा यदिदं अधिजेगुच्छं, तत्थ अहमेव भिय्योति एवमेत्थ अत्थो दट्ठब्बो । पज्जाधिकारेपि कम्मस्सकतापज्जा च विपस्सनापज्जा च पज्जा नाम, मग्गफलसम्पयुत्ता परमा पज्जा नाम । अधिपज्जन्ति एत्थ लिङ्गविपल्लासो वेदितब्बो, अयं पनेत्थत्थो — यायं अधिपज्जा नाम अहमेव तत्थ भिय्योति विमुत्ताधिकारे तदङ्गविकखम्भनविमुत्तियो विमुत्ति नाम,

समुच्छेदपटिपस्सद्धिनिस्सरणविमुत्तियो पन परमा विमुत्तीति वेदितब्बा । इधापि च **यदिदं अधिविमुत्तीति** या अयं अधिविमुत्ति, अहमेव तत्थ भिय्योति अत्थो ।

४०३. सुज्जागारेति सुज्जे घरे, एककोव निसीदित्वाति अधिप्पायो । **परिसासु चाति** अट्टसु परिसासु । वुत्तम्पि चेतं

“चत्तारिमानि, सारिपुत्त, तथागतस्स वेसारज्जानि । येहि वेसारज्जेहि समन्नागतो तथागतो आसभं ठानं पटिजानाति, परिसासु सीहनादं नदती”ति (म० नि० १.१५०) सुत्तं वित्थारेतब्बं ।

पज्जञ्च नं पुच्छन्तीति पण्डिता देवमनुस्सा नं पज्जं अभिसङ्खरित्वा पुच्छन्ति । **व्याकरोतीति** तद्ध्वणज्जेव विस्सज्जेसि । **चित्तं आराधेतीति** पज्जाविस्सज्जनेन महाजनस्स चित्तं परितोसेतियेव । **नो च खो सोतब्बं मज्जन्तीति** चित्तं आराधेत्वा कथेन्तस्सपिस्स वचनं परे सोतब्बं न मज्जन्तीति, एवञ्च वदेय्युन्ति अत्थो । **सोतब्बञ्चस्स मज्जन्तीति** देवापि मनुस्सापि महन्तेनेव उस्साहेन सोतब्बं मज्जन्ति । **पसीदन्तीति** सुपसन्ना कल्लचित्ता मुदुचित्ता होन्ति । **पसन्नाकारं करोन्तीति** न मुद्धप्पसन्नाव होन्ति, पणीतानि चीवरादीनि वेळुवनविहारादयो च महाविहारे परिच्चजन्ता पसन्नाकारं करोन्ति । **तथत्तायाति** यं सो धम्मं देसेति तथा भावाय, धम्मानुधम्मपटिपत्तिपूरणत्थाय पटिपज्जन्तीति अत्थो । **तथत्ताय च पटिपज्जन्तीति** तथभावाय पटिपज्जन्ति, तस्स हि भगवतो धम्मं सुत्वा केचि सरणेषु केचि पञ्चसु सीलेसु पतिट्ठहन्ति, अपरे निक्खमित्वा पब्बजन्ति । **पटिपन्ना च आराधेन्तीति** तज्ज पन पटिपदं पटिपन्ना पूरेतुं सक्कोन्ति, सब्बाकारेन पन पूरेन्ति, पटिपत्तिपूरणेन तस्स भोतो गोतमस्स चित्तं आराधेन्तीति वत्तब्बा ।

इमस्मिं पनोकासे उत्वा सीहनादा समोधानेतब्बा । एकच्चं तपस्सिं निरये निब्बत्तं पस्सामीति हि भगवतो एको सीहनादो । अपरं सग्गे निब्बत्तं पस्सामीति एको । अकुसलधम्मप्पहाने अहमेव सेट्ठोति एको । कुसलधम्मसमादानेपि अहमेव सेट्ठोति एको । अकुसलधम्मप्पहाने मय्हमेव सावकसङ्घो सेट्ठोति एको । कुसलधम्मसमादानेपि मय्हमेव सावकसङ्घो सेट्ठोति एको । सीलेन मय्हं सदिसो नत्थीति एको । वीरियेन मय्हं सदिसो नत्थीति एको । पज्जाय... पे०... विमुत्तिया... पे०... सीहनादं नदन्तो परिसमज्जे निसीदित्वा नदामीति एको । विसारदो हुत्वा नदामीति एको । पज्जं मं पुच्छन्तीति एको । पज्जं पुट्ठो विस्सज्जेमीति एको । विस्सज्जनेन परस्स चित्तं आराधेमीति एको । सुत्वा सोतब्बं मज्जन्तीति एको । सुत्वा मे पसीदन्तीति एको । पसन्नाकारं करोन्तीति एको । यं पटिपत्तिं देसेमि, तथत्ताय पटिपज्जन्तीति एको । पटिपन्ना च मं आराधेन्तीति एको । इति पुरिमानं दसन्नं एकेकस्स — “परिसासु च नदती”ति आदयो दस दस परिवारा । एवं ते दस पुरिमानं दसन्नं परिवारवसेन सतं पुरिमा च दसाति दसाधिकं सीहनादसतं होति । इतो अज्जस्मिं पन सुत्ते एत्तका सीहनादा दुल्लभा, तेनिदं सुत्तं महासीहनादन्ति वुच्चति । इति भगवा “सीहनादं खो समणो गोतमो नदति, तज्ज खो सुज्जागारे नदती”ति एवं वादानु वादं पटिसेधेत्वा इदानीं परिसति नदितपुब्बं सीहनादं दस्सेन्तो “एकमिदाह”न्ति आदिमाह ।

तित्थियपरिवासकथावण्णना

४०४. तत्थ तत्र मं अज्जतरो तपब्रह्मचारीति तत्र राजगहे गिज्झकूटे पब्बते विहरन्तं मं अज्जतरो तपब्रह्मचारी निग्रोधो नाम परिब्बाजको । **अधिजेगुच्छेति** वीरियेन पापजिगुच्छनाधिकारे पज्जं पुच्छि । इदं यं तं भगवा गिज्झकूटे महाविहारे निसिन्नो उदुम्बरिकाय देविया उय्याने निसिन्नस्स निग्रोधस्स च परिब्बाजकस्स सन्धानस्स च उपासकस्स दिब्बाय सोतधातुया कथासल्लापं सुत्वा आकासेनागन्त्वा तेसं सन्तिके पज्जत्ते आसने निसीदित्वा निग्रोधेन अधिजेगुच्छे

पुट्टपहं विस्सज्जेसि, तं सन्धाय वुत्तं । परं विय मत्तायाति परमाय मत्ताय, अतिमहन्तेनेव पमाणेनाति अत्थो । को हि, भन्तेति ठपेत्वा अन्धबालं दिट्ठिगतिकं अज्जो पण्डितजातिको “को नाम भगवतो धम्मं सुत्वा न अत्तमनो अस्सा”ति वदति । लभेय्याहन्ति इदं सो — “चिरं वत मे अनिय्यानिकपक्खे योजेत्वा अत्ता किलमितो, ‘सुक्खनदीतीरे न्हायिस्सामी’ति सम्परिवत्तेन्तेन विय थुसे कोट्टेन्तेन विय न कोचि अत्थो निष्फादितो । हन्दाहं अत्तानं योगे योजेस्सामी”ति चिन्तेत्वा आह । अथ भगवा यो अनेन खन्धके तिथियपरिवासो पज्जत्तो, यो अज्जतिथियपुब्बो सामणेरभूमियं ठितो — “अहं भन्ते, इत्थन्नामो अज्जतिथियपुब्बो इमस्मिं धम्मविनये आकङ्खामि उपसम्पदं, स्वाहं, भन्ते, संघं चत्तारो मासे परिवासं याचामी”ति आदिना (महाव० ८६) नयेन समादियित्वा परिवसति, तं सन्धाय — “यो खो, कस्सप, अज्जतिथियपुब्बो”ति आदिमाह ।

४०५. तत्थ पब्बज्जन्ति वचनसिलिट्ठतावसेनेव वुत्तं, अपरिवसित्वायेव हि पब्बज्जं लभति । उपसम्पदत्थिकेन पन नातिकालेन गामप्पवेसनादीनि अट्ठ वत्तानि पूरेन्तेन परिवसितब्बं । आरद्धचित्ताति अट्ठवत्तपूरणेन तुट्ठचित्ता, अयमेत्थ सङ्खेपत्थो । वित्थारतो पनेस तिथियपरिवासो समन्तपासादिकाय विनयट्ठकथायं पब्बज्जखन्धकवण्णनाय वुत्तनयेन वेदितब्बो । अपि च मेत्थाति अपि च मे एत्थ । पुग्गलवेमत्तता विदिताति पुग्गलनानत्तं विदितं । “अयं पुग्गलो परिवासारहो, अयं न परिवासारहो”ति इदं मय्हं पाकटन्ति दस्सेति । ततो कस्सपो चिन्तेसि — “अहो अच्छरियं बुद्धसासनं, यत्थ एवं घंसित्वा कोट्टेत्वा युत्तमेव गणहन्ति, अयुत्तं छट्टेन्ती”ति, ततो सुट्ठतरं पब्बज्जाय सज्जातुस्साहो — “सचे भन्ते”ति आदिमाह ।

अथ खो भगवा तस्स तिब्बच्छन्दतं विदित्वा — “न कस्सपो परिवासं अरहती”ति अज्जतरं भिक्खुं आमन्तेसि — “गच्छ भिक्खु कस्सपं न्हापेत्वा पब्बाजेत्वा आनेही”ति । सो तथा कत्वा तं पब्बाजेत्वा भगवतो सन्तिकं आगमासि । भगवा तं गणमज्जे निसीदापेत्वा उपसम्पादेसि । तेन वुत्तं — “अलत्थ खो अचेलो कस्सपो भगवतो सन्तिके पब्बज्जं, अलत्थ उपसम्पद”न्ति । अचिरूपसम्पन्नोति उपसम्पन्नो हुत्वा नचिरमेव । वूपकट्ठोति वत्थुकामकिलेसकामेहि कायेन चेव चित्तेन च वूपकट्ठो । अप्पमत्तोति कम्मट्ठाने सतिं अविजहन्तो । आतापीति कायिकचेतसिकसङ्घातेन वीरियातापेन आतापी । पहितत्तोति काये च जीविते च अनपेक्खताय पेसितचित्तो विस्सट्ठअत्तभावो । यस्सत्थायाति यस्स अत्थाय । कुलपुत्ताति आचारकुलपुत्ता । सम्मदेवाति हेतुनाव कारणेनेव । तदनुत्तरन्ति तं अनुत्तरं । ब्रह्मचरियपरियोसानन्ति मग्गब्रह्मचरियस्स परियोसानभूतं अरहत्तफलं । तस्स हि अत्थाय कुलपुत्ता पब्बजन्ति । दिट्ठेव धम्मेति इमस्मियेव अत्तभावे । सयं अभिज्जा सच्छिकत्वाति अत्तनायेव पज्जाय पच्चक्खं कत्वा, अपरप्पच्चयं कत्वाति अत्थो । उपसम्पज्ज विहासीति पापुणित्वा सम्पादेत्वा विहासि, एवं विहरन्तो च खीणा जाति...पे०... अब्भज्जासीति ।

एवमस्स पच्चवेक्खणभूमिं दस्सेत्वा अरहत्तनिकूटेन देसनं निट्ठापेतुं “अज्जतरो खो पनायस्मा कस्सपो अरहतं अहोसी”ति वुत्तं । तत्थ अज्जतरोति एको । अरहतन्ति अरहन्तानं, भगवतो सावकानं अरहन्तानं अब्भन्तरो अहोसीति अयमेत्थ अधिप्पायो । यं यं पन अन्तरन्तरा न वुत्तं, तं तं तत्थ तत्थ वुत्तत्ता पाकटमेवाति ।

इति सुमङ्गलविलासिनिया दीघनिकायट्ठकथायं

महासीहनादसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

९. पोट्टपादसुत्तवण्णना

पोट्टपादपरिब्बाजकवत्थुवण्णना

४०६. एवं मे सुत्तं... पे०... सावत्थियन्ति पोट्टपादसुत्तं । तत्रायं अपुब्बपदवण्णना । सावत्थियं विहरति जेतवने अनाथपिण्डिकस्स आरामेति सावत्थिं उपनिस्साय यो जेतस्स कुमारस्स वने अनाथपिण्डिकेन गहपतिना आरामो कारितो, तत्थ विहरति । **पोट्टपादो परिब्बाजको**ति नामेन पोट्टपादो नाम छन्नपरिब्बाजको । सो किर गिहिकाले ब्राह्मणमहासालो कामेसुआदीनवं दिस्वा चत्तालीसकोटिपरिमाणं भोगक्खन्धं पहाय पब्बजित्वा तित्थियानं गणाचरियो जातो । समयं पवदन्ति एत्थाति **समयप्पवादको**, तस्मिं किर ठाने चङ्कीतारुक्खपोक्खरसातिप्पभुतयो ब्राह्मणा निगण्ठअचेलकपरिब्बाजकादयो च पब्बजिता सन्निपतित्वा अत्तनो अत्तनो समयं वदन्ति कथेन्ति दीपेन्ति, तस्मा सो आरामो **समयप्पवादको**ति वुच्चति । स्वेव च तिन्दुकाचीरसङ्घाताय तिम्बरूक्खपन्तिया परिक्खित्तत्ता **तिन्दुकाचीरो** । यस्मा पनेत्थ पठमं एकाव साला अहोसि, पच्छा महापुज्जं परिब्बाजकं निस्साय बहू साला कता । तस्मा तमेव एकं सालं उपादाय लद्धनामवसेन **एकसालको**ति वुच्चति । मल्लिकाय पन पसेनदिरज्जो देविया उय्यानभूतो सो पुप्फफलसम्पन्नो आरामोति कत्वा **मल्लिकाय आरामो**ति सङ्ख्यं गतो । तस्मिं समयप्पवादके तिन्दुकाचीरे एकसालके मल्लिकाय आरामे ।

पटिवसतीति निवासफासुताय वसति । अथेकदिवसं भगवा पच्चूससमये सब्बज्जुतज्जाणं पत्थरित्वा लोकं परिगणहन्तो जाणजालस्स अन्तोगतं परिब्बाजकं दिस्वा — “अयं पोट्टपादो मय्हं जाणजाले पज्जायति, किन्नु खो भविस्सती”ति उपपरिक्खन्तो अद्दस — “अहं अज्ज तत्थ गमिस्सामि, अथ मं पोट्टपादो निरोधज्ज निरोधवुट्ठानज्ज पुच्छिस्सति, तस्साहं सब्बबुद्धानं जाणेन संसन्दित्वा तदुभयं कथेस्सामि, अथ सो कतिपाहच्चयेन चित्तं हत्थिसारिपुत्तं गहेत्वा मम सन्तिकं आगमिस्सति, तेसमहं धम्मं देसेस्सामि, देसनावसाने पोट्टपादो मं सरणं गमिस्सति, चित्तो हत्थिसारिपुत्तो मम सन्तिके पब्बजित्वा अरहत्तं पापुणिस्सती”ति । ततो पातोव सरीरपटिजगगनं कत्वा सुरत्तदुपट्टं निवासेत्वा विज्जुलतासदिसं कायबन्धनं बन्धित्वा युगन्धरपब्बतं परिक्खिपित्वा ठितमहामेघं विय मेघवण्णं पंसुकूलं एकंसवरगतं कत्वा पच्चग्यं सेलमयपत्तं वामअंसकूटे लग्गेत्वा सावत्थिं पिण्डाय पविसिस्सामीति सीहो विय हिमवन्तपादा विहारा निक्खमि । इममत्थं सन्थाय — “अथ खो भगवा”तिआदि वुत्तं ।

४०७. **एतदहोसी**ति नगरद्वारसमीपं गन्त्वा अत्तनो रुचिवसेन सूरियं ओलोकेत्वा अतिप्पगभावमेव दिस्वा एतं अहोसि । **यंनूनाहन्ति** संसयपरिदीपनो विय निपातो, बुद्धानज्ज संसयो नाम नत्थि — “इदं करिस्साम, इदं न करिस्साम, इमस्स धम्मं देसेस्साम, इमस्स न देसेस्सामा”ति एवं परिवितक्कपुब्बभागो पनेस सब्बबुद्धानं लब्धति । तेनाह — “यंनूनाह”न्ति, यदि पनाहन्ति अत्थो ।

४०८. **उन्नादिनया**ति उच्चं नदमानाय, एवं नदमानाय चस्सा उद्धं गमनवसेन उच्चो, दिसासु पत्थटवसेन महा सद्दोति उच्चासद्दमहासद्दाय, तेसज्हि परिब्बाजकानं पातोव वुट्ठाय कत्तब्बं नाम चेतियवत्तं वा बोधिवत्तं वा आचरियुपज्झायवत्तं वा योनिसो मनसिकारो वा नत्थि । तेन ते पातोव वुट्ठाय बालातपे निसिन्ना — “इमस्स हत्थो सोभनो, इमस्स पादो”ति एवं अज्जमज्जस्स हत्थपादादीनि वा आरब्भ, इत्थिपुरिसदारकदारिकादीनं वण्णे वा, अज्जं वा कामस्सादभवस्सादादिवत्थुं आरब्भ कथं समुट्ठापेत्वा अनुपुब्बेन राजकथादिअनेकविधं तिरच्छानकथं कथेन्ति । तेन वुत्तं — “उन्नादिनया उच्चासद्दमहासद्दाय अनेकविहितं तिरच्छानकथं कथेन्तिया”ति ।

ततो पोट्टपादो परिब्बाजको ते परिब्बाजके ओलोकेत्वा — “इमे परिब्बाजका अतिविय अज्जमज्जं अगारवा, मयज्ज

समणस्स गोतमस्स पातुभावतो पट्टाय सूरियुग्गमने खज्जोपनकूपमा जाता, लाभसक्कारोपि नो परिहीनो। सचे पनिमं ठानं समणो गोतमो वा गोतमस्स सावको वा गिही उपट्ठाको वा तस्स आगच्छेय्य, अतिविय लज्जनीयं भविस्सति, परिसदोसो खो पन परिसजेट्ठकस्सेव उपरि आरोहती”ति इतोचितो च विलोकेन्तो भगवन्तं अद्दस। तेन वुत्तं — “अद्दसा खो पोट्टपादो परिब्बाजको...पे०... तुण्ही अहेसु”न्ति।

४०९. तत्थ सण्ठपेसीति सिक्खापेसि, वज्जमस्सा पटिच्छादेसि। यथा सुसण्ठिता होति, तथा नं ठपेसि। यथा नाम परिसमज्झं पविसन्तो पुरिसो वज्जपटिच्छादनत्थं निवासनं सण्ठपेति, पारुपनं सण्ठपेति, रजोकिण्णट्ठानं पुञ्छति; एवमस्सा वज्जपटिच्छादनत्थं — “अप्पसद्दा भोन्तो”ति सिक्खापेन्तो यथा सुसण्ठिता होति, तथा नं ठपेसीति अत्थो।

अप्पसद्दकामोति अप्पसद्दं इच्छति, एको निसीदति, एको तिट्ठति, न गणसङ्गणिकाय यापेति। **उपसङ्कमितब्बं मज्जेय्याति** इधागन्तब्बं मज्जेय्य। कस्मा पनेस भगवतो उपसङ्कमनं पच्चासीसतीति? अत्तनो वुद्धिं पत्थयमानो। परिब्बाजका किर बुद्धेसु वा बुद्धसावकेसु वा अत्तनो सन्तिकं आगतेसु — “अज्ज अम्हाकं सन्तिकं समणो गोतमो आगतो, सारिपुत्तो आगतो, न खो पन ते यस्स वा तस्स वा सन्तिकं गच्छन्ति, पस्सथ अम्हाकं उत्तमभावं”न्ति अत्तनो उपट्ठाकानं सन्तिके अत्तानं उक्खिपन्ति, उच्चै ठाने ठपेन्ति, भगवतोपि उपट्ठाके गण्हितुं वायमन्ति। ते किर भगवतो उपट्ठाके दिस्वा एवं वदन्ति — “तुम्हाकं सत्था भवं गोतमोपि गोतमसावकापि अम्हाकं सन्तिकं आगच्छन्ति, मयं अज्जमज्जं समग्गा। तुम्हे पन अम्हे अक्खीहिपि पस्सितुं न इच्छथ, सामीचिकम्मं न करोथ, किं वो अम्हेहि अपरद्द”न्ति। अथेकच्चे मनुस्सा — “बुद्धापि एतेसं सन्तिकं गच्छन्ति किं अम्हाकं”न्ति ततो पट्टाय ते दिस्वा नप्पमज्जन्ति। **तुण्ही अहेसुन्ति** पोट्टपादं परिवारेत्वा निस्सद्दा निसीदिंसु।

४१०. स्वागतं, भन्तेति सुट्ठु आगमनं, भन्ते, भगवतो; भगवति हि नो आगते आनन्दो होति, गते सोकोति दीपेति। **चिरस्सं खो, भन्तेति** कस्मा आह? किं भगवा पुब्बेपि तत्थ गतपुब्बोति, न गतपुब्बो। मनुस्सानं पन — “कुहिं गच्छन्ता, कुतो आगतत्थ, किं मग्गमूळहत्थ, चिरस्सं आगतत्था”ति एवमादयो पियसमुदाचारा होन्ति, तस्मा एवमाह। एवञ्च पन वत्वा न मानथद्दो हुत्वा निसीदि, उट्ठायासना भगवतो पच्चुग्गमनमकासि। भगवन्तज्झि उपगतं दिस्वा आसनेन अनिमन्तेन्तो वा अपचितिं अकरोन्तो वा दुल्लभो। कस्मा? उच्चाकुलीनताय। अयम्पि परिब्बाजको अत्तनो निसिन्नासनं पप्फोटेत्वा भगवन्तं आसनेन निमन्तेन्तो — “निसीदतु, भन्ते, भगवा इदमासनं पज्जत्त”न्ति आह। **अन्तराकथा विप्पकताति** निसिन्नानं वो आदितो पट्टाय याव ममागमनं, एतस्मिं अन्तरे का नाम कथा विप्पकता, ममागमनपच्चया कतमा कथा परियन्तं न गता, वदथ, याव नं परियन्तं नेत्वा देमीति सब्बज्जुपवारणं पवारेसि। अथ परिब्बाजको — “निरत्थककथा एसा निस्सारा वट्टसन्निस्सिता, न तुम्हाकं पुरतो वत्तब्बतं अरहती”ति दीपेन्तो “तिट्ठतेसा, भन्ते”ति आदिमाह।

अभिसज्जानिरोधकथावण्णना

४११. तिट्ठतेसा, भन्तेति सचे भगवा सोतुकामो भविस्सति, पच्छापेसा कथा न दुल्लभा भविस्सति, अम्हाकं पनिमाय कथाय अत्थो नत्थि। भगवतो पनागमनं लभित्वा मयं अज्जदेव सुकारणं पुच्छामाति दीपेति। ततो तं पुच्छन्तो — “पुरिमनि, भन्ते”ति आदिमाह। तत्थ **कोतूहलसालायन्ति** कोतूहलसाला नाम पच्चेकसाला नत्थि। यत्थ पन नानातिथिया समणब्राह्मणा नानाविधं कथं पवत्तेन्ति, सा बहूनं — “अयं किं वदति, अयं किं वदती”ति कोतूहलुप्पत्तिट्ठानतो कोतूहलसालाति वुच्चति। **अभिसज्जानिरोधेति** एत्थ **अभीति** उपसग्गमत्तं। **सज्जानिरोधेति** चित्तनिरोधे, खणिकनिरोधे

कथा उप्पन्नाति अत्थो । इदं पन तस्सा उप्पत्तिकारणं । यदा किर भगवा जातकं वा कथेति, सिक्खापदं वा पज्जपेति तदा सकलजम्बुदीपे भगवतो कित्तिघोसो पत्थरति, तित्थिया तं सुत्वा — “भवं किर गोतमो पुब्बचरियं कथेसि, मयं किं न सक्कोम तादिसं किञ्चि कथेतु”न्ति भगवतो पटिभागकिरियं करोन्ता एकं भवन्तरसमयं कथेन्ति — “भवं गोतमो सिक्खापदं पज्जपेसि, मयं किं न सक्कोम पज्जपेतु”न्ति अत्तनो सावकानं किञ्चिदेव सिक्खापदं पज्जपेन्ति । तदा पन भगवा अट्ठविधपरिसमज्जे निसीदित्वा निरोधकथं कथेसि । तित्थिया तं सुत्वा — “भवं किर गोतमो निरोधं नाम कथेसि, मयम्पि तं कथेस्सामा”ति सन्निपतित्वा कथयिंसु । तेन वुत्तं — “अभिसज्जानिरोधे कथा उदपादी”ति ।

तत्रेकच्चेति तेसु एकच्चे । पुरिमो चेत्य ख्यायं बाहिरे तित्थायतने पब्बजितो चित्तप्पवत्तियं दोसं दिस्वा अचित्तकभावो सन्तोति समापत्तिं भावेत्वा इतो चुतो पज्ज कप्पसतानि असज्जीभवे ठत्वा पुन इध उप्पज्जति । तस्स सज्जुप्पादे च निरोधे च हेतुं अपस्सन्तो — **अहेतू अप्पच्चयाति** आह ।

दुतियो नं निसेधेत्वा मिगसिङ्गतापसस्स असज्जकभावं गहेत्वा — “उपेतिपि अपेतिपी”ति आह । मिगसिङ्गतापसो किर अत्तन्तोपो घोरतपो परमधितिन्द्रियो अहोसि । तस्स सीलतेजेन सक्कविमानं उण्हं अहोसि । सक्को देवराजा “सक्कट्ठानं नु खो तापसो पत्थेती”ति अलम्बुसं नाम देवकज्जं — “तापसस्स तपं भिन्दित्वा एही”ति पेसेसि । सा तत्थ गता । तापसो पठमदिवसे तं दिस्वाव पलायित्वा पण्णसालं पाविसि । दुतियदिवसे कामच्छन्दनीवरणेन भग्गो तं हत्थे अगगहेसि, सो तेन दिब्बफस्सेन फुट्ठो विसज्जी हुत्वा तिण्णं संवच्छरानं अच्चयेन सज्जं पटिलभि । तं सो दिट्ठिगतिको — “तिण्णं संवच्छरानं अच्चयेन निरोधा वुट्ठितो”ति मज्जमानो एवमाह ।

ततियो नं निसेधेत्वा आथब्बणपयोगं सन्धाय “उपकट्ठन्तिपि अपकट्ठन्तिपी”ति आह । आथब्बणिका किर आथब्बणं पयोजेत्वा सत्तं सीसच्छिन्नं विय हत्थच्छिन्नं विय मतं विय च कत्वा दस्सेन्ति । तस्स पुन पाकतिकभावं दिस्वा सो दिट्ठिगतिको — “निरोधा वुट्ठितो अय”न्ति मज्जमानो एवमाह ।

चतुत्थो नं निसेधेत्वा यक्खदासीनं मदनिद्वं सन्धाय “सन्ति हि भो देवता”ति आदिमाह । यक्खदासियो किर सब्बरत्तिं देवतूपहारं कुरुमाना नच्चित्वा गायित्वा अरुणोदये एकं सुरापातिं पिवित्वा परिवत्तित्वा सुपित्वा दिवा वुट्ठहन्ति । तं दिस्वा सो दिट्ठिगतिको — “सुत्तकाले निरोधं समापन्ना, पबुद्धकाले निरोधा वुट्ठिता”ति मज्जमानो एवमाह ।

अयं पन पोडुपादो परिब्बाजको पण्डितजातिको । तेनस्स तं कथं सुत्वा विप्पटिसारो उप्पज्जि । “इमेसं कथा एळमूगकथा विय चत्तारो हि निरोधे एते पज्जपेन्ति, इमिना च निरोधेन नाम एकेन भवितब्बं, न बहुना । तेनापि एकेन अज्जेनेव भवितब्बं, सो पन अज्जेन जातुं न सक्का अज्जत्र सब्बज्जुना । सचे भगवा इध अभविस्स ‘अयं निरोधो अयं न निरोधो’ति दीपसहस्सं विय उज्जालेत्वा अज्जमेव पाकटं अकरिस्सा”ति दसबलज्जेव अनुस्सरि । तस्मा “तस्स मय्हं भन्ते”ति आदिमाह । तत्थ **अहो नूनाति** अनुस्सरणत्थे निपातद्वयं, तेन तस्स भगवन्तं अनुस्सरन्तस्स एतदहोसि “अहो नून भगवा अहो नून सुगतो”ति । **यो इमेसन्ति** यो एतेसं निरोधधम्मानं सुकुसलो निपुणो छेको, सो भगवा अहो नून कथेय्य, सुगतो अहो नून कथेय्याति अयमेत्थ अधिप्पायो । **पकतज्जूति** चिण्णवसिताय पकत्तिं सभावं जानातीति पकतज्जू । **कथं नु खोति** इदं परिब्बाजको “मयं भगवा न जानाम, तुम्हे जानाथ, कथेथ नो”ति आयाचन्तो वदति । अथ भगवा कथेन्तो “तत्र पोडुपादा”ति आदिमाह ।

अहेतुकसज्जुप्पादनिरोधकथावण्णना

४१२. तत्थ तत्राति तेसु समणब्राह्मणेसु। आदितोव तेसं अपरद्धन्ति तेसं आदिहियेव विरद्धं, घरमज्जेयेव पक्खलिताति दीपेति। सहेतू सप्पच्चयाति एत्थ हेतुपि पच्चयोपि कारणस्सेव नामं, सकारणाति अत्थो। तं पन कारणं दस्सेन्तो “सिक्खा एका”ति आह। तत्थ सिक्खा एका सज्जा उप्पज्जन्तीति सिक्खाय एकच्चा सज्जा जायन्तीति अत्थो।

४१३. का च सिक्खाति भगवा अवोचाति कतमा च सा सिक्खाति भगवा वित्थारेतुकम्यतापुच्छावसेन अवोच। अथ यस्मा अधिसीलसिक्खा अधिचित्तसिक्खा अधिपज्जासिक्खाति तस्सो सिक्खा होन्ति। तस्मा ता दस्सेन्तो भगवा सज्जाय सहेतुकं उप्पादनरोधं दीपेतुं बुद्धुप्पादतो पभुति तन्तिधम्मं ठपेन्तो “इध पोट्टपाद, तथागतो लोके”ति आदिमाह। तत्थ अधिसीलसिक्खा अधिचित्तसिक्खाति द्वे एव सिक्खा सरूपेन आगता, ततिया पन “अयं दुक्खनिरोधगामिनी पटिपदाति खो पोट्टपाद मया एकंसिको धम्मो देसितो”ति एत्थ सम्मादिट्ठिसम्मासङ्कप्पवसेन परियापन्नत्ता आगताति वेदितब्बा। कामसज्जाति पच्चकामगुणिकरागोपि असमुप्पन्नकामचारोपि। तत्थ पच्चकामगुणिकरागो अनागामिमग्गेन समुग्धातं गच्छति, असमुप्पन्नकामचारो पन इमस्मिं ठाने वट्ठति। तस्मा तस्स या पुरिमा कामसज्जाति तस्स पठमज्झानसमङ्गिनो या पुब्बे उप्पन्नपुब्बाय कामसज्जाय सदिसत्ता पुरिमा कामसज्जाति वुच्चेय्य, सा निरुज्झति, अनुप्पन्नाव नुप्पज्जतीति अत्थो।

विवेकजपीतिसुखसुखुमसच्चसज्जीयेव तस्मिं समये होतीति तस्मिं पठमज्झानसमये विवेकजपीतिसुखसङ्घाता सुखुमसज्जा सच्चा होति, भूता होतीति अत्थो। अथ वा कामच्छन्दादिओळारिकङ्गप्पहानवसेन सुखुमा च सा भूतताय सच्चा च सज्जाति सुखुमसच्चसज्जा, विवेकजेहि पीतिसुखेहि सम्पयुत्ता सुखुमसच्चसज्जाति विवेकजपीतिसुखसुखुमसच्चसज्जा सा अस्स अत्थीति विवेकजपीतिसुखसुखुमसच्चसज्जाति एवमेत्थ अत्थो दट्ठब्बो। एस नयो सब्बत्थ। एवमपि सिक्खाति एत्थ यस्मा पठमज्झानं समापज्जन्तो अधिट्ठहन्तो, वुट्ठहन्तो च सिक्खति, तस्मा तं एवं सिक्खितव्वतो सिक्खाति वुच्चति। तेनपि सिक्खासङ्घातेन पठमज्झानेन एवं एका विवेकजपीतिसुखसुखुमसच्चसज्जा उप्पज्जति। एवं एका कामसज्जा निरुज्झतीति अत्थो। अयं सिक्खाति भगवा अवोचाति अयं पठमज्झानसङ्घाता एका सिक्खाति, भगवा आह। एतेनुपायेन सब्बत्थ अत्थो दट्ठब्बो।

यस्मा पन अट्ठमसमापत्तिया अङ्गतो सम्मसनं बुद्धानयेव होति, सावकेसु सारिपुत्तसदिसानमपि नत्थि, कलापतो सम्मसनयेव पन सावकानं होति, इदञ्च “सज्जा सज्जा”ति, एवं अङ्गतो सम्मसनं उद्धटं। तस्मा आकिञ्चज्जायतनपरमयेव सज्जं दस्सेत्वा पुन तदेव सज्जगन्ति दस्सेतुं “यतो खो पोट्टपाद...पे... सज्जगं फुसती”ति आह।

४१४. तत्थ यतो खो पोट्टपाद भिक्खूति यो नाम पोट्टपाद भिक्खु। इध सकसज्जी होतीति इध सासने सकसज्जी होति, अयमेव वा पाठो, अत्तनो पठमज्झानसज्जाय सज्जवा होतीति अत्थो। सो ततो अमुत्र ततो अमुत्राति सो भिक्खु ततो पठमज्झानतो अमुत्र दुतियज्झाने, ततोपि अमुत्र ततियज्झानेति एवं ताय ताय ज्ञानसज्जाय सकसज्जी सकसज्जी हुत्वा अनुपुब्बेन सज्जगं फुसति। सज्जगन्ति आकिञ्चज्जायतनं वुच्चति। कस्मा? लोकियानं किच्चकारकसमापत्तीनं अगत्ता। आकिञ्चज्जायतनसमापत्तियज्झि ठत्वा नेवसज्जानासज्जायतनमपि निरोधमपि समापज्जन्ति। इति सा लोकियानं किच्चकारकसमापत्तीनं अगत्ता सज्जगन्ति वुच्चति, तं फुसति पापुणातीति अत्थो।

इदानीं अभिसज्जानिरोधं दस्सेतुं “तस्स सज्जगं ठितस्सा”ति आदिमाह। तत्थ चेतेय्यं, अभिसङ्खरेय्यन्ति पदद्वये च

ज्ञानं समापज्जन्तो चेतेति नाम, पुनप्पुनं कप्पेतीति अत्थो । उपरिसमापत्तिअत्थाय निकन्तिं कुरुमानो अभिसङ्खरोति नाम । **इमा च मे सज्जा निरुज्जेय्युन्ति** इमा आकिञ्चज्जायतनसज्जा निरुज्जेय्युं । **अज्जा च ओळारिका**ति अज्जा च ओळारिका भवङ्गसज्जा उप्पज्जेय्युं । **सो न चेव चेतेति न अभिसङ्खरोतीति** एत्थ कामं चेस चेतेन्तोव न चेतेति, अभिसङ्खरोन्तोव नाभिसङ्खरोति । इमस्स भिक्खुनो आकिञ्चज्जायतनतो वुट्ठाय नेवसज्जानासज्जायतनं समापज्जित्वा “एकं द्वे चित्तवारे ठस्सामी”ति आभोगसमन्नाहारो नत्थि । उपरिनिरोधसमापत्तत्थाय एव पन आभोगसमन्नाहारो अत्थि, स्वायमत्थो पुत्तघराचिकखणेन दीपेतब्बो ।

पितुघरमज्झेन किर गन्त्वा पच्छाभागे पुत्तस्स घरं होति, ततो पणीतं भोजनं आदाय आसनसालं आगतं दहरं थेरो — “मनापो पिण्डपातो कुतो आभतो”ति पुच्छि । सो “असुकस्स घरतो”ति लद्धघरमेव आचिक्खि । येन पनस्स पितुघरमज्झेन गतोपि आगतोपि तत्थ आभोगोपि नत्थि । तत्थ आसनसाला विय आकिञ्चज्जायतनसमापत्ति दट्ठब्बा, पितुगेहं विय नेवसज्जानासज्जायतनसमापत्ति, पुत्तगेहं विय निरोधसमापत्ति, आसनसालाय ठत्वा पितुघरं अमनसिकरित्वा पुत्तघराचिकखणं विय आकिञ्चज्जायतनतो वुट्ठाय नेवसज्जानासज्जायतनं समापज्जित्वा “एकं द्वे चित्तवारे ठस्सामी”ति पितुघरं अमनसिकरित्वाव उपरिनिरोधसमापत्तत्थाय मनसिकारो, एवमेस चेतेन्तोव न चेतेति, अभिसङ्खरोन्तोव नाभिसङ्खरोति । **ता चेव सज्जाति** ता ज्ञानसज्जा निरुज्जन्ति । **अज्जा चाति** अज्जा च ओळारिका भवङ्गसज्जा नुप्पज्जन्ति । **सो निरोधं फुसतीति** सो एवं पटिपन्नो भिक्खु सज्जावेदयितनिरोधं फुसति विन्दति पटिलभति ।

अनुपुब्बाभिसज्जानिरोधसम्पजानसमापत्तिन्ति एत्थ अभीति उपसग्गमत्तं, सम्पजानपदं निरोधपदेन अन्तरिकं कत्वा वुत्तं । अनुपटिपाटिया सम्पजानसज्जानिरोधसमापत्तीति अयं पनेत्थत्थो । तत्रापि सम्पजानसज्जानिरोधसमापत्तीति सम्पजानन्तस्स अन्ते सज्जा निरोधसमापत्ति सम्पजानन्तस्स वा पण्डितस्स भिक्खुनो सज्जानिरोधसमापत्तीति अयं विसेसत्थो ।

इदानी इध ठत्वा निरोधसमापत्तिकथा कथेतब्बा । सा पनेसा सब्बाकारेन विसुद्धिमग्गे पज्जाभावनानिसंसाधिकारे कथिता, तस्मा तत्थ कथिततोव गहेतब्बा ।

एवं भगवा पोडुपादस्स परिब्बाजकस्स निरोधकथं कथेत्वा — अथ नं तादिसाय कथाय अज्जत्थ अभावं पटिजानापेतुं “तं किं मज्जसी”तिआदिमाह । परिब्बाजकोपि “भगवा अज्ज तुम्हाकं कथं ठपेत्वा न मया एवरूपा कथा सुतपुब्बा”ति पटिजानन्तो, “नो हेतं भन्ते”ति वत्वा पुन सक्कच्चं भगवतो कथाय उग्गहितभावं दस्सेन्तो “एवं खो अहं भन्ते”तिआदिमाह । अथस्स भगवा “सुउग्गहितं तया”ति अनुजानन्तो “एवं पोडुपादा”ति आह ।

४१५. अथ परिब्बाजको “भगवता ‘आकिञ्चज्जायतनं सज्जगं’न्ति वुत्तं । एतदेव नु खो सज्जगं, उदाहु अवसेससमापत्तीसुपि सज्जगं अत्थी”ति चिन्तेत्वा तमत्थं पुच्छन्तो “एकज्जेव नु खो”तिआदिमाह । भगवापिस्स विस्सज्जेसि । तत्थ **पुथूपीति** बहूनिपि । **यथा यथा खो, पोडुपाद, निरोधं फुसतीति** पथवीकसिणादीसु येन येन कसिणेन, पठमज्झानादीनं वा येन येन ज्ञानेन । इदं वुत्तं होति — सचे हि पथवीकसिणेन करणभूतेन पथवीकसिणसमापत्तिं एकवारं समापज्जन्तो पुरिमसज्जानिरोधं फुसति एकं सज्जगं, अथ द्वे वारे, तयो वारे, वारसतं, वारसहस्सं, वारसतसहस्सं वा समापज्जन्तो पुरिमसज्जानिरोधं फुसति, सतसहस्सं, सज्जगानि । एस नयो सेसकसिणेसु । ज्ञानेसुपि सचे पठमज्झानेन करणभूतेन एकवारं पुरिमसज्जानिरोधं फुसति एकं सज्जगं । अथ द्वे वारे, तयो वारे, वारसतं, वारसहस्सं, वारसतसहस्सं वा पुरिमसज्जानिरोधं फुसति, सतसहस्सं सज्जगानि । एस नयो सेसज्ज्ञानसमापत्तीसुपि । इति एकवारं समापज्जनवसेन

वा सब्बम्पि सज्जाननलक्खणेन सङ्गहेत्वा वा एकं सज्जगं होति, अपरापरं समापज्जनवसेन बहूनि ।

४१६. सज्जा नु खो, भन्तेति भन्ते निरोधसमापज्जनकस्स भिक्खुनो “सज्जा नु खो पठमं उप्पज्जती”ति पुच्छति । तस्स भगवा “सज्जा खो, पोट्टपादा”ति ब्याकासि । तत्थ सज्जाति ज्ञानसज्जा । जाणन्ति विपस्सनाजाणं । अपरो नयो, सज्जाति विपस्सना सज्जा । जाणन्ति मग्गजाणं । अपरो नयो, सज्जाति मग्गसज्जा । जाणन्ति फलजाणं । तिपिटकमहासिवत्थेरो पनाह —

किं इमे भिक्खू भणन्ति, पोट्टपादो हेट्ठा भगवन्तं निरोधं पुच्छि । इदानीं निरोधा वुट्ठानं पुच्छन्तो “भगवा निरोधा वुट्ठहन्तस्स किं पठमं अरहत्तफलसज्जा उप्पज्जति, उदाहु पच्चवेक्खणजाण”न्ति वदति । अथस्स भगवा यस्मा फलसज्जा पठमं उप्पज्जति, पच्छा पच्चवेक्खणजाणं । तस्मा “सज्जा खो पोट्टपादा”ति आह । तत्थ सज्जुप्पादाति अरहत्तफलसज्जाय उप्पादा, पच्छा “इदं अरहत्तफल”न्ति एवं पच्चवेक्खणजाणुप्पादो होति । **इदपच्चया किर मेति** फलसमाधिसज्जापच्चया किर मय्हं पच्चवेक्खणजाणं उप्पन्नन्ति ।

सज्जाअत्तकथावण्णना

४१७. इदानीं परिब्बाजको यथा नाम गामसूकरो गन्धोदकेन न्हापेत्वा गन्धेहि अनुलिम्पित्वा मालादामं पिळन्धित्वा सिरिसयने आरोपितोपि सुखं न विन्दति, वेगेन गूथट्ठानमेव गन्त्वा सुखं विन्दति । एवमेव भगवता सण्हसुखुमति लक्खणम्भाहताय देसनाय न्हापितविलित्तमण्डितोपि निरोधकथासिरिसयनं आरोपितोपि तत्थ सुखं न विन्दन्तो गूथट्ठानसदिसं अत्तनो लद्धिं गहेत्वा तमेव पुच्छन्तो “सज्जा नु खो, भन्ते, पुरिसस्स अत्ता”ति आदिमाह । अथस्सानुमतिं गहेत्वा ब्याकातुकामो भगवा — “कं पन त्व”न्ति आदिमाह । ततो सो “अरूपी अत्ता”ति एवं लद्धिको समानोपि “भगवा देसनाय सुकुसलो, सो मे आदितोव लद्धिं मा विद्धंसेतू”ति चिन्तेत्वा अत्तनो लद्धिं परिहरन्तो “ओळारिकं खो”ति आदिमाह । अथस्स भगवा तत्थ दोसं दस्सेन्तो “ओळारिको च हि ते”ति आदिमाह । तत्थ **एवं सन्तन्ति** एवं सन्ते । भुम्मत्थे हि एतं उपयोगवचनं । एवं सन्तं अत्तानं पच्चागच्छतो तवाति अयं वा एत्थ अत्थो । चतुन्नं खन्धानं एकुप्पादेकनिरोधत्ता किञ्चापि या सज्जा उप्पज्जति, साव निरुज्झति । अपरापरं उपादाय पन “अज्जा च सज्जा उप्पज्जन्ति, अज्जा च सज्जा निरुज्झन्ती”ति वुत्तं ।

४१८-४२०. इदानीं अज्जं लद्धिं दस्सेन्तो — “मनोमयं खो अहं, भन्ते”ति आदिं वत्वा तत्रापि दोसे दिन्ने यथा नाम उम्मत्तको यावस्स सज्जा नप्पतिट्ठाति, ताव अज्जं गहेत्वा अज्जं विस्सज्जेति, सज्जापतिट्ठानकाले पन वत्तब्बमेव वदति, एवमेव अज्जं गहेत्वा अज्जं विस्सज्जेत्वा इदानीं अत्तनो लद्धियेव वदन्तो “अरूपी खो”ति आदिमाह । तत्रापि यस्मा सो सज्जाय उप्पादनरोधं इच्छति, अत्तानं पन सस्सतं मज्जति । तस्मा तथेवस्स दोसं दस्सेन्तो भगवा “एवं सन्तम्पी”ति आदिमाह । ततो परिब्बाजको मिच्छादस्सनेन अभिभूतत्ता भगवता वुच्चमानम्पि तं नानत्तं अजानन्तो “सक्का पनेतं, भन्ते, मया”ति आदिमाह । अथस्स भगवा यस्मा सो सज्जाय उप्पादनरोधं पस्सन्तोपि सज्जामयं अत्तानं निच्चमेव मज्जति । तस्मा “दुज्जानं खो”ति आदिमाह ।

तत्थायं सङ्खेपत्थो — तव अज्जा दिट्ठि, अज्जा खन्ति, अज्जा रुचि, अज्जथायेव ते दस्सनं पवत्तं, अज्जदेव च ते खमति चेव रुच्चति च, अज्जत्र च ते आयोगो, अज्जिस्सायेव पटिपत्तिता युत्तपयुत्तता, अज्जत्थ च ते आचरियकं, अज्जस्मिं तित्थायतने आचरियभावो । तेन तया एवं अज्जदिट्ठिकेन अज्जखन्तिकेन अज्जरुचिकेन अज्जत्रायोगेन

अञ्जत्राचरियकेन दुज्जानं एतन्ति । अथ परिब्बाजको — “सञ्जा वा पुरिसस्स अत्ता होतु, अञ्जा वा सञ्जा, तं सस्सतादि भावमस्स पुच्छिस्स”न्ति पुन “किं पन भन्ते”ति आदिमाह ।

तत्थ लोकोति अत्तानं सन्धाय वदति । न हेतं पोट्टपाद अत्थसञ्चितन्ति पोट्टपाद एतं दिट्ठिगतं न इधलोकपरलोकअत्थनिस्सितं, न अत्तत्थपरत्थनिस्सितं । न धम्मसंहितन्ति न नवलोकुत्तरधम्मनिस्सितं । नादिब्रह्मचरियकन्ति सिक्खत्तयसङ्घातस्स सासनब्रह्मचरियकस्स न आदिमत्तं, अधिसीलसिक्खामत्तम्पि न होति । न निब्बिदायाति संसारवट्टे निब्बिन्दनत्थाय न संवत्तति । न विरागायाति वट्टविरागत्थाय न संवत्तति । न निरोधायाति वट्टस्स निरोधकरणत्थाय न संवत्तति । न उपसमायाति वट्टस्स वूपसमनत्थाय न संवत्तति । न अभिज्जायाति वट्टाभिजाननाय पच्चक्खकिरियाय न संवत्तति । न सम्बोधायाति वट्टसम्बुज्जनत्थाय न संवत्तति । न निब्बानायाति अमत्तमहानिब्बानस्स पच्चक्खकिरियाय न संवत्तति ।

इदं दुक्खन्ति आदीसु तण्हं ठपेत्वा तेभूमका पञ्चक्खन्धा दुक्खन्ति, तस्सेव दुक्खस्स पभावन्तो सप्पच्चया तण्हा दुक्खसमुदयोति । उभिन्नं अप्पवत्ति दुक्खनिरोधोति, अरियो अट्ठङ्गिको मग्गो दुक्खनिरोधगामिनी पटिपदाति मया व्याकतन्ति अत्थो । एवञ्च पन वत्वा भगवा “इमस्स परिब्बाजकस्स मग्गपातुभावो वा फलसच्छिकिरिया वा नत्थि, मय्हञ्च भिक्खाचारवेला”ति चिन्तेत्वा तण्ही अहोसि । परिब्बाजकोपि तं आकारं जत्वा भगवतो गमनकालं आरोचेन्तो विय “एवमेत”न्ति आदिमाह ।

४२१. वाचासन्नितोदकेनाति वचनपतोदेन । सञ्ज्झभरिमकंसूति सञ्ज्झभरितं निरन्तरं फुट्ठं अकंसु, उपरि विज्झिंसूति वुत्तं होति । भूतन्ति सभावतो विज्जमानं । तच्छं, तथन्ति तस्सेव वेवचनं । धम्मट्ठितन्ति नवलोकुत्तरधम्मेसु ठितसभावं । धम्मनियामतन्ति लोकुत्तरधम्मनियामतं । बुद्धानज्झि चतुसच्चविनिमुत्ता कथा नाम नत्थि । तस्मा सा एदिसा होति ।

चित्तहत्थिसारिपुत्तपोट्टपादवत्थुवण्णना

४२२. चित्तो च हत्थिसारिपुत्तोति सो किर सावत्थियं हत्थिआचरियस्स पुत्तो भगवतो सन्निके पब्बजित्वा तीणि पिटकानि उग्गहेत्वा सुखुमेसु अत्थन्तरेसु कुसलो अहोसि, पुब्बे कतपापकम्मवसेन पन सत्तवारे विब्भमित्वा गिहि जातो । कस्सपसम्मासम्बुद्धस्स किर सासने द्वे सहायका अहेसुं, अञ्जमज्जं समग्गा एकतोव सञ्झायन्ति । तेसु एको अनभिरतो गिहिभावे चित्तं उप्पादेत्वा इतरस्स आरोचेसि । सो गिहिभावे आदीनवं पब्बज्जाय आनिसंसं दस्सेत्वा तं ओवदि । सो तं सुत्वा अभिरमित्वा पुनेकदिवसं तादिसे चित्ते उप्पन्ने तं एतदवोच “मय्हं आवुसो एवरूपं चित्तं उप्पज्जति — ‘इमाहं पत्तचीवरं तुय्हं दस्सामी’ति” । सो पत्तचीवरलोभेन तस्स गिहिभावे आनिसंसं दस्सेत्वा पब्बज्जाय आदीनवं कथेसि । अथस्स तं सुत्वाव गिहिभावतो चित्तं विरज्जित्वा पब्बज्जायमेव अभिरमि । एवमेस तदा सीलवन्तस्स भिक्खुनो गिहिभावे आनिसंसकथाय कथितत्ता इदानि छ वारे विब्भमित्वा सत्तमे वारे पब्बजितो । महामोग्गल्लानस्स, महाकोट्टिकत्थेरस्स च अभिधम्मकथं कथेन्तानं अन्तरन्तरा कथं ओपातेति । अथ नं महाकोट्टिकत्थेरो अपसादेति । सो महासावकस्स कथिते पतिट्ठातुं असक्कोन्तो विब्भमित्वा गिहि जातो । पोट्टपादस्स पनायं गिहिसहायको होति । तस्मा विब्भमित्वा द्वीहतीहच्चयेन पोट्टपादस्स सन्निकं गतो । अथ नं सो दिस्वा “सम्म किं तथा कतं, एवरूपस्स नाम सत्थु सासना अपसक्कन्तोसि, एहि पब्बजितुं इदानि ते वट्टती”ति तं गहेत्वा भगवतो सन्निकं अगमासि । तेन वुत्तं “चित्तो च हत्थिसारिपुत्तो पोट्टपादो च परिब्बाजको”ति ।

४२३. अन्धाति पज्जाचक्खुनो नत्थिताय अन्धा, तस्सेव अभावेन अचक्खुका । त्वंयेव नेसं एको चक्खुमाति सुभासितदुब्भासितजाननभावमत्तेन पज्जाचक्खुना चक्खुमा । **एकंसिकाति** एककोट्टासा । **पज्जत्ताति** ठपिता । **अनेकंसिकाति** न एककोट्टासा एकेनेव कोट्टासेन सस्सताति वा असस्सताति वा न वुत्ताति अत्थो ।

एकंसिकधम्मवण्णना

४२४-४२५. सन्ति पोट्टपादाति इदं भगवा कस्मा आरभि? बाहिरकेहि पज्जापितनिट्ठाय अनिय्यानिकभावदस्सनत्थं । सब्बे हि तित्थिया यथा भगवा अमतं निब्बानं, एवं अत्तनो अत्तनो समये लोकथुपिकादिवसेन निट्ठं पज्जपेन्ति, सा च न निय्यानिका । यथा पज्जत्ता हुत्वा न निय्याति न गच्छति, अज्जदत्थु पण्डितेहि पटिक्खित्ता निवत्तति, तं दस्सेतुं भगवा एवमाह । तत्थ **एकन्तसुखं लोकं जानं पस्सन्ति** पुरत्थिमाय दिसाय एकन्तसुखो लोको पच्छिमादीनं वा अज्जतरायाति एवं जानन्ता एवं पस्सन्ता विहरथ । दिट्ठपुब्बानि खो तस्मिं लोके मनुस्सानं सरीरसण्ठानादीनीति । **अप्पाटिहीरकतन्ति** अप्पाटिहीरकतं पटिहरणविरहितं, अनिय्यानिकन्ति वुत्तं होति ।

४२६-४२७. जनपदकल्याणीति जनपदे अज्जाहि इत्थीहि वण्णसण्ठानविलासाकप्पादीहि असदिसा ।

तयोअत्तपटिलाभवण्णना

४२८. एवं भगवा परेसं निट्ठाय अनिय्यानिकत्तं दस्सेत्वा अत्तनो निट्ठाय निय्यानिकभावं दस्सेतुं “तयो खो मे पोट्टपादा”ति आदिमाह । तत्थ **अत्तपटिलाभोति** अत्तभावपटिलाभो, एत्थ च भगवा तीहि अत्तभावपटिलाभेहि तयो भवे दस्सेसि । ओळारिकत्तभावपटिलाभेन अवीचितो पट्टाय परनिमित्तवसवत्तिपरियोसानं कामभवं दस्सेसि । मनोमयअत्तभावपटिलाभेन पठमज्झानभूमितो पट्टाय अकनिट्ठब्रह्मलोकपरियोसानं रूपभवं दस्सेसि । अरूपअत्तभावपटिलाभेन आकासानज्जायतनब्रह्मलोकतो पट्टाय नेवसज्जानासज्जायतनब्रह्मलोकपरियोसानं अरूपभवं दस्सेसि । संकिलेसिका धम्मा नाम द्वादस अकुसलचित्तुप्पादा । वोदानिया धम्मा नाम समथविपस्सना ।

४२९. पज्जापारिपूरिं वेपुल्लत्तन्ति मग्गपज्जाफलपज्जानं पारिपूरिज्जेव विपुलभावज्ज । **पामोज्जन्ति** तरुणपीति । पीतीति बलवतुट्ठि । किं वुत्तं होति? यं अवोचुम्ह “सयं अभिज्जा सच्छिकत्वा उपसम्पज्ज विहरती”ति, तत्थ तस्स एवं विहरतो तं पामोज्जज्जेव भविस्सति, पीति च नामकायपस्सद्भि च सति च सूपट्ठिता उत्तमजाणज्ज सुखो च विहारो । सब्बविहारेसु च अयमेव विहारो “सुखो”ति वत्तुं युत्तो “उपसन्तो परममधुरो”ति । तत्थ पठमज्झाने पामोज्जादयो छपि धम्मा लब्धन्ति, दुतियज्झाने दुब्बलपीतिसङ्घातं पामोज्जं निवत्तति, सेसा पज्ज लब्धन्ति । ततिये पीति निवत्तति, सेसा चत्तारो लब्धन्ति । तथा चतुत्थे । इमेसु चतूसु ज्ञानेसु सम्पसादनसुत्ते सुद्धविपस्सना पादकज्झानमेव कथितं । पासादिकसुत्ते चतूहि मग्गेहि सद्भि विपस्सना कथिता । दसुत्तरसुत्ते चतुत्थज्झानिकफलसमापत्ति कथिता । इमस्मिं पोट्टपादसुत्ते पामोज्जं पीतिवेवचनमेव कत्वा दुतियज्झानिकफलसमापत्तिनाम कथिताति वेदितब्बा ।

४३२-४३७. अयं वा सोति एत्थ वा सद्दो विभावनत्थो होति । **अयं सोति** एवं विभावेत्वा पकासेत्वा व्याकरेय्याम । यथापरे “एकन्तसुखं अत्तानं सज्जानाथा”ति पुट्ठा “नो”ति वदन्ति, न एवं वदामाति अत्थो । **सप्पाटिहीरकतन्ति** सप्पाटिहरणं, निय्यानिकन्ति अत्थो । **मोघो होतीति** तुच्छो होति, नत्थि सो तस्मिं समयेति अधिप्पायो । **सच्चो होतीति** भूतो होति, स्वेव तस्मिं समये सच्चो होतीति अत्थो । एत्थ पनायं चित्तो अत्तनो असब्बज्जुताय तयो अत्तपटिलाभे कथेत्वा

अत्तपटिलाभो नाम पञ्जत्तिमत्तं एतन्ति उद्धरितुं नासक्खि, अत्तपटिलाभो त्वेव निव्यातेसि । अथस्स भगवा रूपादयो चेत्थ धम्मा, अत्तपटिलाभोति पन नाममत्तमेतं, तेसु तेसु रूपादीसु सति एवरूपा वोहारा होन्तीति दस्सेतुकामो तस्सेव कथं गहेत्वा नामपञ्जत्तिवसेन निव्यातनत्थं “यस्मिं चित्त समये”तिआदिमाह ।

४३८. एवञ्च पन वत्वा पटिपुच्छित्वा विनयनत्थं पुन “सचे तं, चित्त, एवं पुच्छेय्यु”न्तिआदिमाह । तत्थ यो मे अहोसि अतीतो अत्तपटिलाभो, स्वेव मे अत्तपटिलाभो, तस्मिं समये सच्चो अहोसि, मोघो अनागतो मोघो पच्चुप्पन्नोति एत्थ ताव इममत्थं दस्सेति — यस्मा ये ते अतीता धम्मा, ते एतरहि नत्थि, अहेसुन्ति पन सङ्ख्यं गता, तस्मा सोपि मे अत्तपटिलाभो तस्मियेव समये सच्चो अहोसि । अनागतपच्चुप्पन्नानं पन धम्मनं तदा अभावा तस्मिं समये “मोघो अनागतो, मोघो पच्चुप्पन्नो”ति, एवं अत्थतो नाममत्तमेव अत्तपटिलाभं पटिजानाति । अनागतपच्चुप्पन्नेसुपि एसेव नयो ।

४३९-४४३. अथ भगवा तस्स ब्याकरणेन सद्धिं अत्तनो ब्याकरणं संसन्दितुं “एवमेव खो चित्ता”तिआदीनि वत्वा पुन ओपम्मतो तमत्थं साधेन्तो “सेय्यथापि चित्त गवा खीर”न्तिआदिमाह । तत्रायं सङ्केपत्थो, यथा गवा खीरं, खीरादीहि च दधिआदीनि भवन्ति, तत्थ यस्मिं समये खीरं होति, न तस्मिं समये दधीति वा नवनीतादीसु वा अञ्जतरन्ति सङ्ख्यं निरुत्तिं नामं वोहारं गच्छति । कस्मा? ये धम्मे उपादाय दधीतिआदि वोहारा होन्ति, तेसं अभावा । अथ खो खीरं त्वेव तस्मिं समये सङ्ख्यं गच्छति । कस्मा? ये धम्मे उपादाय खीरन्ति सङ्ख्या निरुत्तिं नामं वोहारो होति, तेसं भावाति । एस नयो सब्बत्थ । इमा खो चित्ताति ओळारिको अत्तपटिलाभो इति च मनोमयो अत्तपटिलाभो इति च अरूपो अत्तपटिलाभो इति च इमा खो चित्त लोकसमञ्जा लोके समञ्जामत्तकानि समनुजाननमत्तकानि एतानि । तथा लोकनिरुत्तिमत्तकानि वचनपथमत्तकानि वोहारमत्तकानि नामपण्णत्तिमत्तकानि एतानीति । एवं भगवा हेट्ठा तयो अत्तपटिलाभे कथेत्वा इदानीं सब्बमेतं वोहारमत्तकन्ति वदति । कस्मा? यस्मा परमत्थतो सत्तो नाम नत्थि, सुञ्जो तुच्छो एस लोको ।

बुद्धानं पन द्वे कथा सम्मुतिकथा च परमत्थकथा च । तत्थ “सत्तो पोसो देवो ब्रह्मा”तिआदिका “सम्मुतिकथा” नाम । “अनिच्चं दुक्खमनत्ता खन्था धातुयो आयतनानि सतिपट्टाना सम्मप्पधाना”तिआदिका परमत्थकथा नाम । तत्थ यो सम्मुतिदेसनाय “सत्तो”ति वा “पोसो”ति वा “देवो”ति वा “ब्रह्मा”ति वा वुत्ते विजानितुं पटिविज्झितुं निव्यातुं अरहत्तजयग्गाहं गहेतुं सक्कोति, तस्स भगवा आदितोव “सत्तो”ति वा “पोसो”ति वा “देवो”ति वा “ब्रह्मा”ति वा कथेति, यो परमत्थदेसनाय “अनिच्च”न्ति वा “दुक्ख”न्ति वातिआदीसु अञ्जतरं सुत्वा विजानितुं पटिविज्झितुं निव्यातुं अरहत्तजयग्गाहं गहेतुं सक्कोति, तस्स “अनिच्च”न्ति वा “दुक्ख”न्ति वातिआदीसु अञ्जतरमेव कथेति । तथा सम्मुतिकथाय बुज्झनकसत्तस्सापि न पठमं परमत्थकथं कथेति । परमत्थकथाय पन बोधेत्वा पच्छा परमत्थकथं कथेति । परमत्थकथाय बुज्झनकसत्तस्सापि न पठमं सम्मुतिकथं कथेति । परमत्थकथाय पन बोधेत्वा पच्छा सम्मुतिकथं कथेति । पकतिया पन पठममेव परमत्थकथं कथेन्तस्स देसना लूखाकारा होति, तस्मा बुद्धा पठमं सम्मुतिकथं कथेत्वा पच्छा परमत्थकथं कथेन्ति । सम्मुतिकथं कथेन्तापि सच्चमेव सभावमेव अमुसाव कथेन्ति । परमत्थकथं कथेन्तापि सच्चमेव सभावमेव अमुसाव कथेन्ति ।

दुवे सच्चानि अक्खासि, सम्बुद्धो वदतं वरो ।

सम्मुतिं परमत्थञ्च, ततियं नूपलब्भति ॥

सङ्केतवचनं सच्चं, लोकसम्मुतिकारणं ।

परमत्थवचनं सच्चं, धम्मनं भूतलक्खणन्ति ॥

याहि तथागतो वोहरति अपरामसन्ति याहि लोकसमञ्जाहि लोकनिरुत्तीहि तथागतो तण्हामानदिट्ठिपरामासानं
अभावा अपरामसन्तो वोहरतीति देसनं विनिवट्टेत्वा अरहत्तनिकूटेन निट्ठापेसि । सेसं सब्बत्थ उत्तानत्थमेवाति ।

इति सुमङ्गलविलासिनिया दीघनिकायट्ठकथायं

पोट्टपादसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

१०. सुभसुत्तवण्णना

सुभमाणवकवत्थुवण्णना

४४४. एवं मे सुत्तं... पे०... सावत्थियन्ति सुभसुत्तं । तत्रायं अनुत्तानपदवण्णना । अचिरपरिनिब्बुते भगवतीति
अचिरं परिनिब्बुते भगवति, परिनिब्बानतो उद्धं मासमत्ते काले । निदानवण्णनायं वुत्तनयेनेव भगवतो पत्तचीवरं आदाय
आगन्त्वा खीरविरेचनं पिवित्वा विहारे निसिन्नदिवसं सन्थायेतं वुत्तं । तोदेय्यपुत्तोति तोदेय्यब्राह्मणस्स पुत्तो, सो किर
सावत्थिया अविदूरे तुदिगामो नाम अत्थि, तस्स अधिपतित्ता तोदेय्योति सङ्ख्यं गतो । महद्धनो पन होति
पञ्चचत्तालीसकोटिविभवो, परममच्छरी — “ददतो भोगानं अपरिक्खयो नाम नत्थी”ति चिन्तेत्वा कस्सचि किञ्चि न
देति, पुत्तम्पि आह —

“अज्जनानं खयं दिस्वा, वम्मिकानञ्च सञ्चयं ।

मधूनञ्च समाहारं, पण्डितो घरमावसे”ति ॥

एवं अदानमेव सिक्खापेत्वा कायस्स भेदा तस्मिंयेव घरे सुनखो हुत्वा निब्बत्तो । सुभो तं सुनखं अतिविय पियायति ।
अत्तनो भुज्जनकभत्तयेव भोजेति, उक्खिपित्वा वरसयने सयापेति । अथ भगवा एकदिवसं निक्खन्ते माणवे तं घरं पिण्डाय
पाविसि । सुनखो भगवन्तं दिस्वा भुक्कारं करोन्तो भगवतो समीपं गतो । ततो नं भगवा अवोच “तोदेय्य त्वं पुब्बेपि मं ‘भो,
भो’ति परिभवित्वा सुनखो जातो, इदानीपि भुक्कारं कत्वा अवीचिं गमिस्ससी”ति । सुनखो तं कथं सुत्वा विप्पटिसारी
हुत्वा उद्धनन्तरे छारिकाय निपन्नो, मनुस्सा नं उक्खिपित्वा सयने सयापेतुं नासक्खिंसु ।

सुभो आगन्त्वा “केनायं सुनखो सयना ओरोपितो”ति आह । मनुस्सा “न केनची”ति वत्वा तं पवत्तिं आरोचेसुं ।
माणवो सुत्वा “मम पिता ब्रह्मलोके निब्बत्तो, समणो पन गोतमो मे पितरं सुनखं करोति यं किञ्चि एस मुखारूळ्हं
भासती”ति कुञ्जित्वा भगवन्तं मुसावादेन चोदेतुकामो विहारं गन्त्वा तं पवत्तिं पुच्छि । भगवा तस्स तथेव वत्वा
अविसंवादनत्थं आह — “अत्थि पन ते, माणव, पितरा न अक्खातं धनं”न्ति । अत्थि, भो गोतम, सतसहस्सगघनिका
सुवण्णमाला, सतसहस्सगघनिका सुवण्णपादुका, सतसहस्सगघनिका सुवण्णपाति, सतसहस्सञ्च कहापणन्ति । गच्छ तं
सुनखं अप्पोदकं मधुपायासं भोजेत्वा सयनं आरोपेत्वा ईसकं निदं ओक्कन्तकाले पुच्छ, सब्बं ते आचिक्खिस्सति, अथ नं
जानेय्यासि — “पिता मे एसो”ति । सो तथा अकासि । सुनखो सब्बं आचिक्खि, तदा नं — “पिता मे”ति जत्वा भगवति
पसन्नचित्तो गन्त्वा भगवन्तंचुद्धस पज्हे पुच्छित्वा विस्सज्जनपरियोसाने भगवन्तं सरणं गतो, तं सन्थाय वुत्तं “सुभो माणवो
तोदेय्यपुत्तो”ति । सावत्थियं पटिवसतीति अत्तनो भोगगामतो आगन्त्वा वसति ।

४४५-४४६. अञ्जतरं माणवकं आमन्तेसीति सत्थरि परिनिब्बुते “आनन्दत्थेरो किरस्स पत्तचीवरं गहेत्वा आगतो, महाजनो तं दस्सनत्थाय उपसङ्कमती”ति सुत्वा “विहारं खो पन गन्त्वा महाजनमञ्जे न सक्का सुखेन पटिसन्थारं वा कातुं, धम्मकथं वा सोतुं गेहं आगतंयेव नं दिस्वा सुखेन पटिसन्थारं करिस्सामि, एका च मे कङ्का अत्थि, तम्पि नं पुच्छिस्सामी”ति चिन्तेत्वा अञ्जतरं माणवकं आमन्तेसि । **अप्पाबाधन्ति** आदीसु **आबाधो**ति विसभागवेदना वुच्चति, या एकदेसे उप्पज्जित्वा चत्तारो इरियापथे अयपट्टेन आबन्धित्वा विय गणहति, तस्सा अभावं पुच्छति वदति । **अप्पातङ्को**ति किच्छजीवितकरो रोगो वुच्चति, तस्सापि अभावं पुच्छति वदति । गिलानस्सेव च उट्ठानं नाम गरुकं होति, काये बलं न होति, तस्मा निग्गेलज्जभावज्ज बलज्ज पुच्छति वदति । **फासुविहारन्ति** गमनठाननिसज्जसयनेसु चतूसु इरियापथेसु सुखविहारं पुच्छति वदति । अथस्स पुच्छितब्बाकारं दस्सेन्तो “सुभो”ति आदिमाह ।

४४७. कालज्ज समयज्ज उपादायाति कालज्ज समयज्ज पज्जाय गहेत्वा उपधारेत्वाति अत्थो । सचे अम्हाकं स्वे गमनकालो भविस्सति, काये बलमत्ता चेव फरिस्सति, गमनपच्चया च अञ्जो अफासुविहारो न भविस्सति, अथेतं कालज्ज गमनकारणसमवायसङ्घातं समयज्ज उपधारेत्वा — “अपि एव नाम स्वे आगच्छेय्यामा”ति वुत्तं होति ।

४४८. चेतकेन भिक्खुनाति चेतिरट्ठे जातत्ता चेतकोति एवं लद्धनामेन । **सम्मोदनीयं कथं सारणीयन्ति** भो, आनन्द, दसबलस्स को नाम आबाधो अहोसि, किं भगवा परिभुज्जि । अपि च सत्थु परिनिब्बानेन तुम्हाकं सोको उदपादि, सत्था नाम न केवलं तुम्हाकंयेव परिनिब्बुतो, सदेवकस्स लोकस्स महाजानि, को दानि अञ्जो मरणा मुच्चिस्सति, यत्र सो सदेवकस्स लोकस्स अग्गपुग्गलो परिनिब्बुतो, इदानि कं अञ्जं दिस्वा मच्चुराजा लज्जिस्सतीति एवमादिना नयेन मरणपटिसंयुत्तं सम्मोदनीयं कथं सारणीयं वीतिसारेत्वा थेरस्स हिंयो पीतभेसज्जानुरूपं आहारं दत्वा भत्तकिच्चावसाने एकमन्तं निसीदि ।

उपट्ठाको सन्तिकावचरोति उपट्ठाको हुत्वा सन्तिकावचरो, न रन्धगवेसी । न वीमंसनाधिप्पायो । **समीपचारी**ति इदं पुरिमपदस्सेव वेवचनं । **येसं सो भवं गोतमो**ति कस्मा पुच्छति? तस्स किर एवं अहोसि “येसु धम्मेसु भवं गोतमो इमं लोकं पतिट्ठपेसि, ते तस्स अच्चयेन नट्ठा नु खो, धरन्ति नु खो, सचे धरन्ति, आनन्दो जानिस्सति, हन्द नं पुच्छामी”ति, तस्मा पुच्छि ।

४४९. अथस्स थेरो तीणि पिटकानि तीहि खन्धेहि सङ्गहेत्वा दस्सेन्तो “तिण्णं खो”ति आदिमाह । माणवो सङ्घित्तेन कथितं असल्लक्खेन्तो — “वित्थारतो पुच्छिस्सामी”ति चिन्तेत्वा “कतमेसं तिण्ण”न्ति आदिमाह ।

सीलक्खन्धवण्णना

४५०-४५३. ततो थेरेन “अरियस्स सीलक्खन्धस्सा”ति तेसु दस्सितेसु पुन “**कतमो पन सो, भो आनन्द, अरियो सीलक्खन्धो**”ति एकेकं पुच्छि । थेरोपिस्स बुद्धुप्पादं दस्सेत्वा तन्तिधम्मं देसेन्तो अनुक्कमेन भगवता वुत्तनयेनेव सब्बं विस्सज्जेसि । तत्थ **अत्थि चेवेत्थ उत्तरिकरणीयन्ति** एत्थ भगवतो सासने न सीलमेव सारो, केवलज्हेतं पतिट्ठामत्तमेव होति । इतो उत्तरि पन अञ्जम्पि कत्तब्बं अत्थि येवाति दस्सेसि । **इतो बहिद्धा**ति बुद्धसासनतो बहिद्धा ।

समाधिक्खन्धवण्णना

४५४. कथज्ज, माणव, भिक्खु इन्द्रियेसु गुत्तद्वारो होतीति इदमायस्मा आनन्दो “कतमो पन सो, भो आनन्द,

अरियो समाधिक्खन्धो’ति एवं समाधिक्खन्धं पुट्ठोपि ये ते “सीलसम्पन्नो इन्द्रियेसु गुत्तद्वारो सतिसम्पज्जेन समन्नागतो सन्तुट्ठो’ति एवं सीलानन्तरं इन्द्रियसंवरादयो सीलसमाधीनं अन्तरे उभिन्नम्पि उपकारकधम्मा उद्दिट्ठा, ते निद्विसित्वा समाधिक्खन्धं दस्सेतुकामो आरभि। एत्थ च रूपज्झानानेव आगतानि, न अरूपज्झानानि, आनेत्वा पन दीपेतब्बानि। चतुत्थज्झानेन हि असङ्गहिता अरूपसमापत्ति नाम नत्थियेव।

४७१-४८०. अत्थि चेवेत्थ उत्तरिकरणीयन्ति एत्थ भगवतो सासने न चित्तेकग्गतामत्तकेनेव परियोसानप्पत्ति नाम अत्थि, इतोपि उत्तरि पन अज्जं कत्तब्बं अत्थि येवाति दस्सेति। **नत्थि चेवेत्थ उत्तरिकरणीयन्ति** एत्थ भगवतो सासने इतो उत्तरि कातब्बं नाम नत्थियेव, अरहत्तपरियोसानज्झि भगवतो सासनन्ति दस्सेति। सेसं सब्बत्थ उत्तानत्थमेवाति।

इति सुमङ्गलविलासिनिया दीघनिकायट्ठकथायं

सुभसुत्तवण्णना निट्ठिता।

११. केवट्टसुत्तवण्णना

केवट्टगहपतिपुत्तवत्थुवण्णना

४८१. एवं मे सुतं...पे०... नाळन्दायन्ति केवट्टसुत्तं। तत्रायं अपुब्बपदवण्णना। **पावारिकम्बवने**ति पावारिकस्स अम्बवने। **केवट्टो**ति इदं तस्स गहपतिपुत्तस्स नामं। सो किर चत्तालीसकोटिधनो गहपतिमहासालो अतिविय सद्धो पसन्नो अहोसि। सो सद्धाधिकत्तायेव “सचे एको भिक्खु अट्ठमासन्तरेन वा मासन्तरेन वा संवच्छरेन वा आकासे उप्पतित्वा विविधानि पाटिहारियानि दस्सेय्य, सब्बो जनो अतिविय पसीदेय्य। यंनूनाहं भगवन्तं याचित्वा पाटिहारियकरणत्थाय एकं भिक्खुं अनुजानापेय्य”न्ति चिन्तेत्वा भगवन्तं उपसङ्गमित्वा एवमाह।

तत्थ **इद्धा**ति समिद्धा **फीता**ति नानाभण्डउस्सन्नताय वुद्धिप्पत्ता। **आकिण्णमनुस्सा**ति अंसकूटेन अंसकूटं पहरित्वा विय विचरन्तोहि मनुस्सेहि आकिण्णा। **समादिसत्तू**ति आणापेतु ठानन्तरे ठपेतु। **उत्तरिमनुस्सधम्मा**ति उत्तरिमनुस्सानं धम्मतो, दसकुसलसङ्घाततो वा मनुस्सधम्मतो उत्तरि। **भिय्योसोमत्ताया**ति पकतियापि पज्जलितपदीपो तेलस्नेहं लभित्वा विय अतिरेकप्पमाणेन अभिप्पसीदिस्सति। **न खो अहन्ति** भगवा राजगहसेट्ठिवत्थुस्मिं सिक्खापदं पज्जपेसि, तस्मा “न खो अह”न्ति आदिमाह।

४८२. न धंसेमीति न गुणविनासनेन धंसेमि, सीलभेदं पापेत्वा अनुपुब्बेन उच्चट्ठानतो ओतारेन्तो नीचट्ठाने न ठपेमि, अथ खो अहं बुद्धसासनस्स वुद्धिं पच्चासीसन्तो कथेमीति दस्सेति। **ततियम्पि खो**ति यावततियं बुद्धानं कथं पटिबाहित्वा कथेतुं विसहन्तो नाम नत्थि। अयं पन भगवता सद्धिं विस्सासिको विस्सासं वट्ठेत्वा वल्लभो हुत्वा अत्थकामोस्मीति तिक्खत्तुं कथेसि।

इद्धिपाटिहारियवण्णना

४८३-४८४. अथ भगवा अयं उपासको मयि पटिबाहन्तेपि पुनप्पुनं याचितियेव। “हन्दस्स पाटिहारियकरणे आदीनवं दस्सेमी”ति चिन्तेत्वा “तीणि खो”ति आदिमाह। तत्थ **अमाहं भिक्खुन्ति** अमुं अहं भिक्खुं। **गन्धारी**ति गन्धारेन

नाम इसिना कता, गन्धाररुद्रे वा उप्पन्ना विज्जा । तत्थ किर बहू इसयो वसिंसु, तेसु एकेन कता विज्जाति अधिप्पायो । **अट्टीयामीति** अट्टो पीळितो विय होमि । **हरायामीति** लज्जामि । **जिगुच्छामीति** गूथं दिस्वा विय जिगुच्छं उप्पादेमि ।

आदेसनापाटिहारियवण्णना

४८५. परसत्तानन्ति अज्जेसं सत्तानं । दुतियं तस्सेव वेवचनं । **आदिसतीति** कथेति । **चेतसिकन्ति** सोमनस्सदोमनस्सं अधिप्पेतं । **एवम्पि ते मनोति** एवं तव मनो सोमनस्सितो वा दोमनस्सितो वा कामवितक्कादिसम्पयुत्तो वा । दुतियं तस्सेव वेवचनं । **इतिपि ते चित्तन्ति** इति तव चित्तं, इदञ्चिदञ्च अत्थं चिन्तयमानं पवत्ततीति अत्थो । **मणिका नाम विज्जाति** चिन्तामणीति एवं लद्धनामा लोके एका विज्जा अत्थि । ताय परेसं चित्तं जानातीति दीपेति ।

अनुसासनीपाटिहारियवण्णना

४८६. एवं वितक्केथाति नेक्खम्मवितक्कादयो एवं पवत्तेन्ता वितक्केथ । **मा एवं वितक्कयित्थाति** एवं कामवितक्कादयो पवत्तेन्ता मा वितक्कयित्थ । **एवं मनसि करोथाति** एवं अनिच्चसज्जमेव, दुक्खसज्जादीसु वा अज्जतरं मनसि करोथ । **मा एवन्ति** “निच्च”न्ति आदिना नयेन मा मनसि करित्थ । इदन्ति इदं पञ्चकामगुणिकरागं पजहथ । **इदं उपसम्पज्जाति** इदं चतुमगगफलप्पभेदं लोकुत्तरधम्ममेव उपसम्पज्ज पापुणित्वा निप्फादेत्वा विहरथ । इति भगवा इद्धिपटिहारियन्ति दस्सेति, परस्स चित्तं जत्वा कथनं **आदेसनापाटिहारियन्ति** । सावकानञ्च बुद्धानञ्च सततं धम्मदेसना **अनुसासनीपाटिहारियन्ति** ।

तत्थ इद्धिपाटिहारियेन अनुसासनीपाटिहारियं महामोग्गल्लानस्स आचिण्णं, आदेसनापाटिहारियेन अनुसासनीपाटिहारियं धम्मसेनापतिस्स । देवदत्ते संघं भिन्दित्वा पञ्च भिक्खुसतानि गहेत्वा गयासीसे बुद्धलीळाय तेसं धम्मं देसन्ते हि भगवता पेसितेसु द्वीसु अगगसावकेसु धम्मसेनापति तेसं चित्ताचारं जत्वा धम्मं देसेसि, थेरस्स धम्मदेसनं सुत्वा पञ्चसता भिक्खू सोतापत्तिफले पतिट्ठहिंसु । अथ नेसं महामोग्गल्लानो विकुब्बनं दस्सेत्वा दस्सेत्वा धम्मं देसेसि, तं सुत्वा सब्बे अरहत्तफले पतिट्ठहिंसु । अथ द्वेपि महानागा पञ्च भिक्खुसतानि गहेत्वा वेहासं अब्भुगन्त्वा वेळुवनमेवागमिंसु । अनुसासनीपाटिहारियं पन बुद्धानं सततं धम्मदेसना, तेसु इद्धिपाटिहारियआदेसनापाटिहारियानि सउपारम्भानि सदोसानि, अब्धानं न तिट्ठन्ति, अब्धानं अतिट्ठनतो न निय्यन्ति । अनुसासनीपाटिहारियं अनुपारम्भं निदोसं, अब्धानं तिट्ठति, अब्धानं तिट्ठनतो निय्याति । तस्मा भगवा इद्धिपाटिहारियञ्च आदेसनापाटिहारियञ्च गरहति, अनुसासनीपाटिहारियंयेव पसंसति ।

भूतनिरोधेसकवत्थुवण्णना

४८७. भूतपुब्बन्ति इदं कस्मा भगवता आरब्धं । इद्धिपाटिहारियआदेसनापाटिहारियानं अनिय्यानिकभावदस्सनत्थं, अनुसासनीपाटिहारियस्सेव निय्यानिकभावदस्सनत्थं । अपि च सब्बबुद्धानं महाभूतपरियेसको नामेको भिक्खु होतियेव । यो महाभूते परियेसन्तो याव ब्रह्मलोका विचरित्वा विस्सज्जेतारं अलभित्वा आगम्म बुद्धमेव पुच्छित्वा निक्कङ्खो होति । तस्मा बुद्धानं महन्तभावप्पकासनत्थं, इदञ्च कारणं पटिच्छन्नं, अथ नं विवटं कत्वा देसेन्तोपि भगवा “भूतपुब्ब”न्ति आदिमाह ।

तत्थ कत्थ नु खोति किस्मिं ठाने किं आगम्म किं पत्तस्स ते अनवसेसा अप्पवत्तिवसेन निरुज्झन्ति । महाभूतकथा

पनेसा सब्बाकारेन विसुद्धिमग्गे वुत्ता, तस्मा सा ततोव गहेतब्बा ।

४८८. देवयानियो मग्गोति पाटियेक्को देवलोकगमनमग्गो नाम नत्थि, इद्धिविधजाणस्सेव पनेतं अधिवचनं । तेन हेस याव ब्रह्मलोकापि कायेन वसं वत्तेन्तो देवलोकं याति । तस्मा “तं देवयानियो मग्गो”ति वुत्तं । **येन चातुमहाराजिका**ति समीपे ठितम्पि भगवन्तं अपुच्छित्वा धम्मताय चोदितो देवता महानुभावाति मज्जमानो उपसङ्गमि । **मयम्पि खो, भिक्खु, न जानामा**ति बुद्धविसये पज्जं पुच्छिता देवता न जानन्ति, तेनेवमाहंसु । अथ खो सो भिक्खु “मम इमं पज्जं न कथेतुं न लब्भा, सीधं कथेथा”ति ता देवता अज्झोत्थरति, पुनप्पुनं पुच्छति, ता “अज्झोत्थरति नो अयं भिक्खु, हन्द नं हत्थतो मोचेस्सामा”ति चिन्तेत्वा “अत्थि खो भिक्खु चत्तारो महाराजानो”ति आदिमाहंसु । तत्थ **अभिक्कन्ततरा**ति अतिक्कम्म कन्ततरा । **पणीततरा**ति वण्णयसइस्सरियादीहि उत्तमतरा एतेन नयेन सब्बवारेसु अत्थो वेदितब्बो ।

४९१-४९३. अयं पन विसेसो — सक्को किर देवराजा चिन्तेसि “अयं पज्जो बुद्धविसयो, न सक्का अज्जेन विस्सज्जितुं, अयज्च भिक्खु अग्गिं पहाय खज्जोपनकं धमन्तो विय, भेरिं पहाय उदरं वादेन्तो विय च, लोके अग्गपुग्गलं सम्मासम्बुद्धं पहाय देवता पुच्छन्तो विचरति, पेसेमि नं सत्थुसन्तिक”न्ति । ततो पुनदेव सो चिन्तेसि “सुदूरम्पि गन्त्वा सत्थु सन्तिकेव निक्कङ्खो भविस्सति । अत्थि चेव पुग्गलो नामेस, थोकं ताव आहिण्डन्तो किलमतु पच्छा जानिस्सती”ति । ततो तं “अहम्पि खो”ति आदिमाह । ब्रह्मयानियोपि देवयानियसदिसोव । देवयानियमग्गोति वा ब्रह्मयानियमग्गोति वा धम्मसेतूति वा एकचित्तक्खणिकअप्पनाति वा सन्निट्ठानिकचेतनाति वा महग्गतचित्तन्ति वा अभिज्जाजाणन्ति वा सब्बमेतं इद्धिविधजाणस्सेव नामं ।

४९४. पुब्बनिमित्तन्ति आगमनपुब्बभागे निमित्तं सूरियस्स उदयतो अरुणुग्गं विय । तस्मा इदानेव ब्रह्मा आगमिस्सति, एवं मयं जानामाति दीपयिंसु । **पातुरहोसी**ति पाकटो अहोसि । अथ खो सो ब्रह्मा तेन भिक्खुना पुट्ठो अत्तनो अविसयभावं जत्वा सचाहं “न जानामी”ति वक्खामि, इमे मं परिभविस्सन्ति, अथ जानन्तो विय यं किज्जि कथेस्सामि, अयं मे भिक्खु वेय्याकरणेन अनारद्धचित्तो वादं आरोपेस्सति । “अहमस्मि भिक्खु ब्रह्मा”ति आदीनि पन मे भणन्तस्स न कोचि वचनं सद्विस्सति । यंनूनाहं विक्खेपं कत्वा इमं भिक्खुं सत्थुसन्तिकंयेव पेसेय्यन्ति चिन्तेत्वा “अहमस्मि भिक्खु ब्रह्मा”ति आदिमाह ।

४९५-४९६. एकमन्तं अपनेत्वाति कस्मा एवमकासि? कुहकत्ता । **बहिद्धा परियेड्ढि**न्ति तेलत्थिको वालिकं निष्पीळियमानो विय याव ब्रह्मलोका बहिद्धा परियेसनं आपज्जति ।

४९७. सकुणन्ति काकं वा कुललं वा । **न खो एसो, भिक्खु, पज्जो एवं पुच्छितब्बो**ति इदं भगवा यस्मा पदेसेनेस पज्जो पुच्छितब्बो, अयज्च खो भिक्खु अनुपादिन्नकेपि गहेत्वा निष्पदेसतो पुच्छति, तस्मा पटिसेधेति । आचिण्णं किरेतं बुद्धानं, पुच्छामूळहस्स जनस्स पुच्छाय दोसं दस्सेत्वा पुच्छं सिक्खापेत्वा पुच्छाविस्सज्जनं । कस्मा? पुच्छितुं अजानित्वा परिपुच्छन्तो दुविज्जापयो होति । पज्जं सिक्खापेन्तो पन “कत्थ आपो चा”ति आदिमाह ।

४९८. तत्थ **न गाथती**ति न पतिट्ठाति, इमे चत्तारो महाभूता किं आगम्म अप्पतिट्ठा भवन्तीति अत्थो । उपादिन्नंयेव सन्धाय पुच्छति । **दीघज्ज रस्सज्जा**ति सण्ठानवसेन उपादारूपं वुत्तं । **अणुं थूलन्ति** खुद्दकं वा महन्तं वा, इमिनापि उपादारूपे वण्णमत्तमेव कथितं । **सुभासुभन्ति** सुभज्ज असुभज्ज उपादारूपमेव कथितं । किं पन उपादारूपं सुभन्ति असुभन्ति अत्थि? नत्थि । इट्ठानिट्ठारम्मणं पनेव कथितं । **नामज्ज रूपज्जा**ति नामज्ज दीघादिभेदं रूपज्ज । **उपरुज्जती**ति

निरुज्झति, किं आगम्म असेसमेतं नप्पवत्ततीति ।

एवं पुच्छितब्बं सियाति पुच्छं दस्सेत्वा इदानीं विस्सज्जनं दस्सेन्तो तत्र वेय्याकरणं भवतीति वत्वा —
“विज्जाण”न्तिआदिमाह ।

४९९. तत्थ विज्जातब्बन्ति **विज्जाणं** निब्बानस्सेतं नामं, तदेतं निदस्सनाभावतो **अनिदस्सनं** । उप्पादन्तो वा वयन्तो वा ठितस्स अज्जथत्तन्तो वा एतस्स नत्थीति **अनन्तं** । पभन्ति पनेतं किर तित्थस्स नामं, तज्हि पपन्ति एत्थाति पपं, पकारस्स पन भकारो कतो । सब्बतो पभमस्साति **सब्बतोपभं** । निब्बानस्स किर यथा महासमुदस्स यतो यतो ओतरितुकामा होन्ति, तं तदेव तित्थं, अतित्थं नाम नत्थि । एवमेव अट्ठतिंसाय कम्मट्ठानेसु येन येन मुखेन निब्बानं ओतरितुकामा होन्ति, तं तदेव तित्थं, निब्बानस्स अतित्थं नाम नत्थि । तेन वुत्तं “सब्बतोपभं”न्ति । **एत्थ आपो चाति** एत्थ निब्बाने इदं निब्बानं आगम्म सब्बमेतं आपोतिआदिना नयेन वुत्तं उपादिन्नक धम्मजातं निरुज्झति, अप्पवत्तं होतीति ।

इदानीस्स निरुज्झनूपायं दस्सेन्तो “विज्जाणस्स निरोधेन एत्थेतं उपरुज्झती”ति आह । तत्थ **विज्जाणन्ति** चरिमकविज्जाणम्पि अभिसङ्खारविज्जाणम्पि, चरिमकविज्जाणस्सापि हि निरोधेन एत्थेतं उपरुज्झति । विज्जातदीपसिखा विय अपण्णत्तिकभावं याति । अभिसङ्खारविज्जाणस्सापि अनुप्पादनरोधेन अनुप्पादवसेन उपरुज्झति । यथाह “सोतापत्तिमग्गजाणेन अभिसङ्खारविज्जाणस्स निरोधेन ठपेत्वा सत्तभवे अनमतग्गे संसारे ये उप्पज्जेय्युं नामज्ज रूपज्ज एत्थेतं निरुज्झन्ती”ति सब्बं चूळनिद्देसे वुत्तनयेनेव वेदितब्बं । सेसं सब्बत्थ उत्तानमेवाति ।

इति सुमङ्गलविलासिनिया दीघनिकायट्ठकथायं

केवट्टसुत्तवण्णना निड्ढिता ।

१२. लोहिच्चसुत्तवण्णना

लोहिच्चब्राह्मणवत्थुवण्णना

५०१. एवं मे सुतं...पे०... कोसलेसूति लोहिच्चसुतं । तत्रायं अनुत्तानपदवण्णना । **सालवतिकाति** तस्स गामस्स नामं, सो किर वतिया विय समन्ततो सालपन्तिया परिकिखत्तो । तस्मा सालवतिकाति वुच्चति । **लोहिच्चोति** तस्स ब्राह्मणस्स नामं ।

५०२-५०३. **पापकन्ति** परानुकम्पा विरहितत्ता लामकं, न पन उच्छेदसस्सतानं अज्जतरं । **उप्पन्नं** होतीति जातं होति, न केवलज्ज चित्ते जातमत्तमेव । सो किर तस्स वसेन परिसमज्झेपि एवं भासतियेव । **किज्हि परो परस्साति** परो यो अनुसासीयति, सो तस्स अनुसासकस्स किं करिस्सति । अत्तना पटिलद्धं कुसलं धम्मं अत्तनाव सक्कत्वा गरुं कत्वा विहातब्बन्ति वदति ।

५०४-४०७. **रोसिकं न्हापितं आमन्तेसीति** रोसिकाति एवं इत्थिलिङ्गवसेन लद्धनामं न्हापितं आमन्तेसि । सो किर भगवतो आगमनं सुत्वा चिन्तेसि — “विहारं गन्त्वा दिट्ठं नामं भारो, गेहं पन आणापेत्वा पस्सिस्सामि चेव यथासत्ति च आगन्तुकभिक्षुं दस्सामी”ति, तस्मा एवं न्हापितं आमन्तेसि ।

५०८. पिडितो पिडितोति कथाफासुकत्थं पच्छतो पच्छतो अनुबन्धो होति । **विवेचेतूति** विमोचेतु, तं दिट्ठिगतं विनोदेतूति वदति । अयं किर उपासको लोहिच्चस्स ब्राह्मणस्स पियसहायको । तस्मा तस्स अत्थकामताय एवमाह । **अप्पेव नाम सियाति** एत्थ पठमवचनेन भगवा गज्जति, दुतियवचनेन अनुगज्जति । अयं किरेत्य अधिप्पायो — रोसिके एतदत्थमेव मया चत्तारि असङ्ख्येय्यानि । कप्पसतसहस्सञ्च विविधानि दुक्करानि करोन्तेन पारमियो पूरिता, एतदत्थमेव सब्बञ्जुतञ्जाणं पटिविद्धं, न मे लोहिच्चस्स दिट्ठिगतं भिन्दितुं भारोति, इममत्थं दस्सेन्तो पठमवचनेन भगवा गज्जति । केवलं रोसिके लोहिच्चस्स मम सन्तिके आगमनं वा निसज्जा वा अल्लापसल्लापो वा होतु, सचेपि लोहिच्चसदिसानं सतसहस्सस्स कङ्खा होति, पटिबलो अहं विनोदेतुं लोहिच्चस्स पन एकस्स दिट्ठिविनोदने मय्हं को भारोति इममत्थं दस्सेन्तो दुतियवचनेन भगवा अनुगज्जतीति वेदितब्बो ।

लोहिच्चब्राह्मणानुयोगवण्णना

५०९. समुदयसज्जातीति समुदयस्स सज्जाति भोगुप्पादो, ततो उद्धितं धनधज्जन्ति अत्थो । **ये तं उपजीवन्तीति** ये जातिपरिजनदासकम्मकरादयो जना तं निस्साय जीवन्ति । **अन्तरायकरोति** लाभन्तरायकरो । **हितानुकम्पीति** एत्थ हितन्ति वुड्ढि । **अनुकम्पीति** अनुकम्पी, इच्छतीति अत्थो, वुड्ढिं इच्छति वा नो वाति वुत्तं होति । **निरयं वा तिरच्छानयोनिं वाति** सचे सा मिच्छादिट्ठि सम्पज्जति, नियता होति, एकंसेन निरये निब्बत्तति, नो चे, तिरच्छानयोनियं निब्बत्ततीति अत्थो ।

५१०-५१२. इदानीं यस्मा यथा अत्तनो लाभन्तरायेन सत्ता संविज्जन्ति न तथा परेसं, तस्मा सुदुतरं ब्राह्मणं पवेचेतुकामो “तं किं मज्जसी”ति दुतियं उपपत्तिमाह । **ये चिमेति** ये च इमे तथागतस्स धम्मदेसनं सुत्वा अरियभूमिं ओक्कमितुं असक्कोन्ता कुलपुत्ता **दिब्बा गब्भाति** उपयोगत्थे पच्चत्तवचनं, दिब्बे गब्भेति अत्थो । दिब्बा, गब्भाति च छन्नं देवलोकानमेतं अधिवचनं । **परिपाचेन्तीति** देवलोकगामिनिं पटिपदं पूरयमाना दानं, ददमाना, सीलं रक्खमाना, गन्धमालादीहि, पूजं कुरुमाना भवनं भावयमाना पाचेन्ति विपाचेन्ति परिपाचेन्ति परिणामं गमेन्ति । **दिब्बानं भवानं अभिनिब्बत्तियाति** दिब्बभवा नाम देवानं विमानानि, तेसं निब्बत्तनत्थायाति अत्थो । अथ वा **दिब्बा गब्भाति** दानादयो पुज्जविसेसा । **दिब्बा भवाति** देवलोके विपाकक्खन्धा, तेसं निब्बत्तनत्थाय तानि पुज्जानि करोन्तीति अत्थो । **तेसं अन्तरायकरोति** तेसं मग्गसम्पत्तिफलसम्पत्तिदिब्बभवविसेसानं अन्तरायकरो । इति भगवा एत्तावता अनियमितेनेव ओपम्मविधिना याव भवग्गा उग्गतं ब्राह्मणस्स मानं भिन्दित्वा इदानीं चोदनारहे तयो सत्थारे दस्सेतुं “तयो खो मे, लोहिच्चा”तिआदिमाह ।

तयो चोदनारहवण्णना

५१३. तत्थ सा चोदनाति तयो सत्थारे चोदेन्तस्स चोदना । **न अज्जा चित्तं उपट्टुपेन्तीति** अज्जाय आजाननत्थाय चित्तं न उपट्टुपेन्ति । **वोक्कम्माति** निरन्तरं तस्स सासनं अक्त्वा ततो उक्कमित्वा वत्तन्तीति अत्थो । **ओसक्कन्तिया वा उस्सक्केय्याति** पटिक्कमन्तिया उपगच्छेय्य, अनिच्छन्तिया इच्छेय्य, एकाय सम्पयोगं अनिच्छन्तिया एको इच्छेय्याति वुत्तं होति । **परम्मुखिं वा आलिङ्गेय्याति** दट्ठुम्पि अनिच्छमानं परम्मुखिं ठितं पच्छतो गन्त्वा आलिङ्गेय्य । **एवंसम्पदमिदन्ति** इमस्सापि सत्थुनो “मम इमे सावका”ति सासना वोक्कम्म वत्तमानेपि ते लोभेन अनुसासतो इमं लोभधम्मं एवंसम्पदमेव ईदिसमेव वदामि । इति सो एवरूपो तव लोभधम्मो येन त्वं ओसक्कन्तिया उस्सक्कन्तो विय परम्मुखिं आलिङ्गन्तो विय अहोसीतिपि तं चोदनं अरहति । **किञ्चि परो परस्स करिस्सतीति** येन धम्मेन परे अनुसासि, अत्तानमेव ताव तत्थ सम्पादेहि, उजुं करोहि । किञ्चि परो परस्स करिस्सतीति चोदनं अरहति ।

५१४. निदायितव्वन्ति सस्सरूपकानि तिणानि उप्पाटेत्वा परिसुद्धं कातव्वं ।

५१५. ततियचोदनाय किञ्चि परो परस्साति अनुसासनं असम्पटिच्छनकालतो पट्टाय परो अनुसासितव्वो, परस्स अनुसासकस्स किं करिस्सतीति ननु तत्थ अप्पोस्सुक्कतं आपज्जित्वा अत्तना पटिविद्धधम्मं अत्तनाव मानेत्वा पूजेत्वा विहातव्वन्ति एवं चोदनं अरहतीति अत्थो ।

न चोदनारहसत्थुवण्णना

५१६. न चोदनारहोति अयञ्चि यस्मा पठममेव अत्तानं पतिरूपे पतिट्ठापेत्वा सावकानं धम्मं देसेति । सावका चस्स अस्सवा हुत्वा यथानुसिद्धं पटिपज्जन्ति, तां च पटिपत्तिया महन्तं विसेसमधिगच्छन्ति । तस्मा न चोदनारहोति ।

५१७. नरकपपातं पपतन्तोति मया गहिताय दिट्ठिया अहं नरकपपातं पपतन्तो । उद्धरित्वा थले पतिट्ठापितोति तं दिट्ठिं भिन्दित्वा धम्मदेसनाहत्थेन अपायपतनतो उद्धरित्वा सग्गमग्गथले ठपितोम्हीति वदति । सेसमेत्थ उत्तानमेवाति ।

इति सुमङ्गलविलासिनिया दीघनिकायट्ठकथायं

लोहिच्चसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

१३. तेविज्जसुत्तवण्णना

५१८. एवं मे सुतं...पे०... कोसलेसूति तेविज्जसुतं । तत्रायं अनुत्तानपदवण्णना । मनसाकटन्ति तस्स गामस्स नामं । उत्तरेन मनसाकटस्साति मनसाकटतो अविदूरे उत्तरपस्से । अम्बवनेति तरुणअम्बरुक्खसण्डे, रमणीयो किर सो भूमिभागो, हेट्ठा रजतपट्टसदिसा वालिका विप्पकिण्णा, उपरि मणिवितानं विय घनसाखापत्तं अम्बवनं । तस्मिं बुद्धानं अनुच्छविके पविवेकसुखे अम्बवने विहरतीति अत्थो ।

५१९. अभिज्जाता अभिज्जाताति कुलचारित्तादिसम्पत्तिया तत्थ तत्थ पज्जाता । चङ्कीति आदीनि तेसं नामानि । तत्थ चङ्की ओपासादवासिको । तारुक्खो इच्छानङ्गलवासिको । पोक्खरसाती उक्कट्टवासिको । जाणुसोणी सावत्थिवासिको । तोदेय्यो तुदिगामवासिको । अज्जे चाति अज्जे च बहुजना । अत्तनो अत्तनो निवासट्ठानेहि आगन्त्वा मन्तसज्झायकरणत्थं तत्थ पटिवसन्ति । मनसाकटस्स किर रमणीयताय ते ब्राह्मणा तत्थ नदीतीरे गेहानि कारेत्वा परिकिखपापेत्वा अज्जेसं बहूनां पवेसनं निवारेत्वा अन्तरन्तरा तत्थ गन्त्वा वसन्ति ।

५२०-५२१. वासेट्ठभारद्वाजानन्ति वासेट्ठस्स च पोक्खरसातिनो अन्तेवासिकस्स, भारद्वाजस्स च तारुक्खन्तेवासिकस्स । एते किर द्वे जातिसम्पन्ना तिण्णं वेदानं पारगू अहेसुं । जङ्गविहारन्ति अतिचिरनिसज्जपच्चया किलमथविनोदनत्थाय जङ्गचारं । ते किर दिवसं सज्झायं कत्वा सायन्हे वुट्ठाय न्हाणीयसम्भारगन्धमालतेलधोतवत्थानि गाहापेत्वा अत्तनो परिजनपरिवुता न्हायितुकामा नदीतीरं गन्त्वा रजतपट्टवण्णे वालिकासण्डे अपरापरं चङ्कमिसु । एकं चङ्कमन्तं इतरो अनुचङ्कमि, पुन इतरं इतरोति । तेन वुत्तं “अनुचङ्कमन्तानं अनुविचरन्तानं”न्ति । मग्गामग्गेति मग्गे च अमग्गे च । कतमं नु खो पटिपदं पूरेत्वा कतमेन मग्गेन सक्का सुखं ब्रह्मलोकं गन्तुन्ति एवं मग्गामग्गं आरब्ध कथं समुट्ठापेसुन्ति अत्थो । अज्जसायनोति उज्जुमग्गस्सेतं वेवचनं, अज्जसा वा उज्जुमेव एतेन आयन्ति आगच्छन्तीति

अञ्जसायनो **निय्यानिको निय्यातीति** निय्यायन्तो निय्याति, गच्छन्तो गच्छतीति अत्थो ।

तक्करस्स ब्रह्मसहव्यतायाति यो तं मग्गं करोति पटिपज्जति, तस्स ब्रह्मना सद्धिं सहभावाय, एकद्वाने पातुभावाय गच्छतीति अत्थो । **व्यायन्ति** यो अयं । **अक्खातोति** कथितो दीपितो । **ब्राह्मणेन पोक्खरसातिनाति** अत्तनो आचरियं अपदिसति । इति वासेट्ठो सकमेव आचरियवादं थोमेत्वा पग्गण्हित्वा विचरति । भारद्वाजोपि सकमेवाति । तेन वुत्तं “**नेव खो असक्खि वासेट्ठो**”तिआदि ।

ततो वासेट्ठो “उभिन्नम्पि अम्हाकं कथा अनिय्यानिकाव, इमस्मिञ्च लोके मग्गकुसलो नाम भोता गोतमेन सदिसो नत्थि, भवञ्च गोतमो अविदूरे वसति, सो नो तुलं गहेत्वा निसिन्नवाणिजो विय कद्धं छिन्दिस्सती”ति चिन्तेत्वा तमत्थं भारद्वाजस्स आरोचेत्वा उभोपि गन्त्वा अत्तनो कथं भगवतो आरोचेसुं । तेन वुत्तं “अथ खो वासेट्ठो...पे०... व्यायं अक्खातो ब्राह्मणेन तारुक्खेना”ति ।

५२२. एत्थ भो गोतमाति एतस्मिं मग्गामग्गे । **विग्गहो विवादोति** आदीसु पुब्बुप्पत्तिको विग्गहो । अपरभागे विवादो । दुविधोपि एसो नानाआचरियानं वादतो नानावादो ।

५२३. अथ किस्मिं पन वोति त्वम्पि अयमेव मग्गोति अत्तनो आचरियवादमेव पग्गह् तिट्ठसि, भारद्वाजोपि अत्तनो आचरियवादमेव, एकस्सापि एकस्मिं संसयो नत्थि । एवं सति किस्मिं वो विग्गहोति पुच्छति ।

५२४. मग्गामग्गे, भो गोतमाति मग्गे भो गोतम अमग्गे च, उजुमग्गे च अनुजुमग्गे चाति अत्थो । एस किर एकब्राह्मणस्सापि मग्गं “न मग्गो”ति न वदति । यथा पन अत्तनो आचरियस्स मग्गो उजुमग्गो, न एवं अञ्जेसं अनुजानाति, तस्मा तमेवत्थं दीपेन्तो “किञ्चापि भो गोतमा”तिआदिमाह ।

सब्बानि तानीति लिङ्गविपल्लासेन वदति, सब्बे तेति वुत्तं होति । **बहूनीति** अट्ठ वा दस वा । **नानामग्गानीति** महन्तामहन्तजङ्घमग्गसकटमग्गादिवसेन नानाविधानि सामन्ता गामनदीतळाकखेत्तादीहि आगन्त्वा गामं पविसनमग्गानि ।

५२५-५२६. “निय्यन्तीति वासेट्ठ वदेसी”ति भगवा तिक्खत्तुं वचीभेदं कत्वा पटिज्जं कारापेसि । कस्मा? तित्थिया हि पटिजानित्वा पच्छा निग्गह्यमाना अवजानन्ति । सो तथा कातुं न सक्खिस्सतीति ।

५२७-५२९. तेव तेविज्जाति ते तेविज्जा । वकारो आगमसन्धिमतं । **अन्धवेणीति** अन्धपवेणी, एकेन चक्खुमता गहितयट्ठिया कोटिं एको अन्धो गण्हति, तं अन्धं अञ्जो तं अञ्जोति एवं पण्णाससट्ठि अन्धा पटिपाटिया घटिता अन्धवेणीति वुच्चति । **परम्परसंसत्ताति** अञ्जमञ्जं लगा, यट्ठिगाहकेनपि चक्खुमता विरहिताति अत्थो । एको किर धुत्तो अन्धगणं दिस्वा “असुकस्मिं नाम गामे खज्जभोज्जं सुलभ”न्ति उस्साहेत्वा “तेन हि तत्थ नो सामि नेहि, इदं नाम ते देमा”ति वुत्ते, लज्जं गहेत्वा अन्तरामग्गे मग्गा ओक्कम्म महन्तं गच्छं अनुपरिगन्त्वा पुरिमस्स हत्थेन पच्छिमस्स कच्छं गण्हापेत्वा “किञ्चि कम्मं अत्थि, गच्छथ ताव तुम्हे”ति वत्वा पलायि, ते दिवसम्पि गन्त्वा मग्गं अविन्दमाना “कुहिं नो चक्खुमा, कुहिं मग्गो”ति परिदेवित्वा मग्गं अविन्दमाना तत्थेव मरिंसु । ते सन्धाय वुत्तं “परम्परसंसत्ता”ति । **पुरिमोपीति** पुरिमेसु दससु ब्राह्मणेषु एकोपि । **मज्झिमोपीति** मज्झिमेसु आचरियपाचरियेषु एकोपि । **पच्छिमोपीति** इदानि तेविज्जेसु ब्राह्मणेषु एकोपि । **हस्सकञ्जेवाति** हसितब्बमेव । **नामकञ्जेवाति** लामकंयेव । तदेतं अत्थाभावेन **रित्तकं**, रित्तकत्तायेव

तुच्छकं। इदानीं ब्रह्मलोको ताव तिष्ठतु, यो तेविज्जेहि न दिट्ठपुब्बोव । येपि चन्दिमसूरिये तेविज्जा पस्सन्ति, तेसम्पि सहव्यताय मग्गं देसेतुं नप्पहोन्तीति दस्सनत्थं “तं किं मज्जसी”तिआदिमाह ।

५३०. तत्थ यतो चन्दिमसूरिया उग्गच्छन्तीति यस्मिं काले उग्गच्छन्ति । यत्थ च ओग्गच्छन्तीति यस्मिं काले अत्थमेन्ति, उग्गमनकाले च अत्थङ्गमनकाले च पस्सन्तीति अत्थो । **आयाचन्तीति** “उदेहि भवं चन्द, उदेहि भवं सूरिया”ति एवं आयाचन्ति । **थोमयन्तीति** “सोम्मो चन्दो, परिमण्डलो चन्दो, सप्पभो चन्दो”तिआदीनि वदन्ता पसंसन्ति । **पज्जलिकाति** पग्गहितअज्जलिका । **नमस्समानाति** “नमो नमो”ति वदमाना ।

५३१-५३२. यं पस्सन्तीति एत्थ यन्ति निपातमत्तं । **किं पन न किराति** एत्थ इध पन किं वत्तब्बं । यत्थ किर तेविज्जेहि ब्राह्मणेहि न ब्रह्मा सक्खिदिट्ठोति एवमत्थो दट्ठब्बो ।

अचिरवतीनदीउपमाकथा

५४२. समतित्तिकाति समभरिता । **काकपेय्याति** यत्थ कत्थचि तीरे ठितेन काकेन सक्का पातुन्ति काकपेय्या । **पारं तरितुकामोति** नदिं अतिक्कमित्वा परतीरं गन्तुकामो । **अव्हेय्याति** पक्कोसेय्य । **एहि पारापारन्ति** अम्भो पार अपारं एहि, अथ मं सहसाव गहेत्वा गमिस्ससि, अत्थि मे अच्छायिककम्मन्ति अत्थो ।

५४४. ये धम्मा ब्राह्मणकारकाति एत्थ पञ्चसीलदसकुसलकम्मपथभेदा धम्मा ब्राह्मणकारकाति वेदितब्बा, तब्बिपरीता अब्राह्मणकारका । **इन्दमव्हायामाति** इन्दं अव्हायाम पक्कोसाम । एवं ब्राह्मणानं अव्हायनस्स निरत्थकत्तं दस्सेत्वा पुनपि भगवा अण्णवकुच्छियं सूरियो विय जलमानो पञ्चसतभिक्षुपरिवृतो अचिरवतिया तीरे निसिन्नो अपरम्पि नदीउपमंयेव आहरन्तो “सेय्यथापी”तिआदिमाह ।

५४६. कामगुणाति कामयितव्वट्टेन कामा, बन्धनट्टेन गुणा । “अनुजानामि भिक्खवे, अहतानं वत्थानं दिगुणं सङ्घाटि”न्ति (महाव० ३४८) एत्थ हि पटलट्टो गुणट्टो । “अच्चेन्ति काला तरयन्ति रत्तियो, वयोगुणा अनुपुब्बं जहन्ती”ति एत्थ रासट्टो गुणट्टो । “सतगुणा दक्खिणा पाटिकङ्खितब्बा”ति (म० नि० ३.३७९) एत्थ आनिसंसट्टो गुणट्टो । “अन्तं अन्तगुणं (खु० पा० ३.१) कयिरा मालागुणे बहू”ति (ध० प० ५३) च एत्थ बन्धनट्टो गुणट्टो । इधापि एसेव अधिप्पेतो । तेन वुत्तं “बन्धनट्टेन गुणा”ति । **चक्खुविज्जेय्याति** चक्खुविज्जाणेन पस्सितब्बा । एतेनुपायेन सोतविज्जेय्यादीसुपि अत्थो वेदितब्बो । **इट्ठाति** परियिट्ठा वा होन्तु, मा वा, इट्ठारम्मणभूताति अत्थो । **कन्ताति** कामनीया । **मनापाति** मनवट्ठनका । **पियरूपाति** पियजातिका । **कामूपसज्झिताति** आरम्मणं कत्वा उप्पज्जमानेन कामेन उपसज्झिता । **रजनीयाति** रज्जनीया, रागुप्पत्तिकारणभूताति अत्थो ।

गधिताति गेधेन अभिभूता हुत्वा । **मुच्छिताति** मुच्छाकारप्पत्ताय अधिमत्तकाय तण्हाय अभिभूता । **अज्झोपन्नाति** अधिओपन्ना ओगाळ्हा “इदं सार”न्ति परिनिट्ठानप्पत्ता हुत्वा । **अनादीनवदस्साविनोति** आदीनवं अपस्सन्ता । **अनिस्सरणपज्जाति** इदमेत्थ निस्सरणन्ति, एवं परिजाननपज्जाविरहिता, पच्चवेक्खणपरिभोगविरहिताति अत्थो ।

५४८. आवरणातिआदीसु आवरन्तीति **आवरणा** । निवारेन्तीति **नीवरणा** । ओनन्धन्तीति **ओनाहना** । परियोनन्धन्तीति **परियोनाहना** । कामच्छन्दादीनं वित्थारकथा विसुद्धिमग्गतो गहेतब्बा ।

५४९-५५०. आवुता निवुता ओनद्धा परियोनद्धाति पदानि आवरणादीनं वसेन वुत्तानि । **सपरिग्गहोति** इत्थिपरिग्गहेन सपरिग्गहोति पुच्छति । **अपरिग्गहो भो गोतमाति** आदीसुपि कामच्छन्दस्स अभावतो इत्थिपरिग्गहेन अपरिग्गहो । ब्यापादस्स अभावतो केनचि सद्धिं वेरचित्तेन अवेरो । थिनमिद्धस्स अभावतो चित्तगेलज्जसङ्घातेन ब्यापज्जेन अब्यापज्जो । उद्धच्चकुक्कुच्चाभावतो उद्धच्चकुक्कुच्चादीहि संकिलेसेहि असंकिलिद्धचित्तो सुपरिसुद्धमानसो । विचिकिच्छाय अभावतो चित्तं वसे वत्तेति । यथा च ब्राह्मणा चित्तगतिका होन्तीति, चित्तस्स वसेन वत्तन्ति, न तादिसोति वसवत्ती ।

५५२. इध खो पनाति इध ब्रह्मलोकमग्गे । **आसीदित्वाति** अमग्गमेव “मग्गो”ति उपगन्त्वा । **संसीदन्तीति** “समतल”न्ति सज्जाय पङ्कं ओतिण्णा विय अनुप्पविसन्ति । **संसीदित्वा विसारं पापुणन्तीति** एवं पङ्के विय संसीदित्वा विसारं अङ्गमङ्गसंभञ्जनं पापुणन्ति । **सुखतरं मज्जे तरन्तीति** मरीचिकाय वज्जेत्वा “काकपेय्या नदी”ति सज्जाय “तरिस्सामा”ति हत्थेहि च पादेहि च वायममाना सुखतरणं मज्जे तरन्ति । तस्मा यथा हत्थपादादीनं संभञ्जनं परिभञ्जनं, एवं अपायेसु संभञ्जनं परिभञ्जनं पापुणन्ति । इधेव च सुखं वा सातं वा न लभन्ति । **तस्मा इदं तेविज्जानं ब्राह्मणानन्ति** तस्मा इदं ब्रह्मसहब्यताय मग्गदीपकं तेविज्जकं पावचनं तेविज्जानं ब्राह्मणानं । **तेविज्जाइरिणन्ति** तेविज्जाअरज्जं **इरिणन्ति** हि अगामकं महाअरज्जं वुच्चति । **तेविज्जाविवनन्ति** पुप्फफलेहि अपरिभोगरुक्खेहि सज्जन्नं निरुदकं अरज्जं । यत्थ मग्गतो उक्कमित्वा परिवत्तितुम्पि न सक्का होन्ति, तं सन्धायाह “तेविज्जाविवनन्तिपि वुच्चती”ति । **तेविज्जाब्यसनन्ति** तेविज्जानं पच्चविधब्यसनसदिसमेतं । यथा हि जातिरोगभोग दिट्ठि सीलब्यसनप्पत्तस्स सुखं नाम नत्थि, एवं तेविज्जानं तेविज्जकं पावचनं आगम्म सुखं नाम नत्थीति दस्सेति ।

५५४. जातसंवड्ढोति जातो च वड्ढितो च, यो हि केवलं तत्थ जातोव होति, अज्जत्थ वड्ढितो, तस्स समन्ता गाममग्गा न सब्बसो पच्चक्खा होन्ति, तस्मा जातसंवड्ढोति आह । जातसंवड्ढोपि यो चिरनिकखन्तो, तस्स न सब्बसो पच्चक्खा होन्ति । तस्मा “तावदेव अवसट”न्ति आह, तद्धुणमेव निकखन्तन्ति अत्थो । **दन्थायितत्तन्ति** अयं नु खो मग्गो, अयं न नुखोति कङ्खावसेन चिरायितत्तं । **वित्थायितत्तन्ति** यथा सुखुमं अत्थजातं सहसा पुच्छितस्स कस्सचि सरीरं थद्धभावं गण्हाति, एवं थद्धभावग्गहणं । **न त्वेवाति** इमिना सब्बज्जुतज्जाणस्स अप्पटिहतभावं दस्सेति । तस्स हि पुरिसस्स मारावट्टनादिवसेन सिया जाणस्स पटिघातो । तेन सो दन्थायेय्य वा वित्थायेय्य वा । सब्बज्जुतज्जाणं पन अप्पटिहतं, न सक्का तस्स केनचि अन्तरायो कातुन्ति दीपेति ।

५५५. उल्लुम्पतु भवं गोतमोति उद्धरतु भवं गोतमो । **ब्राह्मणिं पजन्ति** ब्राह्मणदारकं, भवं गोतमो मम ब्राह्मणपुत्तं अपायमग्गतो उद्धरित्वा ब्रह्मलोकमग्गे पतिट्ठपेतूति अत्थो । अथस्स भग्वा बुद्धुप्पादं दस्सेत्वा सद्धिं पुब्बभागपटिपदाय मेत्ताविहारादिब्रह्मलोकगामिमग्गं देसेतुकामो “तेन हि वासेट्ठा”ति आदिमाह । तत्थ “इध तथागतो”ति आदि सामज्जफले वित्थारितं । मेत्तासहगतेनाति आदीसु यं वत्तब्बं, तं सब्बं विसुद्धिमग्गे ब्रह्मविहारकम्मट्ठानकथायं वुत्तं । **सेय्यथापि वासेट्ठ बलवा सङ्खधमोति** आदि पन इध अपुब्बं । तत्थ **बलवाति** बलसम्पन्नो । **सङ्खधमोति** सङ्खधमको । **अप्पकसिरेनाति** अकिच्छेन अदुक्खेन । दुब्बलो हि सङ्खधमो सङ्खधमन्तोपि न सक्कोति चतस्सो दिसा सरेन विज्जापेतुं, नास्स सङ्खसदो सब्बतो फरति । बलवतो पन विप्फारिको होति, तस्मा “बलवा”ति आदिमाह । **मेत्ताय चेतोविमुत्तियाति** एत्थ मेत्ताति वुत्ते उपचारोपि अप्पनापि वट्ठति, “चेत्तोविमुत्ती”ति वुत्ते पन अप्पनाव वट्ठति । **यं पमाणकतं कम्मन्ति** पमाणकतं कम्मं नाम कामावचरं वुच्चति । अप्पमाणकतं कम्मं नाम रूपारूपावचरं । तज्हि पमाणं अतिक्कमित्वा ओदिस्सकअनोदिस्सकदिसाफरणवसेन वट्ठत्वा कतत्ता अप्पमाणकतन्ति वुच्चति । **न तं तत्रावसिस्सति न तं**

तत्रावतिष्ठतीति तं कामावचरकम्मं तस्मिं रूपवचरारूपवचरकम्मे न ओहीयति, न तिष्ठति । किं वुत्तं होति — तं कामावचरकम्मं तस्स रूपारूपवचरकम्मस्स अन्तरा लग्गितुं वा ठातुं वा रूपारूपवचरकम्मं फरित्वा परियादियित्वा अत्तनो ओकासं गहेत्वा पतिट्ठातुं न सक्कोति । अथ खो रूपवचरारूपवचरकम्ममेव कामावचरं महोघो विय परित्तं उदकं फरित्वा परियादियित्वा अत्तनो ओकासं गहेत्वा तिष्ठति । तस्स विपाकं पटिबाहित्वा सयमेव ब्रह्मसहब्बतं उपनेतीति ।
एवंविहारीति एवं मेत्तादिविहारी ।

५५९. एते मयं भवन्तं गोतमन्ति इदं तेसं दुतियं सरणगमनं । पठममेव हेते मज्झिमपण्णासके वासेट्ठसुत्तं सुत्वा सरणं गता, इमं पन तेविज्जसुत्तं सुत्वा दुतियम्पि सरणं गता । कतिपाहच्चयेन पब्बजित्वा अगगज्जसुत्ते उपसम्पदञ्चेव अरहत्तञ्च अलत्थुं । सेसं सब्बत्थ उत्तानमेवाति ।

इति सुमङ्गलविलासिनिया दीघनिकायट्ठकथायं

तेविज्जसुत्तवण्णना निट्ठिता ।

निट्ठिता च तेरससुत्तपटिमण्डितस्स सीलक्खन्धवग्गस्स

अत्थवण्णनाति ।

सीलक्खन्धवग्गट्ठकथा निट्ठिता ।